

**LAISVĖS
KOVŲ ARCHYVAS**

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

30

Kaunas, 2001

LAISVĖS KOVŲ ARCHYVAS

ISTORIJS ŽURNALAS

30

Leidybinė komisija

Balys Gajauskas, Povilas
Jakučionis, Andrius Dručkus
Antanas Lukša (pirmininkas)

Leidinį konsultuoja
rezistencinių kovų dalyviai

Redaktorius

Kęstutis Kasparas

Redakcija

Modesta Baublytė,
Vilija Jakučiūnaitė,
Irma Džiugienė,
Bonifacas Ulevičius

IŠLEISTAS RĖMĖJŲ LĖŠOMIS

Dėkojame už paramą

Lietuvių Tautos Fondui (JAV)
Kanados Lietuvių Fondui
Lietuvių Partizanų Globos
Fondui (JAV)

Viršelyje: Petras Paulaitis.

Nuotraukos iš Tremties ir Rezistencijos muziejaus fotonuotraukų fondo.

Laisvės kovų archyvas. Istorijos žurnalas, tomas 30. □ © Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2001. □ SL 176. □ Leidėjas: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, Laisvės al. 39, 3000 Kaunas, tel. 32 32 14. □ Redakcija, Vytauto pr. 46, 3000 Kaunas, tel. 32 31 79. □ Spaudė: spaustuvė "MORKŪNAS ir Ko, Draugystės g. 17, LT-3031 Kaunas. □ Užsakymo Nr. □ Tiražas 2000

Klaipėdos miesto savivaldybės

VIEŠOJI BIBLIOTEKA

Skaitytojų

vimo skyrius

1-04/11669

TURINYS

Dokumentai, faktai, komentarai

Bendrasis pasipriešinimas

Petras Girdzijauskas. Laisvės gynėjas. Petro Paulaičio biografijos bruožai 5

Balys Gajauskas. Nuteisti už Lietuvos nepriklausomybės siekimą 29

Referatai, straipsniai

Doc.Kazys Strazdas. Balninkiečių rinktinės Nikodemo Liškausko-Beržo būrio laisvės kovos 55

Grażina Marija Stanionytė-Zujienė . Komunizmo nusikaltimai Lietuvos Raudonojo Kryžiaus organizacijai 79

Kalėjimai, lageriai

Stasys Mačiulis. Keturių valandų mirties šokis. (Tankų ataka) ... 96

Atsiminimai, liudijimai

Rytų Lietuva

Už Lietuvą atidavė viską. Iš partizano **Liudo Sudeikio** prisiminimų. *Parengė Zuzana Stunžėnienė* 168

Petras Čepkauskas. Čepkauskų šeima 213

Pranešimai, konferencijos

Augustinas Švenčionis. Skleidęs šviesą 217

Andrius Randomanskis, Kęstutis Pluščiauskas. Lietuvos Laisvės Armijos politinė mintis ir valstybinė idėja 222

Zigmas Juozas Tamakauskas. Jaunimo tautinės savimonės pasireiškimas sovietinės okupacijos metais 225

Andrius Dručkus. Paminėta Vytauto apygardos vado Balio Vaičėno-Pavasario žūtis. 232

Rezistencijos Enciklopedijos puslapius verčiant

Adomas Bartusevičius-Narsuolis. *Parengė Vilija Jakučiūnaitė* 236

Laiškai

R.Strazdas. Apie ltn.Mykolą Kazaną ir kitus 240

Asmenvardžių rodyklė 245

Vietovardžių rodyklė 253

SANTRUMPOS

a.	- amžius	med.	- medicina
a.sl.	- agentūrinis slapyvardis	mėn.	- mėnuo
aps.	- apskritis	MGB	- Ministerstvo Gosudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo ministerija
B.	- byla	mjr.	- majoras
Bb	- Baudžiamos bylos	mstl.	- miestelis
d.	- diena	MVD	- Ministerstvo Vnutrenich Del – Vidaus reikalų ministerija
doc.	- docentas	NKGB	- Narodnij Komisariat Gosudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo liaudies komisariatas
dr.	- daktaras	NKVD	- Narodnij Komisariat Vnutrenich Del – Vidaus reikalų liaudies komisariatas
egz.	- egzempliorius	Nr.	- numeris
eil.	- eilutė	P., psl.	- puslapis
F.	- fondas	p.	- ponas, ponias
g.	- gimęs, gimimo	plk.	- pulkininkas
gen.	- generolas	prof.	- prifesorius
GULAG	- Gosudarstvennoje upravlenije lagerej – Centrinė SSSR lagerių valdyba, visas kalinių vietų tinklas	psk.	- puskarininkis
HES	- hidroelektrinė stotis	pvz.	- pavyzdžiui
j.	- jaunesnysis	r.	- rajonas
JAV	- Jungtinės Amerikos Valstijos	red.	- redakcija, redakcijos
K.	- Kaunas	RFSSR	- Rusijos Federacijos Sovietinė Socialistinė Respublika
k.	- kaimas	rn.	- rinktinė
kap.	- kapeikos	rub.	- rubliai
KGB	- Komitet Gosudarstvenoj Bezopasnosti – Valstybės saugumo komitetas	skyr.	- skyrius
kpt.	- kapitonas	sl.	- slapyvardis
L.	- lapas	sr.	- sritis
LAF	- Lietuvių aktyvistų fondas	SSRS	- Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
LYA	- Lietuvos ypatingasis archyvas	Š.	- šaltinis
LLA	- Lietuvos Laisvės Armija	Šv., šv.	- šventas, šventasis
LLK	- Lietuvos Laisvės Kovotojai	T., t.	- tomas
LKA	- Laisvės kovų archyvas	TV	- televizija
LKMA	- Lietuvos katalikų mokslo akademija	V.	- Vilnius
LKP	- Lietuvos komunistų partija	val.	- valanda
LKT	- Liaudies komisarų taryba	VLIK	- Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo Komitetas
LRK	- Lietuvos Raudonąsias kryžius	vls.	- valsčius
LSSR	- Lietuvos sovietų socialistinė respublika	vnk.	- vienkiemis
LVCA	- Lietuvos valstybinis centrinis archyvas	vršl.	- viršila
ltn.	- leitenantas		
m.	- metai		

Petras Girdzijauskas

LAISVĖS GYNĖJAS

PETRO PAULAIČIO BIOGRAFIJOS BRUOŽAI

□ Petras Paulaitis grįžęs iš lagerių

jimo pasitraukęs į Vokietiją ten pragyveno dar vienerius metus. 1941 m. P. Paulaitis grįžo į Lietuvą. Po šešerių metų, kaip Kęstučio apygardos štabo skyriaus viršininkas, paimamas nelaisvėn ir lageryje kali 10 metų. Grįžta į Lietuvą ir po metų vėl nelaisvė, vėl 25-eri metai Gulago salyne. Po pustrėčio dešimtmečio 78-rių metų grįžta į tėvynę ir likimo skirtus ketverius metus praleidžia Kretingoje.

Tiek Lietuvoje, tiek užsienyje, o ypač Gulage P. Paulaitis nenuilstamai darbavosi siekdamas priartinti savo idealų įgyvendinimą.

Petras Paulaitis – unikali asmenybė, paskyrusi visą dvasinę ir fizinę energiją Lietuvos valstybės ir jos žmonių labui. Gindamas Lietuvos valstybingumą, siekdamas jos nepriklausomybės atkūrimą, jis šiems idealams paaukojo visą savo gyvenimą, pamiršdamas asmeninius interesus.

Petras Paulaitis Lietuvoje gyveno neilgai. Sulaukęs devyniolikos išvyko į Italiją siekti mokslo. Ten ir kitose Europos valstybėse praleido 15 metų. Ten subrendo kaip krikščionis-idealistas, aukštos erudicijos inteligentas.

Grįžo į Lietuvą prieš pat karą. Po dvejų metų nuo bolševikinio persekio-

Kadangi mūsų visuomenę ypač dominanti P.Paulaičio veikla vyko arba pogrindyje, arba Gulage, todėl ją smulkiau pateikti gan keblu. Autorius pasidomėjo bendražygių J.Mickaicio, J.Žičkaus, J.Matusevičiaus rašytiniais prisiminimais, taip pat V.Petkaus ir kitų bendražygių pasakojimais, laiškais, saugomais Tremties ir Rezistencijos muziejuje. Autorius kartu su P.Paulaičiu praleido Dubravlago Javaso lagpunkte 2 metus, kur pratęsė bendradarbiavimą, pradėtą dar Lydzio rinktinėje. Jei man pavyks paminėti šio neeilinio patrioto bent pagrindinius bruožus – būsiu pasiekęs tikslą. Už papildymus ir patikslinimus būsiu dėkingas.

Petras Paulaitis gimė 1904 m. birželio 9 d. Kalnėnų kaime prie Jurbarko. Jo tėvas valdė 14 ha pušynų apsuptos žemės prie Nemuno. Šioje vaizdingoje aplinkoje ir prabėgo P.Paulaičio vaikystė. Po tėvo mirties ūkį perėmė sesuo.

Pradžios mokyklą P.Paulaitis baigė Jurbarko mieste. Dėl lėšų stokos tęsti mokslą valstybinėje gimnazijoje negalėjo, todėl įstojo į katalikišką saleziečių gimnaziją ir 1923 m. išvyko mokytis į Italiją, čia Este Padavoje ir baigė gimnaziją. Įstojo į Tarptautinį teologijos institutą Turine. Ruošėsi tapti kunigu, tačiau vėliau šio sumanymo atsisakė. Baigęs institutą, Romoje eksternu išlaikė egzaminus ir įgijo prekybinės teisės diplomą.

P.Paulaitis studijuodamas Italijoje išmoko lotynų, vokiečių, portugalų ir ispanų kalbas.

1933 m. P.Paulaitis pradėjo dirbti Lisabonoje Lietuvos pasiuntinybėje. Po metų perėjo dirbti į privačią gimnaziją, kurioje dėstė italų ir lotynų kalbas. 1936 m. vasarą persikėlė į Austriją į tokią pat gimnaziją.

1938 m., kai Austriją okupavo Vokietija, ten plintančios nacistinės idėjos P.Paulaičiui buvo nepriimtinos ir paskatino grįžti į Lietuvą. Grįžęs laikinai apsigyveno tėviškėje.

1938 m. rugsėjo 16 d. buvo paskirtas Kretingos aps. Grūšlaukio pradžios mokyklos IV kategorijos mokytoju, o nuo 1939 m. spalio 21 d. – Jurbarko valsčiaus Dainių mokyklos vedėju. Ten mokytojavo iki 1940 mokslo metų pabaigos.

SSRS okupavus Lietuvą jau pirmomis dienomis čekistai į Dainių pradžios mokyklą atvyko suimti P.Paulaičio, tačiau jis tuo metu viešėjo tėviškėje. Mokyklos tarnautojų perspėtas apie čekistų apsilankymą, suprasda-

mas padėties grėsmingumą, P.Paulaitis pasitraukė į Vokietiją. (Jau kitą dieną čekistai ieškojo jo ir tėviškėje.)

Apsigyvenęs Berlyne, įsidarbino spaustuviėje, užmezgė ryšius su lietuviais patriotais, pasitraukusiais nuo bolševikų, įstojo į Lietuvos aktyvistų frontą.

1939-1941 m. pirmąjį pusmetį politikai žaidė dvigubą žaidimą: komunistai Rusijoje ir nacistai Vokietijoje viešai šypsojosi ir spaudė vieni kitiems rankas ir tuo pat metu ir vieni, ir kiti slapta ruošėsi netikėtam puolimui. Į šį dvigubą žaidimą buvo įtraukti ir LAF atstovai Berlyne, o kartu su jais ir Petras Paulaitis. LAF atstovams ir kitiems Lietuvos veikėjams Berlyne grėsė iškeitimas į vokiečių komunistus iš SSRS. Todėl LAF pavedimu keletas karininkų ir Petras, gerai žinantis pasienio ruožą ties savo tėviške, sutiko baigti vermachto žvalgybos mokyklos kursus ir teikti žinias iš Lietuvos. Būtų neteisinga galvoti, kad jis turėjo tikslą tarnauti vermachtui. P.Paulaičio tikslas buvo palaikyti ryšį tarp patriotinių pasipriešinimo organizacijų Lietuvoje ir Vokietijoje, aktyviai talkinti Lietuvos patriotinėms organizacijoms ruošiant sukilimą prieš okupantus. Sienos perėjimas visuomet buvo rizikingas. 1941 m. pradžioje čekistai ėmė ypač saugoti pasienį, todėl sieną kirsti tekdavo ir atsišaudant.

Karo tarp SSRS ir Vokietijos pradžia žymėjo ir sukilimo pradžią. Sukilimas buvo ne vien ginkluotas pasipriešinimas SSRS kariuomenės daliniams – svarbiausias sukilėlių nuveiktas darbas buvo lietuviškos savi valdos atkūrimas visoje Lietuvoje, kartu paskelbiant nepriklausomybę. Petras Paulaitis buvo paskirtas Raseinių apskrities viršininku.

Kai po šešių savaičių vokiečiai Lietuvos vyriausybę paleido, o valdyti Lietuvą karo metu paskyrė Hitlerio įgaliotinį komisarą Rentelną, Petras Paulaitis kartu su laikinąja vyriausybe paliko užimamas pareigas ir, reikšdamas protestą prieš gilėjančią okupantų savivalę ir ypač prieš žydų naikinimą, grįžo į tėviškę prie Jurbarko.

1941 m. rugsėjo 1 d. Petras pradėjo mokytojauti Jurbarko gimnazijoje. Dėstė lotynų ir vokiečių kalbas. Išsinuomavęs tuščią Jurbarko autobusų stotį ne tik joje gyveno, bet ir įsteigė vyresnių klasių mokinių klubą. Jame buvo biblioteka, šachmatų ir šaškių salės ir biliardinė. Mokiniai čia noriai rinkdavosi vakarais.

Petras daug keliavo, ruošėsi kovai su okupantais, bet mokiniai žinojo,

kur padėtas raktas, ir jam nesant galėdavo įeiti į jo butą-klubą, naudotis biblioteka, žaidimų salėmis. Taip per trumpą laiką jis užsitarnavo savo mokinių ir jaunimo meilę ir pasitikėjimą, įdiegė jiems meilę Lietuvai.

Juozas Mickaitis prisimena:

– Pradėjęs mokytojauti Jurbarko gimnazijoje Petras tapo mano jaunesniojo brolio Vytauto auklėtoju. Jo dėka ir susipažinau su mokytoju, kai jis atėjo paimti iš mūsų jam pažadėto radijo imtuvo. Jo asmenybė man, paprastam Nemuno laivininkystės darbuotojui – buhalterui, paliko gilų įspūdį. Jau per pirmąjį susitikimą Petras tiesmukiškai pasakė, kad reikės priešintis vokiečių okupacijai. Pirmiausia, sakė jis, pradėsime leisti pagrindinę spaudą, kurioje teisingai nušviesime padėtį Lietuvoje.

– 1941 m. rudenį Rentelnas suintensyvino okupacinį režimą, nukreiptą prieš lietuvių tautą: didino pyliavas, reikalavo darbo jėgos Vokietijos karo pramonei, jau nekalbant apie besitęsiantį žydų tautybės Lietuvos piliečių žudymą.

– 1941 m. spalio pradžioje per jaunesnįjį brolių mane išsikvietė P.Paulaitis. Be įžangų padavė man rankraštinį tekstą ir paprašė atspausdinti mašinėle. Paruošiau gautą tekstą (po kuriuo buvo parašas "Aidas") šapirografiniam dauginimui. Atsišaukimas į Lietuvos gyventojus kvietė juos nestoti į reicho darbo tarnybą, nevažiuoti į Vokietiją ir griežčiausiai draudė Lietuvos piliečiams talkininkauti vokiečiams šaudant žydus. Pirmieji spausdinti atsišaukimai buvo padauginti tūkstančio egzempliorių tiražu ir daugiausia vyresniųjų klasių gimnazistų išplatinti Raseinių, Tauragės, Šakių apskrityse ir, be abejo, Jurbarko mieste. Iki 1941 m. pabaigos P.Paulaitis paruošė dar du atsišaukimo tekstus. Tų atsišaukimų pagrindinė mintis – visi lietuviai privalo likti Lietuvoje, jei prireiks, slapstytis arba kitais būdais išvengti išvykimo iš šalies.

P.Paulaitis dar Austrijoje susidūrė su nacizmu ir perprato jo esmę. Jis gerai suprato ir vokiškos, ir rusiškos sistemų norus padalinti Europą. Todėl jis numatė, kad kelias į Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimą bus ilgas ir sunkus. Svarbiausias jo tikslas buvo ruošti jaunimą nelengviems išbandymams. Toks darbas ir vyko jo bute. Jo durys buvo atviros tiek akademiniam, tiek dirbančiam jaunimui. Tą būrį jis tyrinėjo, mėgindamas numatyti kiekvienam vietą būsimos pasipriešinimo organizacijos struktūroje.

Štai kaip vyko pagarsėjęs Jurbarko gatvių užrašų pakeitimas. Jurbarko laivininkystės vyriausias buhalteris J. Mickaitis parūpino skardą ir šios įmonės dirbtuvėse sukarpė ją. Vyresniųjų klasių gimnazistai lietuviškai užrašė gatvių pavadinimus, kita grupė parūpino keturis vežimus, į kuriuos buvo sudėti užrašai, įrankiai, ir važiuota komanda per trejetą valandų atliko numatytą darbą. Jurbarko burmistras Gepneris aiktelėjo ryte pamatęs lietuvišką miestą, tačiau supratęs, kad buvo persistengęs, tuo pasiguodė policijos viršininkui (vokiški gatvių užrašai buvo sunaikinti).

Jau nuo 1941 m. pabaigos iš Kauno į Jurbarką ėjo pagrindinės spaudos keliai: garlaivių kapitonai gaudavo užantspauduotą paketą su nuoroda perduoti Jurbarko laivininkystės vyriausiam buhalteriiui. Šie su pagarba šį pavedimą įvykdydavo. Tuo keliu buvo gabenami "Į laisvę", "Nepriklausomos Lietuvos", "Laisvės kovotojo" komplektai. Vyriausias buhalteris J. Mickaitis pagrindinę spaudą perduodavo P. Paulaičiui, o pastarasis savo klubo komandos pajėgomis išplatindavo po Jurbarko miestą, Šakių, Raseinių ir Tauragės apskritis. Tai nebuvo sudėtinga, nes kai kurių gimnazistų tėviškęs buvo atitolusios nuo Jurbarko net per 30 km.

Darbas su Jurbarko jaunimu buvo tik rimtos pagrindinės organizacijos pradžia. Po pasitarimų su Kauno pagrindžio atstovais P. Paulaitis 1942 m. vasario 16 d. įsteigė "Lietuvos Laisvės gynėjų sąjungą". Steigiamasis susirinkimas įvyko jo bute, prisilaikant visų slaptumo reikalavimų. Organizacijos Valdybai vadovavo P. Paulaitis-Aidas. Valdyba sudaryta iš 4 skyrių: Spaudos ir agitacijos, Žvalgybos ir analizės, Ūkio ir finansų bei Organizacinio. Organizacijos galutinis tikslas – atkurti Nepriklausomą Lietuvą su sostine Vilniumi ir uostamiesčiu Klaipėda. P. Paulaičio iniciatyva buvo paruošta ir patvirtinta LLG Sąjungos Programa – "Į reformuotą demokratiją", taip pat įstatai, organizacijos veikimo principas – penkiukės.

Steigiamasis susirinkimas priėmė nutarimą leisti laikraštį "Lietuviški atgarsiai". Šio laikraščio vyriausiuoju redaktoriumi ir politikos apžvalgininku buvo patvirtintas P. Paulaitis-Aidas.

Pirmasis "Lietuviškų atgarsių" numeris išėjo 1942 m. kovo mėn. Jame P. Paulaitis įrodinėjo, kad Vokietija karą jau pralaimėjo, todėl jokių nuolaidų vokiečiams, nė žingsnio iš Lietuvos! Visi darbingi žmonės, teigė "Lietuviški atgarsiai", bus reikalingi Nepriklausomos Lietuvos atstatymui. Ypač griežtai buvo pasisakoma prieš lietuviškojo SS legiono steigimą.

Vokiečiai, keršydami už SS legiono ir kariuomenės boikotą, 1943 m. kovo mėn. suėmė 43 lietuvius inteligentus ir išvežė į Štuthofo konclagerį.

Tuo tarpu LLGS stiprėjo ir 1943 m. rudenį P.Paulaičio pastangų dėka ši organizacija turėjo apie tris tūkstančius narių. "Lietuviški atgarsiai" (4 lapų) buvo leidžiami reguliariai 2 kartus per mėnesį 2-3 tūkstančių egzempliorių tiražu. Už laikraštį buvo surenkamos solidžios pinigų sumos, už kurias buvo perkami ginklai. P.Paulaitis numatė neišvengiamą ginkluotą pasipriešinimą ir tam reikalui Jurbarko apylinkėse įrengtuose sandėliuose kaupė ginklus.

Išsiplėtusi ir sustiprėjusi LLGS savo veikla atkreipė gestapo dėmesį, todėl gestapininkai P.Paulaitį suėmė tiesiog pamokos metu 1943 m. spalio pabaigoje ir išvežė į Smalininkų gestapą (Jurbarkas priklausė Smalininkų gestapui). Ginkluoti LLGS nariai nuvyko į Smalininkus vaduoti P.Paulaičio, tačiau jo ten nerado, nes gestapininkai iš Smalininkų pervežė jį į Tilžės gestapą, iš ten į Klaipėdos, kol galiausiai Žemaičių plentu pasuko Kauno link. Kaltinėnuose jau sutemus gestapininkai sustojo vakarienės pas policijos viršininką. Vakarienės metu, policijos viršininko žmonai padedant, P.Paulaitis iš gestapininkų nagų ištruko ir gavęs arklį iš vietinių gyventojų sėkmingai parjojo į Jurbarko apylinkes. Čia ėmė slapstytis.

1943 m. lapkričio pabaigoje įvyko pasitarimas pas pirmąjį tarėją Biržišką dėl lietuviškos kariuomenės kūrimo. Šiam pasitarimui nuostatus rengė ir P.Paulaitis: kariuomenė tik lietuviška, lietuviai karininkai ir lietuvis kariuomenės vadas. Kariuomenė gina Lietuvos valstybę. Tuo pagrindu buvo organizuota Vietinė rinktinė. "Lietuviški atgarsiai" teigiamai įvertino Vietinės rinktinės steigimą. Į šią rinktinę užsirašė apie 18 tūkstančių jaunuolių. Iš Lietuvos laisvės gynėjų sąjungos į Seredžiuje įsteigtą 309-ąją batalioną įstojo virš 300 narių.

Prieš išvykstant LLGS nariams į Seredžių, P.Paulaitis juos perspėjo, kad jei vokiečiai mėgintų juos išvežti iš Lietuvos, jie privalo pabėgti ir grįžti tėvynėn.

1944 m. birželio mėn. buvo patikslintas LLGS narių sąrašas ir nustatyta, kad Vietinės rinktinės daliniuose Vilniaus krašte žuvo 11 organizacijos narių. 1944 m. liepos mėn., pajudėjus frontui į vakarus, dalis LLGS narių pasitraukė į Vokietiją. Tikrieji patriotai, likę savo vietose, P.Paulaičio nurodymu sutvarkę paslėpė LLGS archyvą, kaupė ginklus, šaudmenis, spaus-

dinimo priemonės, ruošėsi ginkluotam ir propagandiniam pasipriešinimui prieš bolševikus.

1944 m. liepos mėn. vokiečių žvalgyba pradėjo ieškoti ryšio su Lietuvos pogrindžiu, kuris ruošėsi kovoti su bolševikais. Raseinių aps. viršininkas Gužaitis pranešė P.Paulaičiui apie tuos ketinimus. P.Paulaitis sutiko priimti paramą ginklais ir apmokant partizaniniam karui būrį jaunuolių. Rytprūsiuose (Dalvice) buvo apmokyti broliai Liesiai, V.Svilas ir dar penki pasiryžėliai, kurie gruodžio mėn. grįžo į Lietuvą ir įstojo į partizanų būrius ar net jiems vadovavo.

Bolševikams užėmus Jurbarką, P.Paulaitis per "Lietuviškus atgarsius" patarė jaunuoliams įsidarbinti įstaigose ar įmonėse, iš kurių neima į kairiuomenę.

P.Paulaičiui grįžus į tėviškę, po kelių dienų kaime pasirodė "Smeršo" čekistai, ketindami jį suimti. Tačiau prožektoriumi apakinęs čekistus, P.Paulaitis sėkmingai pasitraukė į šalia esantį mišką. Nuo to laiko prasidėjo ginkluota kova, glaudžiai susijusi su vokiečiųmečiu sukurta Lietuvos Laisvės gynėjų sąjunga.

Pogrindžio ginkluotai veiklai buvo pasiruošta: sukaupti ginklai, spausdinimo priemonės. Tik P.Paulaičio vadaviatė ir spaustuvė persikėlė iš Jurbarko į Mikutaičių k. pas giminaičius Gervylčius, vėliau – į Mantvylių girininkiją. Toliau buvo leidžiami "Lietuviški atgarsiai" (iš viso jų išleista 76 numeriai), jau pastoviais tapusiems skaitytojams Jurbarko mieste ir Šakių apylinkėse. Spaudą platino ištikimi P.Paulaičio bendražygiai – LLGS nariai Juozas ir Vytautas Mickaičiai. (1945 m. liepos 22 d. prie Kidulių V.Mickaitis, sulaikytas su 50 egz. "Lietuviškų atgarsių", pabėgo, bet pakeliui žuvo.)

Tuo tarpu P.Paulaitis dirbo formuodamas N 8 bataliono būrius. Jo autoritetui pakluso ne tik LLGS nariai (dalis jų turėjo kovinę patirtį Vietinėje rinktinėje), bet ir kiti vyrai, pasiruošę dalyvauti pasipriešinimo kovoje. Jis daug keliavo, vienydamas kovotojus į būrius ir juos įjungdamas į N 8 batalioną. Savo autoritetu jis darė įtaką ir kaimyninėm rinktinėm – Lydžio, Savanorio, Naro ir kt. Spręsdami sudėtingus klausimus vadai kreipdavosi patarimų. Tą galima pastebėti iš ryšininkų, palaikiusių ryšius tarp P.Paulaičio ir rinktinių vadų, prisiminimų.

Tuo metu vyko nuolatiniai partizanų susidūrimai su NKVD, "Smerš"

bei Kuršo operaciją baigusią reguliariosios armijos kareivių daliniais bei sribais. Šiuos susidūrimus lydėjo žūtys, todėl keitėsi būrių sudėtys, štabai, vadovybė, jų dislokacija. Iš likusių Lietuvoje virš 2000 LLGS narių P.Paulaitis sudarė dešimt būrių po 15-25 vyrų. Yra manoma, kad P.Paulaitis buvo sutelkęs iki 400 vyrų (iš čia batalionas), tačiau pasirodė pernelyg sudėtinga tiek partizanų išmaitinti. Todėl didelę dalį vyrų reikėjo grąžinti į legalų gyvenimą, įdarbinant juos mokytojais, Nemuno laivininkystėje (ši pozicija buvo išdėstyta "Lietuviškuose atgarsiuose") arba padirbant dokumentus, kad būtų atleisti nuo kariuomenės. 1945 m. antroje pusėje nusistovėjo N 8 bataliono sudėtis – apie 100 partizanų, veikusių Jurbarko, Raudonės, Vilkijos, dalinai Šimkaičių ir Eržvilko apylinkėse.

Greta kovinės veiklos, P.Paulaitis tęsė dar vokietmetyje pradėtą propagandinę veiklą prieš okupantus. Čekistams P.Paulaičio veikla kėlė daug rūpesčių, todėl Raseinių aps. MGB viršininkas plk.Sinycinas per spaudą paskelbė laišką P.Paulaičiui, siūlydamas paklusti okupantams ir pasiduoti. Savo ruoštu P.Paulaitis paskelbė atvirą laišką, kurį išplatino ne tik įprastinėje teritorijoje, bet ir Raseinių apylinkėse, pavadindamas MGB viršininką okupacinės, vadinasi, neteisėtos, valdžios atstovu ir pasiūlė grįžti ten, iš kur tas atkeliavęs.

Kadangi didžioji dauguma LLGS aktyviųjų narių tapo partizanais, P.Paulaitis 1945 m. vasaros pabaigoje šios organizacijos veiklą sustabdė ir nuo to laiko užsiėmė tik partizanine veikla. Vietoje "Lietuviškų atgarsių" P.Paulaitis pradėjo leisti partizanų oficiozą "Laisvės Varpą", kuris vėliau tapo ir Kęstučio apygardos laikraščiu.

1945 m. antroje pusėje prasidėjo derybos tarp atskirų rinktinių dėl apygardos sudarymo. Šiose apylinkėse visais atžvilgiais pajėgiausia buvo Lydžio rinktinė, todėl jos vadovybė ir diktavo sau palankias sąlygas. Be to, Lydžio rinktinėje tuo metu keitėsi vadovybė: Bernotas (J.Kubilius) išvyko tęsti mokslo į Vilnių, rinktinės vadas Garbštas (P.Ruibys) buvo areštuotas. Rinktinės vadu liko štabo viršininkas Vidmantas (H.Danilevičius). Daugiausia nuo Vidmanto valios ir diktuojamų sąlygų ir priklausė derybų sėkmė. Šiose derybose kaip bataliono N 8 vadas dalyvavo ir P.Paulaitis. Jis reikalavo savo batalionui tam tikro išskirtinumo.

1946 m. antroje pusėje buvo sudaryta Jungtinė Kęstučio apygarda, į kurios sudėtį įėjo ir P.Paulaičio vadovaujamas N 8 batalionas. Įeidamas į

apygardos sudėtį batalionas buvo pavadintas "Trijų lelių" rinktine (nuo Jurbarko herbo). P.Paulaitis apygardos štabe užėmė žvalgybos-kontržvalgybos informacijos ir propagandos skyriaus viršininko bei "Laisvės Varpo" redaktoriaus pareigas.

JKA štabą aprūpinti bunkeriais, įranga, spausdinimo reikmėmis ir kt. materialiniais ištekliais buvo pavesta Lydžio rinktinės vadovybei (kitų rinktinių indėlis buvo mažiau ženklus). Minėta rinktinė pasiūlė Batakių miške įrengtą bunkerį, ryšininkus ir kitus išteklius, todėl P.Paulaitis iš įprastų vietų apie Jurbarką persikėlė prie štabo ir įsirengė slėptuvę Mažintų kaime pas Andriulius ir kitą slėptuvę Poškakaimyje pas J.Žičkų. Šiuose bunkeriuose P.Paulaitis ruošė ir leido "Laisvės Varpą". Iki suėmimo šio laikraščio kas mėnesį išleido po numerį. Tiražas siekė iki tūkstančio egzempliorių. Kol JKA štabo darbas įėjo į normalią vagą, atėjo 1947 m. pavasaris.

1947 m. pradžioje gavome iš Vilniaus pranešimą, kad su mumis nori susitikti BDPS vadovas Erelis (J.Markulis). Per ryšininkus pranešėme susitikimo datą ir vietą. Erelis atvažiavo traukiniu, Visvydas ir Džiugas liko bunkeryje. Mane lydėjo JKA štabo apsaugos būrio vadas Vytenis (Vaclovas Ivanauskas) su keliais būrio partizanais. Jie buvo gerai ginkluoti ir saugojo sodybą, kurioje kalbėjausi su Ereliu. Jis įrodinėjo, kad mūsų kova beprasmė ir ją reikia nutraukti. Mūsų nuomonės nesutapo, o Erelio kalba man nepatiko. Vakarienės metu jis primygtinai prašė, kad nakvynės vesčiau į štabo bunkerį. Taip padaryti griežtai atsisakiau. Grįžtant į bunkerį Vytenis ir jo vyrai ėmė įtikinėti, kad Erelis yra NKVD agentas ir jo gyvo į Vilnių negalima paleisti. Aš jiems pasakiau: "Sutinku, kad jis yra NKVD atsiųstas šnipas, jo užduotis išaiškinti štabo bunkerį, bet kad jis toks, įrodymų neturime. Ką mes jam pasakysime, kai pranešime, kad nuteisėme mirti? Be įrodymų žmogaus nuteisti ir sunaikinti negalima". Vytenis ir jo vyrai įtikinėjo, kad negerai darau paleisdamas gyvą išdaviką. Vėliau paaiškėjo, kad Vytenis ir jo vyrai buvo teisūs. Erelis nurodė NKVD, kad štabo bunkeris yra šalia Batakių, ir pastarųjų operacija buvo sėkminga. Štabo bunkerį NKVD kariuomenė aptiko. Žuvo Visvydas ir Džiugas. Į priešo rankas pakliuvo dalis štabo dokumentų.

J.Mickaitis užsimena apie P.Paulaičio nesėkmingą kontaktą su Anglijos žvalgybos karininku. Nors kituose dokumentuose tokio fakto aptikti neteko, tačiau tai tikėtina, nes P.Paulaičio ir J.Mickaičio bendri pasiprieši-

nimo kovos metai tęsėsi dešimtmečius. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Latvijos pagrindis palaikė ryšį su Anglijos žvalgyba, nemanau, kad Lietuvą jie būtų išleidę iš savo akiračio. P.Paulaitis daug laiko praleisdavo apygardos štabo bunkeryje su Visvydu ir Džiugu, tačiau žvalgybos ir spaudos leidybos reikalai privertė jį daug judėti. Tuo pačiu reikėjo surasti patikimas vietas ir žmones. P.Paulaitis turėjo pasą Igno Pauliaus pavarde, vaizdavo vargetą, vienišą darbininką, neturintį nei pastovaus darbo, nei pastovios gyvenamosios vietos. Retsykiais kelioms dienoms apsistodavo pas savo ryšininkus Gaidauskus, Šiaudinės kaime, arba Akstinų k. pas Kairienę. Pas juos jis darbavosi kaip ūkio darbininkas ir aplinkiniams nekėlė įtarimo.

P.Paulaičio ryšininkas Jonas Gaidauskas-Breivė parinko Mažintų kaime patikimą ūkininką – siuvėją Antaną Andriulį, pas kurį buvo įrengta slėptuvė dviem asmenims. Toje slėptuvėje ir buvo ruošiamas leidybai "Laisvės Varpas". Sodyba buvo nuošalioje vietoje, prie Ančios upės, todėl buvo patogus nepastebėtam į ją patekti.

P.Paulaičio ir Andriulį draugystė išliko iki paskutiniųjų P.Paulaičio gyvenimo dienų.

Kitą slėptuvę Breivė įrengė pas savo dėdę J.Žičkų Poškakaimyje, Skaudvilės valsčiuje. Tai buvo rami vieta, toliau nuo miškų, ir emgebistams nekėlė įtarimo.

P.Paulaitis iš Žičkų dažnai išeidavo susitikti su ryšininkais. Pastarieji žinojo, kur jis yra ir kur kada bus, taip pat tvarkė būtiniausius reikalus su Visvydu ir Džiugu apygardos štabo bunkeryje. P.Paulaitis jau buvo išsikraustęs iš Žičkaus slėptuvės ir sunaikinęs visus buvimo pėdsakus. Balandžio 12 d. vakarą turėjo būti Mažintuose, Andriulį slėptuvėje. Reikalai susiklostė taip, kad P.Paulaitis atsidūrė kitoje Skaudvilės pusėje. Artėjo vakaras, iki Mažintų kaimo 10 km, o jis šalia J.Žičkaus, tad sutemus užėjo pas jį ir pasiliko nakvoti.

Sunaikintame JKA štabo bunkeryje išliko dalis dokumentų, kurių nepėjo sudeginti Visvydas ir Džiugas. Emgebistai iššifravo dalį ryšininkų tinklo ir juos suėmė, tarp jų ir Joną Gaidauską-Breivę.

Ryšininkas Breivė, žinodamas, kad Aidas Poškakaimyje, o Mažintuose sunaikinti visi pėdsakai, nesisistengė slėpti šios vietos. Tačiau daugiau negu nustebo, kai Žičkaus virtuvės lange pamatė Aidą. Neišsidavė, čekistams

pasakė, kad to žmogaus nepažįsta. Nors P.Paulaičio-Aido dokumentai buvo tvarkoje, NKGB karininkai, pasitarę per radiją su Tauragės viršininkais, P.Paulaitį areštavo ir nuvežė į Šubartinę – Tauragės tardymo kalėjimą. Tardymas buvo sunkus, nes pirmomis dienomis tvirtino esąs Ignas Paulius, tad buvo kankinamas. Kai prisipažino kas esąs, buvo išvestas į Šubartinės kiemą atpažinti išniekintų Visvydo ir Džiugo. Buvo verčiamas išduoti štabo ir kitų padalinių paslaptis.

Nieko nepešę Tauragės čekistai P.Paulaitį išvežė į Vilnių, uždarė į MGB kalėjimo vienutę, keletą mėnesių žiauriai tardė. Atėjo teismo diena. Mirties bausmė jau buvo panaikinta, todėl nuteisė 25-eriems metams lagerio ir dar 5-erius metus be pilietinių teisių.

Po teismo išvežė į Komiją, Intos 4-o lagerio izoliatorių. Netrukus buvo pervežtas į 501 statybos lagerius, kurie per tundrą ir Uralo kalnus tiesė geležinkelį iki Obės upės. Šiose statybose darbo ir gyvenimo sąlygos buvo ypač sunkios. Tačiau ir tokiose aplinkybėse P.Paulaitis neprarado savitvardos ir geros nuotaikos, stiprino aplinkinių, ypač tautiečių, dvasią, dirbo patriotinį darbą su jaunimu. Tuometinį ribotą susirašinėjamą kagebistai užblokavo ir P.Paulaitis buvo atskirtas nuo artimųjų ir draugų. Vienintelis atvirlaiškis pasiekė Mariją ir Antaną Andriulius. Pastarieji pasiuntė P.Paulaičiui keletą maisto siuntinių. Tai padėjo P.Paulaičiui ir jo draugams išgyventi.

1956 m. birželio 13 d. P.Paulaičio bylą peržiūrėjusi Vyriausybė komisija "nubraukė" 15 metų, išlaisvino iš Ozerlago ir leido grįžti į Lietuvą.

P.Paulaitis grįžęs į Lietuvą apsigyveno Kaune. Sumerimo vietiniai kolarantai. P.Paulaitis buvo vaikomas iš vienos vietos į kitą, iš vieno darbo į kitą. KGB pirmininkas generolas majoras K.Liaudis ir respublikos prokuroras V.Galinaitis rašė SSRS KGB pirmininkui J.Serovui ir SSRS generaliniam prokurorui R.Rudenkai: "Atsižvelgiant į tai, kad P.Paulaitis įvykdė sunkų kontrrevoliucinį nusikaltimą, laikydami jo sugrįžimą į LSSR nesaivalaičiu ir nepagrįstu, prašome jus kreiptis į SSRS AT Prezidiumą pakeisti minėtos komisijos nutarimą ir palikti atlikti bausmę tremties vietoje sutinkamai su 1947 m. lapkričio 1 d. SSRS Ypatingojo pasitarimo sprendimu"¹.

1957 m. rugsėjo 30 d. SSRS AT Prezidiumo potvarkiu Ozerlago patai-

¹ LYA B.41180/3 L.58-59.

sos darbų komisijos nutarimas sumažinti bausmę buvo panaikintas¹ ir P.Paulaitis vėl buvo suimtas ir patalpintas į Lukiškių kalėjimą Nr.1.

Grįžęs iš kalėjimo P.Paulaitis neatsisakė savo idealų ir Kaune pradėjo burti pagrindinę organizaciją. 1957 m. rudenį ši organizacija išaiškinama. Arešto nutarime sakoma: "Paulaitis P.K. atitinkamų išvadų nepadarė ir toliau tęsė antisovietinę veiklą. 1956 m. lapkričio mėn. iš antisovietškai nusiteikusių studentų Margaičio V.V., Zaikausko V., Jankausko K.S., Kaušakio A. ir Dryžo V. sudarė antisovietinę organizaciją, kurią pavadino "Lietuvos laisvės gynėjų sąjunga". Nutarta P.Paulaitį, jau laikomą MVD Vilniaus kalėjime Nr.1, suimti ir padaryti kratą."²

Jau per pirmąjį tardymą paaiškėjo, kad suimti ir tardomi visi studentai ir Juozas Mickaitis, trūksta tik Jono Kažukausko. Pastarojo pavardės tardytojai nepaminėjo viso tardymo metu. 1958 m. balandžio 11-12 d. įvyko LLGS organizacijos narių teismas, kuriame buvo nuteisti: P.Paulaitis – 25 metams lagerių, J.Mickaitis – 8, studentas V.Margaitis – 3, studentai K.Jankauskas, A.Kaušakis, A.Talačka ir V.Zaikauskas po 2 metus. V.Dryžas buvo nuteistas 1 metams³.

1958 m. gegužės mėn. P.Paulaitis per Maskvos persiuntimo punktą, Ruzajevką ir Potmą atvežtas į Dubravlagą 11 lagpunktą Javaso miestelyje. Tai centrinė Dubravlagos gyvenvietė, kurioje buvo šių lagerių grupės valdyba (Upravlenie Dubravlagom) ir jau minėtas vienuoliktasis lageris. Pastarasis buvo įvairiašakis: veikė laukininkystės-daržininkystės sektorius, į kurį ir buvo paskirtas P.Paulaitis. Be šio, buvo statybos sektorius, statęs miesteliui gyvenamuosius namus, bendrabučius, plėtęs gamybinį sektorių, mokyklą, komunikacijas ir kt. statinius. Zonoje buvo medžio apdirbimo ir mechaninis cechai, elektrinė, tiekusi elektros energiją tiek lageriui, tiek visam miesteliui ir Dubravlagos valdybai. Kiti vidaus lagpunkto aptarnavimo skyriai: poliklinika-ligoninė, kepykla, valgykla-klubas, biblioteka, komendantūra su MVD kariuomenės padaliniu apsaugai.

1959 m. liepos mėn. šių eilučių autoriui, kaip kvalifikuotam statybinininkui, buvo įsakyta Naujiesiems metams užbaigti visas Javaso miestelyje pra-

¹LYA. B.16325. T 4. L.152.

²Ten pat. L.39 I-II p.: Nutarimas areštuoti P.Paulaitį, 1957 11 20.

³Ten pat. L.143.

□ Romas Šimaitis, Bronius Latvys, Petras Paulaitis Sibire. Taišeto lageryje. 1956
03 06

□ Vidurinėje eilėje 5-as Petras Paulaitis

Klaipėdos miesto savivaldybės
VIEŠOJI BIBLIOTEKA
Skaitytojų
informavimo skyrius

dėtas statybas. Uždavinsy keblus, nes darbų daug, o statybininkų brigada negausi. Statybas ėmėsi globoti Dubravlago vyriausias statybininkas plk. Golovanov. Pasiūliau statybininkų brigadą padidinti iki 500 žmonių ir jis sutiko. Per šį darbo jėgos perskirstymą į brigadą buvo paskirtas ir P. Paulaitis. Pastarasis, daugiau nei metus dirbęs vėjo pagairėje, Lietuje ir šaltyje, buvo gerokai nusilpęs ir išvargintas. Leidau pailsėti, tačiau P. Paulaitis nenorėjo būti be darbo, todėl ėmėsi gyvenamųjų patalpų priežiūros. Čia jam atsivėrė palankesnė dirva bendrauti su bendraminčiais ir jaunimu, nes dalis brigadų dirbo pamainomis ir dienos metu buvo gyvenamojoje zonoje.

P. Paulaitis neapsiribojo vien patriotiniu likimo draugų auklėjimu, jų verbavimu į LLG sąjungą. Jo veikla buvo kur kas platesnė. Organizavo vaistų gavimą iš laisvės sergantiems, laiškų persiuntimą be cenzūros. Jis pasiūlė idėją (o įgyvendinti teko man) sukurti brigadoje katalikišką parapijos prototipą, t. y. vieną gyvenamojo barako sekciją (100 vyrų) paversti tarsi bažnyčia, sukeliant į ją tik praktikuojančius katalikus. Toje sekcijoje tuo metu buvę kunigai S. Kiškis, tėvas Aleksandras Merkevičius-Markaitis, Antanas Bunkus, A. Jurgaitis, K. Dulksnys ir J. Jonys jiems patogiu metu aukos šv. Mišias, vykdyd kitas apeigas. Palaipsniui šis P. Paulaičio sumanymas buvo įgyvendintas. Ši sekcija tapo ramybės ir susikaupimo oaze, čia kasdien kunigai laikė mišias. Aišku, kad ne tik Dubravlage ir tik tuo metu P. Paulaitis telkė aplink save likimo draugus, lengvindamas likimo našlą, padėdamas ligoje ir kt. kebliose gyvenimo aplinkybėse. Jis visur ir visada buvo veiklus altruistas.

P. Paulaitis, dirbdamas mūsų brigadoje, galėjo atsipūsti – jo niekas nevarė į statybas, nes vyriausias statybininkas plk. Golovanov neleido be jo žinios statybininkus kelti į kitus darbus. Mes tą jo draudimą sumaniai išnaudojome P. Paulaičio naudai. Tačiau tai nereiškia, kad kagebistai P. Paulaitį išleido iš savo akiračio. Jie pareikalavo iš pulkininko, kad pastarasis atiduotų P. Paulaitį lagpunkto administracijai, kad šiam banditui nebūtų sudarytos lengvatinės sąlygos. Dėl šių priežasčių 1959 m. rugsėjo pabaigoje plk. Golovanov gan rūščiai mane apklausė, norėdamas sužinoti, ar P. Paulaitis iš tikrųjų kovojo su ginklu rankoje ir žudė rusų kareivius. Aš patikinau, kad šis senyvas, visad mandagus mokytojas niekad ginklo rankose ne laikė – jo ginklas buvo plunksna. Pulkininką mano paaiškinimas įtikino (tuo labiau, kad kagebistams meilės jis nejautė).

□ Petras Paulaitis, grįžęs iš Mordovijos lagerių, kuriuose išbuvo 25-erius metus. Tauragė, 1982 12.

□ P.Paulaitis J.Žičkaus sodyboje prie gyvenamojo namo, kuriame 1947 04 12 buvo suimtas. Poškakaimio k., 1983 m.

Statybos buvo užbaigtos netrukus po Naujųjų – 1960 – metų. Brigadą išformavo. P.Paulaičiui vėl teko sunkiai dirbti, gyventi nepakeliamose sąlygose.

Viktoras Petkus prisimena:

– Kai mus etapu 1960 m. iš Taišeto atvežė į Dubravlagą, pravoslavai ypač originaliai šventė Velykas, uždegę žvakutes ant artimųjų kapų. Visi pakelių kapai žibėjo žvakutėmis. P.Paulaitį radome Javase, 11 lagpunkte dirbantį valgykloje kūriku. Šią specialybę jis įgijo Kaune, grįžęs iš Ozerlago. 1960 m. pabaigoje aš jį palikau ten bedirbantį. Tuo metu buvo ruošiamas Gulago pertvarkymas, suskirstant nuteistuosius pagal bausmės dydį ir teistumų skaičių, išskiriant ypač pavojingus (čekistų požiūriu) asmenis. Prie pastarųjų jau seniai buvo priskirtas ir P.Paulaitis. Jiems Dubravlago 10 punkte 1960-1961 m. buvo pastatytas uždaras kalėjimas, į kurį 1961 m. gruodyje ir buvo perkeltas P.Paulaitis. Pagal anksčiau minėtus Gulago pertvarkymo nuostatus pavojingi nusikaltėliai uždaruose kalėjimuose privalėjo kalėti pusę bausmės laiko. Pusė bausmės laiko P.Paulaičiui suėjo 1970 m. viduryje. Visą dešimtmetį P.Paulaitis praleido uždarame kalėjime. Per tą laiką jam teko dirbti įvairius katorginius darbus: rauti kelmus kirtavietėse, gaminti plytas vasarinėje plytinėje, virtuvėje pagalbiniu darbininku ir kt.

Uždarame kalėjime P.Paulaičiui teko kalėti kamerose su žinomais pasipriešinimo okupaciniais režimams dalyviais: A.Svarinsku, L.Simučiu, Z.Laugalaičiu, ukrainiečių vyskupu Slipij ir kt.

Kalėjiminio režimo sąlygomis P.Paulaitis neprarado geros nuotaikos ir įsitikinimo, kad raudonoji imperija laikina, jos žlugimas neišvengiamas. Skleidė savo idėjas pagal programą "Į reformuotą demokratiją". Plėtė tarp ypatingojo režimo kalinių Lietuvos laisvės gynėjų sąjungą.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad čekistai nepasitenkino izoliavę pažangiausią ir protingiausią visuomenės dalį. Jie jautė ir iš už spygliuotų vielų sklindančią grėsmę, nes konclageriuose klestėjo laisva demokratiška mintis. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ir septintajame dešimtmetyje perauklėti "neperauklėjamuosius" Gulage ėmėsi ir Lietuvos čekistai, vadovaujami Nachmano Dušanskio. Jie daug kartų atvykę į Dubravlagą terorizavo P.Paulaitį, stengėsi jį palaužti. Iš Lietuvos vežė aktorius (L.Noreiką), poetus, kolūkių pirmininkus, net užverbuotus rezistentus ir surinkę lietuvius į klubą viešai įrodinėjo tarybinės santvarkos pranašumą. Tačiau toji san-

tvarka su visais savo tarnais negalėjo palaužti rezistentų dvasios. Tai čekistus siutino.

1965 m. vasario mėn.¹ Mordovijos centrinis saugumas P.Paulaitį išvežė į Saranską ir dvi savaites įtikinėjo, kad pastarasis atsisakytų savo įsitikinimų, bent jų neskleistų tarp kalinių. Tačiau ir šios čekistų pastangos buvo bevaisės.

Tuo metu politinių kalinių Dubravlage mažėjo ir palaipsniui lagerines kolonijas (lagpunktus) užpildė kriminaliniai nusikaltėliai. Politinių kalinių likutis buvo sutelktas dviejuose ar trijuose punktuose.

Baigiantis bausmei, P.Paulaičiui suėjo 78 metai. Patriotai, kartu su juo kalėję ir dirbę rezistencinį darbą, suprato, kad čekistai jį gali nukreipti į senelių namus Rusijos gilumoje arba net į uždarą psichiatrinę ligoninę. P.Paulaičio reikalais ėmė rūpintis kunigas A.Svarinskas. Jis išrūpino P.Paulaičiui buto nuosavybės teises pas Kretingos vienuolius-pranciškonus. Vytauto gatvės 90 namo antrasis aukštas priklausė broliams pranciškonams. To nedidelio butuko savininkas buvo silpnos sveikatos brolis Jokūbas Skačkauskas. Jis sutiko parašyti testamentą, kad po jo mirties butą paveldės P.Paulaitis. Tuo būdu buvo įteisintas butas P.Paulaičiui, kuriame jis galėjo registruotis ir gyventi. Buvo sutvarkyti dokumentai, jų nuorašai nusiųsti į lagerį P.Paulaičiui ir Dubravlago lagerių viršininkams.

Kai iki bausmės pabaigos (spalio 30 d.) liko kelios dienos, P.Paulaitį Vilniaus kagebistai iš Dubravlago net neleidę pasiimti asmeninių daiktų parsivežė į Vilnių ir uždarė KGB kalėjimo kameroje. Čia jį agitavo, auklėjo, mokė, kaip jis privalės elgtis laisvėje, su kuo susitikinėti ar nesusitikinėti, ką kalbėti ir ko nekalbėti ir t.t. Vežiojo po Vilniaus centrinės gatvės "Volga", gyrė miesto grožį, įrodinėjo, kad tai kompartijos nuopelnas. Prieš išleisdami į laisvę nuvežė į rūbų parduotuvę ir už P.Paulaičio lageryje uždirbtus pinigus nupirko kostiumą. Paaiškino, kad jie negali jo tarsi katorgininko išleisti prastais rūbais.

Nors P.Paulaitį Vilniaus saugumiečiai stumė stumė į Kretingą ir net nupirko bilietą iki jos, tačiau jis iš pradžių nuvyko į Šakių r. pas Korsakus ir giminaitę D.Gliosienę, kurie su P.Paulaičiu susirašinėjo ir padėjo jam materialiai iki išeinant į laisvę. Taip pat Šakių rajone aplankė kitus gimi-

¹ Žičkus J. Nucitas kelias. V.1999. P.270.

nes ir pažįstamus. Tik pabuvojęs pas šakiečius P.Paulaitis, kun.A.Svarinsko globojamas, parvažiavo į Kretingą. Ten jį sutiko vienuoliai pranciškonai, Leonas Laurinskas su žmona Valerija, keletas kretingiškių.

Kitą dieną registruojantis milicijoj P.Paulaičiui buvo uždrausta nuo 19 iki 7 val. išeiti iš namų, be milicijos leidimo išvažiuoti iš Kretingos. Tačiau P.Paulaitis šių draudimų nepaisė. Lankydavosi pas bendražygius ar giminės, aplankė pirmo arešto vietą, savo geradėjus Andriulius. P.Paulaitis buvo populiarius tarp Kretingos jaunimo.

Kretingoje P.Paulaitį lankė ir rėmė buvę jo bendražygiai: J.Mickaitis, V.Zaikauskas, V.Seliokas, K.Kavoliukas, L.Laurinskas ir kt.

1985 m. vasarą mirė vienuolis Jokūbas Skačkauskas, kuris savo butą buvo užrašęs P.Paulaičiui. Tada iškilo nedori darbai – testamentas perrašytas, o butas parduotas trečiam asmeniui. Nedorėliai nepaliko ramybės P.Paulaičio ir gilioje senatvėje – jis liko be pastogės. Šiuo sunkiu metu P.Paulaičiui padėjo kretingiškiei Zita ir Jonas Kubiliai, leidę jam apsigyventi savo name.

Persikėlus pas Kubilius, P.Paulaičio sveikata buvo pašlijusi. Kubiliai juo nuoširdžiai rūpinosi ir slaugė.

Šv.Kalėdas ir Naujuosius 1986 metus P.Paulaitis sutiko sunkiai sirgdamas. Mirė P.Paulaitis vasario 19 d., palaidotas Kretingos kapinėse.

PRIEDAS. KELETAS LAIŠKŲ PETRUI PAULAIČIUI

1. 1980 m. vasario 1 d. Nijolės Sadūnaitės laiškas

1980.II.1 (83)

Gerbiamas ir Mylimas Broli Petrai!

Dienos slenka nepastebimai greitai, kartu nusinešdamos mūsų skausmą ir ilgesį, bet negali jos nusinešti mūsų noro, kad žmonių santykiuose būtų daugiau nuoširdaus žmogiškumo, supratimo, atlaidumo ir meilės, be kurios taip žvarbu ir šalta (dvasiškai ir fiziškai) žmonėms.

Ir dažnai norisi kartoti Elenos Rapkauskienės, Druskininkų 3-iosios vid. mok. mokytojos, žodžius:

1980. g. 1. (83)

Gerbenomas ir Mylemas Brole Petrai !

Dienos skrenda nepastebimai greitai
kartu nusiņēdamos mūsu skaumus ir it-
gess, bet negals jās nusiņēti mūsu moka,
kad šomēr sartykūon būti daugvair mo-
būdam smogiskuma, supratimo, atlaiduma
ir mešles, be kurioš tāp šorbu ir Galtā (dov-
nīkai ir fūstkas) šomēr mēs.

Ir daudzas moka kartoti Elenas Raptau-
šenes, Druškinu 3-ojos vāc. mok. mokytojos.
Šokolādes.

А В И А

Куда Мордовия
Тенгелушевский р-н.
Барашево, уч. сек 385/3-5

Кому Грицлайтис Петрас
Кадио

Индекс предприятия связи
и адрес отправителя 263400

Болуханы, Трапезного кр.
Паргуанская 14-1, Ж. Вадунай

431200

...Man taip reikia tylos, kai po darbo dienos susikaupia daugybė minčių. Ir palinkus galva dar ilgai išrymos prie seniai puoselėtų minčių.

...Man taip reikia savęs, kad galėtum išspręst, ko man žemėje teko užgimt...

Geri žodžiai ir gerai būtų, kad kiekvienas nuskęstų tyloje ir susimąstytų apie savo gyvenimo vertę ir prasmę. Duok, Dieve, šviesos mums visiems ir jėgų, kad nepavargtume už blogį gerumu mokėti! Juk tik Meilė, didelė, pastovi, nesavanaudiška, gali blogį nugalėti, gali sutirpdyti neapykantos ledus širdyse.

Gyvenime tiek daug neteisingumo, tiek daug žiaurumo ir neapykantos, tad kokia didelė ir karšta turi būti visų mūsų meilė žmonėms. Mylėkime, mūsų širdys tik tam yra sutvertos!

Pasidalinau su Jumis savo mintimis ir tikiu – Jūs mane geriausiai suprasite, nes Jūsų širdis pilna tos šventos Meilės žmogui. Ir pasimelskite, kad nepavargčiau, kad visada mokėčiau už neapykantą geru atsilyginti. Tam mums ypač reikalinga Dievo malonė, Jo parama.

Baigsiu, nes jau naktis, ryt einu parai į darbą. Labanakt! Ir testiprina Jus Visagalis!

Su visu nuoširdumu ir seseriška meile.

Nijolė
L.J.Ch.

2. 1979 m. gruodžio 18 d. Alfonso Svarinsko laiškas

Mielas Broli Petrai,

retai lankau laiškais. Atleisk! Bet neužmirštu ir apie Tave gražiausi prisiminimai. Ne kartą esu kalbėjęs ir Dievo Žody kaip apie "obraziec nrawstvennoj čistoty". Šį vardą davė rusai. Manau, kad labai tinkamas.

Pirmiausia sveikinu sulaukus 75 metų amžiaus ir iškentėjus 32 metus. Ką Dievas labai myli, tam duoda ir didelį kryžių. Jūsų kryžius labai naudingas Bažnyčiai ir Tėvynei.[...]

Kasdien meldžiuosi, kad Dievas dar leistų sugrįžti į Tėvynę. Manau, kad rašyk, klebink. Gal bent kiek sutrumpins. Pabaigoje ir metai turi daug reikšmės. Viduklė visuomet tavęs laukia.

Pas mane darbo pakanka, bet yra ir džiaugsmo. Žmonių dar turime. Bet už kiekvieną sielą, ypač jauną, reikia kovoti.

Pastaruosius 15-a metų padirbėjom iš peties. Suremontavau Igliaukoj bažnyčią ir kleboniją, o dabar remontuoju Viduklę. Dar turiu darbo 2-3 metams. O paskiau – pastoracinis darbas. Deja, esu tik vienas. Todėl sunkiau viską suskubti.

Visos viltys į Apvaizdos rankas. Labai maža laiko paskaityti, o laisvėje galima šį bei tą gauti. Matyt, tokį kryžių Dievas davė. Todėl reikia nešti.

Norėtusi atverti širdį, bet popierius atvirumo nemėgsta. Tebūnie gyvu žodžiu ateityje.

Artėjant šv.Kalėdoms nuoširdžiai sveikinu Tave, Brolau, ir visus geros valios Tavo draugus. Lai Kristaus, gimusiojo Betliejuje, ramybė nusileidžia Jūsų horizonte ir parveda į Tėvynę.

Laimingesnių Naujų 1980-ųjų metų!

Su Dievu!

Tavo Alf.Svarin[skas]

Lietuva, 1979.XII.18.

3. Kunigo Virgilijaus Jaugelio laiškas

Garbė Jėzui Kristui.

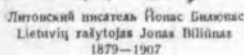
Kadangi sunkiai sergu ir rašyti nelabai einasi, noriu bent keliais žodžiais pasveikinti Jus, broli, nešantį sunkų kryžių už mūsų brangiąją Tėvynę ir Bažnyčią. Padėti nelabai Jums galiu, todėl, jei Dievas leis, atlaikysiu šv.Mišias pirmąją Kalėdų dieną. O šiaip, kai galiu, kiekvieną pirmąjį mėnesio sekmadienį laikau šv.Mišias už jus visus, kurie nešate nelaisvės jungą už Tėvynę, Bažnyčią, už Tiesą. Be to, kiekvienose savo šv.Mišiose prisimenu jus visus.

Atsiminkime vieni kitus ir bendraukime maldoje.

Su Dievu.

Kun.Virgilijus

P.S. Į voką įdedu plotkelę ir kalėdinį sveikinimą. Išbraukimų nepadačiau laiške. Tėduoda Jums Dievas kuo gausiau stiprybės.

Диск 3/5

Куда Мордовская АССР

α. Horn the

р-н Лесной 385/19-3

Кому Пантелей Пятруй

Индекс предприятия связи и адрес
отправителя

Lietuva. Kybartai.

Gerardino q. - ie 12.

Ken. V. Janselis

442387

Индекс предприятия связи места назначения

nyēlq. Tādēi neļabai kuo jumā galu,
tādēl, jei Dievas leis, atkashysiu šv. Mi-
šlas pirmajā Kalidū diņā. O šiaip,
kai galu, liekvisuq pirmajā mēnesio
schmadienj laikau šv. Mišlas uz
jus vīsis, kuris neļate neļatovs jum-
ga, uz Tevye, Bažnyčā, uz Tiesā.
Be to liekvisnosē savo šv. Mišiose
pārsime nu jus vīsis.

Atsimuikime vieni kitus ir bendra-
kime maldoji.

In Dieru. unu. Virgilijus.

P.S. 7 volio, idedu plotkų ir kalvinių, sveikini-
siančių 48 km. l. nuo įėjimo į miškus.

4. 1973 m. spalio 30 d. Gintarėlio laiškas

Dėde,

dėkoju už atvirutę ir linkėjimus. Jūs gyvenate toli. Aš žinau – Jums sunku. Gaila, kad negalite grįžti pas mus. Tėtytė man sakė, kad Jūs valgoite prastą košę ir nedaug gaunate duonos. Aš norėčiau pasiųsti raudonų obuolių, bet negalima.

Dėde, aš mokausi antroje klasėje. Turiu du ketvertus, o likusieji – penketai. Geriausiai sekasi matematika. O rašant pasitaiko visko. Kai išmoksiu rašyti, parašysiu dažniau, o dabar, dėde, sudie.

1973 10 30

Gintarėlis

5. 1973m. gruodžio 12 d. Vinco K. laiškas

Petrai,

Tavo laišką, rašytą lapkričio 27 d., gavau. [...] Gintarėlis dėkoja taip pat. [...] Gintarėlio laiškas buvo vienintelis. Aš nebuvo pridėjęs jokio priedo. Kadangi žadėjau parašyti truputį vėliau, todėl gavai laišką tokį, koks jis buvo pasiųstas. [...] Didžiausios kliūtys – kasdieniniai darbai ir šeimų rūpesčiai, dėl kurių viskas užmirštama. Vienu žodžiu – kaltas nerūpestingumas. Tačiau ką bekalbėti su tais, kurie daug ką pergyveno ant savo pečių, patys laukė, ilgėjosi, gal net smerkdavo tuos, kurie tingėdavo arba nerasdavo laiko parašyti. Dabar patys nubluko labiau už kasdienybę ir nesuranda reikalo ir noro arba dangstosi neturinčiais pagrindais argumentais dėl negalėjimo rašyti. Tokiais atvejais išryškėja širdys..., draugiškumas, bičiulystė, atminimai praeičiai ir t.t. [...]

Petrai, viskas juda. Net ir visuomenės moksluose užrašyta: "Egzistuoti, reiškia, judėti..." Nejudėsi, nesiskubinsi su visais – atsiliksi, sustosi – apaugsi samanomis ir liksi nuošalyje gyvenimo. Visi praeis tavęs nepastebėję, nepasigedę, niekas nieko tavęs nebeklaus, kadangi už visus mažiausiai žinosi. Nebegalėsi niekam patarti, pamokyti ar pareikalauti.

Neramus buvo ruduo. Jis praėjo. Ir gerai, kad praėjo... Apturėjau visą eilę laidotuvių, net ir **Tavo keliais praėjusių žmonių**, vestuvių, išleistuvių ir kariuomenę. Viskas kartojasi. Visur panašios scenos. Nesikartoja tik am-

žius. Metai kraunasi ant pečių, veidas raukšlėjasi, jėgos tirpsta, nuotaikos pilkėja... Tačiau kaip bebūtų – nenuleiskim rankų, nenukabinkim nosių, nors ir kokie vėjai bedraskytų širdis.

1973.XII.12

Vincas K.

6. 1980 m. gruodžio 14 d. Liudo Simučio laiškas

Garbė Jėzui ir Marijai!

Mielas Petrai!

Pradėdamas rašyti šį laišką, susimąsčiau, ar ne per retai Jums parašau. Žinote – ne, ne per retai. Jūs su tuo nesutiksite, nes Jūs trokštate gauti laiškus – tuos šiokios tokios paguodos lašelius – kuo dažniau. Jūs esate kalinys ir galvojate, kad Jūsų padėtis blogesnė negu esančių laisvėje, todėl jaučiate turįs nuolatinę teisę laukti iš laisvųjų paramos ar bent paguodos. Bet, Petrai, patikėkite, ne visiems laisvėje lengviau, negu ten Jums. Bent jau man tai sunkiau. Pagaliau Jūs pasirinkote kančios, aukos kelią ne tam, kad kas užjaustų ir guostų, ramintų, o todėl, kad Jūsų kilniai sielai nebuvo kito kelio. O jei jau pasirinkote kančios kelią, jei ryžotės aukotis ant Tiesos aukuro, tai tegu Jūsų auka būna kuo didesnė! Kuo daugiau paguodos – tuo mažiau skausmo, tuo sunkesnė darosi auka. Suprantu, kieti mano žodžiai, bet ar ne teisingi? Jūs žinote, kad "velnias išvaromas tik malda ir pasninku", todėl Jūsų dabartinė kančia žymiai vertingesnė negu galėtų būti ko nors verta viešoji veikla. [...]

Apie save sunku rašyti, nes irgi labai sunku gyventi. Su Irute gerai sugyvename, bet neturime kur gyventi. Jau trečias mėnuo neturime savo buto. Daiktus pasidėjome vienoje vietoje, patys laikinai prisiglaudėme bute, kur jau gyveno dvi šeimos, mes – trečia. [...] Pažįstamų turime daug, gerų žmonių yra daug, bet žmonės negali padėti, nes nieko neturi atliekamo, o tie, kurie turi, turi todėl, kad su niekuo nesidalina, nenori ir nemoka padėti kitiems. [...]

Sveikinkite visus gerus tautiečius ir netautiečius.

Telaimina Jus Dievas!

1980.XII.14

Liudas

NUTEISTI UŽ LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS SIEKIMĄ

Nuo septintojo dešimtmečio pradžios Sovietų Sąjungoje suaktyvėjo ideologinė kova – kova už žmogaus teises ir laisves. L. Brežnevo valdymo laikais kilo disidentinis judėjimas Maskvoje, 1968 m. pradėjo eiti "Kronika tekuščich sobitij". 1972 m. okupuotoje Lietuvoje pasirodė "Lietuvos katalikų kronika", kuri pasakojo apie religinę priespaudą ir žmogaus teisių pažeidimus. Maskvoje viešai veikė Tarptautinės amnestijos skyrius, kurio veikloje dalyvavo žymūs disidentai. 1974 m. disidentai Sergejus Kovaliovas, Tatjana Chodorovič, Tatjana Velikanova viešai prisiėmė atsakomybę už "Kronika tekuščich sobity" platinimą. Pirmą kartą šie veikėjai išėjo į viešumą. Tai buvo naujas žingsnis kovoje su totalitarine valdžia. Šie pavyzdžiai drąsino visuomenę ir kėlė nerimą valdžiai. Kaip ji pasielgs prieš tokią svarbią Helsinkio konferenciją, kurioje žymių vietą užims žmogaus teisės? Griebsis teroro ar šiek tiek palengvins režimą?

Tačiau sovietų vyriausybė negalvojo laikytis pasirašytų susitarimų, nes gerai suprato, kad komunistinė santvarka gali išlikti tik prievarta. Laisvė jai reiškė pražūtį. Valdžia nusprendė sustiprinti kovą su aktyviausiais demokratiniais veikėjais: žymiausius suimti ir bausti aukščiausiomis bausmėmis. Kaip vėliau paaiškėjo, antrą kartą teisiamus nuteisė dešimčiai metų ypatingojo režimo koncentracijos lagerio ir penkeriems metams tremties, pirmą kartą teisiamus nuteisė septyneriems metams griežtojo režimo konclagerio ir penkeriems metams tremties. Matyt, valdžiai atrodė, kad taip prieš Helsinkio konferenciją aktyviausiems veikėjams užčiaups burnas, o kitus įbaugins. "Išvaliusi" visuomenę nuo kritikų, valdžia manė sėkmingai pasirodysianti Helsinkio konferencijoje.

Helsinkio pasitarimai baigėsi sėkmingai ir 35 valstybės 1975 m. rugpjūčio 1 d. pasirašė Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiajamąjį aktą. Jame šalys daug dėmesio skyrė žmogaus teisėms. Sovietų Sąjunga nuolatos tvirtino, kad ir ji laikosi bei laikysis žmogaus teisių. Pasirašyti susitarimai suteikė laisvesnio ir demokratiškesnio gyvenimo viltį. Tačiau ir po Helsinkio konferencijos sovietinė valdžia žmones sekė, terorizavo tikinčiuosius, suiminėjo, teisė ir vežė į gulagą. Andrejus Sacharovas pasiūlė organizuoti grupes, kurios stebėtų, kaip sovietinė valdžia laikosi priimtų įsipareigojimų. Pir-

moji tokia grupė susikūrė 1976 m. Maskvoje. Tais pačiais metais tokios grupės susikūrė Ukrainoje, Lietuvoje ir Gruzijoje. Visos šios grupės veikė viešai. Jų veikla susilaukė plataus atgarsio pasaulyje, bet aktyviausius veikėjus ir Helsinkio grupių dalyvius Maskvoje, Ukrainoje, Lietuvoje, Gruzijoje, Latvijoje, Estijoje suiminėjo ir teisė aukščiausiomis bausmėmis. Valdžia ir toliau vykdė represijas – tik nebegalėjo pritaikyti įprastos Stalino formulės: nėra žmogaus – nėra problemos. Žmonės liko, nors ir konclageriuose, ir problema buvo. Dar sudėtingesnė: žmonės netylėjo, iš konclagerių demaskavo bolševikinę santvarką. Valdžia negalėjo nuslėpti prievartos ir susidorojimo nuo užsienio. Užsienio simpatijos ir parama buvo kovotojų už žmogaus teises ir laisves bei už tautų laisves pusėje.

Nuteistuosius ėmėsi ginti Tarptautinės amnestijos organizacija, kitos organizacijos, asmenų grupės ir pavieniai asmenys įvairiose šalyse. Apie politinius kalinius rašė užsienio spauda ir pranešinėjo užsienio radijo stotys.

Mane gynė Olandijos, Prancūzijos ir Vokietijos Tarptautinės amnestijos grupės, lietuvių išeivijos visuomenė. Ypač daug dėmesio skyrė Bronė Gajauskienė ir jos sūnus Rimas Gajauskas, gyvenę Santa Monikoje, Kalifornijoje. Ši moteris, nepaprastai energinga, neeilinių sugebėjimų patriotė, buvo šios akcijos pradininkė ir visus veiklos metus nuolatinis jos variklis. Jos pasiaukojimą ir veiklą įvertino istorikas ir rašytojas Bronius Kviklys, gyvenęs JAV, 1979 m. gegužės 27 d. rašytame laiške Bronei Gajauskienei.

Bronė Gajauskienė kreipėsi į daugelio šalių politikus, dvasininkus, valdininkus, užimančius aukštas pareigas, ir organizacijas. Ji veikė daugelį JAV atstovų rūmų narių ir senatorių, nuolatos skatino juos nenuleisti rankų.

Aš pateikiu kai kuriuos atstovų rūmų narių, senatorių, Los Andželo mero, boksininko Rei Robinsono raštus P.Griškevičiui, L.Brežnevui, Broniaus Kviklio bei Gintės Damušytės laiškus Bronei Gajauskienei. Šie laišakai atskleidžia visuomenei dar nežinomus puslapius apie pasipriešinimo veiklą paskutiniaisiais okupacijos dešimtmečiais.

Balys Gajauskas

1. 1979 m. gegužės 27 d. Broniaus Kviklio laiškas Bronei Gajauskienei

5747 S. CAMPBELL
CHICAGO,
ILLINOIS 60629

1979.V.27

Maloni Ponia Gajauskiene,

Su dideliu įdomumu perskaičiau Tamstos ilgąjį laiką ir susipažinau su jo priedais. Iš to visko patyriau, kiek daug Tamsta viena, kitų labai mažai remiama. veikiate Bilio Gajausko išlaisvinimo reikalu.

Tamsta atlieki tikrai didelį, tiesiog milžinišką darbą. Bet ir klintys be galo didelės. Viena, Balyš Gajauskas tėra lietuvis, o ne koks žydas, todėl Amerikoje tinkamas dėmesys jam labai sunkiai tegali būti sukeltas.

Vis dėlto Tamsta labai daug padarei. Ir tsi beveik viena.

Gal dabar, kai įsisteigė Politiniams kaliniams gelbėti komitetas prie LB vadovybės, reikalai kiek pasitaisys. Juk ligi šiol niekas rimtai nesirūpino.

Tenka nugirsti, kad būsiąs naujas pasikeitimas politinis nisis kaliniais. Gal tada, išleidžiamų į užsienį, tarpe, bus atsižvelgta ne vien tik į žydus.

Čikagoje buvo pasiųsta daug telegramų, surinkta daug parašų. Rodosi, kad ir kitur buvo panašiai. Tikėjime, kad ateityje pavyks dar geriau veikti.

Tenka pagirti Tamstą už didelę veiklą išlaisvinimo reikalu. Tikėjime, kad ją lydės geresnė sėkmė.

Jus nuoširdžiai sveikina

2. 1978 m. lapkričio 9 d. JAV senatoriaus Bobo Dolo laiškas LKP pirmajam sekretoriui Petriui Griškevičiui

JUNGTINIŲ VALSTIJŲ SENATAS
VAŠINGTONAS D.C.50510
1978 m. lapkričio 9 d.

Gerbiamam Petriui Griškevičiui, Lietuvos komunistų
partijos pirmajam sekretoriui
Lenino pr.11
Vilnius, Lietuvos SSR, SSSR

Mielas sekretoriau Griškevičiau,
Rašau jums dėl Lietuvos piliečio pono Balio Gajausko.

Poną Gajauską 1978 m. balandžio 14 d. nuteisė 10 metų ypatingojo režimo darbų stovyklos ir 5 metams nutrėmimo. Jo nusikaltimą apibūdino kaip "antisovietinę agitaciją ir propagandą". Toks "nusikaltimas" yra Sovietų Sąjungos, pareiškusios pritarimą Helsinkio Baigiamojo akto principams, apimantiems informacijos ir žodžio laisvę, teisingumo išjuokimas. Tai ir Lietuvos nepriklausomybės išjuokimas, kadangi poną Gajauską suėmė ir nuteisė už jo nacionalinės savimonės, kuri pasireiškė Lietuvos nepriklausomybės siekimu, pasireiškimą.

Ponas Gajauskas atsisakė išsižadėti savo religinių ir tautinių įsitikinimų. Jis liko krikščionis ir lietuvis. Už tai jį nuteisė.

Pone Sekretoriau, aš kreipiuosi į Jus, prašydamas paleisti poną Gajauską iš kalėjimo. Jo įkalinimas yra žmoniškumo bei lietuviško orumo įžeidimas ir prieštarauja visiems dėsniams, kuriais remiasi Lietuvos Sovietų Socialistinės respublika.

Aš laikiu jūsų greitų veiksmų ir atsakymo į šį laišką.

Nuoširdžiai jūsų *Bob Dole*
Jungtinių Valstijų Senatas

United States Senate

WASHINGTON, D.C. 20510

November 9, 1978

The Honorable Petras Grishkyavichyus, 1st Sec.
Lithuanian Communist Party
Prospekt Lenina 11
Vilnius, Lithuanian S.S.R., U.S.S.R.

Dear Secretary Grishkyavichyus:

I am writing to you on the behalf of Mr. Balys Gajauskas,
a Lithuanian citizen.

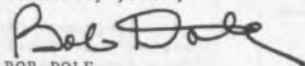
Mr. Gajauskas was sentenced on the 14th of April, 1978, to 10 years in a severe regime labor camp and 5 years of internal exile. His crime was described as "Anti-Soviet Agitation and Propaganda." Such a "crime" makes a mockery of justice of justice in the Soviet Union, a country which claims adherence to the principles of the Helsinki Final Act, which includes freedom of information and expression. It also makes a mockery of Lithuanian independence. That Mr. Gajauskas was arrested and tried for expressing his national character as a Lithuanian is an indication of the mythical nature of Lithuanian independence.

Mr. Gajauskas has refused to renounce his religious and nationalistic feelings. He remains a Christian and a Lithuanian. For this he has been given what amounts to a life sentence.

Mr. Secretary, I appeal to you to release Mr. Gajauskas from his prison. His incarceration is an insult to human and Lithuanian dignity and against all of the principles on which the Lithuanian Soviet Socialist Republic is based.

I anticipate your prompt action and response to this letter.

Sincerely yours,

BOB DOLE
United States Senate

BD; js
CC: Mrs. Bernice Gajauskas

2. 1978 m. lapkričio 17 d. sportininko Sugar Rei Robinsono laiškas
SSRS "prezidentui" Leonidui Brežnevui

Moralinių vertybių perteikimo per sportą
Šugaro Rejaus Jaunimo fondas
1978 m. lapkričio 17 d.

Jo Ekscelencijai Leonidui Brežnevui,

RAY'S YOUTH FOUNDATION
IMPARTING VALUES THROUGH SPORTS
1905 Tenth Ave / Los Angeles, Ca. 90019 / (213) 731 2418

November 17, 1978

Bob Hope
Honorary Chairman

Sugar Ray Robinson
Chairman

Wright Fillmore
President

Frank Abramoff
Vice President

Sheldon M. Schiffman
Secretary

Sid Lockitch
Treasurer

Sybil Brand
Robert Downey
John David Duncan
Joseph Dyer
Mal Irwin
Phillip Jefferson
Shirley Lockitch
Peter O'Malley
Tom Reddin
Barry Rose
Carroll Rosenbloom
Dan Sklar
Harvey Snyder
Anthony Trutanich

His Excellency Leonid Brezhnev
President of the USSR
The Kremlin
Moscow, USSR

Your Excellency:

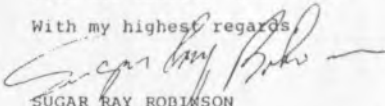
My friend, Muhammad Ali, visited your great country this year and met with you personally. Upon returning, he had only high praises for you, your country and your people. He especially emphasized that you, Mr. Brezhnev, are very understanding, and that your form of government is very lenient. That is why I am writing you.

I have been informed by another good friend of mine, Mrs. Bernice Gajauskas, who lives in Santa Monica, California, that on April 18, 1978, the relative of her late husband, Mr. Balys Gajauskas, a fifty-two year old Lithuanian, was sentenced by the Soviet court in Vilnius to a ten year sentence in a labor camp, to be followed by five years of exile from the Lithuanian Republic.

I am asking you, Mr. Brezhnev, to forgive this man for breaking your great country's law. Forgiveness would make a favorable impression on our public on you.

I would be most delighted if you, Mr. Brezhnev, by an executive order, would commute Mr. Gajauskas' sentence and would allow him to come to the United States of America with his family. Thank you.

With my highest regards,

SUGAR RAY ROBINSON

SSSR prezidentui
Kremlius,
Maskva, SSSR

Jūsų Ekscelencija,

Šiais metais mano draugas Muchamedas Ali aplankė jūsų didžiąją šalį ir susitiko su jumis asmeniškai. Sugrįžęs jis labai gyrė jus, jūsų šalį ir jūsų žmones. Ypač pabrėžė, kad Jūs, pone Brežnevai, esate labai supratin-gas ir kad jūsų valdymo forma yra labai švelni. Štai kodėl aš rašau jums.

Aš esu informuotas kitos mano geros draugės Bronės Gajauskienės, gyvenančios Santa Monikoje, Kalifornijoje, kad 1978 m. balandžio 18 d. jos velionio vyro giminaitis ponas Balys Gajauskas, penkiasdešimt dvejų metų lietuvis, buvo nuteistas Sovietų teismo Vilniuje dešimčiai metų dar-bo stovyklos ir penkeriems metams tremties iš Lietuvos respublikos.

Aš prašau jūsų, pone Brežnevai, atleisti šiam žmogui už didžiosios jūsų šalies įstatymo pažeidimą. Atleidimas padarys mūsų visuomenei palankų įspūdį apie jus.

Aš būčiau labai sužavėtas, jeigu jūs, pone Brežnevai, vykdomosios valdžios tvarka sušvelnintumėte ponui Gajauskui teismo nuosprendį ir leistumėte jam atvykti su savo šeima į Jungtines Amerikos Valtijas. Ačiū.

Su mano giliausia pagarba

Sugar Ray Robinson

**3. 1978 m. gruodžio 1 d. JAV Los Andželo mero Tomo Bredlio laiškas
SSRS "prezidentui" Leonidui Brežnevui.**

LOS ANDŽELO MIESTAS

MERIJA

1978 m. gruodžio 1 d.

TOMAS BRADLEY, MERAS

Jo Ekscelencijai Leonidui Brežnevui
SSSR prezidentui
Kremlius, Maskva, SSSR

CITY HALL
LOS ANGELES, CALIFORNIA 90012
(213) 475-3311

OFFICE OF THE MAYOR

TOM BRADLEY
MAYOR

December 1, 1978

His Excellency Leonid Brezhnev
President of the USSR
The Kremlin
Moscow, USSR

Excellency:

I am writing on behalf of Mr. Balys Gajauskas who, on April 14, 1972 was sentenced by the Soviet court in Vilnius, Lithuania to a ten year sentence in a labor camp, to be followed by five years of exile from the Lithuanian Republic. I have also heard that although he is only fifty-two years old, he is very ill, having served a long previous sentence. Gajauskas was convicted, according to the American press, for anti-Soviet agitation and propaganda.

Although I am aware of the need for respect for law and order in society and do not wish to intrude into the operation of the court system of the Soviet Union, I would hope that justice could be tempered with mercy in this instance since the charge against Mr. Gajauskas was not of a first degree criminal nature and, further, in light of his physical condition.

Thank you for giving special consideration to this case.

Respectfully yours,

TOM BRADLEY
Mayor

Ekscelencija,

rašau dėl pono Balio Gajausko, kurį 1978 m. balandžio 14 d. nuteisė Sovietų teismas Vilniuje, Lietuvoje, dešimčiai metų darbo lagerio ir penkeriems metams nutėmimo iš Lietuvos respublikos. Aš girdėjau, kad ne-

žiūrint jo penkiasdešimt dvejų metų, jis yra labai ligotas ir iškalėjęs ilgą ankstesnę bausmę. Amerikos spaudos pranešimais, Gajauskas buvo pripažintas kaltu ir nuteistas už antisovietinę agitaciją ir propagandą.

Nors aš gerbiu visuomenės įstatymus bei tvarką ir nenoriu brautis į Sovietų Sąjungos teismų sistemos veiklą, vienok tikiuosi, kad teisingumas šiuo atveju galėtų eiti kartu su gailestingumu, kadangi kaltinimas Gajauskui nebuvo dėl pirmo laipsnio kriminalinio nusikaltimo, be to, reikia atsižvelgti ir į jo fizinę būklę.

Dėkui už ypatingą dėmesį šiai bylai.

Su pagarba

Tom Bredli,
meras

4. 1979 m. gegužės 7 d. JAV kongreso atstovų kreipimasis į SSRS KP generalinį sekretorių Leonidą Brežnevą.

Robert K.Dornan

JUNGTINIŲ VALSTIJŲ KONGRESAS

Atstovų rūmai

Vašingtonas D.C. 1979

1979 05 07

Generaliniam Sovietų Sąjungos komunistų partijos
centro komiteto generaliniam sekretoriui,

Jo Ekselencijai

Leonidui Iljičiui Brežnevui

Kremlius

Maskva, SSRS

Gerbiamas pone Generalini sekretoriau,

Mes, Jungtinių Valstijų kongreso nariai, savo prašymą dėl lietuvių Balio Gajausko, įkalinto už antisovietinę veiklą, laikome pirmaeilės svarbos reikalu.

Iškalėjusį dvidešimt penkeris metus kalėjime, poną Gajauską vėl nuteisė 1978 m. balandžio 12-14 d. dešimčiai metų ypatingojo režimo lagerio

CONGRESS OF THE UNITED STATES
House of Representatives
Washington D.C. 20515

His Excellency
Leonid Ilich Brezhnev
General Secretary of the Central Committee
of the Communist Party of the Soviet Union
The Kremlin
Moscow, U.S.S.R.

Dear Mr. Secretary General:

Our request is one which we, as members of the United States Congress, regard as a matter of paramount importance. It concerns a Lithuanian, Balys Gajauskas, imprisoned on charges of taking part in anti-Soviet activities.

After spending twenty-five years in prison, Mr. Gajauskas was sentenced again on April 12-14, 1978 to ten years in special regimen camp and five years internal exile. Because of his extremely poor health, it is unlikely that Mr. Gajauskas will live to serve this most recent sentence.

As you know the United States has made its concerns known on this issue on numerous occasions, both publically and diplomatically. During Treasury Secretary Blumenthal's visit to the Soviet Union last year he expressed our government's concern for Mr. Gajauskas' early release.

Mr. Gajauskas' wife has already been granted permission to emigrate on condition that she divorce her husband. In the interest of furthering international understanding, we officially appeal to the Soviet government to allow Mr. Gajauskas and his wife to reunite with their family, who have petitioned for their permanent residence in the United States.

As we approach the termination of the SALT II negotiations, in a spirit of true detente, we believe that Mr. Gajauskas' quiet release from the U.S.S.R. will be regarded as a most important gesture at this crucial time in history. It will also serve as a positive sign of our two countries' mutual commitment to the Helsinki Accord.

We are prepared to do whatever may be necessary to accomplish this goal, and we look forward to hearing from you on this matter.

Sincerely,

ir penkeriems metams tremties. Dėl labai blogos sveikatos neįtikėtina, kad ponas Gajauskas iškalės šią naują bausmę.

Kaip žinote, Jungtinės Valstijos ne kartą viešai ir diplomatinio būdu išreiškė susirūpinimą šia problema. Pernai vizito Sovietų Sąjungoje metu finansų ministras Blumentalis išreiškė mūsų vyriausybės požiūrį dėl pono Gajausko ankstesnio paleidimo.

Pono Gajausko žmona jau gavo leidimą emigruoti su sąlyga, kad ji išsiskirs su savo vyru. Dėl tolimesnio tarptautinio susipratimo, mes oficialiai kreipiamės į Sovietų vyriausybę, prašydami išleisti poną Gajauską ir jo žmoną ir leisti jiems išvykti pas savo gimines nuolatinei apsigyventi Jungtinėse Valstijose.

Kai mes artėjame prie SGAD-II susitarimų, tikro tarptautinių santykių įtempimo mažinimo, mes tikimės, kad pono Gajausko tylus išleidimas iš SSSR bus laikomas svarbiausiu gestu šiuo lemiamu istorijos laiku. Taip pat bus mūsų dviejų šalių santykių teigiamas poslinkis ir abipusis pažadas Helsinkio susitarimams.

Mes pasiruošę padaryti bet ką, kad pasiektume šį tikslą. Mes tikimės gauti žinią apie jūsų sprendimą.

Su pagarba

Atstovų rūmų nariai:

MEMBERS-HOUSE OF REPRESENTATIVES

Jerome Ambro, NY

Glen Anderson, CA

Frank Annunzio, IL

Bill Archer, TX

Eugene Atkinson, PA

Les AuCoin, OR

Robert Badham, CA

Michael Barnes, MD

Robert Badham, CA

Anthony Beilenson, CA

Adam Benjamin, IN

Jonathan Bingham, NY

Ed Bethune, AR

James Blanchard, MI

George Brown, CA

John Buchanan, AL

Clair Burgener, CA

Carroll Campbell, SC

James Florio, NJ

William Ford, MI

Edwin Forsythe, NJ

Bill Frenzel, MN

Martin Frost, TX

Benjamin Gilman, NY

Dan Glickman, KS

Barry Goldwater Jr., CA

Charles Grassley, IA

William Gray, PA

William Green, NY

Wayne Grisham, CA

Tennyson Guyer, OH

Tony Hall, OH

John Hammerschmidt, AR

Kent Hance, TX

James Hanley, NY

George Hanson, ID

William Carney, NY
Tim Carter, KY
Don Clausen, CA
James Cleveland, NH
Barber Conable, NY
Silvo Conte, MA
Tom Corcoran, IL
James Corman, CA
William Cotter, CT
Lawrence Coughlin, PA

James Courter, NJ
Daniel Crane, IL
Robert Daniel, VA
William Dannemeyer, CA
Ronald Dellums, CA
Edward Derwinski, IL
Samuel Devine, OH
William Dickinson, AL
Christopher Dodd, CT
Brian Donnelly, MA
Robert Dornan, CA
Charles Dougherty, PA
Robert Drinan, MA
Robert Edgar, PA
Don Edwards, CA
Mickey Edwards, OK

Melvin Evans, VI
John Fary, IL
Dante Fascell, FL

Walter Fauntroy, DC
Vic Fazio, CA
Millicent Fenwick, NY
Geraldine Ferraro, NY
Paul Findley, IL
Hamilton Fish, NY
Floyd Fithian, IN
Daniel Flood, PA
James Florio, NJ

James Howard, NY
William Hughes, NJ
Henry Hyde, IL
James Jeffords, VT
Jim Jeffries, KS
John Jenrette, SC
Jack Kemp, NY

Dale Kildee, MI
Robert Lagomarsino, CA
Thomas Lantos, CA
Raymond Lederer, PA
Gary Lee, NY
William Lehman, FL
Jerry Lewis, CA
Mike Lowry, WA
Dan Lungren, CA
Andrew Maguire, NJ
Paul McCloskey, CA
Larry McDonald, GA
Matthew McHugh, NY
Dan Mica, FL

Robert Michel, IL
Abner Mikva, IL
Norman Mineta, CA
Donald Mitchell, NY
Parren Mitchell, MD
Joe Moakley, MA
G.V. Montgomery, MS
Carlos Moorhead, CA
William Moorhead, PA

Austin Murphy, PA

Lucien Nedzi, MI
Henry Nowak, NY
George O'Brien, IL
Richard Ottinger, NY
Leon Panetta, CA
Charles Pashayan, Jr., CA

HOUSE OF REPRESENTATIVES (continued)

Jerry Patterson, CA
Ron Paul, TX
Claude Pepper, FL

Peter Peyser, NY
J.J. Pickle, TX

James Shannon, MA
Norman Schumway, CA
Paul Simon, IL
Gerald Solomon, NY

Dan Quayle, ID
Matthew Rinaldo, NJ
Don Ritter, PA
Kenneth Robinson, VA
Peter Rodino, NJ
Robert Roe, NY
Charles Rose, NC
Benjamin Rosenthal, NY
Toby Roth, WI
John Rousselot, CA
Bill Royer, CA
Marty Russo, IL

Harold Sawyer, MI
Patricia Schroeder, CO
Richard Schulze, PA
James Sensenbrenner, WI

Gladys Spellman, MD
Edward Stack, FL
David Stockman, MI
Louis Stokes, OH
William Thomas, CA
Frank Thompson, NJ
Doug Walgren, PA
Bob Wilson, CA
Charles Wilson, CA
Larry Winn, KS
Lester Wolff, NY
Antonio Borja Won Pat, Guam
Sidney Yates, IL

We are prepared to do whatever may be necessary to accomplish
this goal, and we look forward to hearing from you on this matter.

Sincerely,

Robert H. Dornan

James H. Brown

Charles Pepper

Barry M. Gendwater

Frank Thompson

John H. Rousselot

Jack Kemp

Tim Leuter

Bob Leggett

Bill Thurman

Michael A. Barnes

Jim Baker

Andrew Bickman

**5. 1979 n. gegužės 16 d. Bobo Dolo ir kitų JAV senatorių laiškas SSRS
"prezidentui" Leonidui Brežnevui**

Bob Dole

Jungtinių Valstijų Senatas

Vašingtonas D.C.20510

1979 gegužės 16

Jūsų Ekscelencija Leonidai Brežnevai,

Prezidente, Generalini sekretoriau,

Kremlius

Maskva, RSFSR, SSSR

Gerbiamas p.Generalini sekretoriau,

Mes, Jungtinių Valstijų Kongreso nariai, kreipiamės į Jus dėl Balio Gajausko, įkalinto už anitarybinę veiklą.

Ponas Gajauskas praleido pusę savo gyvenimo – 25-erius metus – nelaisvėje. Jis buvo vėl nuteistas 1978 m. balandžio 12-14 d. dešimčiai metų ypatingojo režimo lagerio ir penkeriems metams tremties. Dėl labai blogos sveikatos neįtikėtina, kad p.Gajauskas atliks visą savo bausmę.

JAV finansų ministras Bliumentalis pernai savo vizito Sovietų Sąjungoje metu pareiškė mūsų vyriausybės susirūpinimą p.Gajausko likimu. Ponia Gajauskienė gavo leidimą emigruoti su sąlyga, kad išsiskirs su savo vyru. Dėl tolesnio tarptautinio susipratimo, mes oficialiai kreipiamės į Sovietų Vyriausybę, prašydami leisti p.Gajauskui išvykti su savo šeima pas gimines nuolatinei gyventi Jungtinėse Valstijose.

P.Gajausko tylus išleidimas iš SSSR bus laikomas svarbiausiu gestu ir teigiamu ženklu mūsų abiejų šalių Helsinkio susitarimų įgyvendinime.

Mes tikimės gauti žinių apie Jūsų sprendimą.

Su pagarba

Senatoriai

*Bob Dole, KS Charles Percy, IL Bircg Bayh, LA
John Heinz, PA James McClure, ID David Bore, OK*

May 16, 1979

His Excellency Leonid Brezhnev
President Secretary General
The Kremlin
Moscow, RSFSR, USSR

Dear Mr. Secretary General:

As members of the United States Congress, we are addressing to you a request regarding Balys Gajauskas, imprisoned for anti-Soviet activities.

Mr. Gajauskas has spent half of his life--25 years--in prison camps. He was again sentenced, on April 12-14, 1978, to ten years in a special regimen camp and to five years of internal exile. Because of his extremely poor health, it is unlikely that Mr. Gajauskas will live to serve his sentence to the end.

U.S. Treasury Secretary Blumenthal, during his visit to the Soviet Union last year, expressed our government's concern over the fate of Mr. Gajauskas. Mrs. Gajauskas was granted permission to emigrate on condition that she divorce her husband. In the interest of furthering international understanding, we officially appeal to the Soviet Government for the release of Mr. Gajauskas and for his reunion with his wife and their family, who have petitioned for their permanent residence in the United States.

Mr. Gajauskas' quiet release from the U.S.S.R. will be regarded as a most important gesture, and as a positive sign of our two countries' commitment to the Helsinki Accord.

We look forward to hearing from you on this matter.

Sincerely yours,

SENATORS

Bob Dole, KS
Charles Percy, IL

Daniel Patrick Moynihan, NY
Strom Thurmond, SC

U.S. Senators -continued-

Birch Bayh, LA
John Heinz, PA
James McClure, ID
David Boren, OK
Richard Stone, FL
John Danforth, MO
Carl Levin, MI
Max Baucus, MT
Richard Luger, LA
William Roth, DE
Spark Matsunaga, HI
John Melcher, MT
Dennis DeConcini, AZ
John Durkin, NH
Henry Belmon, OK
Claiborne Pell, RI

Jake Garn, UT
Harrison Schmitt, NM
Adlai Stevenson, IL
Mark O. Hatfield, OR
William S. Cohen, ME
Richard S. Schweiker, PA
Patrick J. Leahy, VT
Howard Metzenbaum, OH
S.I. Hayakawa, CA
Barry Goldwater, Sr., AZ
Paul Sarbanes, MD
Alan Cranston, CA
Abraham Ribicoff, CT
Harrison Williams Jr., NJ
Jacob Javits, NY

Richard Stone, FL John Danforth, MO Garl Lewin, MI
Max Baucus, MT Richard Luger, LA Wiliam Roth, DE
Spark Matsunaga, HI John Melcher, MT Dennis DeConcini, AZ
John Durkin, NH Henry Belmon, OK Claiborne Pell, RI
Daniel Patrick Moynihan, NY Strom Thurmond, SC
Jake Garn, UT Harrison Schmitt, NM Adlai Stevenson, IL
Mark O.Hatfield, OR Wiliam S.Cohen, ME Richard S.Schweiker, PA
Patrick J. Leahy, VT Howard Metzenbaum, OH S.I.Hayakawa, CA
Barry Goldwater, Sr., Az Paul Sarbanes, MD Alan Cranston, CA
Abraham Ribicoff, CT Harrison Williams Jr., Nj Jacob Javits, NY

6. 1979 m. gegužės 16 d. JAV senatoriaus Stromo Turmondo laiškas SSRS "prezidentui" Leonidui Brežnevui.

Jungtinių Valstijų Senatas
 Vašingtonas D.C.20510
 1979 gegužės 16

Jūsų Ekscelencijai Leonidui Brežnevui,
 Prezidentui, Generaliniam sekretoriui,
 Kremlius
 Maskva, RSFSR, SSSR

Didžiai gerbiamas p.Generalini sekretoriau,
 Aš norėčiau prisijungti prie kitų Jungtinių Valstijų kongreso narių prašymo dėl Balio Gajausko, įkalinto už antitarybinę veiklą.

Ponas Gajauskas praleido pusę savo gyvenimo – 25-erius metus – nelaisvėje. Jis buvo vėl nuteistas 1978 m. balandžio 12-14 d. dešimčiai metų ypatingojo režimo lagerio ir penkeriems metams tremties. Dėl labai blogos sveikatos neįtikėtina, kad p.Gajauskas atliks visą savo baismę.

JAV finansų ministras Bliumentalis pernai savo vizito Sovietų Sąjungoje metu pareiškė mūsų vyriausybės susirūpinimą pono Gajausko likimu. Ponia Gajauskienė gavo leidimą emigruoti su sąlyga, kad išsiskirs su savo

1. LEOUR THURMOND, U.S.
 2. LEOUR THURMOND, U.S.
 3. LEOUR THURMOND, U.S.
 4. LEOUR THURMOND, U.S.
 5. LEOUR THURMOND, U.S.
 6. LEOUR THURMOND, U.S.
 7. LEOUR THURMOND, U.S.
 8. LEOUR THURMOND, U.S.
 9. LEOUR THURMOND, U.S.
 10. LEOUR THURMOND, U.S.
 11. LEOUR THURMOND, U.S.
 12. LEOUR THURMOND, U.S.
 13. LEOUR THURMOND, U.S.
 14. LEOUR THURMOND, U.S.
 15. LEOUR THURMOND, U.S.
 16. LEOUR THURMOND, U.S.
 17. LEOUR THURMOND, U.S.
 18. LEOUR THURMOND, U.S.
 19. LEOUR THURMOND, U.S.
 20. LEOUR THURMOND, U.S.
 21. LEOUR THURMOND, U.S.
 22. LEOUR THURMOND, U.S.
 23. LEOUR THURMOND, U.S.
 24. LEOUR THURMOND, U.S.
 25. LEOUR THURMOND, U.S.
 26. LEOUR THURMOND, U.S.
 27. LEOUR THURMOND, U.S.
 28. LEOUR THURMOND, U.S.
 29. LEOUR THURMOND, U.S.
 30. LEOUR THURMOND, U.S.
 31. LEOUR THURMOND, U.S.
 32. LEOUR THURMOND, U.S.
 33. LEOUR THURMOND, U.S.
 34. LEOUR THURMOND, U.S.
 35. LEOUR THURMOND, U.S.
 36. LEOUR THURMOND, U.S.
 37. LEOUR THURMOND, U.S.
 38. LEOUR THURMOND, U.S.
 39. LEOUR THURMOND, U.S.
 40. LEOUR THURMOND, U.S.
 41. LEOUR THURMOND, U.S.
 42. LEOUR THURMOND, U.S.
 43. LEOUR THURMOND, U.S.
 44. LEOUR THURMOND, U.S.
 45. LEOUR THURMOND, U.S.
 46. LEOUR THURMOND, U.S.
 47. LEOUR THURMOND, U.S.
 48. LEOUR THURMOND, U.S.
 49. LEOUR THURMOND, U.S.
 50. LEOUR THURMOND, U.S.
 51. LEOUR THURMOND, U.S.
 52. LEOUR THURMOND, U.S.
 53. LEOUR THURMOND, U.S.
 54. LEOUR THURMOND, U.S.
 55. LEOUR THURMOND, U.S.
 56. LEOUR THURMOND, U.S.
 57. LEOUR THURMOND, U.S.
 58. LEOUR THURMOND, U.S.
 59. LEOUR THURMOND, U.S.
 60. LEOUR THURMOND, U.S.
 61. LEOUR THURMOND, U.S.
 62. LEOUR THURMOND, U.S.
 63. LEOUR THURMOND, U.S.
 64. LEOUR THURMOND, U.S.
 65. LEOUR THURMOND, U.S.
 66. LEOUR THURMOND, U.S.
 67. LEOUR THURMOND, U.S.
 68. LEOUR THURMOND, U.S.
 69. LEOUR THURMOND, U.S.
 70. LEOUR THURMOND, U.S.
 71. LEOUR THURMOND, U.S.
 72. LEOUR THURMOND, U.S.
 73. LEOUR THURMOND, U.S.
 74. LEOUR THURMOND, U.S.
 75. LEOUR THURMOND, U.S.
 76. LEOUR THURMOND, U.S.
 77. LEOUR THURMOND, U.S.
 78. LEOUR THURMOND, U.S.
 79. LEOUR THURMOND, U.S.
 80. LEOUR THURMOND, U.S.
 81. LEOUR THURMOND, U.S.
 82. LEOUR THURMOND, U.S.
 83. LEOUR THURMOND, U.S.
 84. LEOUR THURMOND, U.S.
 85. LEOUR THURMOND, U.S.
 86. LEOUR THURMOND, U.S.
 87. LEOUR THURMOND, U.S.
 88. LEOUR THURMOND, U.S.
 89. LEOUR THURMOND, U.S.
 90. LEOUR THURMOND, U.S.
 91. LEOUR THURMOND, U.S.
 92. LEOUR THURMOND, U.S.
 93. LEOUR THURMOND, U.S.
 94. LEOUR THURMOND, U.S.
 95. LEOUR THURMOND, U.S.
 96. LEOUR THURMOND, U.S.
 97. LEOUR THURMOND, U.S.
 98. LEOUR THURMOND, U.S.
 99. LEOUR THURMOND, U.S.
 100. LEOUR THURMOND, U.S.

United States Senate

COMMITTEE ON THE JUDICIARY
 WASHINGTON, D.C. 20510

May 31, 1979

His Excellency Leonid Brezhnev
 President Secretary General
 The Kremlin
 Moscow
 RSFSR, USSR

Dear Mr. Secretary General:

I would like to join the other Members of the United States Congress in addressing to you a request regarding Balys Gajauskas, imprisoned for anti-Soviet activities.

Mr. Gajauskas has spent half of his life - 25 years - in prison camps. He was again sentenced on April 12-14, 1978, to ten years in a special regimen camp and to five years of internal exile. Because of his extremely poor health, it is unlikely that Mr. Gajauskas will live to serve his sentence to the end.

U.S. Treasury Secretary Blumenthal, during his visit to the Soviet Union last year, expressed our Government's concern over the fate of Mr. Gajauskas. Mrs. Gajauskas was granted permission to emigrate on condition that she divorce her husband. In the interest of furthering international understanding, we officially appeal to the Soviet Government for the release of Mr. Gajauskas and for his reunion with his wife and their family, who have petitioned for their permanent residence in the United States.

Mr. Gajauskas' quiet release from the U.S.S.R. will be regarded as a most important gesture, and as a positive sign of our two countries' commitment to the Helsinki Accord.

We look forward to hearing from you on this matter.

Sincerely,

ST:bdr

Strom Thurmond
 United States Senator

vyru. Dėl tolesnio tarptautinio susipratimo, mes oficialiai kreipiamės į Sovietų Vyriausybę, prašydami leisti ponui Gajauskui išvykti su savo šeima pas giminės nuolatinai gyventi Jungtinėse Valstijose.

Pono Gajausko tylus išleidimas iš SSSR bus laikomas svarbiausiu gestu ir teigiamu ženklu mūsų abiejų šalių Helsinkio susitarimų įgyvendinime.

Mes tikimės gauti žinią apie Jūsų sprendimą.

Su pagarba

Strom Thurmond,
Jungtinių Valstijų Senatorius

7. 1981 m. liepos 20 d. Bobo Dolo ir kitų JAV senatorių laiškas SSRS AT pirmininkui Leonidui Brežnevui.

Bob Dole
Kanzas

Jungtinių Valstijų Senatas
Vašingtonas D.C.20510
1981 m. liepos 20 d.

Gerbiamajam Leonidui I. Brežnevui,
Aukščiausios Tarybos pirmininkui
Kremlius
Maskva RSFSR
SSSR

Brangus p. Prezidente,

Mes, Jungtinių Valstijų Kongreso nariai, kreipiamės į jus dėl Balio Gajausko, įkalinto už jo žmogaus teisių veiklą.

Ponas Gajauskas praleido pusę savo gyvenimo – 25-erius metus – nelaisvėje. Jis vėl buvo nuteistas 1978 m. balandžio mėn. dešimčiai metų ypatingojo režimo darbo lagerio ir penkeriems metams tremties. Kaip dabar pranešama, jis gali būti kalinamas 385/1-b lageryje Mordovijoje. Dabar Gajauskas yra 55 metų, jis beveik aklas ir dėl ankstesnio ka-

United States Senate

WASHINGTON, D.C. 20510

July 20, 1981

The Honorable Leonid I. Brezhnev
President of the Supreme Soviet
The Kremlin
Moscow RSFSR
USSR

Dear Mr. President:

As members of the United States Congress, we are addressing to you a request regarding Balys Gajauskas, imprisoned in the Soviet Union for his human rights activities.

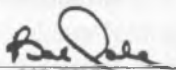
Mr. Gajauskas has spent half of his life - 25 years - in prison camps. He was again imprisoned in April of 1978 to ten years in a strict regime labor camp and to five years of internal exile. Recent reports indicate that he is probably in #385/I-6 camp in Mordovian. Balys Gajauskas is now 55, partially blind, and is in poor health because of his previous imprisonment. If no action is taken, it is unlikely that Mr. Gajauskas will live to serve his extended sentence to the end.

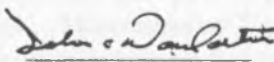
Having been involved in this case for several years without any result, we are very concerned about Mr. Gajauskas' situation. We appeal to the Soviet Government for the release of Balys Gajauskas and for his reunion with his family in the United States.

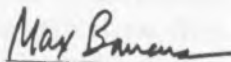
Balys Gajauskas' release would be regarded as a positive sign of commitment to the Helsinki Accord.

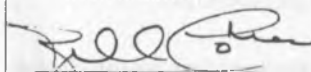
Thank you for your attention to this important matter.

Sincerely,

BOB DOLE
U.S. SENATE

JOHN DANFORTH
U.S. SENATE

MAX BAUCUS
U.S. SENATE

WILLIAM COHEN
U.S. SENATE

linimo yra silpnos sveikatos. Jeigu mes nesiimsime veiksmų, tai mažai tikėtina, kad ponas Gajauskas atliks sunkią bausmę iki galo. Keletą metų esame įtraukti į šią bylą be jokių rezultatų ir labai rūpinamės Gajausko padėtimi. Mes kreipiamės į Sovietų vyriausybę prašydami leisti ponui Baliai Gajauskui išvykti su savo šeima į Jungtines Valstijas.

Pono Gajausko išleidimas bus laikomas teigiamu ženklu Helsinkio susitarimų įgyvendinime.

Ačiū už jūsų dėmesį šiam svarbiam klausime.

Su pagarba

Bob Dole John Danforth Max Baucus William Cohen
JAV Senatas

8. 1985 m. lapkričio 8 d. Gintės Damušytės laiškas Bronei Gajauskienei.

1985 m. lapkričio 8 d.

Miela p.Gajauskiene ir Rimai,

Šis raštas per kun.K.Pugevičiaus malonę šiandien buvo įteiktas tiesiogiai prezidentui Reaganui. Kun.Pugevičius, J.E.vysk.P.Baltakis ir 13 kitų dvasiškių (įskaitant 4 Amerikos katalikų kardinolus) dalyvavo valandos pasimatyme su prezidentu, kuriame kėlė Ženevos konferencijai rūpimus klausimus.

Mes išrūpinom minėtus žmogaus teisių organizacijų parašus prie šio laiško. Viliamės, kad mūsų **bendras** pareiškimas dėl Gajausko bylos atkreips prezidento dėmesį.

Ne tik dirbam, bet ir meldžiamės, kad šios pastangos Baliui padės...

Birutė Damušytė

TRYŠ POVILO PEČELIŪNO LAIŠKAI BALIUI GAJAUSKUI

Paskutinių dviejų okupacijos dešimtmečių negausus būrys pasipriešinimo veikėjų, kalėjusių koncentracijos lageriuose, vertas dėmesio. Didesnė jų dalis kalėjo ne pirmą kartą. Beveik visi rašė laiškus giminėms, draugams, pažįstamiems ir šiaip visuomenės veikėjams. Šia medžiaga naudojami istorikai, rašytojai, praeitimi besidomintys žmonės. Iš laiškų sprendžiame apie autorių pažiūras, santykius su artimaisiais, kovos draugais, apie jų dvasinį pasaulį sunkiose kovose ir nelaisvėje. Laiškai – vertinga istorinė medžiaga, kurią reikia išsaugoti ir paskelbti.

Mano susirašinėjimas su Povilu Pečeliūnu, pagrindinio leidinio "Alma Ma-

ter" redaktoriumi, veikliu "Perspektyvų" bendradarbiu, tęsėsi vos tris mėnesius (1987 07 26-10 20). Tuo laiku jis baigė nutėmimą Igrime, Tiūmenės srityje, o aš jį pradėjau Čiumikane, prie Ochotsko jūros. Per tą laiką parašėme po tris laiškus.

Povilas Pečeliūnas mirė nesulaukęs laisvės, tačiau tikėjo, kad ji greitai ateis. Šie laišškai papildys šio tauraus Pasipriešinimo veikėjo biografiją.

Balys Gajauskas

I

Igrim, 1987.VII.26

Sveikas, Baly!

Tik ką sužinojau Jūsų "naująjį" adresą ir nusprendžiau pabrėžti keletą žodžių iš Sibiro šiaurės...

Nors mes nepažįstami, bet... aš lyg ir baigiu, o Jūs pradėdate... Aš apie Jus daug girdėjau. Visų pirma kaip principingą. O tai labai aš vertinu. Neapkenčiu visokių kompromisų.

Atrodo, Jūs prie jūros arba netoli jos. Kur aš būnu – taiga, pelkės, upės... Ir deguonies trūksta...

Žinau, kad Jūs ištvermingas. Ištverti iki galo!

Parašykite keletą žodžių. Jeigu ko reikia – rašykite, nesivaržykite. Mat aš jau esu "prasigyvenęs"... Mano adresas: Tiūmenskaja oblast, Bere-zovskij r-n, pos.Igrim, Mira 10-8, Pečeliūnas Povilas

Paulius arba Saulius

II

Igrim, 1987.IX.17

Sveikas, Baly!

Jūsų laišką gavau tuoj pat, kai grįžau iš Vilniaus. O iš Vilniaus grįžau rugsėjo 4 d. Gi į Vilnių išvykau rugpjūčio 19 pagal telegramą. Mat mirė mano Mama, didelė ligonė, dieną naktį laukusi manęs grįžtančio namo. Paskutinius trejus metus jau nesikėlė iš lovos. Deja, nebesulaukė! Teko atsisveikinti tik su mirusia.

Kada grįšiu į Vilnių, dabar tiksliai pasakyti negaliu. Jeigu užskaitys teisingai "etapą", jeigu bent šioje srityje laikysis "įstatymų", tai "terminas" turėtų baigtis šių metų spalio 25 d.

Buvau „nuteistas“ 8 metams: trys konclagerio ir penki tremties. „Teisimas“ įvyko 1980 metų gruodžio 22-25 d. Su manim buvo „teisiama“ kartu Vytautas Skuodis ir Gintautas Iešmantas. Dabar Gintas Komi, tremtyje. Tiesa, ir jis, ir aš turėjome šių metų pradžioje galimybę likti „laisvi“, bet tiek Gintas, tiek aš ta „galimybė“ nepasinaudojom, kitaip tariant, nepadarėm kompromiso su sąžine. Vytautas pasinaudojo ir rugsejo 21 d. išvyko į Ameriką. Jis buvo paleistas vasario mėn. pradžioje. Teko su juo susitikti Vilniuje, dalyvavo mano sūnus Rapolas. Jis ji nei teisinis, nei smerkiu. Kiekvienas elgiasi pagal savo sąžinę. Tą Jėkus, patikimai patvirtins.

Kuo aš buvau „kaltinamas“ ar „įtariamasis“? Mane tardė kaip „Alma Mater“ redaktorių, „Perspektyvų“ aktyvų bendradarbį ir t.t. Kaltino „Kronikos“ ir kitų leidinių platinimu, „antitarybinių“ studijų autoriumi ir t.t. Visko neišvardinsi. Bet ir nereikia. Kadangi nieko konkrečiai nepavyko įrodyti, tai „teisė“ pagal prielaidas. Lai Dievas jiems atleisdžia!

Igrime būtų pakenčiama, turint galvoje ne šiaip gyvenimą, o tremtį. Bėda ta, kad turiu pažemintą kraujo spaudimą, o čia dar toks didelis deguonies trūkumas. Jautiesi nei sveikas, nei ligonis. Taigi jei dar pridėti ašt-

50

rų chronišką gastritą, radikulitą ir t.t., tai "vaizdas" ne koks. Gi žiemą būna ledjūrio vėjai ir žema temperatūra (kartais net iki minus 60 laipsnių). Bet nežiūrint visų tų "bėdų" kol kas dar judu, nors eina šešiasdešimtieji...

Tai ir viskas, ką iš pradžių "dėl pirmos pažinties" reikėjo parašyti. Apie Jūsų gyvenimą aš, dar negavęs laiško, daug žinojau. O taip pat ir apie Jūsų "teismo procesą"... "Papildžiau" tas žinias ne tik iš Jūsų laiško, bet ir iš "gyvų" šaltinių, t.y. iš Jūsų žmonos, su kuria teko garbė vieną vakarą susitikti Vilniuje. Ji ką tik buvo grįžusi iš Jūsų ir papasakojo savo išpūdžius. Kas ne kas, o aš labai gyvai ir detaliai viską įsivaizduoju, nes daug kas paties mano patirta, išgyventa.

Dirbu statybos organizacijoje, kontoroje, nors esu tik pagalbinis darbininkas (pagal tai alga ir atostogos). Bet gerai tai, kad turiu atskirą kambarį bendrabutyje, kurį pats persitvarkiau, atremontavau ir viską padariau, kad nors kiek pasijusčiau, jog esu "namuose". Bendrai tokią "laimę" mūsų statyb.organizacijoje turi visi. Nėra nė vieno, kuris gyventų su kuo nors. Jai pats būtum Igrime, iš karto gautum atskirą kambarį.

Aš gyvenu tokioje vietoje, kur taikomos šiaurės lengvatos: 12 d. atostogos papildomai, 70 proc. algos priedas ir dar kai kurie mažmožiai. Nežinau kam kas, bet man, esant tokiame amžiuje, už tuos "priedus" reikia brangokai mokėti – sveikata. Deja, kitos išeities nėra, nes "atvykau" ne savo noru.

Tuo ir baigiu šį laišką. Atleisk, kad pačioje pradžioje nepadėkojau už laišką. Kad esu dėkingas, gal net ir priminti nereikia. Dabar su nekantrumu lauksiu iš Jūsų. Būtų gerai, kad nedelstumėt.

O jeigu ko reikia – nesivaržykite, parašykite. Juk aš jau penki metai Igrime ir galbūt esu "turtingesnis".

Stipriai spaudžiu Jūsų dešinę, žaviuosi Jūsų ištverme!

Paulius (artimi mane vadina Sauliumi, jei nieko prieš, ir Jūs taip vadinkite).

P.S. Būdamas Lietuvoje, mačiau Jūsų nuotrauką. Tiesa, prieš dešimt metų irgi esu matęs. Pasikeitimo didesnio neįžiūrėjau. O Jūs, ar įsivaizduojate mane?

Saulius

Mielas Baly,

Jūsų laiško labai laukiau ir štai vakar gavau. Ne tik laišką, bet ir foto. Nuoširdžiausias ačiū. Ir tuoj skubu atsakymą rašyti, nes 24 d. palieku Igrimą, jame išbuvęs "nuo skambučio iki skambučio". Žodžiu, be jokių "nuolaidų", "pasižadėjimų"...

Jei kelionė gerai pavyks, tai 25 d. turėčiau būti Vilniuje.

Su tais žmonėmis, kuriuos minėjote laiške, buvau susitikęs Vilniuje. Beje, visi jie man rašė į tremtį, todėl aš jaudinausi dėl jų, kol dar nežinojau, kur kas. Ir štai su jais teko pasimatyti tuoj po tų "kelionių". Dėl to nieko naujo nebesužinosiu, nes jau tada žinojau visas smulkmenas iš jų pačių lūpų. Juk aš Vilniuje buvau nuo rugpjūčio 20 iki rugsėjo 3 d. ryto. Taigi savo akimis mačiau ir rugpjūčio 23 d. įvykius ir t.t.

Ačiū už užuojautą dėl Mamos mirties. Jos mirties kaina man teko gali-mybė tas dvi savaites pabūti Vilniuje ir susitikti su daugeliu, kuriuos žino-jau tik iš radijo arba laiškų.

Mamos laidotuvės buvo labai gražios ir skaitlingos. Kadangi Vat[ikano] radijas pareiškė užuojautą ir pranešė, kad aš atvykau į laidotuves, tai į laidotuves atvyko ne tik iš Kauno, bet ir kitų Lietuvos vietų, net iš tolimes-nių kampelių ir labai gražiai pagerbė mano Motiną.

Vyt.Skuodis irgi dalyvavo mano Motinos laidotuvėse. Ir šiaip teko keletą kartų susitikti ir pasišnekėti, nors... Mat tarp mūsų padvelkė "šal-tukas". Matyt, jam paliko tam tikrų nuosėdų mano laiškai, kur ypač pa-brėžiau principingumą ir šūkį: "Jokių kompromisų su sąžine!" Kadangi jis vis dėlto "pasirašė" (o griežtai atsisakė Gintas Iešmantas, žinoma, ir aš), tai ėmė įrodinėti, kad tai ne "malonės prašymas" ir t.t. Žinoma, ne "malonės prašymas", nes tereikėjo pasirašyti po trijų žodžių "budu sobliudat za-kon". Bet man atrodo (tuo pačiu ir Gintui), kad tai – absurdas. Juk kaip galima pasirašyti po tokiais žodžiais, jei mes kaip tik stengėmės, kad būtų laikomasi įstatymų. Paradoksas: kas gi reikalauja "pasirašyti?" Ogi tie, ku-rie laužė arba laužo įstatymus, kurie jų nepaiso ir t.t. Todėl, kai sausio mėn. pabaigoje buvo atvykę manęs "išlaisvinti", aš nurodžiau, kad jie krei-piasi ne tuo adresu. Tegu važiuoja į Vilnių ir tokius pasižadėjimus tegul parodo Bakučionis, Liniauskas ir kt.

Taigi atsitiko taip: Vyt.Skuodis, gavęs didžiausią bausmę (12 m.), išbuvo mažiausiai. Aš ir Gintas "ot zvonka do zvonka". Rugsėjo 1 d. per Vyt[auto] ir mano "išleistuves" vienas tiksliai pastebėjo: vieną išleidžiam į Ameriką, o kitą – į Sibirą. Kodėl? Va tas kodėl ir yra principingumas, dėl ko ir nesikalbėjom su Vytu. Aš jo nesmerkiu. Jis man sakė, kad jo sąžinė rami, teigė, kad nepadaręs kompromisų. Aš jo nei teisinu, nei smerkiu. Tik viena žinau: niekada nebūčiau padaręs taip, kaip jis. Bet tai turbūt išplaukia iš vidinių aspiracijų...

Su Gintu išbuvau tik 2 metus Permės "rojuje". Bet užteko tų 2 metų, kad buvau absoliučiai įsitikinęs, jog jis nedarys jokių kompromisų, o Vytą pažinojau maždaug 20 metų. Be to, tą pačią dieną (1979 m. lapkričio 24 d. buvo pas mus pirmoji krata, o 1980 m. sausio 9 d. – antroji krata ir buvome kartu suimti (Gintas vėliau). Ir kaltinimai buvo panašūs. O pasirodo kartais 2>20.

Kaip rašiau, aš buvau tardomas kaip "Alma Mater" redaktorius, leidėjas, nelegalios literatūros bendradarbis ("Kronikos", "Aušros", "Perspektyvų") ir platintojas, "antisovietinių" straipsnių ir studijų autorius ir t.t.

"Alma Mater" ėjo 1979 m. ryšium su 400 metų Vilniaus u-to jubilieju. Turėjo išeiti 4 numeriai (kiekvienas po 100 psl.) – 400 metų simboliškas skaičius. Tiek ir išėjo. Paskutinis (4 nr.) numeris buvo pažymėtas 1979 m. lapkričio 1 d. data. Tad veltui gyrėsi "tardytojai", kad mane suėmė susidorojo su "A.M." "Nenupelnyti nuopelnai". Kaip sužinojau Lietuvoje, ir po mūsų suėmimo ėjo ir "Perspektyvos" (tik nereguliariai). Pvz., Nr.22 išėjo, kai mes atsidūrėme jau toli nuo Lietuvos, buvom išvežti į Tarybų Sąjungą – į Mordoviją, Permę. Tas numeris buvo pilnai pašvęstas mūsų bylai ir su mūsų nuotraukom. Kratos metu iš manęs buvo paimtas ir "Aušros" nr.(koks, neatsimenu), kuris buvo ištisai paskirtas Jūsų, Baly, "teismo" aprašymui (smulkiai, dokumentiškai). Kai Jus "teisė", aš buvau tada Vilniuje ir domėjausi tuo "teismu". Taigi mano žinios apie Jus "turtingesnės".

Na, bet užtenka apie tai.

Suprantu, ką reiškia tokios sąlygos sveikatai, kokiomis Jūs esate. Tas kraujo spaudimas ir mane kankina. Igrime trūksta deguonies, o mano pažemėjęs spaudimas. Taigi – nei sveikas, nei ligonis. O čia dar su skrandžiu, radikulitu, druskų nusėdimu... Kur čia viską beišvardinsi. Be to, pa-

radantozė. Taigi jau penkti metai "gyvenu" teturėdamas tik du klibančius dantis. Darė protezus-plokšteles, bet nevykusias. Taigi apsieinu ir be dantų, ir be plokštelių... Bet visa tai – mažmožiai. Gal ir neverta apie tai rašyti. Juk mano 8 metai tai toks menkniekis prieš tą laiką, kurį teko ir tenka Jums ištverti. Man belieka tik tylėti ir Jums nusilenkti.

Norėčiau Jums pasiūsti ir savo abrozdėlį, bet neturiu. Atvykęs į Igrimą neįsiamžinau. Bet tai bus galima padaryti vėliau, Lietuvoje. Ir tada atsilyginsiu Jums. O šiuo kartu dar kartą dėkoju.

Atsakymo laukiau jau Lietuvoje. Apsistosisu pas žmoną Danutę, irgi labai daug prisikentėjusią. Vilniuje turėjau butuką (centre), bet po "teismo" atėmė, nes ten tebuva prisiregistravęs tik aš. Taigi Danutės adresas toks: 232042, **Vilnius**, Felikso Žemaičio 1-100.

Jei pasiseks – parašysiu. Tarp kitko: Danutė pažįstama su Jūsų žmona.

Vykstu į Lietuvą, bet didelio džiaugsmo nėra ta prasme, kad tai irgi yra "zona", tik gal didesnė. Tokie kaip Jūs, kaip aš niekada nebūsime laisvi... Būsime persekiojami iki mirties. Be to, laisvam galima būti ir karcery (teko ir jame būti), o nelaisvam visur... Žmogus tegali būti laisvas tik Tiesoje! Visa kita – tik tariama laisvė, jos regimybė arba laisvės erzacas. Tas liečia ir tautas. Negali būti laisva tauta, jei ji pavergusi kitas. Jūs tai geriau žinote negu aš.

Tai tam kartui, Baly! Atvykęs į Lietuvą parašysiu. O Jūs tuoj pat duokite žinutę nauju adresu, ar gavote mano šį laiškutį. Stipriai spaudžiu dešinę.

Saulius

Vykstu į Lietuvą, bet didelio džiaugsmo nėra ta prasme, kad tai irgi yra "zona", tik gal didesnė. Tokie kaip Jūs, kaip aš niekada nebūsime laisvi... Būsime persekiojami iki mirties. Be to, laisvam galima būti ir karcery (teko ir jame būti), o nelaisvam visur... Žmogus tegali būti laisvas tik Tiesoje! Visa kita – tik tariama laisvė, jos regimybė arba laisvės erzacas. Tas liečia ir tautas. Negali būti laisva tauta, jei ji pavergusi kitas. Jūs tai geriau žinote negu aš.

Tai tam kartui, Baly! Atvykęs į Lietuvą parašysiu. O Jūs tuoj pat duokite žinutę nauju adresu, ar gavote mano šį laiškutį. Stipriai spaudžiu dešinę –

Saulius

Doc.Kazys Strazdas

BALNINKIEČIŲ RINKTINĖS NIKODEMO LIŠKAUSKO-BERŽO BŪRIO LAISVĖS KOVOS

□ Nikodemus Liškauskas-Beržas

1944 m. dalis gyventojų, prisiminę 1941 m. raudonųjų represijas, pasitraukė į Vakarus, kiti, nepriklausomybės siekių skatinami, pasirūpino ginklais ir išėjo į miškus Tėvynės ginti. Ypač laisvės kovos suaktyvėjo ir kovotojų gretos pagausėjo paskelbus mobilizaciją į sovietų armiją. Tuomet jauniems vyrams teko apsispręsti – ar pirmose fronto linijose kaunantis su vokiečiais savo krauju stiprinti okupantą, ar ginti Tėvynės laisvę ir gyventojus nuo okupantų teroro. Pastarąją mintį ypač skatino Vakarų paramos viltis ir vokiečių okupacijos metu įgyta nuostata netarnauti okupantų armijoje. Plačiai plito gandai, kad greitai prasidės Vakarų karas su Sovietų Sąjunga ir Lie-

tuva bus išlaisvinta. Dauguma jaunuolių, tokių vilčių skatinami, patraukė į miškus. Dalis bandė okupacijos pradžioje slapstytis namie neginkluoti, kiti išėjo į Sovietų armiją.

Mobilizacijos verčiami ir patriotizmo skatinami, metę arklą, išėjo Tėvynės ginti ir Ukmergės aps. Balninkuose 1915 03 05 gimęs, Lietuvos armijos puskarininkis Nikodemus Liškauskas-Beržas, Žemaitkiemio vls., Martonių k. gyventojas Vladas Raugalas-Žilvitis, g.1925 m., Kurklių vls., Sargūnų k. du broliai Žukauskai – Zigmas-Plaktukas, g.1922 05 02, ir My-

kolas-Meška, g.1919 06 15, to paties valsčiaus Kališkų k. gyventojas Bronius Miškinis-Kardas, g.1926 m., ir kiti. Visi priklausė Balninkiečių rinktinės psk.N.Liškausko-Beržo vadovaujamam būriui.

Kiekvienas partizano kelią pasirinko atskirai ir skirtingu laiku. N.Liškauskas, kaip 1941 m. sukilėlis ir šaulių sąjungos aktyvus narys, antrąją sovietų okupaciją sutiko miške su ginklu rankoje. Broliai Mykolas bei Zigmas Žukauskai ir Vladas Raugalas į partizanų gretas įsijungė 1944 m. vasaros pabaigoje ar rudens pradžioje, prieš masines žudynes. Šaukiamojo amžiaus Bronius Miškinis pasijauninęs dokumentuose, įsijungė į partizanų gretas truputį vėliau, kai antrą kartą gavo šaukimą atvykti į Kurklių saugumą. Visi jie pasižymėjo ištverme, drąsa, kovingumu, drausme, gerai sugyveno, todėl būrio vadas Beržas jais pasitikėjo ir pasikvietė.

Partizano kelio pasirinkimą labai paspartino 1944 m. pabaigoje pradėtas beginklių, taikių ir net į armiją besiruošiančių eiti šaukiamojo amžiaus jaunuolių, jų artimųjų, senių, moterų bei vaikų masinės žudynės ir kankinimai.

V.Genienė mini Giedraičių-Dubingių apylinkėse įvykdytas penkias taikių, beginklių gyventojų žudynes bei kankinimus¹. 1944 m. gruodžio 1 d. vakare atvykę į Kulundžių k. sribai bei enkavedistai išsivarė iš namų besiruošiančius eiti į armiją nesislapstančius šešiis vyrus: Aleksą Mikšėną, brolius Petrą ir Stasį Lazauskus, brolius Aleksą ir Kazį Virgailius ir Stasį Kranauską. Varydami juos mušė, spardė ir badė durtuvais. Visą naktį kaimas skambėjo nuo kankinamųjų klyksmo, o anksti rytą Pranė Lazauskienė rado netoli Mikšėno sodybos išrengtus, išverstom kišenėm ant arimo gulinčius nukankintus jaunuolius: 70 durtuvų dūriais subadytą Praną Lazauską, nukankintą ir ant pilvo užristu dideliu akmeniu Stasį Kranauską, išrautais liežuviais ir išsuktomis rankomis Virgailius ir savo sodyboje po obelaite nudurtą Aleksą Mikšėną. Visi buvo pusnuogiai, geresni drabužiai nurengti. Nukankintųjų neleido laidoti kapinėse, todėl artimieji palaidojo juos savo sklypuose, o brolių Virgailių karstus apklojo šiaudais ir nuvežę naktį slapta palaidojo senose Giedraičių kapinaitėse. Nužudytojo Kranausko tėvas nuvilko nuo savo sūnaus lavono subadytą švarką ir kas sekmadienį juo apsilvilkęs eidavo į bažnyčią. Tai buvo savotiška demonstracija prieš taikių žmonių žudymą ir kankinimą. Žmonės matė, bet tylėjo. Žiauriausias iš Giedraičių įgulos taikių žmonių kankintojas buvo sribas Semionovas.

Gruodžio 5 d. į Magūnų k. atvykęs sribų bei okupantų būrys iš namų išsivarė Zabarauską, aštuoniasdešimtmetį Antaną Astiką, nes jo sūnus slapstėsi nuo rusų armijos ir jo dukrą Stasę. Varydami mušė šautuvų būožėmis ir spardė. Pakeliui sutiko aštuoniolikmetę kaimyno mergaitę Janę Paliulytę. Ją taip pat kartu nusivarė ir visus miškelyje sušaudė.

Gruodžio 17 d. vidurdienį dviem vežimais atvažiavę į Saveikių k. sribai bei okupantai apsupo Antano Zarankos sodybą ir padegę nušovė Teklę Miknevičienę, Miežonių kaimo Joną Minkauską ir Juozą Lamauską (juos abu prieš dieną išsivedė iš laidotuvių, kuriose buvo pakviesti giedoti) ir trylikametį Teklės sūnų Česlovą Miknevičių, o namo pelenuose rado sudegusio Juozo Zarankos ir kaimynės Elenos Lamašauskienės kaulus. Sribai skerdė gyvulius, plėšė, vogė ir vežė į Giedraičių igulą. Tą pačią dieną Saveikių k. buvo nušauti beginkliai Laumikonių k. šaukiamąjo amžiaus jaunuoliai Boleslovas Minkauskas ir Mečislovas Butkevičius.

Paskelbus per radiją mobilizaciją, gruodžio 17 d. ryte iš Nameliškių, Gasparėnų, Grobniokų, Kazelaukos, Skroblynų kaimų išėjo į Vilniaus šaukiamąjį punktą septyniolika šaukiamąjo amžiaus jaunuolių. Juos lydėjo dviejų šaukiamųjų tėvas Prichodskas. Nepriėję Dubingių, nuo jų atsiskyrė keturi vaikinai, panorėję eiti trumpesniu keliu per Alkos k. Likę dvylika jaunuolių tos pačios dienos popietė sutiko sribus ir buvo suimti, nuvaryti į Dubingius ir uždaryti Giedrio klojime. Seniui Prichodskui liepė: "Kratykis namo. Mes patys juos nuvešime į armiją". Daiktų – maišelių, lagaminų – neatidavė. Tą pačią dieną Liudviką Mališauską, Juozą Pipirą, Vytautą Simonavičių, Kazį Lajanską, Česlovą Prichodską, Kazį Rusecką, Juozą Mateiką, Vaclovą Mateiką, Edvardą Tamašauską, Feliksą Mackonį, Edvardą Žitkauską ir Henriką Žitkauską, basus, išrengtus, išverstom kišenėm sušaudė ties Miežoniais. Keliems jų buvo perskeltos galvos, ištaškyti smegenys ir išbadytos akys. Juos žvėriškai nužudė už tai, kad jie ėjo ne į Ukmergės, o į Vilniaus šaukiamąjį punktą. Eiti į Ukmergę jie pabijojo dėl dažnų Aluntos partizanų susirėmimų su sribais.

1944 m. pabaigoje tokios žudynės ir kankinimai buvo dažni Lietuvoje, todėl žmonės traukė į miškus, ten apsiginkluodavo iš okupantų atimtais ginklais ir jais gynė savo tautiečius nuo svetimtaučių okupantų ir sribų.

1944 m. Ukmergės aps. partizanų veikla buvo organizuojama pagal

rusų okupacijos išvakarėse LLA jungtinio štabo sudarytą rajoninį suskirstymą. Ukmergės aps. partizanų veiklos zona buvo suskirstyta į 6 rajonus. Kiekviename rajone buvo po 2-3 valsčius. Rajonui, kuriame veikė N. Liškausko-Beržo būrys, priklausė Kavarsko, Kurklių ir Balninkų vls. Šio rajono vadu buvo paskirtas mjr. J. Navikas, o jo pavaduotoju – 1905 m. kovo 18 d. gimęs Varėnos r., Nedingės apyl. Vadėnių k., Balninkų pradžios mokyklos vedėjas, aktyvus šaulių sąjungos narys, Ukmergės šaulių rinktinės Balninkų šaulių būrio vado dvarininko Steikūno pavaduotojas, šaulių būrio vadas, žvejys mėgėjas, mano mokytojas Juozapas Šibaila-Diedukas². Daugiau duomenų apie mjr. J. Naviko partizaninę veiklą neaptikta, todėl tikrasis vadas ir partizaninio judėjimo organizatorius buvo J. Šibaila, nes jį žinojo visas rajonas. J. Šibaila Balninkų valsčiuje turėjo didelį autoritetą ir vadovavimo patirtį. Jam nepatiko visos okupacijos. Pirmąją sovietų okupaciją jis sutiko nupiešęs raudono ožio su Stalino galva portretą ir laikė jį mokykloje užkištą už malkomis kūrenamo koklinio pečiaus. 1941 m. birželio 12 d. jo šeimą ištremė į Sibirą, o jis liko. J. Šibailos pasakojimu jo šeimą trėmę Balninkų žydai, neradę šeimos galvos namie, nuvyko jo ieškoti į pamėgtą žvejybos vietą. J. Šibaila, matyt, jausdamas pavojų, buvo ginkluotas pistoletu, bet pastebėjęs ateinantį žydų būrelį pasislėpė miškelio tankaus lazdyno kelme ir jo nerado. J. Šibaila turėjo ryšį su sukilėlių štabu Kaune ir buvo 1941 m. sukilimo Balninkų vls. organizatorius ir aktyvus dalyvis. Karo išvakarių naktį balninkiečių sukilėliai išlaisvino Balninkų valsčių ir, pašalinę komunistų aktyvistus, išlaikė Balninkus iki vokiečių atėjimo, o Kurklius teko vaduoti du kartus, nes pirmuosius vaduotojus besitraukianti rusų armija išstūmė. Išlaisvinę valsčius, sukilėliai naikino besitraukiančius raudonarmiečius. Vien Trakinių kaime J. Šibailos, Paškevičiaus ir Zabulionio vadovaujami sukilėliai pagal vienus šaltinius sunaikino 500 karių, pagal kitus – apie 300 nukovė ir apie 300 paėmė į nelaisvę³. Po šių kautynių šauliai su sukilėliais išvadavo antrą kartą Kurklius, o vokiečiai pasirodė tik po trijų dienų nuo sukilimo pradžios.

Įpusėjus vokiečių okupacijai, kai į Balninkus atvyko vokiečiai gaudyti darbams į Vokietiją vyrų, visą savaitę nebuvo mums pamokų mokykloje. Mokykla buvo Steikūno dvare Želvos kryptimi, miestelio pakraštyje už Piršeno ežero ant stataus aukšto šlaito, nuo kurio gerai matėsi slėnyje įsikūręs Balninkų miestelis. J. Šibaila ir mes, jo mokiniai, stovėdami ant šlaito,

stebėjome vokiečius ir jų veiksmus. Vokiečiams išsirikiavus gaudyti vyrų, J.Šibaila prie mokinių prasiarė: "O, kad čia būtų kulkosvaidis!" Traukiantis vokiečiams, jis antrąją sovietų okupaciją sutiko su ginklu rankose, pradėjęs organizuoti balninkiečių rinktinę.

1944 m. liepos 24 d. antrą kartą sovietams okupavus Ukmergę, Balninkų vls. Balundžių k. ir kitų kaimų vietovėse pastebėtas J.Šibailos-Dieduko vadovaujamas iki 50 partizanų būrys⁴. Ukmergės NKVD-NKGB pranešime vidaus reikalų komisarui Bartašiūnui apie pagrindines Ukmergės aps. partizanų grupes pažymima, kad 1944 m. liepos mėn. buvo suformuotas trijų grupių 50 žmonių J.Šibailos partizanų dalinys, kurį sudarė daugiausia 1941 m. sukilimo dalyviai⁵. Jam vadovavo J.Šibaila ir iš Balninkų vls., Balundžių k. kilęs Alfonsas Miklušis (Mikluška). Pastarasis vadovavo neilgai, nes 1944 m. rugsėjo 15 d. okupantams "šukuojant" Balninkų apylinkes A.Miklušis žuvo kautynėse⁶. J.Šibailos dalinys veikė Balninkų, Kurklių, Želvos, Žemaitkiemio, Aluntos, Giedraičių ir kituose valsčiuose. Jau 1944 m. Ukmergės aps. veikusias partizanų grupes sekė užverbuoti agentai tarp jų J.Šibailos dalinį sekė trys agentai: Driukas, Kuznec (Kalvis) ir Oriol (Erelis)⁷.

N.Liškausko partizanų būrys priklausė J.Šibailos rinktinei. N.Liškausko partizaninės veiklos pradžia minima Balninkų NKVD karinio dalinio pažymoje. Ten rašoma, kad 1944 m. rudenį vado Plieno pavedimu Balninkų vls. buvo suorganizuotas iki 30 partizanų N.Liškausko vadovaujamas būrys⁸. Faktiškai šis būrys buvo suorganizuotas anksčiau – rugpjūčio-spalio mėn., nes Ukmergės NKVD pažymoje apie Beržo partizaninę veiklą rašoma, kad 1944 m. rugpjūčio 30 d. ir spalio 24 d. jis puolė Želvos, o rugsėjo 9 d. – Balninkų vykdomuosius komitetus⁹. Sprendžiant iš šių puolimų masto, galima daryti išvadą, kad N.Liškausko būrys buvo suformuotas jau liepos mėnesį.

Balninkiečių rinktinės rajone stambių miškų nėra, bet okupantai mini daug ir gausius partizanų būrius. Vien tik Trakinių k. partizanų sąjūdžiui davė 50-60 vyrų.

1944 m. rugsėjo mėn. pradžioje Svironių miške buvo pastebėtas 50 partizanų būrys, vadovaujamas J.Šibailos ir Alfonso Morkūno-Plieno¹⁰. Rugsėjo-spalio mėn. 3-asis (Kavarsko, Kurklių, Balninkų vls.) ir 4-asis (Pabaisko, Žemaitkiemio, Šešuolių, Želvos vls.) rajonai buvo sujungti į Bal-

ninkiečių (Laisvės) rinktinę, kurią sudarė trys padaliniai – J.Šibailos, A.Morkūno, A.Bagdono¹¹. Alfonso Bagdono-Aro vadovaujamą padalinį sudarė Kurklių ir Utenos aps. Skiemonių bei Aluntos vls. veikusios apie 50-100 vyrų partizanų grupės, o J.Šibailos junginį, veikusį Šešuolių, Želvos, Balninkų apylinkėse, sudarė iki 150 partizanų¹². Apie spalio 18 d. per Žemaitkiemio vls. šauktinių gaudynes A.Morkūnas buvo suimtas, bet netrukus iš okupantų kariuomenės pabėgo ir lapkričio pabaigoje vėl minimas su 15 partizanų grupe prie Lyduokių. 1944 m. lapkričio mėn. Balninkiečių rinktinės J.Šibailos vadovaujamas 50 partizanų dalinys rengė žiemojimo bunkerius Utenos aps. Butėnų miške¹³. 1945 m. sausio mėn. Balninkiečių rinktinė telkė apie 100, o gegužės mėn. – apie 140 partizanų. 1945 m. rinktinė buvo suskirstyta į tris kuopas, kurioms vadovavo J.Šibaila, A.Saugūnas ir A.Morkūnas. Šios rinktinės partizanai veikė Balninkų, Kavarsko, Kurklių, Molėtų, Želvos, Žemaitkiemio ir kituose valsčiuose. Aktyviausias iš jų buvo A.Morkūnas-Plienai. Jis ir dienos metu atskirose gyvenvietėse surengdavo susirinkimus ir kviesdavo vietinius gyventojus į partizanų gretas¹⁴. 1945 m. Balninkiečių rinktinės gretas papildė prisijungęs Kauno universiteto studento Jono Jūro-Karoso būrys. 1945 m. pavasarį atvykus pas mjr.J.Pakalnį Žaliojo Velnio ryšininkei Aldonai Paulavičiūtei-Indyrai užmegzti ryšio su ukmergiečiais, J.Šibaila pareiškė norą prisijungti prie Žalio Velnio vadovaujamos 5-osios LLA apylinkės (vėliau Didžiosios Kovos apygardos) ir pažadėjo pats atvykti pas Žaliąjį Vėnią.

1945 m. pradžioje balninkiečių junginys veikė Želvos, Balninkų, Molėtų vls. ir buvo padalintas į 4 grupes, kurioms vadovavo: Alfonsas Saugūnas-Vėtra, P.Mieželis (Maželis)-Vilkas, Alfonsas Morkūnas-Plienai ir Eduardas Valiūnas¹⁵. Junginio štabas laikėsi netoli Balninkų ir gegužės mėn. pradžioje vadovavo nuo 100 iki 140 partizanų rinktinėi¹⁶. A.Morkūno-Plieno 16-30 partizanų grupė veikė Balninkų, Molėtų, Žemaitkiemio, Želvos, Šešuolių valsčiuose ir Lyduokių apylinkėje. Plieno grupei priklausė ir N.Liškauskas-Beržo būrys, kuris jau 1944 m. gruodžio mėn. turėjo suskirstytus skyriais 25 partizanus, kurie dažniausiai veikė Aluntos vls. Juozapavos, Spiečiūnų ir kt. kaimų apylinkėse¹⁷. 1945 m. spalio mėn. atvykus Žalio Velnio štabo ryšininkui, Lietuvos kariuomenės ltn.Piliakalniui, Juozapo Šibailos-Dieduko vadovaujama Balninkiečių (Laisvės) rinktinė buvo perorganizuota į DKA B rinktinę. Žaliojo Velnio B rinktinės vadu paskyrė

psk. Alfonsą Morkūną-Plieną, o rinktinės štabo viršininku – Juozą Šibailą-Dieduką¹⁸. Pirmieji DKA B rinktinės štabo nariai buvo broliai Vladas-Puškinas ir Kazimieras-Spartakas Ališauskai iš Žemaitkiemio vls., Valų k., Viktoras Meilus-Šturmas, Kazimieras Puodžiūnas-Titnagas iš Žemaitkiemio vls., Vederų k., Jonas Jūras-Žilvinys iš Kurklių vls., Burios k. ir mokytojas Alfonsas Leščius-Šalteknis iš Skiemonių vls. 1946-1947 m. keitėsi rinktinės štabo bei batalionų vadai ir nariai. Didžiosios Kovos apygardos B rinktinė buvo suskirstyta į 5-is batalionus, tačiau iki 1945 m. pabaigos dalis batalionų, kuopų, būrių įsakymus gaudavo tiesiog iš DKR, o ne per B rinktinės štabą. 1945 m. gruodžio mėn. Plienas su 120 partizanų laikėsi Žemaitkiemio vls., o ties Skiemonių-Balninkų vls. riba – J.Šibaila-Diedukas su 40 partizanų būriu¹⁹. 1946 m. sausio 27 d. duomenimis tarp Žemaitkiemio ir Želvos veikiančią Plieno rinktinę sudarė apie 200 partizanų. 1946 m. DKA B rinktinėje veikė 5 batalionai. 3-asis batalionas veikė Balninkų, Kurklių, Želvos vls., o jam vadovavo psk. Kazimieras Puodžiūnas-Titnagas iš Vederų k. Batalioną sudarė trys kuopos, kurioms vadovavo Vilius Karaliūnas-Viržis iš Balninkų miestelio, Vytautas Rokas-Beržas iš Želvos vls., Paželvės k. ir Stasys Narušis-Skiltuvys iš Balninkų vls.²⁰. Alantos, Balninkų, Želvos vls. veikė N.Liškausko-Beržo būrys. 1945 m. rugsėjo mėn. kai kurie šio būrio partizanai, įsigiję padirbtus dokumentus, apsigyveno Utenoje, Šilutėje bei kitose vietovėse²¹, tačiau 1946 m. balandžio mėn. N.Liškausko būrys vėl telkė 30 partizanų²².

Tenka pažymėti, kad MGB žinias apie partizanų dalinių struktūrą bei veiklą gaudavo greitai ir tiksliai. Kaip antai 1945 m. spalio mėn., vos pradėjus perorganizuoti Balninkiečių Laisvės rinktinę į DKA, viršininkas Bykovas pažymoje apie Beržo partizanų veiklą Balninkų teritorijoje rašo, kad jis priklausė DKA B rinktinės vadui Plienui²³. 1945 04 11 Beržas įstojo į Didžiosios Kovos rinktinę, o 1945 06 04 įsakymu 5/15 (kartu su kitais aštuoniais skirtingu laiku įstojusiais) Didžiosios Kovos rinktinės štabo vadas Žaliasis Velnias Beržą paskiria operatyvinės kuopos vadu, o kitus aštuonis – kitų kuopų vadais²⁴.

Iš slapyvardžio neaišku, kurį Beržą Žalias Velnias paskyrė kuopos vadu, nes jų buvo ne vienas. Žinia, kad 1945 m. pavasarį Balninkiečių (Laisvės) rinktinės, kurioje buvo ir N.Liškausko-Beržo būrys, ryšio užmezgimas su Žalio Velnio rinktine ir Beržo įstojimo į DKR bei jo kuopos vadu

paskyrimo datų panašumai leidžia manyti, kad minėtas Beržas galėjo būti N.Liškauskas.

Kiekvienas partizanas, stodamas į LLA DKR (vėliau DKA), duodavo priesaiką sąžiningai vykdyti viršininkų įsakymus ir neišduoti paslapties. Priesaikos tekstas buvo toks: "Stodamas į Lietuvos Laisvės Armiją, Didžiosios Kovos rinktinę, akivaizdoje Dievo ir žuvusiųjų dėl Lietuvos nepriklausomybės, pasiduodamas organizacijos drausmei, prisiekiu sąžiningai vykdyti man pavestus viršininkų įsakymus, gerai žinau, kad už paslapties išdavimą gresia mirties bausmė. Tai, ką prisiekiu, Dievas man išlaikyti tepadeda". Štabas reikalavo, kad kiekvienas vadas turėtų savo pavaduotoją, kuris pakeistų kovos lauke kritusį vadą. Manoma, kad iš Beržo pavaduotoju galėjo būti Plaktukas, Kardas arba Žilvitis, nes Meška net sribą gailėjo nušauti.

Nikodemo Liškausko-Beržo likusios dvi dukros buvo jaunos, todėl apie tėvo veiklą žino tik iš žmonių pasakojimų. Jos patarė man pasikalbėti su senu Trakų k. gyventoju Vytu Stasiūnu. Stasiūnas papasakojo, kad N.Liškauskas buvo šaulių sąjungos narys, aktyvus 1941 m. sukilimo dalyvis ir organizatorius. Paklaustas, ar tarnavo vokiečių armijoje seržantu, kaip rašoma Balninkų MGB pažymoje apie N.Liškausko partizaninę veiklą, atsakė pirmą kartą girdįs. Nebent vokiečiams likviduojant gen.P.Plechavičiaus suorganizuotą savanorių rinktinę, buvo suimtas ir išvežtas į frontą, tačiau ir ten ilgai neužsibuvo. Progai pasitaikius, iš vokiečių armijos pabėgo ir laukė karo pabaigos, kada ginklu galės ginti Lietuvos nepriklausomybę.

Šiame straipsnyje minimi tik penki autoriaus tėvo klojime įrengtame bunkeryje apsistodavę N.Liškausko-Beržo būrio bendražygiai. Man buvo duota užduotis einant į Balninkų progimnaziją bei grįžtant

□ Beržo būrio ryšininkas ir rėmėjas Kazys Strazdas. Kaunas, 1955 11 20

stebėti ir rinkti žinias apie Balninkų karinės įgulos pokyčius ir pranešti jiems arba Stasiui Paliūniui. Jų ryžtas ginklu priešintis nepalyginamai gausesnei ir geriau ginkluotai reguliariajai kariuomenei rodo, kad kova prieš okupantą ir jų smurtą buvo svarbesnė už išlikimą. Daug kartų mirtis jiems žvelgė į akis ir daug kartų likimas juos lenkė. 1946 m. vasarą keturiems N.Liškauskos-Beržo būrio laisvės gynėjams mirtiną pavojų padėjo išvengti ir šių eilučių autorius, sėkmingai išvedęs juos iš okupantų supamo Pakriūtės miško per sunkiai praeinamą liūną į priešingą Didžiojo Baldono ežero krantą. N.Liškauskos-Beržo būrys narsiai kovėsi Plaštakoje, Sesertyje, Luciūnuose, Paužuoliuose, Lyduokiuose, Videniškyje, taip pat Valų, Užumakių bei Trakinių miškų apsuptyse ir kitose vietovėse.

Beržo būrio partizanai 1944 m. rugsėjo 2 d. apšaudė Balninkų vls., Dvarinių k., Ukmergės aps. Vykdomojo komiteto darbuotojus ir du sužeidė. Balninkiečių J.Šibailos rinktinės būriai tris kartus (1944 m. rugsėjo 4 bei 9 d. ir 1945 m. balandžio 3 d.) puolė Balninkų ir tris kartus (1944 m. rugpjūčio 30 d., spalio 24 d. ir 1945 m. liepos mėn.) Želvos Vykdomojo komitetus ir okupantų karių bei stribų įgulas²⁵. Užėmę Balninkų miestelį, išlaikydavo jį iki paryčių, tačiau akmeninio dviejų aukštų įgulos pastato nė karto nepavyko užimti. 1944 m. rugsėjo 4 d. naktį Balninkų puolimas buvo nesėkmingas, nes miestelyje buvo apsistojusi operatyvinė grupė. Puolime vienas partizanas žuvo, du buvo sužeisti, tad nepasiekus tikslo teko pasitraukti²⁶. 1945 m. balandžio 3 d. N.Liškauskos-Beržo būrio Balninkų puolimas buvo sėkmingesnis – nukautas stribas Karablikovas ir paimtos parduotuvės prekės²⁷. Tokiuose puolimuose turbūt dalyvaudavo ne vienas būrys, o puolimo metu už kelių kilometrų prieigų kelius saugojo ginkluoti legaliai gyvenantys vyrai. Jų paskirtis buvo netikėta ugnimi pasitikti atvykstantį iš kitų įgulų okupantų pastiprinimą, duoti pavojaus ženklą ir pasitraukti. N.Liškauskos-Beržo būrys tikriausiai kartu su A.Bagdono-Aro vyrais puolė Kurklių, Žemaitkiemio bei Aluntos miestelius.

Beveik kiekvienos kautynės reikalavo aukų. Aukų skaičius abiejose pusėse buvo nevienodas: jeigu laisvės kovotojai netikėta ugnimi pasitikdavo vykstančius gyventojų terorizuoti okupantus, aukos būdavo priešo pusėje, o jeigu priešas apsupdavo išduotą bunkerį – partizanų pusėje. Kautynėse būdavo ir sužeistųjų. Čia partizanų dalia buvo žymiai blogesnė negu okupantų, nes jiems trūko gydytojų, vaistų, tvarsliaivos ir net gydymui tinkamų

patalpų. Trakinių kautynėse sužeistas Mykolas Žukauskas-Meška gydėsi Armoniškių miške, mūsų šeimos slepiamas ir prižiūrimas, o gydytojo tik konsultuojamas.

Pirmaisiais okupacijos metais išėję į miškus mūsų apylinkių partizanai ilgą laiką telkėsi Užumakių miške ir kiekvieną savaitę grįždavo tėvų apľankyti. Prie jų prisijungdavo namie besislapstantys beginkliai jaunuoliai. Be to, Lietuvos Laisvės Armijos partizanų gretas nuolat papildydavo raudonųjų terorizuojami vietiniai gyventojai ir nuo 1945 iki 1953 m. aštuonių didesnių trėmimų likučiai. Juos miške apginkluodavo ir pamokydavo karo meno. Ilgą laiką laisvės gynėjai valdė Užumakio miško apylinkes. Ūkininkų okupantams suvežta maisto prievolės duoklė ir pieninėse pagamintas sviestas dažnai patekdavo į jų rankas. Už paimtas gėrybes palikdavo raštą, patvirtinantį, kad gėrybes paėmė LLA kovotojai. Pamažu Užumakių miške susitelkė stambios Balninkiečių laisvės rinkinės pajėgos. Nemažos pajėgos buvo ir Trakinių miške, todėl Užumakių bei Trakinių miškuose buvo didžiausios ir ilgiausiai trukusios Balninkiečių rinktinės kautynės.

Klemenso Nečiūno atsiminimais 1945 m. birželio 29 d. (S.Abromavičius teigia, kad birželio 26 d.) rusų kariuomenė puolė Kurklių vls., Trakinių miške ilgiau apsistojusią Balninkiečių rinktinės J.Šibailos partizanų grupę. Buvusio KGB archyvo byloje (FK-1, A.18, B.43, L.130) esančioje NKVD Ukmergės aps. skyriaus 1945 m. birželio 29 d. ataskaitoje yra žinia, kad birželio 26 d. buvo gauti duomenys, jog Kurklių vls., ties Moskališkių ir Trakinių kaimais pamiškėje, nedidelėje dauboje apsistojęs Bagdono vadovaujamas partizanų būrys. Kitą dieną įvykdyta karinė operacija. Auštant birželio 27 d. rytui pasigirdo automatų bei kulkosvaidžių šūviai ir granatų sprogimai. Vyrams, pažadintiems iš miego, sunku buvo orientuotis. Rusai mišką supo planingai, nes išdavikas buvo tiksliai nurodęs partizanų stovėjimo vietą. Priešas kulkosvaidžių ugnimi vertė partizanus trauktis per lauką, todėl iš 40 vyrų čia žuvo 36, tarp jų ir kuopos vadas psk.Alfonsas Bagdonas-Aras iš Trakinių k. Apie 11 partizanų, turėję bunkerius Virintos parkrantėje, išliko gyvi. Mūšio metu rusai padegamosiomis kulkomis padegė Kuktų vnk. ir Šulskų k. Kelias valandas trukusios kautynės buvo intensyvios, bet nelygios, nes priešas netikėtai puolė visu batalionu, o gal daugiau²⁸. Be to, kautynių metu sunkvežimiais buvo telkiamos papildomos rusų pajėgos iš Ukmergės ir Utenos. Manau, kad Trakinių kautynėse kovėsi

daugiau kaip 40 partizanų, nes jose dalyvavo ir psk. N. Liškausko-Beržo būrio vyrai. Be to, sunku patikėti, kad po tokių kautynių tą dieną iš kelių pas mus vakare atėjusių N. Liškausko partizanų būtų sužeistas tik vienas mano pusbrolis Mykolas Žukauskas-Meška, kurį paliko mums slėpti ir gydyti. Greitai pranešiau apie nelaimę Mykolo tėvams. Jo sesuo Anelė Žukauskaitė parūpino vaistų ir Mykolas pagijęs vėl grįžo į N. Liškausko būrio gretas.

Užumakių miško puolime dalyvavo net keli sovietinės kariuomenės šarvuočiai bei lėktuvai. Aukų buvo abiejose pusėse, bet partizanų daliniai pasitraukė. Naktį partizanai traukė ilgą, arkliais kinkytą, gurguole per mano gimtąjį Armoniškų k. Labai bildėjo ratai, net mūsų šeima pabudo iš miego ir pro langus stebėjo jų vilkstinę. Jeigu teisingai atmenu, buvo 1945 m. ruduo ir gerokai pašalę.

Užumakio kautynės parodė, kad mūsų partizaninis judėjimas nepajėgus atvirose kautynėse kovoti su daug gausesniu ir geriau ginkluotu priešu. Teko keisti pasipriešinimo taktiką, skirstytis mažesniais būriais, vengti atvirų kautynių ir netikėtai, pasalose, vaišinti švinu stribus bei okupantus. Po Užumakių kautynių J. Šibailos Balninkų apylinkėse nebesigirdėjo, nes išsiplėtus veiklai, jis išsikėlė į tolimesnius rajonus. Tai buvo balninkiečių partizanams netikėta, nes jie neteko gero ir narsaus organizatoriaus, puikaus oratoriaus, kuris sugebėdavo taip nuteikti partizanus, kad jie būdami išvargę, nusiminę, sužeisti imdavo šypsotis, atgaudavo viltį, pamiršdavo skausmą, o kai užtraukdavo jo rinktinės vyrai dainą, pritariant J. Šibailos armonikai ar akordeonui atsigaudavo kūnas bei dvasia ir norisi skristi tėvynės vaduoti.

Kovai su LLA miestuose bei miesteliuose sukurtų igulų pagrindą sudarė reguliarioji kariuomenė ir keletas arba keliolika pabūgę partizanavimo kosmopolitinių pažiūrų, blogiui linkę ir neturinčių autoriteto iš vietinių gyventojų atplaišų suorganizuoti naikintojai (istreibeliai), žmonių vadinami stribais, velniais arba skeltanagiais. Didelę dalį stribų sudarė vietiniai rusai, vadinami burliokais, o rusų gyvenamieji kaimai buvo patikimi okupantų informacijos šaltiniai ir atsparos taškai. Tai rodo ir mano tėvo sodyboje dėdės S. Paliūnio (besislapstančio namie mirusio vyresnio nešaukiemojo amžiaus netikro brolio dokumentais) suėmimas. S. Paliūnis, pamatęs kieme rusus, šoko pro langą ir bandė bėgti, bet buvo sulaikytas. Jam surišo kieme pasitaikiusia surūdijusia spygliuota viela rankas bei kojas,

įvertė į mūsų pakinkytą vežimą ir liepė vežti į Ukmergę. Važiuodami per gretimą Pakeršės k., kuriame gyveno vietiniai rusai, okupantai, kažką su jais rusiškai pasikalbėję, atrišo S.Paliūniui rankas, kojas ir vežė sėdintį vežime kartu su kareiviais. Okupantai turbūt iš pradžių galvojo sugavę mano pusbrolių partizaną Zigmą Žukauską arba Mykolą, o staigus rankų bei kojų atrišimas liudija, kad okupantai labai pasitikėjo vietiniais rusais arba su jais bendradarbiavo. S.Paliūnį, savaitę patardę, paleido su turėtais brolio dokumentais Petro Strazdo pavarde. Bijodamas, kad neatskleistų jo tikrosios praeities, nes jis kelias savaites su ginklu buvo miške, priėmė savo žmonos pavardę ir tapo Petru Seniūnu.

Daugelis sribų ėjo okupantams tarnauti norėdami pasiplėšti, lengvai pasipelnyti, siekdami valdžios ar vengdami kariuomenės. Patekę į kelis kartus gausnes okupantų vadovaujamas įgulas, norėjo to ar ne, kartu su okupantais jie ėjo, plėšė, žudė savo tautiečius bei buvusius kaimynus. Pagrindinės okupantų pajėgos buvo dvi Lietuvoje dislokuotos NKVD divizijos, pasienio kariuomenės daliniai ir saugumo darbuotojai. Jau 1945 m. pradžioje Lietuvos ypatingajame archyve aptinkamos pasipriešinimo dalyviams ir juos remiantiems gyventojams įbauginti taikomos barbariškos priemonės. Kautynėse žuvusių partizanų arba namie nuo armijos besislapsstančių nužudytų beginklių jaunuolių lavonus parveždavo į miestelius, išmesdavo prie savo būstinių, bažnyčių bei turgų aikštėse ir stebėdavo, kad jie nedingtų, o pastebėtus verkiančius lankytojus tardydavo. Didžiosios Kovos rinktinės štabo 1945 m. dokumentuose apie tai buvo rašoma: "gulėdami išniekinti lavonai nuolat primena priešui mūsų veiklą ir telkia Tautą savo gimtajai Tėvynei išvaduoti"²⁹.

1947 m. įstojus mokytis į Ukmergės gimnaziją (pirmosios berniukų vidurinės mokyklos V klasė), ryšys su N.Liškausko-Beržo kuopoje likusiu pusbroliu Mykolu Žukausku nutrūko, bet nucidavau pasižiūrėti atvežtų išniekintų partizanų lavonų, ar nepamatysiu pažįstamų. Pastebėjau, kad barbariškiausiai su jais elgėsi tamsiaodžiai rytiečiai: mačiau, kaip jie, eidami Ukmergės turguje pro suguldytus žuvusiųjų kūnus, su pasitenkinimu badė durtuvais ir šokinėjo ant krūtininių, kad per žaizdas ir burną išsiveržtų kraujas.

1945 m. vasario 9 d. Lietuvos sovietų administracija paskelbė atsisaukimą į lietuvių tautą, žadėdama dovanoti pasipriešinimo dalyviams jų "kal-

tes", neva atlikdama humanišką aktą, kurio tikslas – nutraukti beprasmiškus kraujo liejimą ir išgelbėti tautos gyvybę³⁰. Tikrasis tikslas buvo susilpninti ir demoralizuoti pasipriešinimo gretas, o paskui pavieniui sunaikinti legalizavusius partizanus.

Partizanų vadovybė sukritikavo atsisaukimą kaip absurdišką, nes visai nesuprantama tokia amnestija, kai atleidžiamos "nuodėmės" laisvėje esantiems asmenims, o nekaltai suimti žmonės tebekankinami kalėjimuose ir neamnestuojami. Tačiau partizanų vadovybė nutarė netrukdyti legalizuotis, tik reikalavo palikti daliniui gerus ginklus. 1945 m. vien Ukmergės aps. birželio-rugpjūčio mėn. žuvo 261, suimti 104 partizanai, 123 ryšininkai-rėmėjai ir ištremtos 35 partizanų šeimos, tačiau legalizavosi tik 65 žmonės, kurie prisipažino buvę partizanais³¹. Balninkiečių rinktinės N. Liškausko-Beržo būrio kai kurie partizanai 1945 m. rugsėjo mėn. padirbtais dokumentais legalizavosi ir apsigyveno Utenoje, Šilutėje bei kitur, tačiau 1946 m. balandžio mėn. šis būrys vėl telkė 30 partizanų³².

Nesulaukus planuotų amnestijos rezultatų, 1945 m. rugpjūčio 15 d. VKP(b) centro komitetas įpareigojo Lietuvos okupantų bei kolaborantų administraciją nedelsiant likviduoti partizanų pasipriešinimą. Planuota pogrindį likviduoti iki 1947 m. vasario mėn. Faktiškai ginkluotas pogrindis užsitęsė iki 1955 m. – net vienuolika metų ir daugiau, nes dar 1959 m. sausio 1 d. Lietuvoje veikė apie 10 ginkluotų partizanų.

Paskutinis mūsų apylinkėse DKA partizanas Stanislovas Morkūnas-Tarzas buvo susektas ir suimtas 1965 m. Stanislovas Morkūnas, Plieno brolis, pradžioje buvo Balninkiečių Laisvės rinktinės, nuo 1946 m. DKA B rinktinės partizanas. Nuo 1955 m. su ginklu slapstėsi vienas, 1965 m. suimtas, 19 metų kalėjo Permės ir Mordovijos lageriuose. Į Lietuvą grįžo 1980 m., mirė 1994 m. Palaidotas Ukmergėje³³. Antanas Kraujelis-Siaubūnas (1928-1965) žuvo 1965 m. kovo 17 d. Papiškių k. Antanas Kraujelis buvo Alantos vls. partizanų ryšininkas, o nuo 1948 m. Liūto rinktinės partizanas.

1945 arba 1946 m. periodinėje spaudoje buvo paskelbtas apdovanojimas (didelė piniginė premija) už Žukauskų išdavimą bei likvidavimą. Žukauskai buvo ne tik narsūs, bet ir turtingesnio luomo, nes jų tėvas turėjo per 30 ha žemės. Abu broliai buvo priešingybės. Meška net sriabą gailėjo nušauti, o Plaktukas – narsus ir sumanus karys-kulkosvaidininkas. Jis sakydavo, veltui šovinių nešvaistau, stengiuosi, kad kiekvienas pasiektų tiks-

lą, o kai prabyla kulkosvaidis, okupantai net lietuvišką žemę bučiuoja. Nuo daugelio kitų jie skyrėsi nebent tuo, kad archyvo dokumentuose jie yra "žuvę" po kelis kartus. Lietuvos ypatingojo archyvo 2000 11 30 Nr.10744-S pateiktoje pažymoje dėl brolių M. ir Z.Žukauskų žuvimo randama, kad Zigmas Žukauskas žuvo 1947 m. sausio 27 d. Žemaitkiemio vls., Rundžių k. – tai tikroji jo žuvimo data. Kitame dokumente aptinkama, kad žuvo 1948 m. pavasarį Žemaitkiemio vls., tikslesnė vieta nenurodyta. Tuo metu – 1948 m. gegužės 29 d. Žemaitkiemio vls., Jasiškių ir Abelinų (taip dokumente) – ištikrųjų buvo sunkiai sužeistas ir suimtas Mykolas Žukauskas, kuris mirė Ukmergės ligoninėje gegužės 30 d. Ankstesniame archyvo dokumente rašoma, kad 1945 m. birželio 8 d. Mykolas išbrauktas iš operatyvinės įskaitos dėl pastarojo 1945 m. mirties. Dar vienoje byloje³⁴ rašoma, kad 1945 m. birželio 26 d. ties Moskališkių-Trakinių k. nužudytas partizanas, 1 poskyrio vadas (taip dokumente) Mykolas Žukauskas-Vėbras iš Sargūnų k. Šiose kautynėse Mykolas N.Liškausko-Beržo būryje iš tikrųjų dalyvavo ir jam buvo peršauta šlaunis, bet pagijęs vėl grįžo į savo būrį. Mykolo slapyvardį žinojau tik Meška, o Vėbras pirmą ir vienintelį kartą išgirdau. To meto periodinėje spaudoje apie paskelbtą žadamą premiją nepavyko aptikti, nes Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Ukmergės apskrities komiteto ir apskrities Vykdomojo komiteto nuo 1944 m. leidžiamo vienintelio laikraščio "Tarybinis kelias" 1945 ir 1946 m. rinkinio Kauno apskrities viešojoje bibliotekoje nėra, Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Vilniuje 1946 m. rinkinio taip pat nėra, o 1945 m. išlikęs tik nepilnas antrojo pusmečio. Jį peržiūrėjus, galima pasakyti tik tiek, kad pagal laikraščio tematiką toks pranešimas galėjo būti, nes keliuose numeriuose aptikau pranešimus apie "lietuviškų buržuazinių nacionalistų" veiklą, partizanų bei valstiečių teismus už prievolės neatidavimą. Tuo metu nacionalistu buvo laikomas kiekvienas pilietis, kuris mylėjo arba nors gerbė savo Tėvynę, o tuos, kurie dar ir nepritarė sovietų valdžiai, naikino.

1944-1945 m. kaime sovietinė administracija dar neveikė, o administracijos nebuvimas arba jos paralyžiavimas niekais vertė tautos sovietizaciją. Partizanų įspėti arba pareikalauti atsisakyti pareigų, atvykėliai nedelsiant palikdavo Lietuvą. Nepaklusnūs būdavo baudžiami fizinėmis arba mirties bausmėmis. Iš tokių nubaustų 1945 m. vasario 24 d. Želvos vls., Činelių k. kaimo apylinkės tarybos pirmininkas Šepetys, 1946 m. ba-

landžio mėn. nušautas Balninkų vls. komsorgas Algis Šeduikis, 1946 m. liepos mėn. – Balninkų vls., Dapkūniškio kaime partizanų veiklai kenkęs "liaudies gynėjo" giminaitis Laurinavičius³⁵. 1946 m. balandžio 4 d. Aluntos vls., Mediniškių k. 30 Beržo būrio partizanų užėjo į vietinių koloborantų Rancevų namus. Šiems pasipriešinus su ginklu, kautynėse nukauti stribo tėvas J. Rancevas, jo brolis S. Rancevas ir dvi Rancevų žmonos, pats stribas Ilarijonas Rancevas buvo sužeistas į kairę ranką, o rusų armijos leitenantas Ivanas Kudinovas nuginkluotas ir paleistas³⁶.

Be politinio pasipriešinimo, partizanai vykdė ir ekonominį: naikino kelių ženklus, nupjaudavo telefonų stulpus, išvarydavo iš miško medkirčius, paaiškindami jiems, kad mieste kuro nereikia, nes juos šildo Stalino saulė, atimdavo iš okupantų valstiečių suvežtą maisto produktų duoklę, iš pieninių sviestą, naikindavo įstaigų dokumentus ir gadindavo pieninių įrangą arba jas padegdavo, kad žlugdytų okupantų ekonomiką ir nesužinotų, kas neatidavė pieno prievolės duoklės. 1945 m. spalio 20 d. Ukmergės laikraštis "Tarybinis kelias" rašė, kad Balninkų vls., Dapkūniškių k. partizanai sudegino nedidelę pieninę, trukdė pristatyti pieną į kitas pienines ir kelyje atėmė pieno produktus. Toliau tame pačiame straipsnyje rašoma, kad Dapkūniškių k. A. Tamulio sodyboje įrengtoje slėptuvėje buvo sunaikinta didelė partizanų grupė³⁷.

Apžiūrėjus Dapkūniškių kapinėse perlaidotų partizanų palaikų paminklinį kryžių ir jame žuvusių partizanų sąrašą, kilo klausimas, kodėl 1945 09 21 Dapkūniškiuose žuvusių partizanų pavardžių sąrašas perkirtas į dvi dalis. Du vyresnio amžiaus gyventojai paaiškino, kad jie žuvo atskirose sodybose. Pirmiausia buvo apsuptas ir padegtas Gilienės klojimas. Jame sudegė jos sūnus Alfonsas Gilyš, A. Tamulis ir J. Karalius. Netoliese savo tėvo klojime buvęs Alfonsas Tamulis ir iš Luciūnų k. Navikas buvo nušauti bėgant iš Augustino Tamulio klojimo. Įsisiautėję okupantai ir stribai padegė A. Tamulio klojimą ir nušovė taikų ūkininką, slėpusį klojime savo sūnų. Mačiau, kaip Balninkuose prie bažnyčios aikštės pakalnėje buvo išniekinti keli iš Dapkūniškių atvežti lavonai. Du iš jų buvo labai apdegę, o vienas tiek sudegęs, kad net neatrodė kaip žmogaus palaikai.

1945-1946 m. žiemą, vyko "rinkimai" į Sovietų Aukščiausiąją ir Tautybų tarybas. Mūsų kaimo balsavimo apylinkė buvo už Didžiojo Baldono

ežero Dapkūniškių k. Rinkimų dieną sribai su kareiviais, eidami per užšalusio Didžiojo Baldono ežero liūną varyti balsuoti Armoniškių k. gyventojų, pastebėję po ledu žmogaus griaučius, nutarė tardymui suimti mano tėvą, bet jis, pamatęs ateinančius sribus, pasislėpė. Tuomet suėmė ir išsi-vežė į Balninkus mane, 16-metį moksleivį, o kiti sribai, surinkę visas kaimo moteris, nes vyrų nerado, išsivarė balsuoti.

Tardydami mane, mėgino paveikti psichologiškai: liepė ramiai išsitempus stovėti, nedavė nei gerti, nei valgyti ir vis klausinėjo, kur partizanai, kur jų bunkeris ir kada paskutinį kartą juos mačiau. Atsakymas: gyvo partizano nesu matęs ir nežinau, nei kur jie apsistoję, nei kur jų bunkeriai. Taip pat klausinėjo, kuris iš mokinių įkišo Balninkuose į Piršenio ežero eketę laikraštį, kuriame buvo Stalino portretas. Įsitikinę, kad taip tardant nieko nesužinos, įsodino į pakinkytas roges ir sako: be reikalo spyriojiesi, mes viską žinom ir be tavęs. Tavo tėvas jau suimtas ir laikomas Ukmergėje, o jeigu nepasakysi, kur slepiasi partizanai, vežame tave į Ukmergę, o iš ten kartu su tėvu keliausi į Sibirą. Pavežę nuo Balninkų apie pusantro kilometro, išvertė iš rogių į griovį, apčiaižė botagu, apspardė ir pasakė: dabar, bandite, tau galas.

– Skaičiuoju iki trijų, jeigu nepasakysi, kur slepiasi partizanai – nušausiu kaip šunį.

Lėtai suskaičiavę vienas, du, trys ir išgirdę atsakymą – nežinau, apsuko roges ir grįžo į Balninkus, o aš atsikėliau ir parėjau namo. Namie radau tėvą – niekas jo net neieškojo.

Okupantai visomis išgalėmis siekė nors prieš rinkimus ir rinkimų dieną sudaryti palankesnes sąlygas balsavimui, o partizanai stengėsi sužlugdyti rinkimus. Vien 1946 m. sausio mėn. respublikoje buvo nubausta fizinėmis bausmėmis ir likviduota daug rinkiminių komisijų pirmininkų, pavaduotojų, narių bei aktyvistų agitatorių. Buvo naikinama rinkiminių punktų apsauga ir patys punktai: vasario 7 d. Aluntos vls., Žibečių k. partizanai užpuolė atvykusią rinkiminio punkto apsaugą, nukovė du sribus ir paėmė jų ginklus³⁸. 1946 m. vasario 10 d. Balninkų vls., Antalūšio k. partizanai apšaudė rinkėjų vežimus ir privertė grįžti atgal, taip pat buvo apšaudyti ir Giedraičių vls., Pusnės k. rinkėjai³⁹. Ypač okupantus siutino vasario 16 d. miestuose, kaimuose ir pamiškės medžių viršūnėse iškeltos trispalvės vėliavos, kartais jos būdavo net užminuotos.

1947 m. sausio 27 d. – lemiamų kautynių išvakarėse keturi N.Liškauskos-Beržo būrio laisvės kovotojai buvo atvykę į Žemaitkiemio vls., Rundžių k. pas siuvėją M.Vijūnaitę pasiimti jiems siuвамų drabužių, bet drabužiai dar buvo nebaigti. Todėl jie apsilankė pas Rundžių k. gyventoją V.Morkūnienę, pavalgė ir, pasak jos, buvo žvalūs, linksmi, visai neįjutė artėjančios grėsmės. Naktį buvo pas stribų persekiojamą Dragaudžių k. Verutę Leitaitę, kuri tuo metu laikinai gyveno Kurklių vls. Lučiūnų k. apylinkės pirmininko Jono Sližio sodyboje. Jos pasakojimu partizanai buvo geros nuotaikos, linksmi ir šnekūs. Pavalgę ir ilgokai pasisvečiavę užtraukė dainą:

*Ateik motinėle į šią miško vietą,
kur širdį pervėrė plieno kulka kieta.*

Ir mielai atsiveikinę išėjo. Tą naktį Verutė sapnavo didelę krūvą vežime atvežtą kruviną mėsą, o dieną sužinojo, kad didvyrio mirtimi kovos lauke krito jos nuolat laukiami, naktį pas ją buvę DKA B rinktinės kuopos vadas Beržas ir jo apsaugos partizanai.

Paryčiais partizanai vėl grįžo į Rundžių k. ir apsistojo A.Stričkos klojime. Kodėl pasirinko šį, o ne kitą klojimą – galima tik spėlioti. Turbūt dėl saugumo, nes A.Stričkos sūnus, buvęs stribas, po sužeidimo iš jų gretų pasitraukė ir dirbo Ukmergėje siuvykloje. Išaušus rytui, vyko žiemą okupantų mėgstama partizanų medžioklė. Kareivis prie kareivio, kartu su stribais ir šunimis išsirikiavę eilėje, ėjo per miškus ir kaimus ieškodami laisvės kovotojų. Pasak A.Stričkos kaimynės V.Morkūnienės bei A.Stričkos dukters Gaidamavičienės (pasakojimą užrašiau 1999 m.), einant "medžioklei" per Rundžių kaimą, stribų šunys, aptikę A.Stričkos klojime partizanus, pradėjo loti. Tačiau nė viena negalėjo paaiškinti, koku būdu juos šunys susekė, nes jos pasakojo tai, ką joms buvo pasakojęs A.Strička. Klojimas netrukus buvo apsuptas. Didžiosios priešų pajėgos buvo mestos anapus klojimo, į miško pusę. Matyt, priešas tikėjosi, kad partizanai vėrsis į mišką pro klojimo užpakalinę sieną. Prieš klojimo duris pastatė kulkosvaidį ir norėjo suimti gyvus, nes pasiuntė A.Stričką pranešti, kad pasiduotų gyvi, o jeigu nesutiks – padegti klojimą. DKA B rinktinės kuopos vado N.Liškauskos-Beržo būrio kovotojai, sužinoję priešų reikalavimą, nutarė geriau garbingai žūti kovos lauke negu vergauti ir prigrasino A.Stričkai, kad nebandytų degti klojimo. Kalbėdamasis su A.Strička, patyręs, kovose užgrūdintas bū-

rio vadas Nikodemus Liškauskas-Beržas turėjo laiko apgalvoti silpnąsias apsuptyes vietas ir pasirinkti kovos taktiką. Iš kautynių eigos galima nuspėti tokią kovos taktiką: jis pats kartu su Z.Žukausku ir V.Raugalu išsiveržia pro klojimo duris ir į save atitraukia visą priešą dėmesį bei ugnį, B.Miškiniui įsako šiek tiek palaukti ir, kai įsitikins, kad visas priešas dėmesys sutelktas į išsiveržusią trijulę, išsiveržti pro klojimo šoną, toliau atsiplėsti, užimti saugią poziciją ir ugnimi dengiant kovos draugus sudaryti palankesnes sąlygas jiems trauktis iš apsuptyes. Apie tokią kovos eigą pasakojo pati kovą mačiusi Rundžių kaimo gyventoja V.Morkūnienė.

Grįžus A.Stričkai pranešti atsakymo, trys partizanai išsiveržė pro klojimo duris ir užvirė žūtbūtinė kova. Po kurio laiko pro klojimo šoną išsiveržė B.Miškinis. Jam pavyko atsiplėsti nuo klojimo, bet buvo nušautas dar nespėjus užimti tinkamos pozicijos. Netekus priedangos, teko trise kovoti prieš šimtus kartų gausesnes priešas pajėgas.

Pirmieji iš trijų kovos lauke krito V.Raugalas ir N.Liškauskas. Likęs vienas Z.Žukauskas-Plaktukas gynėsi iki paskutinio šovinio, o paskutiniuoju pats nusišovė. Tai nustatė Lietuvos kariuomenėje tarnavęs mano dėdė S.Paliūnis. Jis, apžiūrėjęs Vidiškiuose prie bažnyčios aikštėje išniekintus keturių Beržo būrio kovotojų kūnus bei jų žaizdas, iš šautinės per burną žaizdos galvoje. 1967 m. sausio 13 d. Molėtų r. civilinės metrikacijos biuro išduotame mirties liudijime Nr.185543, kuriame rašoma, kad Nikodemus Liškauskas 1947 m. sausio 27 d. "nušautas dalyvaujant bandoje". Šį mirties liudijimą (okupantų nusikaltimų įrodymą) pagarbiai saugo jo dukters Julė Bieliauskienė ir Elvyra Šidlauskienė – Liškauskaitės.

Prabėgus 53 metams galima teigti, kad A.Strička pasitikėjo abi pusės, nes nė vieni jo nenušovė, o po įvykio jis gyveno iki mirties nepersekiojamas. Tą patį Plieno rinktinės N.Lišausko-Beržo kuopos, vado bei jo apsaugos žuvimo data aptikta LYA bylų medžiagoje, kurioje rašoma, kad jie žuvo 1947 m. sausio 27 d. Žemaitkiemio vls., Rundžių kaime karinės-čekistinės okupacijos metu. Tame pačiame dokumente pažymima, kad duomenys apie žuvusius, kaip Beržo būrio dalyvius, yra agentūrinėje byloje "Dikije", o agento "Aleksandrovos", "Vėjalio" ir "Šamogos" pranešimų kopijos pridėtos kitame dokumente⁴⁰. Nepavyko rasti nei bylos "Dikie", nei agentų pranešimų, todėl nepatikrinus negalima daryti išvadų apie agentų įtaką Beržo vyrų žūčiai.

Lietuvos TSR—Литовская ССР

MIRTIES LIUDIJIMAS СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

I-ШЮ № 185543

Pil.

Гр.

Liskauskas

(pavardė — фамилия,

Nikodemus Nikodemus

vardas ir tėvo vardas — имя и отчество)

mirė

умер(ла)

kūstantis dešim dešimimtai ketinisek

(metas, mėnuo ir diena žodžiais ir skaitmenimis —

pirm septintais metais mūsų 27 d. (1967.7.27)

прописью и цифрами год, месяц и число)

mirties priežastis

причина смерти

Dalyvaujant vardeje mitykai

apie ką civilinės metrikacijos mirimų knygoje

о чем в книге записей актов гражданского состояния о смерти

1967

metų

septyni

mėnesio

13

dieną

года

месяца

числа

padarytas atitinkamas įrašas,

eil. Nr. *1*

произведена соответствующая запись за №

Mirimo vieta: miestas, kaimas

Balninkų

Место смерти: город, селение

rajonas

Utena

respublika

Liet. SSR

район

республика

Registracijos vieta

Utena rajonas

Место регистрации

(Civilinės metrikacijos Biuro pavadinimas ir vieta —

Civilinės metrikacijos biuras

наименование и местонахождение бюро ЗАГС)

Išdavimo data

Дата выдачи

1967

m.

septyni

mėn.

13

d.

A. V.

M. P.

Civilinės metrikacijos

Biuro vedėjas

Заведующий бюро записей актов

гражданского состояния

60m

Tuo metu jau buvo aišku, kad artimiausiu laiku Vakarai nereikalaus Lietuvai grąžinti nepriklausomybės ir ji palikta viena grumtis su daug stipresniu priešu. Todėl likusiam vienam Beržo kuopos vado apsaugos kovotojui Mykolui Žukauskui-Meškai buvo bandyta padaryti dokumentus ir siūlyta laikinai išvykti iš Lietuvos. M. Žukauskas atsisakė, nes bijojo, kad sutikęs sribą arba kareivį gali išsiduoti. Apie jo mirtį archyvai byloja kukliai ir net toje pačioje byloje (A.3. B.1773) tas pats įvykis skirtinguose 205 ir 211 lapuose aprašytas nevienodai išsamiai. Svarbiausia, kad skirtinguose lapuose nurodyta skirtinga ar nevienodai tiksliai stovyklos vieta. Byloje rašoma, kad 1948 m. gegužės 28 d. naktį iš agento "Jačinas" buvo gauti duomenys, jog Ukmergės aps., Žemaitkiemio vls., Jašiškių ir Obelyno (taip dokumento 211 lape) kaimų rajone esančiuose krūmuose, o tos pačios bylos kitame lape Okluškos miške prie Kezi k. (taip dokumente 194 lape) slepiasi du ginkluoti Plieno partizanų būrio partizanai. 1948 m. gegužės 29 d. į nurodytą vietą buvo išsiųsta karinė operatyvinė grupė, kuri aptiko partizanų stovyklą. Joje buvo viena moteris – būrio ryšininkė Kazė Šiškytė, Andriaus, g.1916 m. Kavarsko vls. Pikelių k., ir vienas ginkluotas partizanas. Pastarasis atsisaukė, bet buvo sunkiai sužeistas, ir kartu su ryšininke suimtas.

Suimtas prisipažino esantis Mykolas Žukauskas-Meška, Rapolo, g.1918 m. Kurklių vls., Sargūnų k. ir priklausęs Plieno partizanų būriui. Suimtas buvo paguldytas Ukmergės ligoninėje ir gegužės 30 d. po chirurginės operacijos nuo žaizdų mirė⁴¹. Neaišku ar Mykolas neteisingai pasakė savo gimimo metus ar tardytojas neteisingai užrašė, nes Mykolas Žukauskas (tėvas Rapolas Žukauskas, motina Grasilda Strazdaite) gimė 1919 m. birželio 15 d.

Kautynėse paimta 2 automatai, 1 pistoletas, 2 granatos ir 50 patronų. Po įvykio plito gandai, kad čekistai stovyklą atsekė paskui moterį nešusią partizanams maistą. Dėdė S.Paliūnis bandė papirkti Mykolo gydytoją ir suorganizuoti pabėgimą. Su gydytoju pavyko susitarti, bet jis paaikšino, kad pabėgimas neįmanomas, nes ligonis labai silpnas ir nėra vilties, kad išgyvens. Be to, jis nuolat saugomas saugurno darbuotojų, o atgavęs sąmonę, tardomas ir kankinamas, ardant replėmis žaizdas. 1948 m. rugpjūčio 30 d. ligoninėje Mykolas mirė.

Partizanus rėmė ir slėpė dauguma Lietuvos gyventojų, todėl Pasiprieši-

nimas truko net vienuolika metų. Jie ir jų žygiai apdainuoti to meto sukurtose dainose, kurios tebedainuojamos ir šiandien. Daugelis gyventojų slėpė juos savo sodybose arba miškuose įrengtuose bunkeriuose. Nemaža dalis gyventojų ir net paauglių dirbo jų ryšininkais-rėmėjais. Daug jų žuvo arba buvo areštuoti. Juk tik 1945 m. liepos mėnesio pabaigoje trijuose Ukmergės valsčiuose buvo areštuota net dešimt Didžiosios Kovos rinktinės ryšininkų-rėmėjų: penkios iš Balninkų, po dvi iš Želvos bei Šešuolių valsčių ir viena iš Antamakių k. Iš jų Marija Pečiulienė-Tulpė per savaitę po du kartus palaikydavo Vanago ryšį su Žaliu Velniu, Elena Tuzelytė rinko Miliūno būriui žinias apie Balninkuose ir Želvoje dislokuotus prieš karinius dalinius ir t.t.⁴¹. N. Liškausko-Beržo būrys dažnai susitikdavo su Kardo serimi Emilija Miškinyte-Vaičiūniene-Audrone ir jos mokyklos drauge partizano Jono Staškevičiaus-Aušros, vėliau buvusio Aušros būrio vado žmona Gene Jogelaite-Staškevičiene-Žibute, kurios dirbo Kavarsko rajono Andrioniškio apylinkėse veikusio Jurgio Urbono-Lakštučio ir Kavarsko apylinkėse veikusio Jono Juro-Žilvinio būrių ryšininkėmis. Nuo 1947 m. jos jau petis į petį kartu su vyrais garbingai ginklų gynė savo Tėvynę, kol buvo suimtos ir nuteistos.

□ N. Liškausko-Beržo ir kitų partizanų kūnų palaikų perlaidojimo eiseną iš Vičiūnų į Ukmergės Dukstinos kapines 1989 m.

☐ N.Liškausko-Beržo duktė Julė Liškauskaitė-Bieliauskienė ir partizano B.Miškinio-Kardo sesuo Emilija Miškinytė-Vaičiūnienė-Audronė atvykusios ieškoti tėvo ir brolio palaikų.1989 m. Vidiškiai

☐ Paminklas 1945-1954 m. žuvusiems partizanams Ukmergės Dukstinės kapinėse

1990 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojai Tarybai atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo įgyvendintas pagrindinis partizanų siekis. Jau 1989 m. žlungant okupacijai pradėta ieškoti partizanų palaikų ir imta juos perlaidoti į kapines. Ukmergės Dukštinės kapinėse žuvusiųjų atminimui įamžinti pastatytas "Žuvusiems už Tėvynę 1944-1955 m." paminklas ir prieš jį dviejose eilėse išrikiuoti apie 177 perlaidotų partizanų palaikų kuklūs antkapiai, kuriuose surašytos jų pavardės, vardai, žuvimo metu amžius. Tarp jų yra ir N.Liškausko-Beržo būrio Rundžių kaime bei kitose kautynėse žuvę keli bendražygiai. LGGRTC teisių komisijos nutarimo 2000 m. spalio 18 d. protokolu Nr.70 vyr.puskarininkis Nikodemus Liškauskas pripažintas kariu savanoriu po mirties.

- ¹ Genienė V. Giedraičių žudynės//Gimtas kraštas. 1989. Rugpjūčio 28-spalio 2.
- ² Abromavičius S. Didžioji kova. K. 1999. P.345-352.
- ³ Birželio 22 prisiminus// Tarybinis kelias (Ukmergė). 1945. Birželio 23. Enčeris J. Kurkliuose pabuvojus// Tremtinys. 1989 08 19.
- ⁴ Kasparas K. Lietuvos karas. K. 1999. P.202.
- ⁵ LYA. FK.1. A.3. B.1756. L.200.
- ⁶ Ten pat. L.112.
- ⁷ Ten pat. L.220.
- ⁸ Ten pat. A.8. B.191. L.243.
- ⁹ Ten pat. L.242-244.
- ¹⁰ Kasparas K. Lietuvos karas. P.203.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ LYA. FK.1. A.3. B.1756. L.192.
- ¹⁴ Abromavičius S. Didžioji kova. P.347.
- ¹⁵ Kasparas K. Lietuvos karas. P.307.
LYA. A.3. B.6/3. L.73
- ¹⁶ Kasparas K. Lietuvos karas. P.307.
LYA. A.3. B.6/2. L.94.
- ¹⁶ Kasparas K. Lietuvos karas. P.307.
LYA. FK.1. A.8. B.191. L.233.
- ¹⁷ Kasparas K. Lietuvos karas. P.307.
LYA. FK.1. A.8. B.191. L.233.

- ¹⁸ Abromavičius S. Didžioji kova. P.348; jo paties. Žalio Velnio takais. K.1995. P.478.
- ¹⁹ Kasparas K. Lietuvos karas. P.478.
- ²⁰ Abromavičius S. Žalio Velnio takais. P.175.
- ²¹ Kasparas K. Lietuvos karas. P.479.
LYA. FK.1. A.8. B.191. L.233, 243.
- ²² Kasparas K. Lietuvos karas. P.479; LYA. A.8. B.27/5. L.324.
- ²³ LYA. FK.1. A.8. B.198. L.325.
- ²⁴ Ten pat. A.3. B.102. L.97-99.
- ²⁵ Ten pat. A.8. B.191. L.242-244.
- ²⁶ Ten pat. A.3. B.1756. L.112.
- ²⁷ Ten pat. A.8. B.191. L.243.
- ²⁸ TRMA. A.1. B.5. Klemenso Nečiūno atsiminimai; LYA. FK-1. A.18. B.43. L.130.
- ²⁹ LYA. FK.1. A.8. B.102. L.122.
- ³⁰ Tarybinis kelias (Ukmergė). 1945. Birželio 11. Nr.19(29).
- ³¹ Kasparas K. Lietuvos karas. P.388; LYA. A.3. B.2/4. T.2. L.249-350.
- ³² Kasparas K. Lietuvos karas. P.479.
- ³³ Laisvės kovų archyvas. T.27. K.2000. P.219.
- ³⁴ LYA. FK-1. A.3. B.1766. L.25.
- ³⁵ Ten pat. A.8. B.191. L.244.
- ³⁶ Ten pat. A.6. B.662. L.324.
- ³⁷ Galutinai sudaužyti lietuviškai vokiškųjų buržuazinių nacionalistų likučius// Tarybinis kelias (Ukmergė). 1945. Spalio 20. Nr.58(68).
- ³⁸ LYA. FK-1. A.6. B.662. T.2. L.131.
- ³⁹ Ten pat. L.131, 207.
- ⁴⁰ Ten pat. A.3. B.1766. L.25; A.47. B.173. L.1.
- ⁴¹ Ten pat. B.101. L.196-197.

KOMUNIZMO NUSIKALTIMAI LIETUVOS RAUDONOJO KRYŽIAUS ORGANIZACIJAI

Tai trumpa komunizmo nusikaltimų Lietuvos Raudonajam Kryžiui (LRK) suvestinė, paremta archyviniais dokumentais bei įvairiuose spaudiniuose minimais faktais, kurie parodo, kaip palaipsniui buvo naikinama LRK organizacija nuo 1940 m. birželio 15 d. – bolševikų okupacijos pradžios – ir kaip, vykdant komunizmo politiką, buvo žlugdomas bei stabdomas LRK draugijos vadovaujamų įstaigų darbas, kaip iš tėvų žemės per prievartą buvo išraunami draugijos darbuotojai, be kaltės nuteisiami pagal svetimą Rusijos Federacijos baudžiamąjį kodeksą, tremiami į arktinę, beveik negyvenamą Rusijos šiaurę, Sibirą, Vidurinę Aziją, Tolimuosius Rytus net ir be teismo sufabrikuoto nuosprendžio. Okupantams Lietuvoje 1940-1941 m., vykdant masinį gyventojų genocidą, kai kurioms iškilioms asmenybėms pasisėkė išsislapstyti, o daugelis geriausiųjų tautos atstovų, slenkant antrajai bolševikinei 1944 m. okupacijai, norėdami išvengti susidorojimo – suėmimų, kalėjimų, kankinimų, masinių tremčių, ryžosi palikti tėvynę, tikėdamiesi greitai sugrįžti į laisvą Lietuvą. Tačiau žadėta parama iš Vakarų neatėjo, ir likimas lėmė jiems amžiną tremtį – politinio pabėgėlio dalią. Nors gimtojo krašto išvysti nebeteko, bet visą laiką svajojo apie jį ir kankinosi, ilgėdamiesi savų namų. Po 12 metų, praleistų svetur, 1958 m. JAV išleistoje knygoje "Fraternitas Lithuanica" paskutinis LRK pirmininkas (1941-1944) Vladas Ingelevičius rašė: "Gyvename svetimame krašte ir esame susirūpinę, kad nenutaustume, ypač mūsų vaikai, ir svajojame grįžti į Lietuvą ir dirbti savųjų tarpe ir savo kraštui".

LRK draugija savo darbe 1919 01 12-1944 07 vadovavosi statutu, parašytu remiantis daugelio valstybių ratifikuotomis trimis Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Komiteto Ženevos konvencijomis:

1. 1864 m. rugpjūčio 22 d. dėl sužeistųjų ir ligonių padėties veikiančiose armijose pagerinimo,
2. 1906 m. dėl sužeistųjų, sergančiųjų ir skęstančiųjų ginkluotųjų pajėgų narių jūroje padėties pagerinimo,

3. 1929 m. liepos 27 d. dėl elgesio su karo belaisviais.

Minėtos trys, viena kitą papildančios konvencijos, pasirašytos Ženevoje 1864, 1906, 1929 m., atspindinčios šiuolaikinės tarptautinės teisės svarbiausius principus, buvo pagrindiniai Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus dokumentai ir tarptautinės teisės dalis, privaloma visoms prie jos prisijungusioms valstybėms. Iki šiol jos privalo teisiškai reguliuoti tarpvalstybinius santykius, nes ir paskutinė, 1949 m. rugpjūčio 12 d. pasirašytoji, yra ne kas kita, o tik dar labiau išplėtotos aukščiau išvardintos Ženevos Konvencijos. 1949 m. konvencijoje, kaip ir ankstesnėse, numatyta ginti, apsaugoti karo aukas – ne tik sužeistus, ligonius, belaisvius, bet ir civilius gyventojus.

Lietuva prie Ženevos Konvencijos prisijungė 1922 m. rugsėjo 3 d. Tarp-tautinis Raudonojo Kryžiaus Komitetas savo nare Lietuvos Raudonąjį Kry-žių, įkurtą 1919 m. sausio 12 d. su vasario mėn. 10 d. patvirtintu statutu, pripažino 1923 m. rugpjūčio 28 d. ir tą pačią dieną jis buvo priimtas į Rau-donųjų Kryžių Draugijų Lygą. 1935 m. Raudonųjų Kryžių Draugijų Lygai jau priklausė 59 tautiniai Raudonieji Kryžiai, o 1938 m. – 61¹.

Rusija prie 1864 m. Ženevos Konvencijos prisijungė 1867 m. gegužės 22 d., Tarybų Sąjunga prie 1929 m. konvencijos – 1931 m. 1949 m. Ženevos Konvenciją SSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumas ratifikavo 1954 m. balandžio 17 d.

Ženevos Konvencijų nariai įpareigoti laikytis Konvencijose išvardintų nuostatų.

Svarbiausia konvencijų nuostata – neliečiamybė bet kurios tautybės su-žeistiesiems ar susirgusiems per karą, greitosios pagalbos tarnybai, ligoni-nėms, med.personalui, Raudonojo Kryžiaus organizacijos darbuotojams. Ženevos Konvencijos įpareigoja kariaujančias šalis rinkti ir gydyti sužeis-tus ar susirgusius karius, karo belaisvius – vis tiek, kurios tautybės jie be-būtų.

Konvencijos įpareigoja rinkti ir teikti žinias apie karo metu žuvusius, sužeistus, dingusius karius, apie pabėgėlius, išsklaidytas šeimas, gimines, draugus, pažįstamus. Įpareigoja rūpintis pasikeitimu belaisviais, kad jie greičiau būtų paleisti namo, įpareigoja tikrinti karo belaisvių stovyklas, reikalauti jose šalinti pasitaikančius trūkumus, persiuntinėti laiškus, siun-tinius, atsakinėti į įvairių šalių paklausimus ir juos adresuoti bet kuriai valstybei – draugiškai ar priešišškai.

Taigi, Raudonasis Kryžius – tarptautinė organizacija, kuri savo humanistine veikla vienija tautas, kelia žmonių dvasią, ugdo artimo meilę, dorą, ištikimybę, pasiaukojimą. Ji rūpinasi ne tik kare sužeistaisiais ir ligoniais, karo belaisviais, dėl karo, bado, epidemijų nukentėjusiais žmonėmis, bet ir taikos metais – krašto sveikatingumu, higiena, rengiasi padėti žmonėms, ištiktiems stichinių nelaimių – žemės drebėjimo, potvynių, sausros, ištiktiems karo, ugnikalnių išsiveržimo ir kt.

Visus Lietuvos Vyriausios Raudonojo Kryžiaus Valdybos ir vyriausybės išpareigojimus Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Komiteto Ženevos Konvencijai Lietuva garbingai vykdė ne tik XX a. tarpukario laikotarpiu, bet ir prasidėjus bei vykstant Antrajam pasauliniui karui (1939-1945).

Lietuvos Raudonojo Kryžiaus veikla tikrinta karo pradžioje Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Komiteto ir Raudonųjų Kryžių Lygos atstovų – amerikiečio Malcolm Davis ir šveicaro Favre. Lankydami Lietuvoje 1939-1940 m. rudenį ir žiemą, jie stebėjo pabėgėlių bei internuotųjų laikymą ir šį LRK darbą įvertino gerai².

Tačiau 1940 m. birželio 15 d. sovietams okupavus Lietuvą, Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Komiteto Ženevos konvencijos buvo pažeistos:

1. Agresorė SSRS neteisėtai okupavo Lietuvą.
2. Prievara ėmė jaunuolius į svetimą kariuomenę.
3. Vykdė masinį terorą, genocidą – Lietuvos gyventojų grupinį naikinimą politiniais, socialiniais ir nacionaliniais motyvais. Suėmimai, trėmimai, šaudymai, kankinimai sistemingai vyko nuo 1940 m. birželio 15 d. Naikino patriotiškiausią, idealistiškiausią nusiteikusią tautos dalį: nusipelnusius tautai valdžios vyrus, kariuomenę, kulto tarnautojus, meno, mokslo žmones, mokytojus, darbščiausius ūkininkus. Žmonės buvo priversti slapstytis.

Nuo sunaikinimo pirmąją Lietuvos Raudonojo Kryžiaus pirmininką Roką Šliupą (1919-1932) apsaugojo dr. Pranas Mažylis (1999 m. balandžio 17 d. teigė R. Šliūpo marti, sūnaus Mindaugo žmona Aldona Šliūpienė-Senikaitė), slapstėsi Jurgis Alekna – LRK pirmininkas 1938-1940 m. (teigė 1999 m. duktė dr. Danutė Aleknaitė), Raudonojo Kryžiaus vaikams leidžiamo žurnalo "Žiburėlis" kurį laiką buvusio redaktoriaus poeto Bernardo Brazdžionio šeima buvo sekama ir priversta slapstytis (B. Brazdžionio šeimos pasakojimu 1990 m.). Iš Lietuvos turėjo išvykti

du Hūverio (Hoover) komiteto atstovai amerikiečiai Redfern ir Stephen³; Amerikos prezidento 1937 m. paskirtas pasiuntiniu Lietuvai diplomatas Owen Norem⁴, padėjęs spręsti Lenkijos, Klaipėdos bei Vilniaus krašto pabėgėlių klausimus, kuriais rūpinosi Lietuvos Raudonasis Kryžius. 1940 m. rugpjūčio mėn. buvo priverstas nelegaliai pereiti Lietuvos sieną rašytojas ir diplomatas Ignas Šcinius, 1939-1940 m. dirbęs LRK vyriausiojo įgaliotinio pavaduotoju Vilniuje, organizavęs ir prižiūrėjęs lietuvių, lenkų, žydų pabėgėlių šalpą, ir jo draugas amerikietis korespondentas Džeimsas Vundersonas (James Woonderson). 1941 m. į užsienį pasitraukė Aloyzas Petrikas (1893-1964), buvęs LRK antruoju pirmininku (1932-1938) ir Kauno valstybinės ligoninės direktoriumi (1928-1940).

Artėjant antrajai bolševikinei okupacijai, jausdami grėsmę laisvei ir saugumui, politiniais pabėgėliais tapo visi LRK Vyr.Valdybos nariai – žinomi, garbingi ir taurūs Lietuvos žmonės: med.plk.Antanas Matukas, inž.prof.Jonas Šimoliūnas, chirurgas prof.Vincas Kanauka, prelatas Kazimieras Šaulys, inž.doc.Kazys Kriščiukaitis ir Raudonojo Kryžiaus pirmininkas med.plk.Vladas Ingelevičius.

Dr.plk.**Antanas Matukas** (1894-1992), įstojęs į Peterburgo Karo Medicinos Akademiją 1912 m., tapo ir slaptos patriotinės lietuvių medikų korporacijos Fraternitas Lithuanica nariu, 1919-1940 m. tarnavo kariuomenės gydytoju (I Atskirojo Lazareto viršininku, Karo ligoninės viršininko pavaduotoju). 1928 m. apdovanotas IV laipsnio Gedimino ordinu. Nuo 1938 m. Antanas Matukas – LRK Vyr.Valdybos narys. 1941 m., prasidėjus karui, bolševikų vežamas į Rusiją pabėgo ir grįžo į Lietuvą. Vokiečių okupacijos metais (1943 m.), eidamas lietuvių dalinių sanitarijos viršininko pareigas, labai rizikuodamas, nepakluso generolo Harm įsakymui sudaryti mobilizuotinių lietuvių gydytojų sąrašą. 1944 m. liepos 31 d. pasitraukęs į užsienį, dirbo įvairiose ligoninėse. 1948 m. emigravo į Kanadą ir, 1954 m. išlaikęs gydytojo egzaminus, dirbo etatiniu gydytoju Woodstock Ontario ligoninėje. Mirė 1992 m. rugpjūčio 16 d. Putname⁵.

Inžinierius prof.**Jonas Šimoliūnas** (1878-1965) nuo 1922 m. vasario 16 d. dėstė Vytauto Didžiojo Universitete statybą ir hidrotechniką, vadovavo statybos katedrai, parengė 1421 psl. knygą "Statyba", rašė apie Šventosios, Klaipėdos uostą ir kita. J.Šimoliūnas buvo veiklus profesio-

rius, visuomininkas, LRK pareigūnas. 1928 m. už nuopelnus valstybei ir tautai apdovanotas trečiojo laipsnio Gedimino ordinu, 1936 m. – trečiojo laipsnio Vytauto Didžiojo ordinu. 1944 m. pasitraukęs į Vokietiją, dėstė statybos kursą įvairiuose universitetuose, buvo įvairių sąjungų, draugijų narys. Mirė 1965 m. vasario 11 d. Racine, Viskonsine, JAV⁶.

Chirurgas prof. **Vincas Kanauka** (1893-1968) 4 metus tarnavo Lietuvos kariuomenėje savanoriu, įgydamas majoro laipsnį (1919 03-1923 02), apdovanotas Vyties kryžiumi bei savanorio medaliu. Nuo 1923 m. dirbo Kauno ligoninėje chirurgo ir universitete dėstė chirurgijos kursą, paruošė kelis šimtus studentų. 1940-1944 m. V. Kanauka – jau Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninės chirurgijos skyriaus vedėjas, 1941-1944 m. – medicinos fakulteto prodekanas. Lietuvos chirurgija, vadovaujant Vincui Kanaukai, pasiekė europinį lygį. Jis perorganizavo ir praplėtė Raudonojo Kryžiaus ligoninę Kaune, joje įrengė savo vadovaujamą chirurginę universitetinę kliniką. Prisidėjo prie naujų VDU klinikų Žaliakalnyje projektavimo ir vidaus įrengimo. Parašė per 20 mokslinių darbų. 1938-1944 m. V. Kanauka dirbo LRK Vyr. Valdybos nariu, nuo 1941 m. lapkričio 8 d. Savitarpinės Pagalbos komiteto sudėtyje. Talentingas Lietuvos chirurgas, atlikęs šimtus sudėtingų operacijų, kaip politinis pabėgėlis 1944 m. liepos 18 d. pasitraukė į Vokietiją, o 1949 m. gegužės 11 d. į JAV. 1953 m., gavęs praktiko teises, dirbo gydytoju⁷.

Prelatas **Kazimieras Šaulys** (1872-1964) Petrapilio dvasinę seminariją baigė 1899 m. Už dvi disertacijas jam suteiktas teologijos ir bažnytinės teisės magistro laipsnis. Nuo 1906 m. K. Šaulys dėstė Kauno kunigų seminarijoje bažnytinę teisę, moralinę teologiją, o 1922-1944 m. – universiteto teologijos-filosofijos fakultete su bolševikmečio pertrauka (1940-1941 m.) vadovavo teisės katedrai. 1926-1944 m. – generalvikaras, nuo 1927 m. – Popiežiaus rūmų prelatas. 1938 m. jo veikla įvertinta pirmojo laipsnio Gedimino ordinu. Kazimieras Šaulys aktyviai dalyvavo visuomeninėje ir politinėje veikloje: Saulės draugijoje nuo jos įkūrimo 1906 m., 1905 m. Didžiajame Vilniaus Seime, 1917 m. išrinktas į Lietuvos tarybą, 1918 m. pasirašė nepriklausomybės aktą, buvo Steigiamojo seimo narys, 1919 01 12-1944 07, t.y. per visą Lietuvos Raudonojo Kryžiaus gyvavimo laikotarpį – Vyr. Valdybos narys⁸. 1944 m., tapęs politiniu pabėgėliu, mirė Šveicarijoje gegužės 9 d. Lugano⁹.

Inžinierius doc.**Kazys Kriščiukaitis** (1901-1965) nuo 1920-1922 m. tarnavo Lietuvos kariuomenėje. 1927 m. baigęs universitetą, 1928-1929 m. tobulinosi Paryžiuje. 1931 m. tapo Universiteto technikos fakulteto architektūros katedros asistentu. Nuo 1936 m. dėstė trobesių tipologiją ir urbanizmo pagrindus. 1940 m. – docentas. 1941-1944 m. – Tipologijos katedros vedėjas.

1930 m. Kazys Kriščiukaitis gavo premiją Vytauto Didžiojo muziejaus projekto konkurse. Su V.Dubeneckiu ir K.Reisonu pakviestas prižiūrėti muziejaus projektą. Buvo V.Dubeneckio padėjėju, projektuojant ir statant Medicinos fakulteto rūmus. Prižiūrėjo Karininkų Ramovės rūmų statybą. Padarė Teismo rūmų ir Statybos fakulteto pastato eskizinį projektą.

1938-1944 m. K.Kriščiukaitis – LRK Vyr.Valdybos narys. 1944 m. nuo bolševikinio teroro pasitraukė į Vokietiją, o 1949 m. – į JAV. 1953 m. suprojektavo Putnamo N.P. seselių koplyčią¹⁰.

Medicinos pulkininkas **Vladas Ingelevičius** (1889-1985), tarnavęs savanoriu Lietuvos kariuomenėje nuo 1918 m. gruodžio 19 d., 1921 m. apdovanotas Vyties kryžiumi, 1928 m. – III laipsnio Gedimino ordinu. 1940 m. sovietinių okupantų buvo iš jos atleistas¹¹. Per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį V.Ingelevičius atsidėjęs dirbo Karo sanitarijos viršininko Vlado Nagevičiaus pavaduotoju, padėjo pagrindus moderniskai Lietuvos kariuomenės sveikatos apsaugos tarnybai. 1934-1940 m. atstovavo Lietuvą tarptautiniame karo medicinos kongresų komitete, dalyvavo kongresuose Lježe (1932, 1934), Ženevoje (1936), Bukarešte (1937). Rašė medicinos ir cheminio karo klausimais, ilgus metus dėstė Lietuvos Raudonojo Kryžiaus gailėstingųjų seserų mokykloje.

Vladas Ingelevičius yra vienas iš steigėjų dviejų svarbių Lietuvai organizacijų: caro priespaudos laikais slaptos patriotinės lietuvių studentų medikų korporacijos *Fraternitas Lithuanica*, įkurtos 1908 m. lapkričio 28 d. su V.Nagevičiumi, P.Sližiu, K.Oželiu ir Z.Ščepanavičiumi, bei Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos, įsteigtos 1919 m. sausio 12 d. su J.Alekna, R.Šliūpu ir provizoriumi J.Makauskiu.

Jų veikloje aktyviai dalyvavo iki antrosios rusų okupacijos 1944 m. liepos mėn. Abiejų draugijų veikla gimininga, viena kitą papildė, nes rūpino si kuo geriau organizuoti Lietuvos sveikatos apsaugą.

1919-1932 m. V.Ingelevičius – LRK Vyr.Valdybos narys, 1938-1940

m. – Vyr.Valdybos vicepirmininkas, paskirtas prezidento. Šias pareigas jis ėjo ir pirmosios bolševikų okupacijos metais (1940 06-1941 06).

Vokiečių okupacijos metais LRK pirmininkavęs (1941 m. rugsėjo 16 d. – 1944 m. liepos mėn.)¹² dr.V.Ingelevičius atsisakė Lietuvos Raudonąjį Kryžių perorganizuoti į Savitarpinės Pagalbos Komitetą¹³. Tada vokiečių generalinio komisaro dr.Andrian von Renteln potvarkiu 1941 m. lapkričio 8 d.¹⁴ buvo įkurta nauja įstaiga – Vyriausias Savitarpinės Pagalbos Komitetas, o LRK paliktas to komiteto padaliniu ir vadintas Sveikatos Apsaugos Skyriumi¹⁵ arba Sveikatos Globos Valdyba, arba tiesiog Sanitariniu skyriumi, kuris ir toliau savo darbe vadovavosi nepakeistu Lietuvos Raudonojo Kryžiaus statutu¹⁶. Faktą, kad LRK darbą tvarkė gydytojas V.Ingelevičius, patvirtina skirtingi šaltiniai: Lietuvių enciklopedija¹⁷, Lietuvos ypatingasis archyvas¹⁸ ir "Fraternitas Lithuanica"¹⁹, kur pasakyta: "Vokiečių okupacijos 1941-1944 m. faktinai ėjo LRK pirmininko pareigas, Savitarpinės Pagalbos priedangoje". Tai patvirtino ir to meto bendradarbiai E.Krukauskaitė, V.Sakalauskaitė, H.Engmanaitė, Z.Rombergas. 1944 m. V.Ingelevičius pasitraukė į Vokietiją, kur kitais, 1945 m., jis atgaivino LRK veiklą užsienyje, atnaujimo ryšius su tarptautiniu RK Ženevoje ir juos palaikė iki 1949 m. emigracijos į JAV. Čia įgijo gydytojo teises ir dirbo Niujorke (Bruklina).

Principingo, drąsaus, sumanaus ir diplomatiško pirmininko daktaro V.Ingelevičiaus dėka LRK draugija išsaugojo autonomišką veiklą, atskirą biudžetą ir struktūrą – Vyriausiąją Valdybą su jos darbuotojais ir visomis vadovaujamomis įstaigomis. De facto gydytojas V.Ingelevičius buvo LRK pirmininku ir tiesioginiu jo įstaigų viršininku, vadovavo LRK Kauno ir Vilniaus ligoninėms, jų med.mokykloms, Panemunės sanatorijai, Birštono kurortui, Greitosios pagalbos, Kraujo transfuzijos stotčiai, Ortopedijos technikos skyriui, Raudonojo Kryžiaus vaistinei.

Iš Lietuvos buvo priversti išvykti ir kiti Raudonojo Kryžiaus darbuotojai: valdybos narys, vaikams skirtą žurnalo "Žiburėlis" redaktorius (1934-1944) ir Jaunimo Raudonojo Kryžiaus direktorius (1936-1940) rašytojas, vertėjas Stepas Zobarskas (1911-1984), 1936-1939 m. studijavęs kalbas ir literatūrą Prancūzijoje, 1938-1939 m. buvęs delegatu League of Red Cross (Raudonojo Kryžiaus Lygoje) Paryžiuje. Du kartus premijuotas už kūrinius jaunimui – "Ganyklų vaikai" (1934) ir "Pabėgėlis" (1939), iš prancūzų

kalbos išvertęs D.Werner "Raudono Kryžiaus istoriją" (1941)²⁰. Palikti Lietuvą turėjo S.Zaborską kurį laiką pavadavusio poeto B.Brazdžionio šeima, "Žiburėlio" redaktoriaus pavaduotojas rašytojas Vytautas Tamulaitis – 11 knygų jaunimui autorius. Toks pat likimas ištiko dr.Antaną Garmų (1881-1955) – LRK Vyr.Valdybos pirmininką 1940 07-1941 09, pirmaisiais sovietų okupacijos metais išsaugojusį LRK struktūrą ir veiklos kryptį, o prasidėjus vokiečių okupacijai, paskelbusį pareiškimą apie bolševikų klastą, įjungiant Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.

1940-1941 m. bolševikų buvo suimtas ir kalintas Kauno kalėjime gydytojas, sanitarijos plk.Balys Matulionis (1895-1974 12 1 Barberton, Ohajas, JAV). Nuo 1915 m. fraternitietis, ir kaip daugelis jų, 1920-1940 m. tarnavęs Lietuvos kariuomenėje. 1930 m. rugsėjo 4 d. aktu Nr.384 apdovanotas 4-o laipsnio Vytauto Didžiojo ordinu. 1934-1936 m. B.Matulionis tobulinosi Vienos universitete, 1933-1940 m. buvo Raudonojo Kryžiaus Birštono kurorto direktoriumi, o 1941-1944 m. nacių okupacijos laikotarpiu – Vyriausios Sveikatos Valdybos valdytoju. Apie pastarąjį okupacijos metą jis rašė: "Lietuvių įstaigoms vėl teko dirbti nuolatinio teroro atmosferoje"²¹. Vokiečiai pareikalavo rytų frontui 500 lietuvių gailėstingųjų seserų. Nė viena nebuvo išvežta. Gestapas įsakė išžudyti Kalvarijos ir Vilniaus psichiatriinių ligoninių ligonius. Nė vienas nebuvo nužudytas. B.Matulionio konfliktai su vokiečių okupacine valdžia buvo dažni. Ypatingasis teismas pradėjo jį tardyti, nirsio gestapas, bet Vyriausios Sveikatos Valdybos naciai nesiryžo sulikviduoti²². 1944 m. liepos 30 d. B.Matulionis pasitraukė į užsienį²³.

1944 m. vasarą buvo priverstas palikti tėvynę gydytojas, pulkininkas, pirmosios Lietuvoje Kraujo Transfuzijos stoties organizatorius ir jos vedėjas chirurgas Juozas Stasiūnas (1894 03 6-1958 07 24 Čikagoje), chirurgijos srityje tobulinęs Čekijoje, Vokietijoje, Austrijoje. J.Stasiūnas ilgą laiką chirurgu dirbo Karo (1929-1941) ir LRK ligoninėje (1941 01-1944 07), kur 1941 m. vasarį ir įkūrė Kraujo Transfuzijos stotį²⁴.

Į Vakarų 1944 m. turėjo išvykti ir kiti Raudonojo Kryžiaus darbuotojai. Vienas iš tokių – aukštos kvalifikacijos ortopedijos srities specialistas Petras Šileikis (g.1915 m.), LRK Vyr.Valdybos stipendininkas, mokslus baigęs Prahoje ir Lietuvoje įkūręs modernų ir prieinamą višumenei ortopedijos technikos skyrių²⁵. Taip pat turėjo palikti tėvynę

Tuberkuliozinės Raudonojo Kryžiaus sanatorijos A.Panemunėje vyr.gydytoja nuo 1934 m. liepos mėn. Emilija Jasevičiūtė (g.1904 m.), kuri laiką ėjusi sanatorijos direktoriaus pareigas²⁶, Raudonojo Kryžiaus Žinių Biuro (vokiečių okupacijos metais vadinamo Savitarpinės Pagalbos informacijos biuru) vertėjas, vyr.sekretorius Algimantas Augūnas, dirbęs nuo 1942 m. vasario 1 d.²⁷ Buvo priverstas išvykti ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Žinių biuro vedėjas Antanas Ragauskas, sudaręs 1940-1941 m. politinių kalinių ir tremtinių sąrašus, išsiųstus Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Komitetui Ženevoje bei redagavęs neperiodinį biuletenį – "Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinias"²⁸. Išvyko, ir Vilniaus gailestingųjų seserų mokyklos inspektorė Kazė Vitkauskaitė (vadybos srityje stažavusi Londone), gailestingoji sesuo Maja Tulytė, kuri vėliau mirė Anglijoje.

Artėjant 1944 m. antrajai rusų okupacijai, kaip ir tūkstančiai tėvynainių, paliko Lietuvą ir iki savo mirties kentėjo, ilgėdamasis tėvynės bei darbo jos labai gydytojas, archeologas, europinio lygio Lietuvos kariuomenės sanitarinės tarnybos įkūrėjas (1918 m.) ir vedėjas (iki 1940 m. Lietuvos okupacijos) generolas Vladas Nagevičius (1880-1954 11 15 Clevelande, Ohajas, JAV), kurio dėka centrinė kariuomenės gydymo įstaiga – Kauno Karo ligoninė tapo modernia gydymo institucija. Jos gydytojus siuntė tobulintis užsienin, pats dalyvavo tarptautiniuose karo medicinos kongresuose (1933 m. Madride, 1935 m. Briuselyje). 1921 m. vasario 16 d. įsteigė Karo muziejų ir jį išpuoselėjo Tautos praeities ir dabarties dvasia. Globojo laisvės kovų karo invalidus. Buvo ilgametis Karininkų Ramovės pirmininkas. Jam vadovaujant, pastatyti naujieji jos rūmai. Dar 1908 m. Peterburge su būsimaisiais gydytojais V.Ingelevičiumi, P.Sližiu ir K.Oželiu įkūrė slaptą tvirtų patriotinių tradicijų lietuvių medikų Fraternitas Lithuanica korporaciją, rėmusią meną, pasiaukojimą Tėvynei, palaikiusią vienybės, bendro darbo ir tolerancijos idėjas²⁹.

Taigi, politiniais pabėgėliais ir politiniais kaliniais bei tremtiniais tapusieji dėl sovietinio teroro yra geriausi liudytojai komunizmo vykdytos politikos nusikaltimų, nesuderinamų su visų keturių tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Ženevos konvencijų nuostatomis.

Sovietams okupavus Lietuvą antrą kartą, buvo šturkščiai pažeistas svarbiausias minėtų Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Ženevos konvencijų ne-

liečiamybės įstatymas. LRK darbuotojai buvo nepagrįstai apkaltinti antisovietine, net "kontrrevoliucine veikla" ir už darbą humaniškoje, tarptautinį statusą turinčioje Raudonojo Kryžiaus organizacijoje, už vadovavimąsi savo veikloje Ženevos konvencijų priesakais buvo suimti ir nuteisti penki LRK Vyr. Valdybos tarnautojai: S.Stanionienė, M.Blažonytė, L.Kešgaila, K.Papečkys, E.Krukauskaitė-Pavalkienė.

LRK Centro Komiteto Prezidiumo sekretorė **Stasė Stanionienė** (1891-1974) suimta 1944 m. rugpjūčio 1 d. Ji sekretorės pareigose dirbo nuo 1920 m., o 1941 11 8-1944 08 1 Savitarpinės Pagalbos Vyr.Komiteto sudėtyje. Tuo metu ji buvo sekretoriato, o nuo 1943 m. liepos – ir informacijos biuro vedėja. Lietuvos nepriklausomybės metais S.Stanionienė aktyviai dalyvavusi Lietuvos jaunimo Raudonojo Kryžiaus veikloje, 1924 m. jį atstovavo Paryžiaus konferencijoje. 1929 m. dalyvavo Tarptautinėje Ženevos Konferencijoje dėl karo belaisvių kodekso sudarymo, 1939 m. 4 mėnesius studijavo RK darbą Paryžiuje. Už veiklą draugijoje apdovanota 2 medaliais ir 3 ordinais. 1944 12 17-1946 04 12 Stasė Stanionienė (bylos Nr.327) be teismo buvo kalinama Kaune, 1945 m. gegužės 25 d. išvežta į Vorkutos lagerį. 1946 m. balandžio 12 d., nesudarius bylos, paleidžiama. Su dideliu vargu tris nepilnus mėnesius įsidarbinusi (1947 01 2-1947 03 20) IV Kauno poliklinikoje med.sesele, buvo sekama ir kovo 20 d. suimta antrą kartą (suėmimo ir kratos orderis 3027). Nuteisiama pagal Rusijos Federacijos baudžiamojo kodekso 58-3 straipsnį trejiems metams (kalėjo I Vilniaus kalėjime), dvejiems metams atimant politines teises³⁰.

1947 m. sausio 29 d. suimta Vyriausios Raudonojo Kryžiaus Valdybos korespondentė-vertėja (1940 11-1941 11 8)³¹, informacijos biuro sekretorė-korespondentė (1941 11 8-1944 07)³² **Marija Blažonytė** (1894-1975), 1933 m. apdovanota V laipsnio Gedimino ordinu. Nuteista pagal RFSSR baudžiamojo kodekso 58-3 str. penkeriems metams su turto konfiskavimu ir trejiems metams be teisių³³.

1945 m. kovo 17 d. suimtas med.tarnybos pulkininkas leitenantas **Leonas Kešgaila** (1895-1979). 1928-1940 m. Lietuvos kariuomenės gydytojas, LRK Vyr.Valdyboje atsakingas už medicinos kadro paruošimą (1940-1944) bei Kauno Raudonojo Kryžiaus ligoninės gydytojas ir direktorius (1941-1944), pasižymėjęs ypatingu humanizmu, teikęs medicininę pa-

galbą visiems jos reikalingiems žmonėms. Iki 1951 m. kalintas Vorkutos lageriuose. Kaltinamas RFSSR baudžiamojo kodekso 58-1a straipsniu už "tėvynės išdavimą"³⁴. 1951 m. ištremtas į Krasnojarsko kraštą. 1957 m. grįžus į Lietuvą, jam neleido apsigyventi Kaune su šeima. Dėl to dirbo Šaukėnų, vėliau Užvenčio ligoninėse. Mirė 1979 m. spalio 27 d. Kaune³⁵.

1947 m. sausio 13 d.³⁶ suimtas vokiečių okupacijos metais dirbęs "Žiburėlio" sekretoriumi ir korektoriumi **Kazys Papečkys**, g.1914 m. Nuteistas pagal RFSSR baudžiamojo kodekso 58-3 straipsnį trejiems metams laisvės atėmimo ir dvejiems metams atimant politines teises su turto konfiskacija³⁷.

1947 m. sausio 16 d. suimta buvusi LRK Vyr.Valdybos Žinių biuro sekretorė-kartotekininkė (1941 07-1944 07)³⁸ **Elena Krukauskaitė-Pavalkienė**, g.1921 m. Nuteista pagal RFSSR baudžiamojo kodekso 58-3 straipsnį trejiems metams laisvės atėmimo ir atimant dvejiems metams politines teises su turto konfiskacija³⁹.

Be nusikaltimų prieš Lietuvos Raudonojo Kryžiaus darbuotojus, buvo vykdomi ir kitokie nusikaltimai, nesuderinami su Tarptautinio Raudonojo Kryžiaus Ženevos konvencijų nuostatomis. Pvz.: paimtiems į nelaisvę partizanams-laisvės kovų kariams nebuvo taikomas belaisvių statusas. Juos kankindavo, žudydavo, lavonus guldavo miestų ir miestelių aikštėse, užversdavo kiemų šuliniuose, pakelių duobėse, pelkėse, miškuose, šiukšlynuose, tuo pažeisdami 1929 m. Tarptautinę Ženevos konvenciją.

Tūkstančiai žmonių suimti ir išvežti į Gulago koncentracijos stovyklas be kaltės ir teismų arba pagal teismų sufabrikuotus nuosprendžius. Lietuvos gyventojus teisė pagal Rusijos FSSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį už antisovietinius ir kontrrevoliucinius nusikaltimus. Politiniai kaliniai buvo nužmoginti, prilyginti didžiausiems nusikaltėliams su pirštų antspaudais vietoj nuotraukos dokumentuose. Į Sibirą ir kitas vietas buvo tremiami gyvuliniuose vagonuose.

Daug paleistų kalinių ir tremtinių neturėjo teisės net grįžti į Lietuvą, gyventi savo namuose, o grįžusieji negalėdavo gauti darbo, susigrąžinti atimto turto. S.Stanionienei negrąžino per kratą paimtų penkių apdovanojimų, gautų už veiklą Raudonajame Kryžiuje, o 1946 m. liepos 15 d. buvo priversta pasirašyti, kad juos atsiėmė.

Sovietų kareiviai, pasitraukdami iš Lietuvos teritorijos, 1941 m. birželio 26 d. žiauriai nukankino civilius gyventojus – Panevėžio ligoninės tris chirurgus: Juozą Žemgulį, Stasį Mačiulį, Antaną Gudonį ir chirurginio skyriaus med. seserį Zinaidą Kanevičienę.

Dr. chirurgas **Stasys Mačiulis** (1893-1941) aukščiausiu įvertinimu 1919 m. buvo baigęs Petrapilio Karo Medicinos Akademiją. Jo vardas įamžintas akademijos aukso lentoje. Išlaikęs egzaminus chirurgo specialybės teisėms įgyti, 1922 m. grįžo į Lietuvą ir tarnavo kariuomenėje iki 1923 m. Be Panevėžio aps. gydytojo pareigų jis turėjo visą eilę visuomeninių įsipareigojimų: buvo ilgametis Smilgių vls. tarybos pirmininkas, Panevėžio Apskrities Tarybos narys, Žemės Ūkio Draugijos pirmininkas, Smulkaus Kredito Banko valdybos pirmininkas. 1929 m. apdovanotas IV laipsnio Gedimino ordinu. Jo pastangomis pastatyta didelė ir moderni Panevėžio Apskrities ligoninė. Vėliau jis buvo šios ligoninės direktoriumi ir chirurginio skyriaus vedėju, suorganizavo Panevėžio Lietuvių Gydytojų Draugiją, buvo Lietuvių Chirurgų Draugijos narys. 1937 m. prie VDU išlaikė doktoranto egzaminus ir rašė disertaciją. 1941 m. birželio 26 d. septynių sužvėrėjusių rusų enkavedistų nužudytas⁴⁰.

Dr. chirurgas **Juozas Žemgulys** (1890-1941), aukso medaliu 1910 m. baigęs Liepojos gimnaziją, medicinos mokslus ėjo Petrapilio Karo Medicinos Akademijoje, 1913 m. dėl reakcingų karinių reformų persikėlė į Tartu universitetą, o paimtas į rusų kariuomenę, valstybinius egzaminus išlaikė Charkove. 1918 m., grįžęs į Lietuvą, paskiriamas Jurbarko ligoninės vedėju, po metų – Kauno Valst. ligoninės chirurginio ir rentgeno skyriaus vadovu. 1923 m., perėjęs į karo tarnybą, iki 1935 m. buvo Kauno Karo ligoninės chirurgo, vėliau – šio skyriaus vedėju. Žinias gilino Vokietijoje ir Prancūzijoje (Paryžiuje, Berlyne, Drezdene, Freiburge, Heidelberge), parašė studiją apie kaulų lūžius ir jų gydymą. Iš karo tarnybos pasitraukė 1935 m. pulkininko laipsniu ir perėmė LRK Klaipėdos ligoninės chirurginį skyrių, kuriam vadovavo iki Klaipėdos krašto užgrobimo 1939 m. Dėl rusų okupantų savivaliavimo pasitraukęs iš Karo ligoninės chirurgo konsultanto pareigų, persikėlė į Panevėžio ligoninę ir vos keletą mėnesių dirbo chirurgo iki savo tragiškos mirties.

Greta medicininių reikalų dr. Juozas Žemgulys daug dėmesio ir energijos skyrė visuomeniniam darbui, susijusiam su krašto sveikatos problemomis:

1919 m. buvo vienas iš Kauno Medicinos Draugijos steigėjų ir aktyvus jos narys, 1920 m. dalyvavo Kauno Aukštųjų Kursų steigime, kurie 1922 m. virto Lietuvos Universitetu ir jame dėstė chirurgiją. Įsteigė ir du metus redagavo "Medicinos" žurnalą,ėjusį 1920-1944 m., aktyviai dalyvavo Fraternitas Lithuanica korporacijoje ir eilė kitų draugijų – Lietuvos Chirurgų, Karo Sanitarijos, Kovos su vėžiu, Klaipėdos krašto Lietuvių Gydytojų draugijoje. Juozas Žemgulis yra parašęs virš 50 mokslinių straipsnių: apie karo lauko chirurgiją, karo sanitariją, gydymą namie, Greitąją pagalbą ir kt. Reto darbštumo ir kūrybingas chirurgas medicinos pulkininkas ir aktyvus pilietis Juozas Žemgulis už nuopelnus tėvynei 1931 m. vasario 12 d. aktu Nr.119 apdovanotas III laipsnio Gedimino ordinu, Šaulių žvaigžde ir Nepriklausomybės medaliu.

"Prasidėjus rusų vokiečių karui 1941 m. birželio mėn., jau pačiomis pirmomis dienomis ligoninę perpildė sužeistieji. Ligoninės chirurgai: d-ras J.Žemgulis, d-ras St.Mačiulis ir d-ras A.Gudonis turėjo operuoti dieną ir naktį. Birželio mėn. 26 dieną, darbo metu, panikos ir keršto apimti septyni rusai enkavedistai įsiveržė į ligoninės chirurginį skyrių ir tiesiai iš darbo, dar su baltais chalatais, išsivedė visus tris ligoninės chirurgus, – d-rą J.Žemgulį, d-rą St.Mačiulį ir d-rą A.Gudonį, – nusivarė juos į Moigio namų rūšį ir visus tris bestiališkai nužudė; nužudė be tardymo, be jokios priežasties. Be minėtų trijų chirurgų, buvo dar nužudyta tos pat ligoninės chirurginio skyriaus gailestingoji sesuo Kanevičienė"⁴¹.

Taip pat beprasmiškai nužudyti ir A.Panemunės LRK sanatorijos šeši tarnautojai. Jie rasti užkasti Pažaislio miške, o žirklės, kuriomis bolševikai, žudydami savo aukas, karpė ausis, nosis ir t.t. rastos įsmeigtos į nužudyto Stasio Balčiūno, A.Panemunės džiovininkų sanatorijos tarnautojo sūnaus kairįjį šoną⁴².

SSSR konstitucija garantavo sąžinės ir žodžio laisvę, bet NKVD visados ir visur slapta tikrino visą vidaus ir užsienio korespondenciją. Vien 1941 01 15 -1941 06 7 patikrinti 251 108 laiškai, iš kurių 17247 dėl antitarybinio turinio buvo konfiskuoti⁴³.

Pavergę Lietuvą, prievarta ir teroru ją sovietizavo pagal komunistinės ideologijos teiginius, luošino ne tik fiziškai, bet ir dvasiškai. Palaipsniui ir sistemingai buvo naikinamas Raudonojo Kryžiaus draugijos puoselėtas žmoniškumas.

Neteisėti okupacinės valdžios veiksmai žlugdė Lietuvos žmonių, ypač pedagogų, studentų, moksleivių, moralę, orumą, savigarbą, kuriems ugdyti tiek dėmesio skyrė Lietuvos Raudonasis Kryžius. Prievarta ir šantažu skatino išdavystes, kolaboravimą, suteikė begalinį skausmą jų šeimoms, giminėms, draugams, visai tautai. Prievarta brukdami komunistinę ideologiją, naikino lietuvių tautos istorinę atmintį, religines ir nacionalines šventes, tautines organizacijas.

Devintajame Didžiosios tarybinės enciklopedijos tome, išleistame Maskvoje 1972 m., 489 puslapyje rašoma, kad Ženevos konvencijos dalyvės privalo ieškoti ir bausiti asmenis pažeidusius konvencijas. Pažeidėjus teisia teismas valstybės, kurios teritorijoje buvo įvykdyti nusikaltimai. Gali teisti bet kurios valstybės Ženevos konvencijos dalyvės teismas, jeigu ji turi nusikaltimų įrodymus.

Likę gyvi nukentėjusieji ir liudininkai: Gražina Marija Stanionytė-Zujienė, 1944 m. gruodžio 17 d. areštuotos LRK sekretorės (1920-1944) Stasės Stanionienės duktė; buvusi politinė kalinė Elena Krukauskaitė-Pavalkienė, LRK Žinių biuro sekretorė-kartotekininkė (1941-1944); buvusi LRK Žinių biuro tarnautoja (1942-1944) Valerija Sakalauskaitė-Rechlevičienė; ketvirtojo LRK pirmininko (1940-1941) dr. Antano Garmaus duktė Sofija Garmutė-Vietrinienė; antrojo LRK pirmininko (1932-1938) dr. Aloyzo Petriko sūnus Aloyzas Petrikas; Elena Uborevičienė, 1937-39 m. dirbusi Klaipėdos RK ligoninės Sveikatos centre med. seserimi-akušere ir 1939-1940 m. – RK Birštono kurorto informacijos sk. vedėja.

¹ Werner D. Raudonojo Kryžiaus istorija. K. 1941. P.97.

² Lietuvių Enciklopedija. T.24. Boston 1961. P.540.

³ Šeinius I. Raudonasis tvanas. V. 1990. P.7.

⁴ Lietuvių Enciklopedija. T.20. Boston, 1960. P.410.

⁵ Fraternitas Lithuanica. JAV 1958. P.61-62, 253-255. JAV lietuviai: biografijų žinytas. V.1998. P.643.

⁶ Lietuvių Enciklopedija. T.29. Boston 1963. P.533; T.36. P.500.

⁷ Ten pat. T.10. Boston, 1957. P.425; T.36. Boston 1969. P.286.

⁸ Ten pat. T.29. P.373.

⁹ Ten pat. T.36. P.498.

¹⁰ Ten pat. T.13. Boston 1958. P.154; T.36. P.320.

- 11 Fraternitas Lithuanica. P.246, 247.
- 12 LYA. F. K-1. A.58. B.12905/3. L.114; LVCA. F.978. A.3. B.2. P.3.
- 13 Ten pat. L.145.
- 14 Ten pat. L.266-2.
- 15 Ten pat. L.145.
- 16 Ten pat. L.142.
- 17 Lietuvių enciklopedija. T.24. P.541.
- 18 LYA. F. K-1. A.58. B.12905/3. P.114, 137 apačia, 138, 145.
- 19 Fraternitas Lithuanica. P.247.
- 20 Lietuvių Enciklopedija. T.35. Bostonas, 1966. P.107; T.37. Bostonas, 1985. P.671.
- 21 Fraternitas Lithuanica. P.265.
- 22 Ten pat. p.266.
- 23 Lietuvių Enciklopedija. T.17. Boston 1959. P.526; T.37. P.377.
- 24 Ten pat. T.28. Boston, 1963. P.460; Fraternitas Lithuanica. P.362.
- 25 LVCA. F. R 978. A.2. B.4. L.116, 216, 217; B.162. L.20.
- 26 Ten pat. B.3. L.7, 55.
- 27 Ten pat. B.79. L.120. B.98. L.5.
- 28 Ten pat. B.40. L.106; B.47; B.48.
- 29 Fraternitas Lithuanica. P.343.
- 30 LYA. F. K-1. A.58. B.12905/3. L.231, 258; LVCA. F. R.978. A.2. B.19. L.37.
- 31 LYA. F. K-1. A.58. B.12905/3. L.64.
- 32 Ten pat. L.43.
- 33 Ten pat. L.258.
- 34 Ten pat. B.P19705. L.57, 59.
- 35 Mūsų gydytojai. Lietuvos gydytojų sąjunga, 1998. L.130.
- 36 LYA. FK-1. A.58. B.P-1046. P.75.
- 37 LYA. F. K-1. A.58. B.P-1046. L.135 apačia.
- 38 Ten pat. L. 135 apačia.
- 39 Ten pat. L.136.
- 40 Fraternitas Lithuanica. P.338-340.
- 41 Fraternitas Lithuanica. P.383-384; Merkelis A. Raudonasis teroras Panevėžio apskrityje//Panevėžio apygardos balsas. 1942. Rugšėjo 5-12.
- 42 Sekmadienį atidaryta Raudonojo Teroro Lietuvoje paroda//Tėviškė. 1942. Sausio 30.
- 43 Vienerių metų mūsų tautos tragedija: Raudonojo teroro Lietuvoje paroda//Savitarpinės pagalbos žinios. 1942. Sausio 30 d.

**Lietuvos Raudonojo Kryžiaus
pirmininkai:**

- 1.Dr.Rokas Šliūpas (1919-1932)**
- 2.Dr.Aloyzas Petrikas (1932-1938)**
- 3.Dr.Jurgis Alekna (1938-1940)**
- 4.Dr.Antanas Garmus (1940-1941)**
- 5.Dr.Vladas Ingelevičius (1941-1944)**

□ Dr.Vladas Ingelevičius

□ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausioji Valdyba 1924m. Pirmoje eilėje: dr.Vladas Ingelevičius, dr.Jurgis Alekna, dr.Rokas Šliūpas, kanauninkas Kazimieras Šaulys, kun.Konstantinas Olšauskis. Antorje eilėje: dr.Eliziejus Draugelis, dr.Pranas Mažylis, prov.Jonas Makauskis

□ Dr. Aloyzas Petrikas, LRK pirmininkas 1932-1938 m.

□ Dr. Antanas Garmus, LRK pirmininkas 1940-1941 m.

□ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Žinių biuras 1940-1944 m. Sėdi: Sofija Kazlauskienė, Stasė Stanionienė, Marija Blažonytė. Stovi: Stasys Butvila, Regina Krukauskaitė, Valerija Sakalauskaitė, Algimantas Augūnas, Klementina Lukoševičienė, Elena Krukauskaitė, Henrieta Engmanaitė, Balys Šonas. 1943 m.

KETURIŲ VALANDŲ MIRTIES ŠOKIS (TANKŲ ATAKA)

PRATARMĖ

Daug metų praėjo nuo tų juodųjų dienų, kai raudonieji budeliai mus kankino kalėjimų vienutėse, dusino gyvulinuose vagonuose. Beribiai Sibiro toliai, platybės Kazachstano stepių ir dykumų su vario rūdos, akmens anglies bei kitokiomis kasyklomis mums buvo katorginio darbo, badavimo, čekistų pasityčiojimo vieta.

Oi, kiek daug! Tūkstančiai jaunų ir senų, vyrų ir moterų lietuvių ten... nežinomuose kapuose... Tegul Jų vardai amžiams būna įpinti į gedulingą tautos didvyrių vainiką!

Šį trumpą pasakojimą skiriu kovose už Tėvynės laisvę žuvusių, kovojusių, kančių kelius praėjusių raudonųjų žmogėdrų kalėjimuose, stovyklose bei tremtyje amžinam atminimui...

Nuoširdžiai dėkoju Janinai Piliukaitytei, likimo draugui Broniui Valaičiui, Vidai Sofijai Rinkūnaitei, kurie prisidėjo tvarkydami rankraštį.

□ Stasys Mačiulis (1929-2000)

Autorius

Stepė. Mėlynas dangus. Aplink smėlynai ir kur ne kur nurudusių dykumų žolės daigeliai.

Dangaus skliautu slenka saulės rutulys, kuris ryte staiga horizontu kyla, o vakarop – leidžiasi, ir nepajauti, kaip tave apsupa šalta Kazachstano vasaros naktis. Diena ir naktis – dvi šios stepės priešingybės, nes dieną karštis vasaros metu pakyla iki 50 °C, o naktį tik 2°-3°C.

Vietovė – Kazachija, Džezkazgano miestas (dabar sritis), Kengyras.

1952m. birželio rytas. Po penkis vienoje gretoje, parankėmis susikibę (toks sargybos reikalavimas), žengia į naują statybos objektą apie 500 politinių kalinių kolona. Tai būtų apie šimtas gretų po penkis apdriskusiais skarmalais aprengtų, išbadėjusių įvairių tautybių žmonių, jei žmonėmis juos dar galima vadinti.

Civilizacija! 1952-ieji metai – XX amžiaus pusė, žmonijos svajonės apie atominę energiją jau tikrovė. Praūžęs Antrasis pasaulinis karas su dešimtimis milijonų prarastų gyvybių! Atrodo, žmogus jau suprato, kad Žemės planeta turėtų tapti žydinčiu sodu. Pasaulis to siekia! Tam ir Sąjonytųjų

□ Broniaus Valaičio piešinys

Nacijų Organizacija, tam ir kitos tarptautinės organizacijos. Kaip gražu ir nuostabu!

Deja!.. Eina kolona, kurios civilizuotas XX amžiaus žmogus net neįsivaizduoja. Niekas jos neįsivaizduos, nematęs jos iš arti arba nežingsniavęs penketukų eilėse. "Tai siaubas"! – pasakytų ne tik europietis, bet ir kiekvienas, esantis toli nuo tų vietų, kuriomis, vos kojas vilkdami, žengia žmonės.

Kolona apsupta kareivių (čekistų). Sargyba ginkluota tik automatais ir lengvaisiais kulkosvaidžiais. Su šautuvais čia nepamatysi – sako, kad tokios mados nebėra.

Kolonos priekyje, maždaug už 50 metrų du sargybiniai su lengvuju kulkosvaidžiu, o iš šonų (nuotolis nuo kalinių 30-50 metrų) kas 20-30 metrų sargybiniai su automatais. Gale kolonos – 5-7 sargybiniai, lengvasis kulkosvaidis. Be to, koloną lydi 2-3 dresiruoti sargybinių vedami vilkiniai šunys. Einant arba sustojus kaliniams kalbėtis draudžiama. Keliai, kuriais tokios kolonos praeina, kas kilometrą ar pusantro nustatyti lengvaisiais kulkosvaidžiais, kuriuos aptarnauja du ar trys kariai.

Kiekvienas kalinys paženklintas: kepurės priekyje, ant kairės rankovės, ant nugaros ir ant dešinės kojos kelių virš kelio prisiūtas nustatyto dydžio baltos medžiagos lopas.

Moterims tokie pat lopinėliai ir tose pačiose vietose: vasarą ant skarelių ir suknučių, o žiemą kaip ir vyrams ant kepurų, vatinukų (bušlatų, šimtašiūlių), vatinių kelių. Jis neprisiūtas, o tiesiog tose rūbų vietose iškirptos atitinkamo dydžio skylės. Lopinėlyje kiekvienam kaliniui užrašyta juoda raidė ar net dvi ir eilės numeris. Raidės seka rusiškos abėcėlės tvarka, o prie kiekvienos numeriai nuo 1 iki 999. Čia žmogui pavardė nebereikalinga, o sargybai, ir prižiūrėtojams, ir visiems, kas iš tavęs turi teisę tyčiotis, labai patogiu. Kalinys nė nejaučia, kad jo, kaip mašinos, numerį užfiksuoja budri čekisto (dažnas ir rašyti žmoniškai nemoka) akis ir vakare jau tempia į karcerį. Patogu ir net labai patogiu!

Tai stepagas, ir dar ypatingasis (osobyj) Nr.4. Trečiajame skyriuje trys lappunktai. Dviejuose – vyrai (virš 8000), viename – moterys (virš 4000). Tarp jų Rusijos ar kitos respublikos kolūkietis, inžinierius, mokytojas, profesorius, mokslininkas, studentas, lakūnas, skraidęs į šiaurės ašigali, praėjusio karo raudonosios armijos pulkininkai, generolai. Čia ir keletas anglų, dirbusių diplomatais Maskvoje. Čia literatūros profesorius iš Indijos,

čia japonų ir vokiečių karo lakūnai – karininkai, čia ir italų žurnalistas, čia lenkai, rumunai, kiniečiai, korėjiečiai, čia ir garsusis (žinoma, steplage) ispanas chirurgas Fuster, išgelbėjęs labai daug žmonių gyvybių. Lageryje rasi beveik visų žemynų žmonių, net tokių užsieniečių, kurie garbino Tarybų Sąjungos gyvenimą. Propaganda juos žiauriai apgavo. O kaip žinoma: mokslas – pinigai. Jie steplage "mokėsi" materializmo ne iš tarybinių vadovėlių, ne iš Maskvos radijo laidų, tarybinės spaudos – juos mokė dresiruo-tas tarybinis vilkinis šuo ir bukaprotis čekistas su rusišku automatu.

Buitis, apranga, sargybos šauksmas, šunų lojimas žmogų turėjo išmušti iš pusiausvyros ir padaryti robotu, valdomu čekisto užgaidų. To siekė viešpačiai, pamiršdami vieną, kad yra daug galingo, bet nėra nieko galin-gesnio už žmogų. Žmogų – iš didžiosios raidės! Tiesa, tarp tokios daugy-bės lagerininkų buvo ir žmogiškščių, kurie už duonos "paikę" (kalinio die-nos duonos norma) ar balandos lėkštę išduodavo savo likimo draugą. Atro-do, ką ten beišduosi, jei ir taip visi durtuvais suremti? Išduoti buvo kas, nes ir šitame gyvų žmonių kapinyne gyvenimas virė. Tai buvo gyvenimas, kuriame žmogus kovojo ne tik už išgyvenimą, bet ir už savo įsitikinimus, savo tautiškumą, kalbą, papročius.

"Jei tu nenori niekuo daugiau būti kaip tik grumstas, tai ir paliksi grumstas, o narsiųjų kojos tave mindžios", sakė M.Korelli. Šie žodžiai tinka lie-tuviui, nes nenorėjo likti grumstu. Ne tik tėvynėje, kai jo kraujas garavo arimuose ar dažė miestelio gatvės grindinį, bet ir toje nesvetingoje Ka-zachstano žemėje, kuri jį sutiko antrankiais. Trečiajame skyriuje buvo apie 200 lietuvių (vyrų apie 800, moterų apie 400).

Lietuvis! Koks lietuvis? Kurio šimtmečio? 1831 m., 1863 m., 1940-1953 m.? Datos, datos ir dar kartą datos, o lietuvis tas pats ir tie patys jo keliai, tik niekada jis nebuvo grumstas ir nebus!

Pagaliau sargybos komanda: "Stot!" Prieš akis, kaip ir anksčiau, aklina i-lentomis apkalta tvora, sargybos būdelės ir mirties zona, atskirta spygliuo-tos vielos užtvaramis, vartai ir šalia jų – sargybos būstinė. Ir vėl sargyba bent kelis kartus perskaičiuos penketukus. O gal? O gal kelyje kas pabėgo ar tiesiog... na, į žemę prasmego, nes pabėgti neįmanoma. Tačiau mintys... mintys... "Mintyse ir tik mintyse padaromos pačios didžiausios nuodėmės" – sako anglų rašytojas Oskaras Vaildas. Taip ir kalinys svajonėmis ir tėvynę aplanko, ir savo draugus laisvėje, ir žilstančią motulę išbučiuoja, ir sesę

apkabina, ir mylimąją glamonėja. O kartais, nusivylęs gyvenimo kartumu, prakeikia savo beviltiško būvio likimą.

Penketukus per rankas praleido prižiūrėtojai (per rankas – reiškia patikrino, padarė paviršutinišką kratą), ir kolona dingo už lentų tvoros. Prasižėjo kalinių priverstinio darbo diena.

Darbo buvo įvairaus: miesto gyvenamųjų namų, gamyklų ir fabrių statyba, darbas vario rūdos kasyklose (Rūdnike, 25 km nuo Kengyro), darbas lentpjūvėje ir t.t. Dirbti tekdavo net po 10 val. per dieną, neskaitant sugaišto laiko kelyje į darbovietę, kartais 2-3 mėnesius be poilsio dienų. Štai, pavyzdžiui, iškask tranšėjos nustatytą normą, tai greitai kojas nukratysi ir gausi medinį "bušlatą" (karstą). O dienos norma vasaros metu 3,2 kubiniai metrai, žiemos metu – 2,5 kubiniai metrai. Ir žiemą, ir vasarą be kirtiklio nė iš vietos, nes gruntas kaip akmuo.

Vis dėlto ši diena kolonos kaliniams buvo įspūdinga: naujas objektas, gretimai kalinių moterų statomas vaikų darželis. O ten dirba ir lietuvės. Štai Vilniaus valstybinės konservatorijos antrojo kurso vokalinio fakulteto studentė Birutė Kavaliauskaitė (Mačiulienė, mirusi 1976 m.) ir akušerė Birutė Jasaitytė (dabar Dumšienė, gyvena Klaipėdoje) dengia vaikų darželio stogą. Koks paradoksas! Konservatorijos studentė dainininkė ir akušerė dengia vaikų darželio stogą. Štai tikroji "plačiosios tėvynės" idėja!

Daug vargo, kančių ir patyčių patyrė moterys. Nors badui ir ligoms jos buvo šiek tiek atsparesnės už vyrus.

Vyrai ir moterys gyveno griežtai izoliuoti vieni nuo kitų. Įvairiais būdais, gana slapta nuo čekistų stengėsi palaikyti vieni su kitais ryšį, susirašinėjo laiškučiais, kuriuos rašydavo ant cemento maišų, nes geresnio popieriaus kalinys retai kada turėdavo. Pasikeitimas laiškučiais dažnai baigdavosi karceriu, ypač tiems, kurie tvarkė slaptaįjį paštą.

Vakare pavargę, apdulkėję, lydimi tos pačios sargybos šūkavimo bei šunų lojimo, grįžta kaliniai į stovyklą.

Stovykla – tai apie 1000 m ilgio ir apie 300 m pločio žemės sklypas, aptvertas stora kaip kinų siena akmenine tvora. Tvoros aukštis virš 6 m, storis – 1,5 metro. Stovyklos išorinių sienų kampuose styrojo didelės būdelės sargybai, kuriose budėdavo po du sargybinius, su lengvaisiais kulkosvaidžiais. Ant išorinės sienos kas 50 m stovėjo mažesnės būdelės, kuriose patruliudavo po vieną sargybinių, ginkluotą automatu. Viršum

□ Birutė Kavaliauskaitė (būsimoji Mačiulienė)

□ Stasys Mačiulis, išleistas iš lagerio. 1955 m.

□ Bronė Pursnaitė, Alfonsas Kairys, Marytė Kairienė, Birutė Bačėnaitė, Savutė (ant kupranugario). 1955 04 19

tvoros tęsėsi apie vieno metro aukščio spygliuotos vielos užtvara ir dar kelios vielos, kuriomis tekėjo elektros srovė, taip pat stovėjo stulpeliai su elektros lempomis, o ties kampais ir prie išėjimų – galingi prožektoriai. Iš vidaus prie išorinių sienų tęsėsi virš 10 m pločio mirties zona, atitverta ir išpinta spygliuota viela. Prie pat sienos buvo apie 3 m pločio suakėta žemės juosta, kurioje naktimis lakstydavo vilkiniai šunys.

Stovyklos aptvaras padalytas į keturias dideles dalis: tris punktus (lagpunktus) ir ūkio kiemą (chozdvor). Moterys buvo laikomos pirmajame punkte. Toliau – ūkio kiemas, kuriame buvo duonos kepykla, miltų sandėliai, vyrų kalinių siuvykla, batų remonto dirbtuvės, kalvė, bulvių džiovykla, kalinių rūbų, daržovių ir kito maisto sandėliai, keramikos gaminių degimo krosnis, geležinkelis.

Už ūkio kiemo – vyrų antrasis punktas. Kiekvienas punktas padalytas į atskiras kamurkas (kalitkas), kurios viena nuo kitos atitvertos trijų metrų aukščio ir metro pločio tvoromis.

Prie šiaurinės išorinės antrojo lagpunkto sienos buvo trys kamurkos. Kiekvienoje jų – trys barakai – žeminės (zemlianki). Už trečios kamurkos tęsėsi apie 15 m pločio juosta "lineika" į metalinius vartus. Pro tuos vartus kalinius vedžiojo į darbą, pro tuos pačius vartus arkliuku išveždavo ir mirusį baltų lentų karste. O kad neapsiriktų – prie vartų sargybinis specialiu durtuvu karstą per vidurį perdurdavo.

Prie pietinės antrojo punkto sienos, šalia ūkio kiemo atitverta vyrų kalinių ligoninė, kurios žinioje du mūriniai ar akmeniniai barakai. Toliau kirpykla, skalbykla, o už jų atitverti vienuoliktas ir atskirai dvyliktas barakai prie trečiojo punkto sienos. Viduryje stovėjo valgyklos pastatas, atskirai katilinė ir tualetas.

Trečiajame vyrų kalinių punkte visi barakai buvo mūriniai ir akmeniniai. Be to, trečiojo punkto šiaurės vakariniame kampe buvo atitvertas ir labai griežtai saugomas kalėjimas. Ten pat buvo izoliatorius "nusidėjėliams" ("buras").

Taip atrodė tų dvylikos tūkstančių žmonių gyvenvietė, tiksliau – kančių, ašarų, pajuokos ir ilgesio "miestas".

Pabandykime praverti barako ir barako-žeminės duris, aplankyti jų gyventojus. Pradėkime nuo barakų-žeminių, kurių antrajame punkte devyni. Į kiekvieną tokią žeminę dvejios durys. Betoniniais laiptais nusileidi apie

du metrus į žemę, o po to – atidarai "rūmų" duris. Siauras koridorius atveda į nedidelę aikštelę, iš kurios trejos durys: į prausyklą ir į du keturkampius kalinių gyvenamuosius kambarius, vadinamus sekcijomis. Koridoriaus ir visų "kambarių" grindys – plūktas molis. Sekcijose sustatyti mediniai gultai. Gultai dviejų aukštų, juose miega keturi kaliniai. Tarp gultų stovi spintelės. Sekcijos viduryje lyg bažnyčioje pilioriai sustatyti mediniai stulpai – atramos žeminės stogui laikyti. Apie tuos stulpus – gultai. Žodžiu, gultai ir tik siauri praėjimai. "Papildymo" dienomis – spintelės išmetamos, gultai sujungiami, žmonės suguldomi lyg silkės statinėje. Antras gultų aukštas lygiuojasi su mažyčiais, gal kokių keturiasdešimt penkių centimetrų aukščio, geležinėmis grotomis apkaustytais žeminės langais, kurių apie pusę pridengia žeminės stogas. Dieną ir naktį dega elektra.

Tiesa, saulėtomis Kazachstano dienomis šviesu ir žeminėje. Vasarą žeminėje net patogų – nekankina karštis, bet užtat labiau negu žiemą dvokia prakaitu persisunkę autkojai ir kreivi, apiplyšę guminiais padais batai "branavikai".

Viena žeminės sekcija skirta gyventi aštuoniasdešimčiai kalinių, bet gyvendavo apie šimtą – šimtą dvidešimt.

Kitoks išorinis ir vidaus vaizdas mūrinių bei akmeninių barakų. Čia ir šviesos daugiau, ir grindys betonuotos, ir tualetas vietoje. Į kiekvieną tokį baraką du įėjimai. Barakų sekcijos pailgos, gultai sustatyti dviem eilėm palei vidinę ir išorinę sienas. Sekcija skirta šimtui aštuoniasdešimčiai kalinių, bet patalpindavo nuo dviejų šimtų iki dviejų šimtų penkiasdešimties. Barake – keturios didelės sekcijos ir dvi mažos (keturiasdešimt penkių kalinių). Visų barakų durys naktį ir poilsio dienomis užrakintos, o ant langų metalinės grotos.

1951 m. ir 1952 m. steplage buvo pasiektas režimo apogėjus. Be režimo nė žingsnio. Jis tave užmigdo ir pažadina, nuveda į valgyklą ir į darbą palydi, karceryje tave "glamonėja". Ir net ligoninėje nuo jo nepabėgsi. Ir ten raudoni antpečiai vakare ir ryte pažvelgs į patalpą, patikrins ar visi savo vietose, ar neišlaužtos palatos langų grotos.

Atėjo eilė tavo barako žmonėms pirmiems eiti į valgyklą, tai ryte pakels ketvirtą valandą, ir toks "malonumas" du kartus per savaitę. Išlindai iš barako ar žeminės, ir veidelį "bučiuoja" lapkričio, gruodžio, sausio ar vasario mėnesių keturiasdešimt septynių laipsnių Celsijaus šaltukas. Barako

kieme surikiuoja penketukais, suskaičiuoja po kelis kartus ir marš į valgyklą. Prie ilgų stalų brigadomis sėdi lyg snaudulio, lyg nuovargio apimti žmonės ir, atrodo, kad jie negyvena, o tik laukia paskutinio širdies tvinksnio – išsigelbėjimo iš tos baisios, beviltiškos padėties. Sėdi ir laukia, kada brigadininko padėjėjas ir pora brigados kalinių atneš pusryčius.

Stalai pusiau obliuoti, pusiau kirviu "apdailinti". Gal kokios akušerės, gal studentės dainininkės ar literatūros bei filosofijos profesoriaus daryti? Kas gi žino? Sako, kad vienoje stovykloje chirurgo dirbo buvęs garsios Maskvos Lichačiovo gamyklos šaltkalvis-derintojas. Chirurgo gal ir nedirbo, bet terapeutu galėjo būti. Tokie stebuklai čia įmanomi.

Stalai "serviruojami" nelabai įmantriai ir šiek tiek primena dresiruojamų šunų ėdyklą. Skirtumas tas, kad šuniui, ir dar besimokančiam, dėmesio daugiau, maistas geresnis. Aliuminio dubenėliuose atneša tau balandą (sriubą) ir, jei šaukštą turi, prašau – srėbk į sveikatą. Beje, šaukštą įsigyti didelė problema. Valdiškų neduoda, o jei kada ir duoda, tai dešimčiai – penkiolikai kalinių vieną medinį, kartais net pagražintą, arba aliuminį. Galima pavalgyti ir be šaukšto. Balandą taip "meniškai" išvirta, kad gerk iš dubenėlio, tik lūpų nenudek. Nebūtina dubenėlį plauti, nes švariau jo neišplausi. Stovyklos administracija "pasirūpino" tavo sveikata ir balandoje riebalų akutės nerasi net mikroskopu. O kam jie reikalingi? Tik apsunkintų indų plovėjus ir kalinio skrandį.

Kol balandą paima, tu gauni visos dienos normą – penkis šimtus gramų duonos. Duona forminė ir skirta tik kalinio pilvui. Penki šimtai gramų! Daug ar mažai? Daug, jei valgysi mamos, žmonos paruoštą maistą arba sėdėsi miesto valgykloje. Mažai, kai tavo jėgos išsekusios, kai tu stovyklos valgykloje, kai tu naktimis sapnuoji dešras, gardžias garuojančias sriubas, lietuviškus kumpius, baltą pienelį ir saldžią grietinėlę, aukso spalvos svietą ir šviežius kiaušinius. Duonos trupinių ant stalo nerasi nė su žiburiu, jie visi ištirpsta kaip gardžiausias saldainis vaiko burnytėje tavo likimo draugų lūpose. Nebandyk, kol neatnešė balandos, nors ir labai norėtum, paragauti duonos. Pradėjęs suragausi visą normą. Tiesiog tą duonelę sučiulpsi, ji ištirps burnoje, pasigamins daugiau seilių, padidės apetitas, kurio balanda nepatenkins, ir alkis lydės visą dieną.

Antri patiekalai – dubenėlis košės – 200-250 gramų. Reiktų atsiprašyti visų košių už įžeidimą. Čia tik vardas. Iš tikrųjų tai kažkokių augalų, pri-

menančių Lietuvos laukų smilgas, sėklos, kurios tarp savęs virimo metu net nesiklijuoja.

Vos pradėjai čiulpti atlaužęs mažytį duonos trupinėlį, kai tavo dėmesį patraukia valgyklos kampe prie langelio, kur duoda duoną, kilęs triukšmas. Ten ir prižiūrėtojai net du rankomis sklaidosi, kažkam karceriu grasi. Tuo pačiu metu tavo brigados kalinys senukas moldavas ar ukrainietis iš "šimtasiūlės" vidinės kišenės išsiima "svarstyklės". Prie kitų stalų taip pat kyla bruzdesys – kai kurie kaliniai "sveria" duonos "paikę" (normą). Mat pasirodė, kad keliais gramais "paikė" lengvesnė. Kalinio "svarstyklės" atrodė taip: kokių dvidešimties centimetrų ilgio pagaliukas, per vidurį perrištas virvute. Viename pagaliuko gale pririštas maišelis, kuriame pridėta akmenėlių, atitinkančių duonos normos svorį, o ant antro galo pririšama "paikė". Tokiomis "svarstyklėmis" brolis kalinys patikrina ir duonos normą, ir tabaką pasveria.

Pagaliau triukšmas nurimsta, o jo sukėlėjui, pagyvenusiam armėnui, "pridurkai" (šestiori), padedami prižiūrėtojų, įrodo, kad "paikė" dešimčia ar penkiais gramais sunkesnė ir tuos gramus nupjauna. Armėnas spjaudosi ir keikia žmonių nesąžiningumą. Jam pritaria ir kiti tiesos ieškotojai. Per valgyklą lyg jūros banga praūžia šnibždesys ir vėl grįžtama prie įprastinės, nudėvėtos būsenos.

Kas tie "pridurkai"? Tai žmonės iš tų pačių kalinių, kuriuos stovyklos administracija atrinkdavo pagal sveikatos stovį, bet, svarbiausia, pagal kalinio akis ir ausis. Administracijai patiko tos akys, ausys, kurios viską matė, girdėjo arba galėjo matyti bei girdėti. "Pridurkams" pagal galimybę sudarydavo geresnes sąlygas. Jie ir tos pačios "balandos" gaudavo daugiau. "Pridurkai" dirbo valgykloje, ūkio kieme, sandėlyje, stovyklos raštinėse, ligoninėje, skalbykloje, pirtyje, buvo brigadininkais. Žinoma, ne visi jie buvo parsidavėliai. Tose vietose dirbo ir gerų žmonių, kurie stengėsi padėti kitiems.

...Iš valgyklos penketukus veda prie vartų į "linciką", ir ten jie šaltyje stovi pusantros ar dvi valandas, kol atidaro vartus išėjimui į darbą. Išeinant penketukus perskaičiuoja gal kokį dešimt kartų, paskui prižiūrėtojai atlieka kratą. Kratomas kiekvienas kalinys. Kartais liepia išsiauti kojas iš batų ir autų, ir tada tenka atsistoti ant ledinės ar snieguotos žemės. Drebedamas lauki, kol čekistas išuosto tavo batus, išpurto suplyšusius ir pra-

kaitu smirdinčius autus. O gal kartais nešiesi kokį laišką ar daikčiuką ir jį bandysi per laisvą sunkvežimio vairuotoją, kuris turi teisę į kalinių darbovietę įvažiuoti, išsiųsti į namus ar parduoti už kelis rublius. Mat galėjai rašyti laiškus du kartus per metus. Be to, tuos du laiškėlius privalėjai rašyti labai trumpus ir rusų kalba, nes ilgų cenzūra visai netikrindavo, išmesdavo į šiukšlyną. Pinigus laikyti draudė ir juos atimdavo, jeigu tik sugebėdavo rasti. Pinigai ir tokiose sąlygose savo vertę turėjo. Turbūt ir pragare už pinigą bus galima net juodą raguotą velnią papirkti. Tas neteisis, kuris sako, kad pragaro ir velnių nėra. Yra baisiau už pragarą ir velnius – tai Stalino lageriai ir jo kruvinų batų laižytojai čekistai.

Taigi ir laišką į namus, ir laiškutį į kitą stovyklos skyrių vyrui ar moteriai – nesvarbu, ir pinigus, ir mažą peiliuką ir daug daug ką kalinys privalėjo paslėpti.

Po kratos penketukus vėl porą kartų perskaičiuoja ir prasideda žygis į darbą. Iki darbovietės būdavo nuo pusantro iki septynių kilometrų. Jei virš septynių, veždavo sunkvežimiais.

Atidirbęs dešimt valandų, tais pačiais keliais grįžti į stovyklą. Būdavo, grįžtančios iš darbo kalinių kolonos lenktyniauja, kad pirmiau patektų į stovyklą. Jeigu objektas už penkių kilometrų, į stovyklą pateksi apie 22 valandą. Vakarienei gausi "balandos" dubenėlį ir 200-250 gramų košės ir "sotus" grįši į baraką. Dar iki patikrinimo būtų koks pusvalandis ir galėtum nueiti pas draugą į kitą baraką, nors tai draudžiama. Draudžiama net savame barake ir savoje sekcijoje, brigadoje ant vienu gultų susirinkti keliems kaliniams. Tačiau paprastai kaliniai rizikuoja: eina pas draugus, eina į stovyklos "turgų" ties valgykla ir ties kamurkų durimis. Taip, buvo "turgus" ir stovykloje. Čia galėjai išsimainyti ar nusipirkti tabako, ir laikraščio "Pravda" gabalą machorkai susukti, gali šimtasiūlę išmainyti į blogesnę ir gauti machorkos pakelį arba atvirkščiai. Mainoma ir prekiaujama tomis gėrybėmis, kurias kaliniai gauna siuntiniuose. Ir visa tai turi vykti taip, kad čekisto akis nematytų.

Iš "turkaus" skubi į stovyklos ligoninę aplankyti sergančio tautiečio ar brigados bendradarbio. Eini į kitą baraką ar žeminę pas savo tautiečius rinkti maisto sergančiam arba karceryje, izoliatoriuje, kalėjime kankinamam lietuviui. Spėjai aplankyti "laiškanešius" ir iš jų paimti arba paduoti laiškutį į kitą stovyklos punktą.

□ Jonas Mačiulis, Steponas Pikturna, Feliksas Karbauskis

□ Birutė Daukšienė

□ Verutė Tijūnaitė su ukrainiete Marija. Kengyras

Sustoji ties skelbimų lenta, kurioje skelbiamos siuntinius gavusiųjų pavardės. Nusišypsojo laimė – sąrašė ir tavo pavardė. Per anksti džiūgauji, siuntinys dar ne tavo rankose. Pažvelgi į kitą sąrašą, ir vėl randi savo pavardę, o tai reiškia, kad siuntinio negausi, nes paskutinį mėnesį neįvykdei darbo normos. Šaltas prakaitas išpila. Siuntinys – tai tavo ir tavo draugų gyvybinis reikalas. Juk kuo daugiau siuntinių stovykla gaus, tuo daugiau vilties likti gyviems. O neatidavimas, kai siuntinys administracijos paimtas iš pašto, žmogų veikia moraliai. Kaliniai žino, kad tokių siuntinių negrąžina siuntėjui, o parduoda sargybai. Bandė pardavinėti per stovyklos kioskus kaliniams, bet niekas iš kalinių nepirko. O tie kaliniai, kurie vis dėlto bandė pirkti, labai skaudžiai nukentėjo nuo likimo brolių rankos.

Kalinys pinigų laikyti neturėjo teisės. Jam išduodavo dvidešimt penkių rublių vertės kortelę. Suprantama, retas tokią kortelę gaudavo. Su ja buvo galima pirkti machorką, popierių, pieštuką, kartais ir cukrų stovyklos kioske.

Nuo sąrašų skubi pas specialiosios dalies viršininką. Bandysi aiškintis, prašysi, kad siuntinėlių, kurių suruošė žmonos, sesers, motinos ar kito gero, tau artimo žmogaus rankos, atiduotų. Tu skubi pas tą akiplėšą, seniai sadištu tapusį viršininką lyg didžiausias nusikaltėlis. Prašysi atleidimo, kad tik gautum siuntinėlių. Gal artimieji atidavė paskutinį duonos kąsnį, kad išliktum gyvas. Gal iš tavo ne laiku pasenusios motinos ten, tėvynėje, tyčiojosi koks kolūkio, apylinkės pirmininkas ar brigadininkas, ar net artimas giminaitis, kai ji prašė iš jų išmaldos, kad galėtų tau pasiųsti siuntinėlių. O čia, stovykloje, iš tavęs ir tavo artimųjų taip pasityčioja. Kas tau šiandien šventenybė – purve sumindžioja.

Stovi, maldaui, o specialios dalies viršininkas iš tavęs tyčiojasi: "Tu iš Pabaltijo! Žinome jus, lietuvius! Perauklėsime, žinosit, kas yra socializmas! Užteks lašinius ir dešras valgyti!" Ir kiekvieną žodį palydi keiksmazodis, ir vis kitoks. Nors lietuvių kalba turtinga, bet išversti "viršininko" keiksmazodžius – ji per "skurdi". Čia ne ta rusų kalba, kuria kalbėjo ir kūrė Puškinas, Lermontovas, Tolstojus, Černyševskis ir kiti Rusijos milžinai. Rusų kalba graži ir turtinga, gaila, kad ją sudarkė naujų "idėjų" nešėjai.

Išstovėjai prie specialiosios dalies viršininko stalo pusę valandos, prisiklausei pamokymų su keiksmais, stalo trankymu, nes nemokėjai gražiai rusiškai prašyti išmaldos, o jį tai dar daugiau siutino.

Pagaliau pagrasinęs karceriu išvaro iš kabineto. Siuntinio tu negausi, jį parduos sargybai, o pinigų perves į stovyklos sąskaitą tavo vardu. Suprantama, siuntinį įkainuos pagal čekistų skonį, o ne pagal jo faktinę vertę. Ir gal tas pats "viršininkas" jį suvalgys. Vadinasi, pinigai, kad ir kiek jų ten perves, nepriklausys tau, tu neįvykdei normos ir likai "skolingas" stovyklai už maistą, šviesą, aprangą bei už visas kitas taip gausiai teikiamas "malones". Tie pinigai dengs dalį tavo skolos socialistinės-stalininės valstybės priverstinių darbų stovyklai.

Ką gi? Tu daug matei, daug kentėjai karceriuose, tave šautuvo buože daužė ir kojomis spardė tardomojo kalėjimo rūsiuose. Visa tai iškentėjai... Iškentėsi ir ši smūgi. Dar kartą gyvenimas iš tavęs pasityčiojo. Kur teisybė? Specialiosios dalies viršininko kabinete tu pralaimėjai kovą dėl siuntinėlio. Nors... nebuvo jokios kovos, o tiesiog tave apiplėšė čekistas. Kitaip sakant – atėmė iš invalido lazda.

Eini stovyklos zona, o širdyje susikaupę daug daug kartaus skausmo. Mažas lašelįs, jei skausmą būtų galima matuoti ir išimti iš tavo širdies, nunuodytų šimtą, o gal ir daugiau tų dienų fariziejų. Toks gilus, neišmatuojamas kalinio skausmas dėl to, kad jo artimųjų siųstą siuntinėlį drasko čekisto grubuoniškos rankos.

Nors tai labai skaudu, bet tu dar velki kojas, o štai ties tų pačių sąrašų lenta sutinki dviejų kalinių už parankių vedamą buvusį Vilkijos gimnazijos gimnazistą. Tu sveikini jį, bet jis nebeatsako. Kas jam? Serga? Ne! Tai baisiau už ligą! Tai bado šmėkla palietė jauną gimnazistą, lietuvi kalinį! Jis taip nusilpęs, išsekęs, jog nebeatpažįsta draugų. Sunku, ten nebuvus, įsivaizduoti – ne žmogų, o skeletą, aptemptą pageltusia suvytusia oda. Tai gyvas lavonas, kurio akyse jau nematyti vilties kibirkštelių. Tą jauną vyrą tiek išsekino badas ir sunkus priverstinis darbas, jog jis vos bestovi ant kojų. Jam uždraudė dvejus metus rašyti laiškus į Lietuvą ir gauti juos, o tuo pačiu ir siuntinius. Žinoma, likimo broliai norėdavo jam padėti iš gautų siuntinėlių, bet jis pasitikėjo jaunystėje ir tą dalį perleisdavo seneliams, nebūtinai lietuviams...

Lagerio administracija, kalinių "geroji" motina, tokiais "dochodiagais" pasirūpindavo. Tam buvo skirta viena barako sekcija, kur juos nusilpusius draugai pristatydavo. Į darbą jų nebevarydavo; gydytojų priežiūroje duodavo šiek tiek geresnio maisto ir laukdavo, kol atsistos ant kojų. Šiek tiek

pradėjęs judėti, vėl stodavo į milijonines TSRS kalinių armijos gretas. Buvo kalinių, kurie net po kelis kartus "ilsėjosi" tame barake. Iš tų "poilsiautojų" gal tik ketvirta dalis grįždavo į rikiuotę, o kiti "dūšią" atiduodavo Kazachstano dievams. Tie, kurie pakartotinai ten būdavo ir vis likdavo gyvi, nusipelnė didelės pagarbos.

...Reikalų daug, o vakaras toks trumpas. Dar būdamas objekte, pajutai silpnumą, kažkokį raumenų ir kaulų stingulį. Po vakarienės arba tiesiog nuo vartų skubi į lagerio polikliniką (ji prie ligoninės). Poliklinikoje ilgiausios eilės tavo likimo draugų. Jų veidai iškreipti – kiekvienas laukia pagalbos iš medikų, bet... Bet gydytojai tokie pat kaliniai, tokie pat bejėgiai. Trūksta ligoninei patalpų, įrengimų, vaistų ir pačių gydytojų. Be to, gydytojai kaliniai griežtoje stovyklos administratorių – gydytojų čekistų priežiūroje. Šaukiesi pagalbos, o vietoj jos – pasityčiojimas.

Atlikai dalį reikalų, o jau laikas skubėti į baraką – prasideda vakarinis patikrinimas. Kaliniai penketukais rikiuojami prieš barako ar žeminės įėjimą. Čia juos kelis kartus perskaičiuoja pora prižiūrėtojų, ir taip baigiasi kalinio diena. Ne! Ji dar nesibaigė. Po patikrinimo užrakintuose barakuose ar žeminėse kaliniai šnekučiuojasi, rašo laiškučius, kai kurie mezga kojines, lopo savo "kostiumus".

Atėjęs prie gultų vidutinio amžiaus tautietis iš kitos brigados sako, kad gavo laiškutį su blogomis žiniomis iš izoliatoriuje laikomų lietuvių. Tikrai, žinios baisios. Prieš pietus į izoliatorių atėjo būrys kareivių ir karininkų, kieme surikiavo kalinius, rankas surakino grandinėmis, išvedė už stovyklos prie akmenų. Grandinės nuėmė ir įsakė krauti akmenis į krūvas. Kaliniai dirbti atsisakė. Po kurio laiko atvažiavo pats stovyklų valdybos viršininkas pulkininkas A. Čečevas. Pulkininkas labai "mandagiai" kalinius pavadinė fašistais, pasakė, kad jų darbas nereikalingas, bet akmenis kaip bausmę iš vienos krūvos perdės į kitą, ir taip kartos diena iš dienos. Viršininko nuomone, viso steplago kaliniai labai jau išgudrėję, serga tinginio liga, o ypač trečiojo skyriaus. Administracijai belieka visus skyriaus kalinius sukaustyti grandinėmis (net ir moteris) ir taip vedžioti į darbą. Tam reikaliui jau atvežta 4000 grandinių, o kitas pristatys vėliau.

Taip, prieš savaitę vieną naktį ūkio kieme kalinių brigada iš vagono į automašinas pakrovė grandines. Jas išvežė į kareivines.

Pulkininkas paragino akmenis krauti į krūvas ir vykdyti visus pareigūnų

įsakymus. Kaliniai pasipriešino tokiam pažeminimui ir paskelbė bado streiką. Juos vėl surakino grandinėmis, prižiūrėtojai, pjudydami vilkšuni-ais, apstumdė ir grąžino į izoliatorių.

Ten siųsdavo tuos kalinius, kurie, viršininkų nuomone, galėjo ką nors organizuoti arba pasipriešinti. O kartais ir pats kalinys nesuprasdavo, kodėl ten jį nugabeno. Izoliatoriuje išlaikydavo nuo vieno iki trijų mėnesių. Iš izoliatoriaus vedavo ir į darbą. Maisto norma sumažinta, režimas griežtesnis, pasityčiojimas didesnis.

Ryte, išeinant į darbą, prižiūrėtojai jį, pasakojo tas pats tautietis, nuo vartų grąžino į baraką. Apie dešimtą valandą pakvietė į "kūmą", lagerio tardytojo, kabinetą pokalbiui. "Kūmas" klausinėjo apie Lietuvoje, laisvėje likusius kaimynus, kokie jų ryšiai su partizanais ir t.t. Be to, norėjo užverbuoti, kad jis sektų kitus kalinius. Žinoma, "kūmas" nieko nelaimėjo. Kiek žinau, ir kituose plačiosios šalies lageriuose "kūmai" iš lietuvių mažai naudos turėdavo.

Apie 24 valandą visi jau miega, bet šviesos gesinti negalima – toks stovyklos įstatymas. Saldus saldus miegas svaigina žmones, kai kuriems net seilės varva, o kitas, matyt, daugiau nukamuotas dienos vargų, blaškosi ant gultų ir trukdo kaimynui, trečias per miegą rėkauja savo gimtąja kalba.

Apie antrą valandą nakties triukšmingai įsiveržia prižiūrėtojai ir duoda komandą keltis ir su visais rūbais, kuriuos kalinys turi, patalyne rikiuotis kieme. Suskaičiuoja ir nuveda į pirtį. Pirtyje tave apkerpa, apskuta viršutinę ir apatinę kūno dalis; mediniame kibirėlyje gauni 3-5 litrus drungno vandens ir maudaisi. Tavo rūbai ir patalynė pracina karščio kamerą, kurioje visi gyvi padarai gauna galą, o tu "linksmas" ir "patenkintas", kad tavimi "rūpinasi", apie 3.30 grįžti prie savo gultų. Tiesa, prieš įleidami į baraką, keliskart perskaičiuoja. O gal pabėgo?.. Ir tokia pirtis kas dešimtą parą.

Na, o ketvirtą valandą vėl kelia. Šį kartą darbo dienai – priverstinio darbo dienai!

Ir taip bėgo dienos, pilnos monotonijos, kurią retkarčiais "pajvairindavo" karceris, izoliatorius arba uždaras kalėjimas. Į uždarą kalėjimą patalpindavo tuos kalinius, kurie "kūmams" atrodė labai pavojingi, grėsmingai nusiteikę tarybinių lagerių "pavyzdinei" tvarkai.

1953 m. kovo 5 d. mirė "tautų vadas" J.V.Stalinas. Dalis kalinių verkė džiaugsmo ašaromis, kiti – "didžiojo" vado pagerbimui kišenėse rodė špagas ir šypsojosi. Vienu tironu ir žmonijos kraugeriu mažiau! Gedulo dienomis net maitino geriau.

POGRINDIS – VIENA IŠ SĄLYGŲ IŠLIKTI

*...Nors bjaurių niekšybių neregėti mastai
Luošino mūs' dvasią, sekino jėgas,
Išsvajotos Laisvės vizija negėsta,
Ir už ją kovoti ryžtas neužges...*

*Bronius Valaitis
Kengyro stovyklos politinis kalinys*

1950-1955 m. steplagas tėviškai "priglaudė" apie 80-100 tūkstančių įvairių tautybių politinių kalinių, vyrų ir moterų. Stovyklos administracinis centras – Kengyro gyvenvietė (dabar Džezkazgano miestas, srities centras). Šimtatūkstantinei miniai vadovavo steplago valdyba. Šalia valdybos – viena iš daugelio steplago politinių kalinių stovyklų. Tai trečiasis (anksčiau minėtas) skyrius. Kaliniai suskirstyti į brigadas. Brigadoje – nuo dešimties iki šešiasdešimt penkių įvairių tautybių kalinių.

1949-1951 m. į steplago stovyklas atvežė daug jaunimo, studentų iš Baltijos šalių, Vakarų Ukrainos ir Moldovos. Tai – buvę pogrindininkai, partizanų ryšininkai, kurių dauguma nepalūžo tardymų metu. Ir persiuntimo kalėjimuose, ir lageriuose jie kovojo prieš neteisę ir smurtą. Tuo laiku persiuntimo punktuose, kalėjimuose veikė specialiai čekistų į politinių kalinių kameras pasiųsti kriminaliniai nusikaltėliai, banditai ("blatniakai"). Minėti "blatniakai" atimdavo iš politinių kalinių maistą, rūbus, sumušdavo ir net nužudydavo. Stovyklose taip pat karaliavo "blatniakai".

Iki 1949-1951 m. stovyklos brigadininkai naudojo tokiais nerašytomis teisėmis, kurių neturėjo net viduramžių valdovai. Brigadoje yra 45 kaliniai, vienas iš jų – brigadininkas, du jo padėjėjai ir šeši ar aštuoni vyrukai, kurie brigadoje kumščių bei pagalių pagalba "palaiko" tvarką. Tuos vyrukus, lagerio žargonu, vadindavo "pridurkais" (šestiorki). Ryte po komandos keltis vienas iš brigadininko padėjėjų, jei tai žiema, kartu su trimis ar penkiais

kaliniais, kuriuos pasirenka pats (tik ne iš "pridurkų"), eina parnešti iš džiovinimo kameros veltinių. Geriau nemėgink atsisakyti, nors tavo veltinių ten nėra, tu jų negavai iš "ponų" administratorių. Jei atsisakysi, su tavim "kalbėsiai" vyrukai iš "pridurkų". Kitas pavaduotojas (jei ne žiema, tai abu) surikiuotą kalinių brigadą veda į valgyklą. Brigadininkas kartu nevalgo. Jis dar miega, saldžiai sapnuoja, o du "pridurkai" valo jo batus, atneša medinėje vonelėje šilto vandens, atsargiai plauna brigadininko kojas, vandenį suvilgytu skuduru apšluosto veidą. Brigadininkas rąžosi, o minėti "vyrukai" padeda "jo šviesybei" apsirengti. Tuo metu iš valgyklos grįžta brigada, o du kaliniai atneša brigadininkui pusryčius. Jam ir duonos norma du ar pusantro karto didesnė, sriuba (balanda) šiek tiek riebesnė, nes virtuvės darbuotojai nepašykšti įmesti daugiau riebalų. Virtuvėje dirba tokie pat "didvyriai". Stovyklos "gėrybėmis" draugai dalijasi. Prižiūrėtojams, net karininkams tų "gėrybių" tam tikra dalis irgi tenka. Aplinkui, rusišku žargonu sakant, "blatas".

"Pridurkai" atimdavo iš kalinio gautą maisto siuntinį, tik mažą dalį palikdami tikrajam savininkui. Jeigu siuntinyje drabužiai (baltiniai, megztinis, pirštinės, kojinės, šalikas), tai juos "konfiskuoja" brigadininkas ir savo nuožiūra padalija. Iš kalinių naujokų, kurie atvažiuodavo apsirengę geresniais rūbais, atimdavo kostiumus, paltus ir dažnai juos "aukodavo" prižiūrėtojams bei kitiems administratoriams. Už tai brigadininko "chebrai" į lagerį atnešdavo alkoholio.

Iš persiuntimo punktų, o kai kada ir iš kitų lagerių atvežtus kalinius apgyvendindavo atskiruose barakuose dvidešimt vienai parai (karantinui). Nors administracija (čekistai) labai griežtai reikalavo, kad senbuviai kaliniai nesusitiktų su karantino gyventojais, bet gyvenimas lieka gyvenimu. Senbuviai stengdavosi išvilioti iš naujokų maisto, drabužių. Buvo ir tokių atvejų – senbuvis lietuvis apgavo naujoką kalinį lietuvį.

Kiekvienoje tautoje yra gerų ir blogų žmonių. Tautos savybes, savitumą nusako vienų ar kitų dauguma. Tuo laiku Baltijos šalių politiniai kaliniai sovietiniuose lageriuose savo elgesiu, santykiais su kitų tautų atstovais buvo aukštos kultūros žmonės. Steplage, kiek žinoma, lietuviai "pridurkų" veikloje nedalyvavo. Tiesa, Rudniko, o vėliau Kengyro lageryje "pridurku" buvo lietuvis Stasys Šorys. Dirbo stovyklos "nariadčiku" (tai aukščiausios pareigos kaliniui, suteiktos administracijos).

Varginantis darbas vario rūdos kasyklose, fabriku, miesto gyvenamųjų namų bei kitos paskirties pastatų statyba fiziškai alino kalinius. Neįvykdomas darbo normas vykdyti "padėjo" prižiūrėtojai ir "berniukai" iš brigadininko "pridurkų". Pastarųjų veikla buvo efektyvesnė už prižiūrėtojų darbą. "Pridurkai" naudodavo kastuvo kotą arba kitokį baslį, kartais metalinius strypus. Jie nieko nedirbdavo, lošdavo kortomis, domino, artimai bendraudavo su prižiūrėtojais, režimo dalies karininkais.

Rusų XIX a. filosofas, rašytojas N.Černyševskis sakė: "Kuo naktys tamsesnės, tuo žvaigždės šviesesnės". Panašus fizikos dėsnis: "Veiksmas yra lygus atoveiksmiui". Minėti dėsniai tiko steplago politiniams kaliniams: režimui sunkėjant, brigadininkams bei jų "sėbrams" vis labiau žvėrėjant, kilo pasipriešinimas. Iš pradžių ėmė kilti lietuviai, po jų – vakarų ukrainiečiai.

1951 metai Kengyro stovykloje buvo kalinių pergalės metai. Šiais metais galutinai sutriuškintos "pridurkų", brigadininkų, jų pavaduotojų, vagių, smulkių vagišių bei išdavikėlių gaujos. Jų siautėjimą pažabojo stovykloje įsikūrę lietuvių ir vakarų ukrainiečių politinių kalinių pagrindžiai.

Mane, Stasį Mačiulį (kalinį SEE-56), ir bendrabylį Stasį Beitą 1951 m. spalio mėnesį atvežė iš Rudniko stovyklos (25 km nuo Kengyro). Rudnike išbuvome pusę metų. Į Kengyrą atvežė apie 1000 kalinių. Administracija sakydavo, kad į lagerį atvyko naujokų etapas. Kadangi Rudniko stovykla priklausė steplago valdybai, tą pačią dieną mus išskirstė į brigadas (be karantino).

Kengyro stovykloje sutikome savo bendrabylį Alfonsą Ruigį (dabar gyvena Klaipėdoje); taigi susitikom trys 21-25 metų bendrabyliai, buvę Klaipėdos miesto pagrindininkai, priklausę Kęstučio apygardos partizanų štabui (tai Klaipėdos mokytojų instituto ir muzikos mokyklos studentai). Šioje stovykloje sutikau ir buvusį mokytoją Antaną Jankauską (dabar gyvena Jonavoje). A.Jankauskas dėstė istoriją Skaudvilės gimnazijoje, dirbo po grindyje. Įdomu tai, kad mokytojas ir mokinyš dirbo tame pačiame po grindyje, bet vienas kito nežinojo (konspiracija). A.Jankauskas buvo vienas iš Skaudvilės, vėliau Eržvilko gimnazijų pagrindžio vadovų.

Stasys Beita taip pat sutiko savo buvusį mokytoją Grigonaitį (pavardė gali būti Grigonavičius, nes ją buvo pakeitęs; kilęs nuo Ukmergės). Vokiečių okupacijos metais mokytojas dėstė istoriją, karinį parengimą Šilalės

gimnazijoje. Grigonaitis toje pačioje Šilalės gimnazijoje dėstė ir man. Kiek žinau, Nepriklausomoje Lietuvoje jis dėstė Karo mokykloje, turėjo kapitono laipsnį. Jį suėmė 1944 metų pabaigoje netoli Šilalės, Obelyno kaime, žmona ir sūnus ištremti į Sibirą 1941 metais. Mokytojas siuntinių negaudavo. 1945-1947 m. badas jį nuvedė į stovyklos šiukšlyną, kuriame rinkdavo virtuvės atliekas: žuvų kaulus, supuvusių bulvių liekanas. Įprotis – baisyčiau už prigimimą. 1951 metais jis dar eidavo į šiukšlyną, nors mes, buvę mokiniai, o prieš tai ir kiti lietuviai, iš savo kalinio normos duodavome jam duonos, o iš siuntinių – lašinių. 1954 metais po politinių kalinių sukilimo Grigonaitį išleido iš stovyklos; išvažiavo pas žmoną ir sūnų, kurie tuo laiku buvo tremtyje netoli Alma-Atos. Palydėjau iki stovyklos vartų, jis buvo gerai nusiteikęs.

1951 m. pabaigoje Kengyro stovykloje veikė stiprus lietuvių politinių kalinių pagrindis. Jo aktyvistai mus (S.Mačiulį, S.Beitą, A.Ruigį) pakvietė dalyvauti toje pavojingoje, bet labai reikalingoje kovoje. Mumis pasitikėjo, nes stovykloje buvo mūsų mokytojai, be to, mus teigiamai apibūdino etapo bendrakeiviai lietuviai, ukrainiečiai bei moldavai. 1951 metų pradžioje Maskvos persiuntimo kalėjime Krasnaja Presnia kameroje, kurioje kalėjo apie 120 kalinių, mes stojome ginti nuo "blatniakų" du jaunus moldavus, iš kurių kėsinosi atimti maistą ir drabužius.

Lietuvių kalinių pagrindžiui Kengyro stovykloje vadovavo komitetas: pirmininkas – buvęs Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės majoras Leonas Račiūnas (miręs), buvęs Vilniaus universiteto studentas Jonas Navickas (miręs), studentas Vytautas Krikščiūnas (miręs), Nepriklausomos Lietuvos saugumietis Juozas Jankauskas ir Mykolas Klusas (gyvena Kaune).

Labai aktyvūs pagrindžio veikloje buvo: Algirdas Vyšniauskas (miręs 1992 m. Panevėžyje), Bronius Valaitis (gyvena Kulautuvoje), Pranas Vaičaitis (miręs), Adolfas Dilys (gyvena Kaune), Feliksas Karbauskis (gyvena Panevėžyje), Jonas Mačiulis (gyvena Tilžėje), Stasys Zobiela (gyvena Kėdainių r.), Bronius Žmuida (gyvena Kaune), Vladas Valiušaitis (gyvena Kaune), Antanas Petrikonis (gyvena Kaune), Antanas Zakaras (gyvena Vilniuje), Jeroslavas Petrauskas (gyvena Panevėžyje), Antanas Maziliauskas (gyvena Jonavoje), Juozas Šumskas (gyvena Druskininkuose), Valius Valentinas (gyvena Skuode), Jonas Geležauskas (gyvena Kaune), Alfonsas Stankelis (gyvena Kaune), Juozas Poderis (gyvena Kaune), Jonas

Šerkšnys, Ignas Katinas, Jonas Vabalas, Jonas Povilionis, Petras Ambrazevičius, Zigmas Bateika, Antanas Daukas, Viktoras Miškinis (mirė 1979 m. Panevėžyje) ir daug kitų, kurių pavardžių nebeprisimenu.

Pogrindžio struktūra: operatyvinė dalis (baudžiamoji), žvalgyba, organizacinė dalis, ryšys su kitų tautybių pagrindinėmis organizacijomis, ryšys su laisvaisiais gyventojais, ryšys su moterų zona, maisto tiekimo, ligonių ir pagyvenusių kalinių rūpyba, šaltųjų ginklų gamyba.

Operatyvinę dalį sudarė trys grupės, kurioms vadovavo Vytautas Krikščiūnas, Algirdas Vyšniauskas, Pranas Vaičaitis (visi mirę). Pogrindis organizuotas penketukų ir trejetukų sistema. Tai apsaugos priemonės, jei įvyktų areštas.

Kiekvienais metais po tam tikrų akcijų areštuodavo ne vieną iš pogrindžio dalyvių. Žiauriai kankindavo, bet, ačiū Dievui, lietuviai nieko neišdavė. Kelis kartus buvo areštuoti Mykolas Klusas, Vytautas Krikščiūnas, Algirdas Vyšniauskas.

1952 m. pradžioje po sudėtingos operatyvinės grupės operacijos drauge su vakarų ukrainiečiais suėmė Vytautą Krikščiūną ir vieną iš ukrainiečių vadų. Ukrainietis, neišlaikęs tardytojų kankinimo (čekistai sulaužė jam kojas, šonkaulius), pasikorė. Vytautas Krikščiūnas pasirinko kitą kelią, t.y. sutiko dirbti čekistų naudai (jį užverbavo). Žinoma, jis net negalvojo jiems dirbti. Grįžęs iš kalėjimo į stovyklos zoną, apie tai pasakė Mykolui Klusui, Juozui Jankauskui, Stasiui Mačiuliui. Paslaptį žinojo tik trys žmonės ir pats V.Krikščiūnas, kuris ryžosi, dirbdamas stovyklos pogrindyje, mulkinti čekistus. Iš pradžių jam sekėsi čekistus "vedžioti" už nosies, bet po metų žaidimas baigėsi. V.Krikščiūną suėmė, per tardymą išmušė tris dantis, bet nieko neišgavo. Į stovyklą jo nebegrąžino, išvežė į uždarą kalėjimą.

Štai kokia istorija su narsiu vyru V.Krikščiūnu. Gal kas nors ras MGB Karagandos ar Kengyro archyvuose V.Krikščiūno pasižadėjimą dirbti čekistams ir pasmerks jį. Tai būtų netiesa. Išdaviku niekada jis nebuvo.

1953 metų pabaigoje po tardymo Algirdą Vyšniauską išvežė į spec.režimo stovyklą, kuri prilygo kalėjimui. Minėtą spec.režimo stovyklą (20 km nuo Kengyro) kaliniai vadino "Velnio sala".

Ligonių ir senelių rūpybos reikalais, maisto rinkimo klausimais rūpinosi ir vadovavo Juozas Poderis (grįžęs iš stovyklos, baigė kunigų seminariją). Tai nuostabios sielos žmogus – dvasios milžinas!

Nuo 1952 m. žvalgybos reikalus tvarkiau aš. Be to, palaikiau ryšį su lenkų pogrindžiu. Nors lenkų stovykloje buvo mažai, bet jų pogrindis stiprus. Lenkų pogrindžiui vadovavo buvęs Lenkijos armijos generalinio štabo kapitonas Legūnas (Legun). Jis – Varšuvos sukilimo prieš vokiečius dalyvis ir 1946 m. ruošiamo perversmo Lenkijoje vienas organizatorių. Lenkas Henrikas Stauryla, kilęs nuo Ukmergės (tėvas lietuvis, motina lenkė), po karo studijavo Vilniaus universitete teisę, dirbo lenkų, o kartu ir lietuvių pogrindyje. Pasak jo, lietuviai pogrindininkai Vilniuje nežinojo, jog jis dirba ir su lenkais. Jį suėmė ir teisė kaip Lietuvos pogrindžio dalyvį. Labai gabus, sumanus, energingas vyras. Ryšys su lenkų pogrindžiu stovykloje buvo labai naudingas. Kadangi Kengyro ir Rudniko gyvenvietėse gyveno lenkų, likusių nuo karo laikų, A.Stauryla, o tuo pačiu ir mes, lietuviai, iš jų gaudavome įvairiausių žinių.

Nuo 1953 m. pavasario man teko bendrauti su "juodaisiais". Taip Kengyre lietuviai vadino Kaukazo ir Vidurinės Azijos piliečius. Ryšys su "juodaisiais" buvo labai sudėtingas. Jie karšto, ūmaus būdo, o tai atsiliepėdavo tiems santykiams, reikalavimams, kuriuos kėlė pogrindis. Be to, jų tikėjimas... Šventikas – mula turėjo labai dideles teises. Mulos buvo ir teisėjai, ir vadai, o tai kėlė pavojų, nes galėjo kiekvienu momentu išduoti čekistams.

Kalinių pogrindžio tikslas – kova už paprasčiausias žmogaus, kalinio teises. Pirmiausia reikėjo sutvarkyti santykius tarp brigados žmonių ir brigadininko bei jo "pridurkų". Kova buvo žiauri ir negailestinga. Brigadininkus lietuviai, kalbėdami tarp savęs, vadino "arkliais". Pogrindžio žmonės įspėdavo "arklį" (brigadininką), o jei jis neklausydavo perspėjimo ir nesiliaudavo terorizuoti kalinių, jam baigdavosi liūdnai: kaulų laužymu... mirtimi. Įspėjimo būdai buvo įvairūs: raštu ant cemento maišelio popieriaus, "nuoširdus" pasikalbėjimas – įsakymas, kai ankstų rytą tik atrakinus barakų duris arba vakare prieš patikrinimą išjungiamo barake šviesa pateikiamas reikalavimas.

Po dvejų metų santykiai tarp kalinių pasikeitė į gerąją pusę: išnyko brigadininkai – karaliukai, dingo ir jų "pridurkai".

1952 m. rudenį sirgau gripu, turėjau temperatūros, bet į ligoninę neguldė, nebuvo laisvų vietų. Gulėjau barake – žeminėje. Mano brigados "arklys" – kazachas. Sekcijos (kambarys, kur gyvena kaliniai) dientvarkis

taip pat kazachas. Daug turto neturėjau, bet "arklį" suviliojo mano šalikėlis. Į tą šalikėlį jis kėsinosi dar prieš ligą, bet jo negavo. Šalikėlis man buvo brangi relikvija iš laisvės dienų. Jį gimimo dienos proga padovanojo Klaipėdos mokytojų seminarijos auklėtinė. Jį labai saugojau kalėjimų kameroje, persiuntimo punktuose, etapuose. Likimo draugams sakydavau: "Jei dings šalikėlis, tai ir man pražuvimas".

Vieną dieną "arklys" į darbą neišėjo, į sekciją atėjo dar keli kaliniai kazachai. Gulėjau ant gultų ir snaudžiau. Staiga kazachai puolė mane smausti ir atėmė šalikėlį. Priešintis neturėjau jėgų.

Vakare, kai grįžo kaliniai iš darbo, apie įvykį žinojo lietuvių, lenkų ir ukrainiečių pagrindžiai. Užpuolikai šalikėlį paslėpė. Bėgo laikas. Man atrodė, kad šalikėlį atidavė kuriam nors išvažiuojančiam į kitą lagerį. Lietuvių kalinių pagrindis nuošaly neliko ir operatyvinės grupės žmonės, vadovaujami Prano Vaičiailio, brigadininką nubaudė.

Šalikėlį atgavau po penkių mėnesių. Tuo metu mudu su Stasiu Beita dirbome vario rūdos pirminio apdirbimo fabriko statyboje. Pietų pertraukos metu pamatėme, kad kitos brigados kazachas – "arklys" vaikšto su mano šalikėliu. Kitą dieną jį atėmė. (Nors daug metų praėjo, bet šalikėlis ir šiandien su manim.)

Stovykloje šv.Kūčių vakarienę lietuviai kaliniai švęsdavo kiekvienoje sekcijoje atskirai – reikėjo slėptis, kad nepamatytų prižiūrėtojai.

1952 m. šv.Kūčios buvo ypatingos. Kartu su lenkais pradėta ruošti iš anksto. Šv.Kūčių vakarą sekcijose viešai kaliniai vakarieniavo, meldėsi, giedojo giesmes. Prižiūrėtojai apie tai pranešė režimo viršininkui, o jis ėmėsi represijų. Į stovyklą įvedė kariuomenę. Sekcijose pasirodė daug karininkų, kurie reikalavo baigti maldas, bandė jėga išvaryti šv.Kūčių dalyvius. Čekistų nuostabai, lietuvių ir lenkų ginti stojo kaliniai rusai bei kitų tautybių žmonės. Pirmą kartą Kengyro stovykloje visų tautybių kaliniai pademonstravo vienybę. Stovyklos vadovybei buvo pareikšta: jei bus nubausti šv.Kūčių dalyviai, tai kaliniai į darbą neišeis, skelbs streiką. Čekistai išėjo iš sekcijų, išvedė kariuomenę iš zonos, o šv.Kūčių vakarienė tęsėsi.

Provoslavų šventės taip pat buvo paminėtos. Lietuviai ir lenkai stojo už juos. Kalinių tarpusavio santykiai ėgavo naują formą. Buvo pasiūlyta atsisakyti keiksmažodžių, sumažėjo vagysčių ir chuliganizmo.

1953 m. pradžioje medžio apdirbimo fabrike (Doz) sargybinis nušovė

□ Pranas Vaičaitis. 1955 m.

□ Adolfas Dilys. Kengyras, 1954 m.

□ Būrys lietuvių po sukilimo išvežtų į Magadaną. 1955 m.

kalinį rusą. Ši įmonė, buvusi nuo stovyklos 2,5 km), aptverta lentų tvora, vidinėje pusėje nuo tvoros 3,5 m nuotoliu atskirta mirties zona. Virš tvoros kas 50 m išdėstyti sargybos bokšteliai. Sargybiniai provokuodavo kalinius – numesdavo degtukų dėžutę ar rūkalų pakelį į mirties zoną ir prašydavo, kad kalinys paimtų. Kas bandydavo prašymą įvykdyti, tą nušaudavo. Ant tokios "meškerės" užkibdavo naujokai. Sargybinių vadai apdovanodavo, duodavo medalių ir išleisdavo atostogų.

Rusas kalinys (apie 40 metų) ėjo maždaug dviejų ar trijų metrų atstumu nuo mirties zonos. Sargybinis be jokios priežasties paleido automato seriją ir žmogų nušovė. Čekistai bandė lavoną įmesti į sunkvežimį ir išvežti, bet ten dirbusieji kaliniai (jų buvo apie 800-900) pasipriešino. Čekistams lavono neatidavė, nutraukė darbą, padirbo karstą ir pareikalavo, kad leistų iškilminga procesija parnešti žuvusįjį į stovyklos morgą, o žudiką nubaustų.

Į fabriką privažiavo daug karininkų iš skyriaus ir valdybos. Čekistai nenorėjo patenkinti kalinių reikalavimo. Tik po poros valandų ginčų sutiko ir karstas iškilmingai buvo nešamas į stovyklą. Siautė Kazachstano žiemos pūga, už poros metrų nieko nematyti, bet kaliniai, nors aplinkui sargyba keikė ir šaudė, leido raketą, kantriai nešė likimo draugo lavoną.

Šioje akcijoje labai aktyviai dalyvavo lietuviai Feliksas Karbauskis, Jeroslavas Petrauskas, Bronius Žmuida.

1952 m. rudenį apie 500 kalinių dirbo miesto statyboje. Vieną dieną Stasys Beita, Ignas Katinas, aš ir pora ukrainiečių krovėme į dvi traukinio platformas statybų bokštinių kraną. Platformos stovėjo ant geležinkelio bėgių nuokalnėje, po ratais pakištos plytos ir lentgaliai.

Baigę krauti, plytas ir lentgalius ištraukėme iš po ratų. Na, ir prasidėjo! Platformos pajudėjo, sudaužė ant bėgių (pervažoje) stovėjusį sunkvežimį, įsibėgėjo ir pro sargybos būdelę dideliu greičiu, sulaužiusios kalinių darbovietės aptvaro vartus, nudūmė tolyn. Sargyba iš automatų ėmė į jas šaudyti. Čekistams vaidenosi, kad tokiu būdu kaliniai bando pabėgti.

Įjungė sireną, kalinius surikiavo, suklupdė. Privažiavo karininkų ir kariuomenės; kvietė po vieną kalinį ir čia pat, darbo aikštelėje, tardė. Sunkvežimio vairuotoją (jis – laisvas pilietis, aptarnaudavo statybas) suėmė ir išvežė į stovyklos kalėjimą. Kaliniams surakino rankas, išvedė į stovyklą. Žinoma, kaltininkų nerado.

Kitą dieną statybos aikštelėje po poros valandų darbo kaliniai pradėjo streikuoti, reikalauti, kad iš kalėjimo paleistų vairuotoją. Aišku, vairuotojas buvo kaltas, jog ne vietoje pastatė sunkvežimį. Streikas tęsėsi iki darbo pabaigos. Grįžę į stovyklą, nutarė pradėti visų stovyklos kalinių streiką. Tada stovyklos administracija reikalavimą patenkino, vairuotoją išleido į laisvę, jis vėl važinėjo į darbovietę. Kaliniai pasiūlė čekistams už sudaužytą sunkvežimį atskaityti iš jų uždarbio.

PAPILDYMAS IŠ EKIBASTUZO

1953 metų pavasarį iš Ekibastuzo (Šiaurės Kazachstanas) stovyklos į Kengyrą atvežė apie 500 politinių kalinių. Dauguma jų iš Vakarų Ukrainos, kiek mažiau lietuvių bei kitų tautybių žmonių.

1952 metų rudenį lietuviai kaliniai kartu su ukrainiečiais ruošė pabėgimą iš Ekibastuzo stovyklos. Maždaug už 30 metrų nuo stovyklos tvoros buvo nenaudojamas apleistas žvyro bei akmens skaldos karjeras (pasakojo politinis kalinys Alfonsas Kairys ir kiti ten buvę). Lietuviai ir ukrainiečiai sugalvojo iš barako, stovinčio stovyklos zonoje arčiau karjero, iškasti tunelį – paruošti kelią pabėgimui.

Lietuvos žemėje iškasti tokį tunelį būtų sunku, o Kazachstane, nors gruntas labai kietas, tai padaryti įmanoma.

Buvo labai atkaklus, sunkus, pavojingas, sakykim, tam pasiryžusių žmonių darbas. Pirmiausia sudarė 40-45 kalinių brigadą – ukrainiečių, lietuvių, vienas kitas estas, latvis, pora rusų – ir apgyvendino mažoje sekcijoje.

Po gultais atplėšė kelias grindų lentas ir pradėjo kasti. Paskaičiavo ir surado trumpiausią kelią į karjerą. Žemes, akmens duženas išnešdavo mažuose maišeliuose už stovyklos zonos į kalinių statomus objektus. Dalį iškasenų išpildavo į tualetus.

Kasdami tunelį, naudojosi kišeniniais žibintuvėliais, kuriuos įsigijo iš laisvų miesto gyventojų. Be to, turėjo du gulsčiuokus ir medinę liniuotę – metrą, kas leido nustatyti tiesų tunelio kasimo kelią. Dirbo dieną ir naktį, poilsio ir švenčių dienomis. Kaliniai gydytojai palikdavo darbo dienornis sveikus, tariamai sergančius, žmones zonoje. Iš objektų draugai atnešdavo lentgalių, kuriais tvirtindavo tunelio lubas. Sargyba leisdavo į zoną įnešti

lentgalius kaip prakurus sekcijų apšildymui (krosnis kūreno anglimis). Tunelio aukštis apie 1,45 m, plotis – 0,85 m. Darbo sąlygos labai blogos: trūko oro, reikėjo saugotis prižiūrėtojų ir kitų blogų akių.

Aštuonis mėnesius kasė 100-110 metrų tunelį. Darbas buvo baigtas, beliko pasinaudoti tuneliu ir...į laisvę.

1953 metų pavasarį (tunelis buvo ką tik baigtas kasti) valė tualetus ir rado žemių bei akmens duženų. Čekistai, tą pastebėję, pradėjo tardyti kalinius, daryti kratas, sustiprino sargybą, daugiau dėmesio skyrė karjerui.

Pradėję kasti tunelį, kaliniai ruošėsi pabėgimui – kaupė maistą, drabužius ir kitus būtinus daiktus, reikalingus nelegalioje kelionėje. Tuo laiku, kai čekistai tardė kalinius, ieškojo vietos, iš kur imtos žemės ir akmens duženos, 16 žmonių naktį išbėgo iš stovyklos. Tarp jų – du lietuviai. Šešiams pasisekė pabėgti, jie laisvėje išbuvo apie dvi savaites, o dešimtį pasitiko automatų šūviai.

Kitą dieną kaliniai paskelbė streiką, sudegino medžio apdirbimo fabriką. Po penkių dienų streiko čekistai jėga stovyklą išformavo.

Dalį Ekibastuzo stovyklos kalinių atvežė į Kengyro lagerį. Tarp jų – buvęs Dzūkijos krašto partizanas Alfonsas Kairys, labai energingas, gudrus, sumanus vyras (baigęs lietuviškos gimnazijos keturias klases). Šis žmogus kovojo Dzūkijos krašto partizanų būryje, kuris saugojo partizaninio judėjimo vadus pictryčių Lietuvoje. 1945 metais kautynėse su bolševikais kulkosvaidžio šūvių serija nukirto jam kairiąją ranką iki peties. Čekistai netekusį sąmonės partizaną numetė ant gatvės grindinio Daugų miestelyje. Sužeistojų kaimynė, partizanų ryšininkė Bronė Puzonaitė (Balasėvičienė) davė jam vandens. A.Kairys šią ryšininkę vėliau sutiko Kengyro stovykloje.

Atvežtieji kaliniai labai aktyviai dalyvavo Kengyro stovyklos kalinių pogrindžio veikloje. A.Kairys sugebėjo kopijuoti – padaryti kito asmens rankraštį. O tai labai svarbu pogrindžio darbe, nes galima sukelti didelių intrigų tarp čekistams pataikaujančių kalinių, dirbusių administracinį darbą bei vadovavusių brigadoms.

1953 m. vasarą operatyvinės dalies grupės vadovas Algirdas Vyšniauskas ir Alfonsas Kairys (dalyvavo dar penki asmenys) vykdė labai sudėtingą pogrindžio užduotį. A.Vyšniauskas, suklastotą rankraštį turėjęs perduoti ukrainiečiui, o paskui su savo vyrais pulti tris čekistų šnipus, pateko į

prižiūrėtojų rankas. Užduotį vykdyti baigė A.Kairys. A.Vyšniauskas nespėjo paslėpti rankraščio, prižiūrėtojai jį rado, bet iš jo nepaėmė. Kol nuvedė iki komendantūros pas režimo viršininką, A.Vyšniauskas raštą prarijo. Čekistai perpyko, sumušė ir, parą išlaikę karceryje, paleido. Žmogus grįžo uždažytomis akimis, sumušta galva ir krūtine, spaudydamas kraujais.

1952 metų pabaigoje A.Vyšniauskas buvo pervestas į III punktą. Tuo laiku tarp II ir III punktų nebuvo griežto atskyrimo ir kaliniai laisvai bendravo. III punkte kalinių pagrindyje energingai dirbo Antanas Maziliauskas (gyvena Jonavoje). Tame punkte pagrindžio branduolį sudarė: Antanas Maziliauskas, Algirdas Vyšniauskas, Antanas Petrikonis (gyvena Kaune), partizanavęs Dzūkijoje, sužeistas, be sąmonės pakliuvo į čekistų rankas, žmonių neišdavė. (A.Petrikonio kalinio Nr.SŽŽ – 843).

1953 m. žiemos pabaigoje susitikau su Algirdu Vyšniausku kalinių statomo vario rūdos apdirbimo fabriko teritorijoje prie 79-os atžymos ("semdešiat deviatąja atmieta"). Susitikimas rizikingas. Pirma, A.Vyšniauskas buvo sekamas čekistų ir jų agentų kalinių. Antra, aš atėjau apsirengęs kito kalinio rūbais, t.y. svetimu numeriu ir svetima pavarde, nes punktai jau buvo griežtai atskirti. Išimtis ta, kad į fabriko statybas vesdavo tris keturias brigadas iš II punkto.

Šio susitikimo tikslas – ryšio tarp visų (trijų) punktų ir kalėjimo organizavimas, stovyklos kalėjimo (jis III punkte) kalinių aprūpinimas maistu. Susitarimas ir signalų parinkimas (šauksmas "valio", dainos žodžiai ir t.t.) atitinkamai akimirkai (streikas nuo tada ir tada). Be to, darbo ar bado streikas arba išaiškintų agentų viešas puolimas, karo atveju, jei čekistai bandytų sunaikinti kalinius, ginklų (kovos peiliai, durtuvai) gamyba, jų gabenimas į stovyklą ir slėpimas.

Susitikime dalyvavo Pranas Vaičaitis, Antanas Maziliauskas.

Kiekviename punkte veikė skaitykla, kurioje galėjai rasti kelias marksistinio turinio knygas ir kai kuriuos cenzūros leistus "Pravdos" laikraščio numerius. Kaliniai vogdavo "Pravdą", nes laikraščio popierių naudojo rūkymui. Geras derinys – "Pravdos" laikraštis ir Saratovo gamybos antros rūšies machorka.

Šiek tiek žinių kaliniai "sumedžiodavo" iš "Pravdos". II punkte veikė centrinis stovyklos radijo mazgas. Senbuviai kaliniai rusai sakydavo, kad programos iš Maskvos specialiai paruoštos milijonams pasmerktųjų.

Radijo mazgo priežiūra ir remontu rūpinosi lietuvis kalinys Valentinas Valius (gyvena Skuode). Jis – aktyvus stovyklos pagrindžio dalyvis, social-demokratinį pažiūrą žmogus. Kodėl lietuvių leido dirbti tokioje vietoje? Ogi jis, radiotechnikas, sirgo plaučių džiova. V.Valius kartu su lenku ir rusu inžinieriais slapta nuo čekistų sumontavo mažytį radijo aparatą. Tokiu būdu kalinių pagrindis naudojosi išorinio pasaulio žinių šaltiniais: "Pravdos" laikraščiu, slaptu radijo imtuvu, žiniomis iš Kengyro laisvųjų lenkų, siuntiniuose iš Lietuvos paslėpta informacija.

Mažiau žinių apie I punktą, kuriame gyveno kalinės moterys. Tėn organizuotas pagrindis neveikė. Kalinių lietuvių moterų buvo apie 400-500.

Ką galima pasakyti apie Kengyro politines kalines lietuves?

Pirmiausia jos savo tvarkingumu, darbštumu skyrėsi iš kitų tautybių kalinių moterų būrio. Iš tų menkų skarmalėlių, kuriuos malonėdavo duoti čekistai, lietuvės sugebėjo pasipuošti ir pralenkėti kitas (pamatėme per sukilimą; apie tai vėliau). Lietuvės stengėsi ir tą mažą kampelį prie grubių medinių gultų papuošti lietuviškais ornamentais. Už tai tekdavo joms ir nukentėti.

Moterys dirbo daugiau negu vyrai. Pirminio vario apdirbimo fabriko statyboje naktimis dirbdavo moterys. Stovyklos vadovybė bijojo kalinius vyrus vesti į darbą naktinei pamainai. O jeigu pabėgs? Kas tada? Aišku, kad Maskva nepagalilės Kengyro pulkininkų čekistų – tai dėl ko rizikuoti! Tegul moterėlės kankinasi toje prakeiktoje statyboje. Iš kitos pusės – tam tikras išskaičiavimas: prižiūrėtojai vyrai gali "pasilinksminti". Tik ne su lietuvėm!

Moterų organizmas atsparesnis įvairiom ligom, ir tai patvirtino blogos stovyklos gyvenimo sąlygos, sunkus priverstinis darbas. Po naktinės pamainos vyrai rasdavo paliktos duonos gabalėlių bei kitokio maisto. Laiškučiais lietuvės susitardavo su lietuviais vyrais, kurioje vietoje paliks maistą.

Kengyro kalinės lietuvės, kurios lietuviškomis dainomis, piešinėliais ir kitomis priemonėmis, lyg kokie švyturiai, palaikė savo likimo draugų moralę, lietuvišką dvasią, guodė nevilties valandą. Keletas iš jų: Valerija Ševčenkaitė-Labanauskienė (Panevėžys), Janina Vitkauskaitė-Miškinienė (Panevėžys), Birutė Kavaliauskaitė-Mačiulienė (Panevėžys, mirusi 1976 m.), Vlada Bitinaitė-Juknevičienė (Panevėžys), Birutė Vertelkaitė-Zakarienė (Vilnius, mirė 1993 m.), Leonida Petrauskaitė-Rajauskienė (Vil-

nius), Marcelė Pupiūtė-Dilienė (Kaunas), Marytė Kraunelytė-Gerlikienė (Kaunas), Petrutė Vasiliauskaitė-Greičienė (Kaunas, Garliava), Nelė Gustaitytė-Šalčiūnienė (Marijampolė), Janina Grincevičiūtė-Vaičaitienė (Šakiai, Galgaudiškis), Verutė Tijūnaitytė-Valaitienė (Kulautuva), Ona Staugaitytė-Staugaitienė (Kaunas), Zina Kiauleikytė-Beitienė (Kaunas).

Tai ne visos lietuviškos kalinės moterys, kurias reikėtų paminėti. Deja, atmintyje laiko dulkės uždengė brangius vardus.

Tarp I, II ir III punktų kalinių moterų ir kalinių vyrų veikė slapta paštas. Toks susirašinėjimas turėjo teigiamų ir neigiamų pusių. Lietuviai vyrai nerašydavo svetimtautėms, o lietuviškos moterys?.. Viena kita bandė susirašinėti su rusu, ukrainiečiu, mongolu, armėnu (vėliau viena ištekėjo už mongolo, kita – už armėno). Atrodo, kas čia blogo. Deja, vyrai tokį lietuvių elgesį smerkė. Gal per daug nacionalizmo buvo mumyse? Iš kitos pusės – maža tauta, o čia stovykla, kurios "gyventojai" lietuviai kaliniai – kovotojai už laisvę, už Lietuvą.

Susirašinėjimas veikdavo žmonių psichiką. Ir vieną, ir antrą užvaldydavo neakivaizdi meilė. Būdavo ir tokių kuriozų, kad norėdavo vestis neakivaizdiniu būdu. Tai atsitiko 1952 metų gale, kai lietuvis kalinys Stasys Šoris vedė neakivaizdiniu būdu. II punkte buvo senas lietuvis kalinys kunigas. S.Šoris, dirbęs "nariadčiku", susirašinėjo su lietuvaite; ūkio kieme, užlipęs ant mechaninių dirbtuvių stogo, iš tolo pasimatė ir pasiūlė vesti. Ar teisingai pasiūlė kunigas, sutuokdamas neakivaizdiniu būdu – nežinau. Bet taip buvo! Vyrai ėjo pas kunigą, bet jis įrodė, jog tai galima. Kiek žinau, ši "pora" niekada nesusitiko.

Galų gale, kokia ta meilė bebūtų, viena aišku: meilė žmogui reikalinga kaip duona, kaip oras. Sakoma, kad protą nugali meilės jausmas. O gal ir gerai! Vis dėlto būtų blogiau, jei tą jausmą nugalėtų protas. Tada žmonės taptų asketais, o Žemės planeta – smėlėta dykuma. Gyvenimas įrodė, kad meilės jausmui vieta, laikas, būtinos sąlygos lemiamos įtakos neturi.

Štai dabar ir reikėtų pakalbėti apie kalinių meilę. Suprantama, sunku įsivaizduoti žmogui, nebuvusiam už grotų, nevalgiusiam dvokiančios kalėjimo ar stovyklos sriubos, paaiškinti kas tai yra.

Pabandykim! Ryte, dieną, vakare ar naktį visai netikėtai, kaip ištinka mirtis, jus suėmė. Jūs tardomojo (saugumo) kalėjimo rūsyje, kur ir dienos šviesos nematyti. Bėga dienos, savaitės, mėnesiai, jus tardo ir dažniausiai

naktimis. Jūs išvargstate, galvoje pinasi įvairiausios mintys: kas manęs laukia? Gal mirties bausmė, ilgas kalinio kelias iki Vorkutos, Kolymos, Kazachstano dykumos, baisaus Norilsko. Tardomajame kalėjime jūsų dvasinis gyvenimas labai įtemptas, mažą poilsio, čekistai muša, kankina (velka metalinius "marškinius", spaudžia rankas antrankiais ir t.t.). Namiškių, draugų, pažįstamų, mylimosios, mylimojo ilgesys dar giliai įsirėžę jūsų vidiniame pasaulyje; dar labai ryškūs ir gyvi praeities prisiminimai. Nors kas minutę naikina psichologiškai ir materialiai, bet dar svetima kalinio psichologija. Bet... patys to nejaučiate, dienų tėkmė jus keičia; jūs tolstate nuo to gyvenimo, kuris liko už kalėjimo durų, pamažu keičiasi ir vidinis pasaulis.

Jūs nuteisė. Viena pakopa kalėjimo gyvenime pakilote "aukščiau". Jums neskirta mirties bausmė, bet 25 metai... klajonių, kur pamatysite daugybę persiuntimo kalėjimų kamerų, stovyklų, sutiksite įvairiausio plauko žmonių. Tik visur ir visada būsite su vienos lyties žmonėmis. Laiko tėkmėje nultosite nuo tų dienų, kurias leidote iki arešto. Jos atrodys lyg gražus sapnas ar tolimas miražas.

Jūs jau tikras kalinys, jūsų psichologija – kalinio. Dabar jūs pajuntate vienvatę, nors aplink pilna tokių pat vienvatę jaučiančių vargšų. Jūs jaučiate vienvatę. Savo vaizduotėje kuriate priešingos lyties paveikslą nuo galvos iki kojų, nuo stambiausių iki smulkiausių išorinių bruožų. Sukuriate jo dvasinį pasaulį, jame matote tik gėrio ir grožio derinių vėrinį. Tai tinka abiem: vyrui ir moteriai.

Pradžia – laiškučiai. Trūksta popieriaus, niekas jo neduoda, bet randate būdų nugalėti visus sunkumus, visas kliūtis. Laiškutį reikia perduoti! Kaip? Čia taip pat aibės atvejų. Taip, tie laiškučiai dar ne meilės, jie draugiški. Juose išliejate savo karčią nedalią, guodžiate savo partnerį, dalijatės įvairių žinių nuotrupomis, kurios patenka iš laisvės.

Kengyro stovykloje veikė slapta paštas tarp moterų ir vyrų punktų. Dažnai draugiški susirašinėjimai baigdavosi prisipažinimu meilėje, nors vienas kito nebuvo net matę. Duodavo ir priesaikas. Žinoma, buvo žmonių, kurie į tai žiūrėjo kitaip. Čia pasirodė visi keturi įvairiausiai sumaišyti žmogaus temperamento bruožai; išryškėjo proto ir valios stiprumo laipsnis. Žmogus pasirodė su visomis savo žmogiškomis ydomis ir silpnybėmis. Išryškėjo jo tikrasis aš.

Negalima smerkti tų, kurie mylėjo. Tai kilnu ir gražu. Būdavo ir nema-lonių dalykų, kada įsimylėjęliai ne iš blogos valios išduodavo pagrindžio paslaptis. Pavyzdžiui: II punkto kalinys lietuvis rašo kalinei lietuvaitei į I punktą ir pasigiria, kad pagrindis davė jam užduotį...

Kalinio meilė – žiaurus dalykas. Pirma, gyvenimas kaip ant ratų. Antra, ateitis nežinoma.

POLITINIŲ KALINIŲ SUKILIMAS

1954 M. GEGUŽĖS-BIRŽELIO MĖNESIAIS KENGYRO STOVYKLOJE
(40 PARŲ TARP GYVENIMO IR MIRTIES)

*...Kančias ir gėlą ašaros nuvijo,
Rūsti širdis ramumo kupina...
Gyvi vaizdai – lyg ūkanoj paskendę,
O tai, kas praeity, regiu kaip šiandie...*

J.V.Getė

Tinka J.V.Getės dedikacija Kengyro kalinių stovyklos 1954 m. gegužės-birželio mėnesių įvykiams. Tai praeities prisiminimas, kuris prieš 40 metų sudrebino ne tik Kengyro stovyklos vadovus, bet ir visą blogio imperiją – TSRS.

Apie Kengyro politinių kalinių sukilimą knygoje "Ko nežinojo Solže-nicynas" ("O čiom ne znal Solženicyn") 1990 m. Vladislavas Nikolajevas rašo: "Iki šių dienų kuriamos legendos apie politinių kalinių sukilimą. Dar vakar tūkstančiai paklusnių, sugniuždytų režimo kalinių sukilo ir visą stovyklą paėmė į savo rankas, išbuvo 40 dienų apsupti kariuomenės..." A.I.Solženicynas "Archipelage Gulage" parašė skyrių "Keturiasdešimt Kengyro dienų". Solženicynas apie sukilimą sužinojo iš savo draugų ir tik iš pasakojimų.

"Aš pirmas, – rašo Nikolajevas – kuriam į rankas pateko steplago do-kumentai. Tiesa, ne visi, nes dauguma jų dar paslėpti MVD ir KGB archy-vuose Maskvoje".

Nei Solženicynas, nei Nikolajevas tikrosios sukilimo priežasties, jo es-mės nežinojo. Tiesa, Nikolajevas knygai "Ko nežinojo Solženicynas" medžiagą ėmė iš archyvų. Deja, čekistams nepasisekė išaiškinti Kengyro

stovyklos politinių kalinių pagrindžio veiklos sukilimo metu. Mėginsiu išnariuoti tų 40 parų tarp gyvenimo ir mirties kai kurias paslaptis, kovų epizodus. Žinoma, sukilimo kovos prie kiekvienos barikados ar barako turėjo savo ypatybes. Mano nuomone, galima sukurti daug grožinės literatūros kūrinių apie žiaurius barikadų mūšius Kengyro stovykloje.

Stovyklos pagrindis veikė labai aktyviai, o tai siutino steplago valdybos viršininką Čečevą, kuris nežinojo ką daryti su nepaklusniais Kengyro politiniais kaliniais. O blogio imperija savo milžiniško darbuotojų aparato dėka engė įvairių profesijų, tautybių žmones, sukūrė lagerinę ekonomiką, kurioje darbo jėga – vergai, paniekinti ir pasmerkti bado mirčiai. Čekistai visokiausiais būdais bandė ardyti politinių kalinių vienybės, draugystės pasireiškimus. Čečevas, kad nuramintų "savo išdykaujančius vaikus", ėmėsi kai kurių gudrybių. Tos gudrybės ne jo sugalvotos, tai visos stalinistinės epochos žmonių naikinimo atradimas, kurio esmė – dirbtinės neapykantos tarp kriminalinių ir politinių kalinių kurstymas.

1954 metų balandžio mėnesį į Kengyro politinių kalinių stovyklą atvežė virš 300 kriminalinių nusikaltėlių. Mes, ten buvę, labai gerai prisimeiname ką tai reiškė tomis dienomis. Reiškė tai, kad stalinizmo šalininkai (nors Stalinas buvo po velėna) nenorėjo pripažinti politiniams kaliniams vyriausybės numatytų lengvatų, būtent: neišleido ligonių, invalidų ir nepilnamečių iš stovyklos, nepašalino grotų nuo barakų langų, nepanaikino asmens numerių ir t.t.

Koks paradoksas! Politiniai kaliniai ir kriminaliniai nusikaltėliai viename lageryje, tuose pačiuose barakuose, toje pačioje valgykloje, toje pačioje darbovietėje. Atrodytų – viskas tvarkoje: vieni ir kiti tos pačios Žemės žmonės. Lagerių valdybos viršininkas Čečevas norėjo "razbaininkų" pagalba palaužti politinių kalinių vienybę.

Kriminalinius nusikaltėlius apgyvendino trečiajame lagpunkte. Tai žmonės, kuriuos galima suskirstyti į dvi grupes. Viena grupė – eiliniai nusikaltėliai: žmonės, padarę išeikvojimus (buhalteriai, ekonomistai, cechų, įmonių vadovai, smulkūs vagiškiai ir t.t.), žodžiu, klystantys ar norėję suklysti piliečiai. Antra grupė – neduok Dieve! Ir kaip ta šventa žemelė tokius galėjo, gali ir galės nešioti? Tai vagys, plėšikai, sadistai, iškrypėliai, žmogžudžiai. Tų niekšelių buvo virš 200.

Jų ir mūsų, politinių kalinių, keliai ir siekiai skirtingi. Tai – dvi priešin-

gos stovyklos. Jie gyveno tarp politinių kalinių; režimas mums senas – stalininis, o jiems – visai kitas. Eidami iš darbo jie net kirvius, laužtuvus pradėjo nešti į zoną. Žinoma, prižiūrėtojai tuos daiktukus, jei pastebėdavo, atimdavo, bet karceriu nebausdavo. Stengdavosi nepastebėti. Tuo tarpu politinių kalinių už laiškutį ar kitą menkniekį kišdavo į karcerį.

Į darbą jie taip pat eidavo pagal norą. Darbe užsiimdavo peilių, durtuvų gamyba. Na, o tie likusieji buvo priversti jiems vergiškai tarnauti. Kriminalinių nusikaltėlių būryje buvo vienas lietuvis, prieš areštą dirbęs buhalteriu.

Pirmieji "žiedeliai" pasirodė tada, kai dalis jų, darbo dieną likusių stovykloje, per sieną (tvorą) iš trečiojo lagpunkto perlipo į antrąjį. Pasklido po barakus, ėmė plėšikauti, atiminėti iš politinių kalinių maistą, drabužius. Tas pats vyko ir trečiajame punkte. Tuo metu politiniai kaliniai dirbo, barakuose likę senukai dientvarkiai bei ligoniai negalėjo prieštintis. Čekistai pasiekė sumanytą tikslą.

Politiniai kaliniai reikalą sprendė taip: buvo pareikalauta, kad kriminaliniai mūsų neliestų. Kadangi jie susitarimą ignoravo ir toliau tęsė niekšišką veiklą, tai trečiojo lagpunkto vyrai prievarta sutvarkė santykius. Lagerio administracijos norai neišsipildė. Jų pačių tarybine, komunistine morale išauklėti žmogžudžiai iltis atsuko prieš savo auklėtojus.

1954 metų gegužės 16 diena buvo gražus, saulėtas sekmadienio rytas, baigė žydėti margaspalvės stepių gėlės. Po "sočių" pusryčių kriminaliniai nusikaltėliai būreliais (4-6 žmonės) perlipo per mūro sieną, skyrusią trečiąją lagpunktą nuo antrojo, paskui iš antrojo į ūkio kiemą, iš ūkio kiemo į pirmąjį lagpunktą (mūro tvoros aukštis šeši metrai), kuriame gyveno politinės kalinės moterys. Į moterų zoną jų perlipo vienetai (gal 10-15), nes čekistai ėmėsi priemonių žygiui sustabdyti. Karininkai, prižiūrėtojai ūkio kieme juos suimdavo ir grąžindavo į trečiąjį punktą, bet ne į karcerį. Ne taip lengva kriminalistams buvo perlipti 6 m aukščio tvorą, kai šalia prižiūrėtojai.

Lietuvių politinių kalinių antrojo lagpunkto pagrindžio komitetas (komiteto nariai: Mykolas Klusas, Pranas Vaičaitis, Juozas Šumskas, Adolfas Dilys, Jonas Navickas, Stasys Mačiulis) nusprendė į konfliktą tarp kriminalinių nusikaltėlių ir administracijos nesikišti. Tokį sprendimą priėmė ir kitų tautybių pagrindžiai; tą pasiūlė lietuviai, nes jie pirmieji ėmėsi na-

grinėti esančią padėtį. Susitarta akylai stebėti kriminalinius nusikaltėlius, kai jie pateks į moterų zoną. Be to, per ūkio kiemą buvo užmegztas ekstra ryšys su moterimis. Tuo atveju, jei šie pradėtų netinkamai elgtis moterų zonoje, vyrai buvo pasiruošę apginti savo motinų, seserų, žmonių, bendros kančios draugių garbę, žmogiškumą bei teises.

Jeigu anksčiau šioji tokia kova vyko tarp politinių ir kriminalinių kalinių, kurią laimėjo politiniai, tai gegužės 16 d. kriminaliniai susirėmė su administracija. Į antrojo lagpunkto teritoriją apie dešimtą valandą prigužėjo daug čekistų karininkų ir eilinių prižiūrėtojų (be ginklų; su ginklais lagerio zonoje čekistai niekada nesirodydavo). Visi barakai buvo atrakinti ir politiniai kaliniai vaikščiojo centrinėje zonos dalyje ties valgykla. Antrojo lagpunkto viršininkas pulkininkas Kovnerovas kreipėsi į politinius kalinius, kad jie padėtų sugaudyti kriminalinius, perlipusius per mūro tvorą iš trečiojo punkto ir einančius per ūkio kiemą į moterų zoną.

Pirmojo lagpunkto (moterų) viršininkas kapitonas Liusenkovas ir trečiojo kapitonas Stadnikovas rūpinosi, kad kaliniai kuo daugiau dirbtų, mažiau valgytų ir vykdytų miesto, fabrikų statybas, vario rūdos iškasimo planus – didintų "socialistinės" tėvynės ekonominį potencialą. Didžiausias politinių kalinių priešas buvo Kengyro lagerio operatyvinės dalies viršininkas kapitonas Jevgenijus Ivanovičius Beliajevas (rusiškai kalinių pravadžiuojamas "glavnyj kūm"). V.Nikolajevas Beliajevą vienur vadina kapitonu, kitur – vyr.leitenantu. Kiek prisimenu, turėjo kapitono laipsnį. Solženicynas rašo: "Beliajevas buvo energingas sadistas". Jo viršininkas buvo majoras Timofejevas, kuris su kaliniais tiesiogiai mažai bendravo. Pats žiauriausias prižiūrėtojas buvo Imadi Šarkovas. Šie viršininkai ir daug karininkų, prižiūrėtojų antrajame lagpunkte ėmė gaudyti kriminalinius.

Viršininkai gaudė, o politiniai kaliniai sudarė gyvos sienos užtvareles, kad čekistai nepraeitų, o kriminaliniai galėtų laisvai manevruoti. Kriminaliniai naudojo progą ir akmenimis, plytgaliais ir kitokiu šlamštu ėmė mėtyti čekistus. Politiniai kaliniai nelietė nei vieno, nei kito, tik gyvomis sienelėmis trukdė viršininkams; meiliai su jais kalbėdamiesi, šypsojosi ir net reiškė užuojautą. Karininkai negailėjo gražių žodžių politinių kalinių adresu, apeliavo į jų sąžinę ir laukė pagalbos. Tokios grumtynės tarp kriminalinių ir čekistų tęsėsi apie keturias valandas.

Gegužės 16 d. pavakarį įvykiai pakrypo kitaip.

Kriminaliniai mūro sienoje tarp trečiojo ir antrojo lagpunktų iškalė skylę ir masiškai veržėsi prie moterų zonos.

Iš trečiojo lagpunkto į antrąjį kartu su kriminaliniais atėjo ir politiniai kaliniai (apie 150 vyrų). Trečiojo punkto lietuvių politinių kalinių pagrindžio vadovas Antanas Maziliauskas pranešė antrojo punkto lietuviams (pagrindžio komitetui) apie tai, kad kartu su kriminaliniais dalyvaus ir politiniai.

Prisimena tokie epizodai: antrojo lagpunkto zonoje, už valgyklos ties ūkio pastatu, buvo demonstruojamas kino filmas. Kriminaliniai, apvertę kino aparatūrą, puolė prie ūkio kiemo vartų. Tai ne vartai, bet dvejų sunkios metalinės durys. Vartus išvertė ir minia kalinių įsiveržė į ūkio kiemą.

Ūkio kieme prie moterų lagpunkto mūro tvoros (aukštis 6 m) stojo rankas išskėtęs Kengyro lagerio režimo viršininkas kapitonas Beliajevas ir kreipėsi į kalinius: "Užmuškite mane, nelieskite sienos!" Vagišiai puolė į jį mušti, politiniai, paėmę kapitoną už rankų, nuvedė prie ūkio kiemo išorinių vartų ir jėga išstūmė iš lagerio zonos.

Antrojo lagpunkto lietuvių politinių kalinių pagrindžio komitetas kartu su ukrainiečių bei rusų pagrindžio vadovais nutarė:

1. Sekti kriminalinių nusikaltėlių elgesį.
2. Kartu su trečiojo lagpunkto politiniais kaliniais padėti kriminaliniams išgriauti mūro sieną (tvorą), padaryti praėjimą iš ūkio kiemo į moterų zoną.
3. Apsaugoti ūkio kieme esančius maisto, drabužių bei kitokios paskirties sandėlius nuo galimo plėšimo.

Visa tai buvo pranešta kriminalinių nusikaltėlių vadams. Jie sutiko ir žodžio laikėsi.

V.Nikolajevas ir A.Solženicynas tikrosios 1954 m. gegužės 16 d. padėties nežinojo ir negalėjo žinoti. V.Nikolajevas savo knygai medžiagą ėmė iš archyvo, o A.Solženicynas – iš padrikų Kengyro sukilimo dalyvių pasakojimų. Politiniai kaliniai (pagrindis) tą gegužės 16 d. pavakarį ėmėsi atsakomybės, kad būtų garantuota drausmė, sandėlių saugumas, moterų teisės.

Mūro sienoje, skyrusioje ūkio kiemą ir kalinių moterų zoną, geležinkelio bėgiais, laužtuvais, kūjais buvo pramušta apie 1,3 metro skersmens skylė. Per ją į moterų pirmąjį lagpunktą atėjo virš 500 vyrų. Iš jų – kriminalinių apie 170. Tą vakarą lietuvių kalinių vyrų moterų zonoje buvo apie 60. Iš antrojo lagpunkto lietuvių pagrindžio komiteto narių – Mykolas Klusas,

Juozas Šumskas, Stasys Mačiulis, o kiti nariai – Pranas Vaičaitis, Jonas Navickas, Adolfas Dilys liko savo zonoje. Taip buvo komitete susitarta, kad būtų galima ir pirmajame, ir antrajame lagpunktuose žinoti padėtį, priimti reikalingus sprendimus. Taip pasielgė ir ukrainiečių bei lenkų antrojo lagpunkto pagrindininkai.

Gegužės 16 dieną, 10 valandą vakaro (KGB archyvo duomenimis) į ūkio kiemą buvo įvesti kareiviai, ginkluoti automatais, lengvaisiais kulkosvaidžiais, granatomis ir guminėmis lazdomis. Įvyko šoks toks stumdymasis tarp kareivių ir kalinių. Kiek žinau, žuvusių tą vakarą nebuvo.

Pirmajame lagpunkte moterys ir vyrai visą naktį praleido lauke. Skambėjo lietuviškos, ukrainietiškos, latviškos ir estiškos dainos. Tą naktį moterų zona atrodė kultūros ir poilsio parkas. Tai buvo nuoširdus, draugiškas susitikimas, kurį retkarčiais lyg koks fejerverkas pajvairino čekistų iššautos raketos bei pavieniai automatų, pistoletų šūviai.

Kriminaliniai išlaisvino savo šešis draugus iš izoliatoriaus moterų zonoje, patekusius gegužės 16 d. vidurdienį.

1954 m. gegužės 17 d. ankstų rytą, saulei tekant, į moterų zoną buvo įvesta ginkluota kariuomenė. Atėjo net trys prokurorai. Visa čekistų "svita" stovėjo vadinamoje "lineikoje", į kurią kiekvieną dieną rikiuojamos ir prieš išvedant į darbą kalinės moterys. Išėjęs į priekį prokuroras išrėžė: "Tarybų Sąjungos vardu įsakau: kaliniai vyrai rikiuojasi penketukais, susikimba už parankių ir išeina iš zonos. Neįvykdžius įsakymo – bus sušaudyti vietoje".

Kaliniai, susikibę rankomis, kaip siena stojo prieš kariuomenę, atsisakė išeiti iš zonos, reikalavo, kad kariuomenė būtų išvesta iš moterų lagpunkto ir ūkio kiemo. Žadėjo grįžti į savo lagpunktus tais keliais, kuriais atėjo, pavalgyti pusryčius, išeiti į darbą, palikus tam tikrą kalinių dalį lageryje, ir pradėti derybas su steplogo administracija.

Tris kartus prokurorai kartoją tą patį įsakymą. Paskutiniame įsakyme minėjo 10 minučių terminą.

Kalinių atsakymas – tas pats. Papildomai pasakyta: "Nevarginkite kareivių! Mes nevykdysime jūsų įsakymo, jei turite teisę – sušaudykite!"

Kalbėjo ne visi prokurorai ir ne visi kaliniai. Buvo taip: į priekį išeina prokuroras ir įsako. Kaliniai žaibiškai pasitaria, išeina į priekį kalinys ir atsako.

Tarp įsakymų ir kalinių atsakymų kartojimo viešpatavo mirtina tyla. Atrodė, kad Kengyro stepė laukia baisių įvykių, jos žemė trokšta nekalto kalinių kraujo. Akimirkos svarba, kai mirtis žiūri tiesiog į akis, dvasiškai suartino ten stovėjusius kalinius vyrus ir moteris. Mirtis ne tokia baisi, kai šalia jauti likimo draugų nugalėtą baimę.

Dešimt minučių ir pradės kalenti kulkosvaidžiai, automatų salvės lydės į amžinybę jaunos, pagyvenusius ir senus Kengyro politinius kalinius, o kartu ir kriminalinius.

Įšdidūs, pakėlę galvas aukštyn, ramiai stovėjo kaliniai ir laukė...

Praėjo, prabėgo tos dešimt minučių, lėmusių daugiau kaip trylikos tūkstančių gyvenimą ar mirtį. Dešimt minučių! Ką gyvenime jos reiškia? Nieko! Tai kavos puodelis ar įsimylėjusių audringas bučiny, tai motinos džiaugsmas, kai jos sūnus ar dukra per malonią gimdymo kančią reiškia pirmąją pretenziją mūsų civilizuotam pasauliui.

Dešimt minučių! Mums, ten stovėjusiems, tai buvo ilgas laiko tarpas, amžinybė!.. Tės dešimt minučių skyrė mirtį nuo vergiško gyvenimo. Šį kartą kaliniai atsisakė vergiško gyvenimo ir laukė... laukė mirties.

Po dešimties minučių prokurorai bei steplogo ir lagerio, lagpunktų vadovai (kapitonas Liusenkovas, pulkininkas Kovnerovas, kapitonas Stadnikovas) pasitarę sutiko su kalinių siūlymu.

Taip! Jie sutiko. Keista? Politiniai kaliniai nugali!? Kodėl?

Prisiminkime – tai 1954 metų pavasaris, kai Maskvos Kremliuje po dešimtmečius trukusios priespaudos prasidėjo šioks toks "atšilimas". Tuo laiku lagerių vadovai nežinojo kaip pasielgti – šaudyti, nuodyti dujomis, kankinti, prievartauti, žudyti. Pripratę prie įsakymo, gauto iš aukščiau, jie tiesiog pasimetė, nežinojo kaip elgtis. Kiekvienam steplogo čekistui parūpo savas kailis, nes Stalino-Berijos vergovės piramidė ėmė griūti.

Kengyras – Kazachijos socialistinės tarybinės respublikos kalinių miestas. Respublikai tuo metu (1954 m.) vadovavo L.I. Brežnevas, vėliau pasaulio labai "mylimas" politinis juokdarys. 1954m. jis buvo Kazachstano kompartijos centro komiteto pirmasis sekretorius. Suprantama, apie gegužės 16 d. įvykius Kengyro politinių kalinių stovykloje jis buvo informuotas. Apie juos žinojo ir Tarybų Sąjungos komunistų partijos centro komitetas. Steplogo administracija, kaip rodo archyvų duomenys, tą pačią naktį pranešė Maskvai ir Alma-Atai.

Iš ūkio kiemo ir moterų lagpunkto kariuomenė buvo išvesta, kaliniai vyrai grįžo į savo zonas. Po pusryčių apie du trečdaliai antrojo ir trečiojo lagpunktų kalinių išėjo į darbą, o likusieji mėgino tartis su stovyklos administracija dėl buitinių bei politinių sąlygų gerinimo. Be to, dienos metu, t.y. gegužės 17 d., pirmadienį, kaliniai "sulopė" tvoras tarp lagpunktų ir ūkio kiemo bei moterų zonos.

Steplago administracija savo nuožiūra (tai prieštaravo stovyklų vidaus taisyklėms) tarp trečiojo ir antrojo vyrų kalinių lagpunktų bei ūkio kiemo ir moterų zonos spygliuota viela atitvėrė mirties juostas. Stovykloje esantiems ir iš darbo grįžtantiems kalinams paskelbė, kad mirties zona veikia nuo gegužės 17 dienos 17 valandos. Kaliniai, įžengę į mirties zoną, bus šaudomi vietoje be įspėjimo.

Steplago administracijos veiksmai, kuriais norėta įbauginti Kengyro politinius kalinius, prieštaravo "demokratiškiausios" pasaulyje TSRS vyriausybės įstatymams ir TSKP CK nurodymams. Įstatymai kalbėjo politinių kalinių kalba, teikė vilties laisvam, prasmingam ir žmogiškam gyvenimui. Tačiau vietiniai, o gal ir Maskvos čekistai "nesuprato" tik truputį padvelkusių demokratijos vėjų. Tai, ką padarė gegužės 17 d. Kengyro politinių kalinių stovyklos administracija, giliai psichologiškai veikė žmones ir beliko rinktis vergo gyvenimą ar sąmoningą mirtį kovos lauke.

Kaliniai pasirinko garbingos kovos kelią. Dauguma jau buvo grįžę iš darbo objektų į stovyklą, kai iš trečiojo lagpunkto gavome laiškelių, kuriuose pranešė apie tvoros (sienos) šturmą per mirties juostas tiek iš III, tiek iš II lagpunktų pusės. Trečiojo lagpunkto kaliniai pradėjo kasti griovį per mirties zoną iki tvoros, skiriančios III ir II punktus. Tuo pačiu laiku prasidėjo mirties zonų apšaudymas. Trečiojo lagpunkto pusės mirties zoną iš sargybos bokštelio, esančio ant išorinės stovyklos sienos prie centrinių vartų, apšaudė du lengvieji kulkosvaidžiai ir trys ar penki automatai. Toks apšaudymas vyko ir prie antrajame punkte esančios mirties zonos.

Gegužės 17 d., kai buvo atstatomos tvoros tarp lagpunktų, ūkio kiemo bei moterų zonos, prižiūrėtojai mažiau dėmesio skyrė kalinių judėjimui tarp III ir II punktų. Jiems rūpėjo, kad I punkte (moterų) neliktų vyrų arba moterų – ūkio kieme, II, III punktuose. Tuo pasinaudojo kriminaliniai ir kai kurie politiniai kaliniai – apie 70 kriminalinių nusikaltėlių liko antrajame lagpunkte.

Trečiojo lagpunkto politiniai ir kriminaliniai kaliniai per mirties zoną, apšaudomi čekistų, ėmė šturmuoti tvorą, skiriančią juos nuo II punkto. Buvo kasamas griovys ir statoma barikada mirties juostoje. Antrajame lagpunkte taip pat ėmėsi priemonių: II punkto politiniai ir kriminaliniai kaliniai ėmė vilkti iš valgyklos stalus, suolus bei kitokį inventorių prie mirties zonos, skyrusios II punktą nuo III, ir pradėjo statyti barikadą.

Man ir Pranui Vaičiui teko būti už trijų metrų nuo apšaudomos mirties juostos II lagpunkto pusėje. Tai buvo prie išvedimo į darbą tako ("linikos"). Mus dengė 1, 2, 3-os žeminių aptvaro siena ir apšaudymas negrėsė. Mudviem, vienam ukrainiečiui ir vienam rusui buvo pavesta vadovauti politiniams kalinams, statantiems barikadą prie III punkto tvoros per mirties juostą. Mūsų tikslas buvo toks: kuo mažiau aukų ir daugiau naudos. Mums pasisekė. Tą gegužės 17 d. pavakarį, statant barikadą prie III lagpunkto tvoros, politinių kalinių iš II punkto nušautų nebuvo, tik sužeistų. Žinoma, mūsų uždanga buvo sąlyginė: kartais nustodavo šaudęs bokštelis, esantis prie išvedimo į darbą vartų, o pradėdavo šaudyti priešingoje išorinės stovyklos tvoros esančio bokštelio sargybiniai. Tada mes būdavome atvirame lauke. Užteko apšaudymą pakreipti iš mirties zonos ir... sudiev, likimo broliai!

Kitaip elgėsi kriminaliniai, buvę II punkte. "Razbaininkai" su kitų, taip pat ir su savo gyvybe nesiskaitė. Jie, gavę iš politinių kalinių dantų miltelių ir pastos, gaminosi kažkokį alkoholį. Gerokai apsvaigę, šalia mūsų lošia "21" ("ačko"). Kuris pralošia, pasako: "Dosvidanija, bratcy!" ir, paėmęs kokį nors daiktą, eina į mirties zoną statyti barikados. Toks statytojas krinta pakirstas kulų, kitas sužeistas, "gražiai" keiksnodamas, dar spėja grįžti ir miršta prie mūsų kojų. Lavoną jo draugai meta į mirties zoną. Visa tai vyksta be didelių emocijų, sielvarto – tarsi tai būtų kasdieninis reiškinys. Kai kurie sunkiai sužeisti buvo gabenami į II punkto ligoninę. Šalia valgyklos stalų, suolų barikados užtvartą "stiprina" ir "razbaininkų" lavonai.

Kulkosvaidžiai ir automatai kalena be pertraukos, kulkos ardo mirties zonos žemę, kai kurios lyg pasiklydusios atsimuša į barako sieną. Kulų ardoma dulka mirties zonos žemė, dejuoja sužeistieji ir, keiksmuodžius maišydami su Dievo vardu, čia pat miršta. Vaizdas kraupus.

Politinis kalinys ukrainietis Jurijus Ferenciuokas kartu su keliais kaliniiais prie barako pagavę karininką nešė į ugnies zoną. Kelias minutes nu-

stojo šaudę sargybiniai, bet į karininko šauksmą mažai reagavo ir savo kruviną darbą tęsė. Žinoma, tiesiog į karininką nešaudė, o jis drebančiu iš baimės balsu šaukė: "Namuose šeši vaikai, aš blogo kaliniams niekada nelinkėjau!" Taip, tas karininkas dirbo tiekėju ir kaliniams buvo geras žmogus. Mes reikalavome, kad jį paleistų. Uniforma ne visada parodo žmogaus blogumą ar gerumą. Karininką paleido, ir jis nubėgo prie stovyklos vartų.

Zonoje (II punkte) buvo likę čekistų karininkų ir prižiūrėtojų, nes jie ruošėsi vakariniam patikrinimui, o staiga prasidėjo nenumatyti įvykiai. Organizavome jų išvedimą iš zonos. Politiniai kaliniai jų nemušė, gyvybės atimti nenorėjo. Tą paties pareikalavome ir iš kriminalinių. Be to, kai kurie karininkai bei prižiūrėtojai kalinių atžvilgiu buvo geranoriškai nusiteikę ir stengdavosi bėdoje padėti.

Tiesa, zonoje buvo surastas žiaurus prižiūrėtojas Imadi Šarkovas. Jį kaliniai taip pat nunešė į apšaudomą mirties zoną ir ten išlaikė apie pusę valandos. Jis kraupiai šaukė ir per tą pusvalandį pražilo, nors jam buvo tik 35 metai. Po to Šarkovas ilgai sirgo, gydėsi pietų kurortuose, o kai po sukilimo grįžo į stovyklą, kaliniams buvo labai geras.

Kai barikada buvo baigta statyti (o tai truko apie dvi valandas), dauguma kalinių iš III lagpunkto perėjo į II, iš II – į ūkio kiemą.

Sužeistuosius paguldė į II lagpunkto ligoninę, lavonus – į morgą.

Pradėta statyti barikada ūkio kieme prie moterų zonos tvoros. Medžiągų ūkio kieme buvo: geležinkelio bėgių, pabėgių, vandentiekio ir kanalizacijos vamzdžių, plytų, iš molio išdegtų vamzdžių, įvairaus dydžio metalo strypų, spygliuotos vielos.

Nors čekistai šaudė iš kulkosvaidžių ir automatų, darbas prie moterų zonos tvoros virte virė. Sužeistieji dejavo ir tuojau pat buvo gabenami į ligoninę, o kai kurie mirštantys dar spėdavo atsisveikinti su likimo draugais.

Barikada buvo pastatyta ir išmušta skylė tvoroje, kai aš, Pranas Vaičaitis, Vytautas Markevičius, Feliksas Karbauskis artėjome prie moterų zonos. Pirmas per išmuštą tvoroje plyšį nuėjo F.Karbauskis, antras bandė dzūkas Vytautas Markevičius. Tik spėjo Vytautas pasikelti, atsisuko į mane ir sako: "Einam". Tą akimirką kulkosvaidžio kulkos prakirto barikados skardą ir Markevičius suklupo. Iš krūtinės plūstant kraujui, dar sušuko: "Tėvynės nematysiu!"

Tuo laiku čekistai atidengė ugnį į visus tris lagpunktus iš kulkosvaidžių, stovėjusių ant steplogo (lagerių) valdybos stogo. Laimė, stovykla buvo išdalinta gardais (kalitkomis), tai prie tvorų sienų buvo galima apsisaugoti nuo kulų. Kariuomenė puolė ūkio kiemą ir moterų zoną. Čia įvyko žiaurios skerdynės. Ūkio kieme žuvo daugiau kaip 50 kalinių, iš jų lietuviai: Vytautas Markevičius, Kazys Rindeika, Kazimieras Šiugždinis, Povilas Seikalis.

V.Nikolajevas knygoje "Ko nežinojo Solženicynas" rašo, kad Povilas Seikalis žuvo prie moterų zonos tvorės. Tikrovėje jis žuvo tarpvartėje tarp ūkio kiemo ir II lagpunkto. Kai prasidėjo puolimas, mudu su P.Vaičaičiu bėgome kartu, o netoli mūsų – Povilas. Aš bėgau pirmas, antras – P.Vaičaitis, o šalia jo – P.Seikalis. Pranas Vaičaitis ir matė, kaip Povilas, pakirstas automato kulų, krito aukštiekninkas.

Tarpvartėje žuvo keli žmonės, buvo ir sužeistų. Mudu su P.Vaičaičiu girdėjome dejavimus, nes slėpėmės už tvoros griovelyje gal už 7 metrų nuo tų nelaimingųjų. Bandėme gelbėti sužeistuosius, paimti lavonus, bet... aplinkui viskas maišėsi; raketos apšviesdavo stovyklą ir vėl aidėdavo šūviai. Iš moterų lagpunkto sklido klyksmas, nes ten visą naktį vyko grumtynės. Į jų zoną atvažiavo gaisrinės mašinos ir vandens srove čekistai bandė suvartyti kalinius į barakus.

Iki vidurnakčio apšaudė visą trečiojo skyriaus stovyklos zoną. Protarpiais išjungdavo elektrą, įvairiaspalvės raketos nušviesdavo padangę, kulkosvaidžių ir automatų salvės ne vieną kalinį lydėjo į kapus.

Po vidurnakčio II ir III lagpunktų apšaudymą nutraukė, tik ūkio kieme retkarčiais nuaidėdavo pavieniai šūviai.

Be pertraukos vyko skerdynės moterų zonoje. Iš II ir III lagpunktų girdėjosi moterų ir vyrų riksmas, pagalbos šauksmas, giesmių nuotrupos, kareivių keiksmai, nuolatiniai šūviai.

Kaliniai laisvai vaikštinėjo iš II į III lagpunktą ir atvirkščiai. Punktuose nebuvo prižiūrėtojų, bet kaliniai laikėsi drausmės:ėjo į valgyklą ir maisto ėmė tiek, kiek priklausė pagal normą. Plėšikavimo, grobimo, muštynių, keršto, sąskaitų suvedinėjimo nebuvo. Štai čia ir pasirodė stovyklos politinių kalinių pagrindžio jėga. Žinoma, tiek lietuvių, tiek ukrainiečių bei kitų tautybių pagrindžiai liko pagrindžiais. Jie lyg kokia nematoma jėga vadovavo stovyklos kalinių gyvenimui.

Gegužės 18 d. rytas nieko naujo ar gero nežadėjo. II ir III lagpunktų kaliniai galvojo kaip išvaduoti arba bent padėti moterų zonoje esantiems žmonėms. Tarėsi lietuvių, ukrainiečių, lenkų, rusų pagrindžio vadovai. Buvo pakviesti kriminalinių kalinių, likusių II, III lagpunktuose, vadai. Be to, išklausa nuomonė vadinamųjų "juodųjų", tai yra Kazachstano, Kaukazo atstovų. Sunkiausiai sekėsi su kazachais, uzbekais, tadžikais, kirgizais.

Nuspręsta statyti barikadą prie ūkio kiemo vartų II lagpunkte, paskui rikiuotis ir tylos maršu per ūkio kiemą eiti į moterų zoną. Tai buvo ryžtingas, rizikingas sprendimas, bet norint padėti kraujuose ir ugnyje skęstantiems I lagpunkto žmonėms, kitos išeities nebuvo.

Pirmiausia mėginta statyti barikadą, gal net nestatyti, o vaizduoti jos statybą. Iš karto pasipylė automatų šūviai.

Tuo pačiu laiku buvo ruošiami žmonės "taikos" maršui. Su vadinamaisiais "juodaisiais" kalbėta kiek griežčiau. Jiems buvo pasiūlyta užsidaryti 7, 8, 9 žeminėse (9 žeminėje gyveno invalidai) ir nesimaišyti po kojornis arba dalyvauti numatytoje priemonėje. Tarp "juodųjų" vadų kilo nedidelis sąmyšis, bet vis dėlto ir jie sutiko eiti kartu.

Prie II lagpunkto į darbą išvedimo vartų atėjo kalinių delegacija, sudaryta iš įvairių tautybių atstovų, ir pareikalavo budinčiųjų čekistų, kad atvyktų trečiojo skyriaus viršininkas papulkininkis Fiodorovas.

Kartu su papulkininkiu atvyko dar keli aukšto rango karininkai iš valdybos. Kalinių delegacija jiems įteikė ultimatumą su reikalavimu baigti žudynes moterų zonoje, išvesti kariuomenę iš ūkio kiemo ir I lagpunkto. Priešingu atveju – beginkliai II ir III lagpunktų kaliniai žengs į I lagpunktą. Tegul žus visi stovyklos kaliniai! Terminas – 30 minučių.

Kalinių reikalavimas buvo trumpas ir griežtas. Karininkai norėjo kažką sakyti, bet mūsų delegacija (dalyvavau ir aš) apsisukusi nuėjo.

Gegužės 18 d. apie 10 – 11 val. po minėtų derybų su stovyklos administracija prie II lagpunkto vartų kariuomenė buvo išvesta iš ūkio kiemo, moterų zonos. Kareiviai, išeidami iš ūkio kiemo ir I lagpunkto, kartu paėmė užmuštuosius ir sužeistuosius, kurie nebeturėjo jėgų pasislėpti, patekti į II ar I lagpunktų ligonines.

Kiek žinoma, tą naktį (gegužės 17 d. naktis ir 18 d. rytas) žuvo virš 70 kalinių, 8 ar 10 lavonų liko kalinių žinioje. Tie lavonai, kariuomenei išėjus, buvo suguldyti vienoje eilėje prie pirties II lagpunkte. Kaliniai pa-

kvietė stovyklos administraciją, kad ji galėtų "pasidžiaugti" savo kruvino darbo vaisiais.

Karininkai bandė aiškinti, kad kareiviai šaudė į viršų, bet pamatę kulų sudraskytus lavonus, nutilo ir nuleido galvas. Kažkas iš kalinių suriko: "Budeliai! Nusiimkit kepures! Gerbkite nekaltas aukas!" Lyg pagal karišką komandą čekistai nusiėmė kepures... O! Kaip sunku tai padaryti! Bet... laikai keičiasi... Kengyro stovyklos kalinių kantrybė baigėsi...

Pareigūnai tvorose, pastatų sienose ieškojo kulų, jas išlupinėjo, vyniojo į vatą, dėjo į dėžutes ir žadėjo išaiškinti nusikaltėlius.

Deja, liko tik pažadai, o dėžutės su kulkomis paslaptinai dingo.

Kaliniai, paguldę žuvusiuosius į skubomis sukaltus baltų lentų karstus, išlydėjo juos iš stovyklos teritorijos. O tie lavonai, kuriuos paėmė čekistai, nežinia kur buvo palaidoti.

Gegužės 18 d. rytą išvaduojami kaliniai iš stovyklos kalėjimo ir išleidžiami naujai atvežti iš karantino.

Visi lagpunktai susijungia, tvorose padaromi platūs praėjimai. Tyla gaubia zoną, tik girdėti malonus moterų ir vyrų juokas. Vyras sutinka žmoną, kaimynai – kaimynės. Na, o "sirgę" meilės liga, t.y. buvę įsimylėję per laiškučius, žiūri vieni į kitus ir... Nuostabu! Vieni patenkinti akivaizdžiai pamatę savo išsvajotąją ar išsvajotąjį, o kiti... nusivilia "popierinės" meilės vaisiais ir jų svajonės lyg smėlio pilys akimirksniu subyra. Nors pastarųjų buvo vienetai. Dauguma po baisių kančios ir ilgesio metų vėl susitiko, sukūrė gražias lietuviškas šeimas ir šiandien tebegyvena.

STEPLAGO VALDYBA

Steplago viršininkas pulkininkas A.Čečevas buvo pats galingiausias ir svarbiausias asmuo valdyboje. A.Čečevas tiesiogiai pakluso Maskvai ir su vietine Kazachijos valdžia visiškai nebendravo. Jį aptarnavo asmeninis virėjas ir asmeninis kirpėjas. Jo žinioje buvo keliolika lengvųjų lėktuvų, kurie stovėjo aerodrome netoli Kengyro. Lėktuvais ieškodavo kalinių bėglių, juos naudojo asmeniniams reikalams. Lagerio vadovai skirdavo gyvenamąjį plotą (butus) savo darbuotojams ir sargybai, registruodavo sutuoktuves ir skyrybas, išduodavo gimimo ir mirties pažymėjimus.

Lageris buvo galingas. Jam priklausė vergų darbas, kariniai daliniai,

valdžia, kuri valdė milijonus įmonių. Tai valstybė valstybėje, kuriai priklausė net geležinkeliai, traukiniai, ligoninės.

Steplogo valdyba kopijavo valstybinės valdymo struktūras. Viršininko pavaduotojai: papulkininkiai Riazanovas, B.Ščetininas ir K.Oliuškinas.

Valdybos skyriai:

– Spec. skyrius, kuris garantavo slaptumą. Jam vadovavo papulkininkis Gorban.

– Režimo – operatyvinis skyrius. Tai cenzūra (laiškų ir t.t.) ir darbas su lagerio prižiūrėtojais (nadzirateli). Vadovavo kapitonas Vasiljevas.

– Trečias skyrius – mįslingas. Jį vadindavo operčekistų (operčekistkim). Darbas su užverbuotais kaliniais, tardymas, kalinių nuotaikos ir mąstymo kontrolė. Vadovas – papulkininkis Zarovniajevas.

– Politinis skyrius. Vadovas – papulkininkis Vladimirovas.

– Sukarintos sargybos skyrius, vadovas – pulkininkas Rachmanovas.

– Planavimo – rangos skyrius. Vadovas – generolas-leitenantas Gladko-vas. Paradoksas: generolui-leitenantui vadovavo pulkininkas Čečėvas. Čia laipsnis nebuvo svarbiausia. Kiekvieną nusikaltusį (žinoma, ne politiškai) karininką siųsdavo dirbti į lagerį. Ypač daug jų buvo praėjusių karo frontus. Kaliniai žinojo, kad šie karininkai – patys sąžiningiausi gulage. Jie dirbo ne iš idėjos, o iš priespaudos. Skyrius sudarydavo sutartis dėl aprūpinimo darbo jėga miesto statybas, kasyklas, tvarkė steplogo ūkiskaitą.

– Finansų skyrius – majoras Volodinas.

– Buhalterija – kapitonas Sokolovas.

– Kadru – majoras Čelnokovas.

– Prekybos skyrius – majoras Kovalenko.

– Sanitarijos skyrius – papulkininkis Dragūnas.

– Intendantūros (karinis tiekimas, kariuomenės aprūpinimas, karinių įrenginių bei detalių tiekimas) skyrius – papulkininkis Kumesovas.

– Lagerio prokuroras – Nikologorskis.

– Lagerio teisėjas – Dužanskis.

Steplogo valdybos struktūrą kopijavo lagerių skyriai ir lagpunktai. Tik vietoje skyriaus – "dalis", pavyzdžiui: kultūros-auklėjimo dalis (rusiškai KVČ), planavimo-gamybos dalis (PPČ) ir t.t.

Pirmomis kalinių sukilimo dienomis steplogo administracijai reikėjo pateisinti ginkluotos jėgos panaudojimą lageryje. Buvo sudaryta operatyvinė

grupė, kuriai vadovavo vyresnysis leitenantas G.Deriaginas. Nariai: vyresnieji leitenantai Vinogradovas ir Ščėnikovas, leitenantai Tifanovas ir Kazachkovas, jaunesnysis leitenantas Varakinas.

Operatyvinė grupė pradėjo baudžiamąją bylą prieš sukilėlius. Štai ką nutarime G.Deriaginas (medžiaga iš archyvo) parašė:

"1954 m. gegužės 16 d. MVD steplago trečio skyriaus trečio lagpunkto kaliniai grubiai pažeidė lagerio kalinių režimo nuostatus. Grupė žmonių (daugiau 60), nepaklausę prižiūrėtojų ir lagerio administracijos reikalavimų, perlipo per tvorą iš III lagpunkto į II. Antrajame lagpunkte taip pat neklausė prižiūrėtojų reikalavimų, fiziškai pasipriešino kai kuriems karininkams, juos įžeidinėjo. Įsibrovė į ūkio kiemą, kuris skyrė II lagpunktą nuo I moterų lagpunkto. Perlipo 6 metrų aukščio sieną ir moterų zonoje sukėlė betvarkę, trukdė normaliam lagerio gyventojų gyvenimui.

Nusikaltėliai fiziškai pasipriešino lagerio administracijai ir atsisakė grįžti į III lagpunktą. Sulaikyti moterų zonoje kaliniai vyrai tęsė pasipriešinimą.

Gegužės 16 d. vakare III lagpunkto kaliniai priešinosi stovyklos administracijai, pralaužė dalį sienos, skyrusios nuo II lagpunkto, masiškai įsiveržė į II lagpunktą, jėga sulaužė geležinių vartų užraktus į ūkio kiemą, metaliniais daiktais išmušė sienoje, kuri skyrė moterų zoną nuo ūkio kiemo, skylę. Moterų zonoje išlaužė izoliatoriaus durų užraktus, sumušė prižiūrėtoją Fatchutdynovą, išlaisvino kalinius vyrus, uždarytus gegužės 16 d. vidurdienį.

Tą patį gegužės 6 d. vakarą trečio skyriaus kaliniai (apie 50 žmonių) užpuolė III lagpunkto izoliatorių, kuriame atliko bausmę administracijos bausti ir tardomi kaliniai. Prižiūrėtojai ir aptarnaujantis personalas buvo ištempti į draudžiamą zoną, išlaužė duris, išlaisvino ten buvusius žmones, įsibrovė į tarnybinius kabinetus, daiktų sandėlį, išdraskė geležines dėžes (seifus), kuriuose buvo tardymo ir kitos bylos. Bylas sudegino, nutraukė telefono ir signalizacijos ryšius. Lageriui padarė materialinį nuostolį.

Gegužės 16-os dienos vakare į ūkio kiemą buvo įvesti ginkluoti kareiviai. Kaliniai juos apmėtė akmenimis, metalo gabalais ir kitokiais daiktais. Į tai kareiviai atsakė fiziniais veiksmais, dėl to nukentėjusių buvo vienoje ir kitoje pusėje.

Gegužės 17 d. rytą steplago valdyba išleido įsakymą dėl ugnies (mirties) juostų įvedimo tarp lagpunktų, į kurias įžengus – bus šaudoma be įspėjimo. Su įsakymu supažindino visus trečiojo skyriaus kalinius.

Nežiūrint priimtų priemonių, kaliniai veržėsi per ugnies juostas iš lagpunkto į lagpunktą. Todėl sargyba kulkosvaidžiais ir kitais ginklais apšaudė minėtas ugnies juostas. Buvo užmuštų ir sužeistų kalinių.

Kaliniai priešinosi, gaudė lagerio zonoje atliekančius tarnybines pareigas prižiūrėtojus ir karininkus. Juos mušė, išniekino ir metė į ugnies juostą, kad būtų sargybos nušauti".

Dokumentas parašytas gegužės 17 dieną; tikėtina, kad vėlai vakare. Nutarimą parašė tardytojas Deriaginas, o jį patvirtino steplago valdybos trečiojo skyriaus viršininkas papulkininkis Zarovniajevas. Dokumento pabaigoje Deriaginas parašė: *"Konkretūs asmenys, kurie sukėlė lageryje maištą ir neramumus, nenustatyti. Būtina atlikti kruopštų tyrimą".*

Svarbiausia – išaiškinti maišto organizatorius. Operatyvinė grupė stengėsi įrodyti steplago administracijos prieš sukilusius Kengyro politinius kalinius veiksmų teisėtumą. Tardytojas iškraipė faktus. Politiniai kaliniai neužkabinėjo ir nemušė karininkų bei prižiūrėtojų. Vėliau kaltinimo išvadoje tardytojas Deriaginas nurodo, kad pirmą kartą į moterų zoną įsiveržė ne 60, o 30 vyrų. Iš jų – šeši pagauti ir uždaryti į izoliatorių moterų lagpunte.

Gegužės 18 d. rytą buvo išvaduoti kaliniai iš izoliatoriaus ir lagerio kalėjimo. Tarp jų – buvęs tarybinės armijos papulkininkis Kapitonas Ivanovičius Kuznecovas, aktyviai dalyvavęs kalinių sukilime. Kuznecovas pasakė gražią ir turiningą kalbą II lagpunte ties pirtimi prie žuvusių kalinių karstų.

Lietuvių, ukrainiečių, lenkų, rusų pagrindžių vadovai tarėsi dėl sukilimo eigos. Nuspręsta išrinkti komitetą, kuris vadovautų sukilimui. Rusai iš savo pusės pasiūlė minėtą Kuznecovą, kuris energingai ėmėsi darbo.

Komitetą išrinko iš 13 žmonių. Jam vadovavo Kuznecovas. Lietuvių komitete nebuvo, nes mūsų pagrindis savo žmonių nenorėjo iškelti į viešumą. Kuznecovas artimai bendravo su lietuvių pagrindžio vadovais ir kartu nusprendė stovykloje laikytis griežtos drausmės, nepasiduoti provokacijoms. Po poros dienų komitetas buvo perrinktas. Į komitetą išrinkti 9 kaliniai, tarp jų – lietuvis teisininkas Juozas Kundrotas. Jį pasiūlė lietuvių kalinių pagrindis. Juozas Kundrotas nebuvo pagrindžio dalyvis, bet toks neutralus žmogus tiko – lyg laidininkas tarp sukilimo komiteto ir lietuvių pagrindžio vadovų. Juozą Kundrotą atvežė iš šiaurės lagerių, į kuriuos pateko 1941 metais.

Komitetas, vadovaujamas Kuznecovo, kartu su pagrindininkais bei kitais išprususiais kaliniais ėmė kurti bendrą streiką – sukilimo koncepciją, patį politinio sukilimo principą ir iš to iškylančius reikalavimus TSKP CK.

Kaliniai pradėjo ginkluotis. Ūkio kieme, mechaninėse dirbtuvėse buvo gaminami durtuvai, ietys, peiliai, metalinės lazdos. Pagrindininkai iš slėptuvių išėmė savo šaltus ginklus. Kai kurios mūro tvoros buvo išardytos, o iš jų plytų bei akmenų statomos barikados. Lageris atrodė lyg prieš apsupta tvirtovė.

Prasidėjus sukilimui, lagerį trimis žiedais apsupo kariuomenė. Kovai buvo paruošti lengvieji ir sunkieji kulkosvaidžiai, kitokių ginklų Kengyre čekistai neturėjo. Steplago administracija kreipėsi į Kengyre stovėjusios reguliariosios kariuomenės vadovybę, kad padėtų. Armijos vadovybė atsisakė talkininkauti čekistams.

Po sukilimo, jau būdamas tremtyje, iš armijos kapitono sužinojau, jog kariuomenė ėmėsi saugoti miestelį (gyvenvietę), kuris nuo lagerio buvo už 2,5 km. Steplago vadovybė bijojo lagerininkų, galvojo, kad jie veršis iš stovyklos į laisvę, užims karcivines, nuniokos Kengyro gyvenvietę, išžudys ir išniekins karininkų šeimas, kurių dauguma gyveno šalia lagerio kalinių pastatytuose nameliuose.

Politiniai kaliniai tokių siekių neturėjo. Sukilimo tikslai – politiniai.

Sukilimui politiniai kaliniai iš anksto nesiruošė. Lagerio pagrindinės organizacijos kovojo dėl buitinių gyvenimo sąlygų gerinimo ir ruošėsi galimiems netikėtumams iš čekistų pusės, o ypač kilus Trečiajam pasauliniam karui, nes pasaulio politinė padėtis buvo labai įtempta. TSRS, panaudojusi Vokietijos karinės technikos gamybos priemones (į TSRS pervežė iš okupuotos Vokietijos gamyklas, fabrikus) ir vokiečių karo vadų protus, ruošėsi žaibo karui (Blitzkrieg) prieš visą pasaulį.

Kengyro lagerio politinių kalinių sukilimui impulsą davė kriminalinių nusikaltėlių elgesys, 1954 m. gegužės 16 d. rytą stovykloje jų sukelta betvarkė. Kriminalinių siekiai ir norai labai aiškūs: išvogti maistą, rūbus, avalynę bei kitas gėrybes iš sandėlių; iš miltų, cukraus gaminti alkoholinius gėrimus, prievartauti moteris, chuliganiškais veiksmais įžeidinėti čekistus, išprovokuoti skerdynes tarp politinių kalinių ir administracijos. Stengėsi politiniams kaliniams pristesti kumščio diktatūrą ir vadovavimą paimti į savo rankas.

V.Nikolajevas knygoje "Ko nežinojo Solženicynas" vienašališkai vertina 1954 m. gegužės 16, 17, 18 d. įvykius. Jis nežinojo politinių kalinių pagrindžio veiklos. V.Nikolajevas iškelia kalinio Kuznecovo asmenybę ir rašo, kad šis buvo vienintelis žmogus, kuris įvedė tvarką, drausmę ir sukilimas tapo organizuotu politiniu pasipriešinimu. Čia pat rašo, kad Kuznecovas iš kalėjimo buvo išvaduotas gegužės 18 d. Kyla klausimas: kas sutrukdė kriminaliniams plėšikavimus ir kitus žiaurius veiksmus gegužės 16, 17, 18 dienomis? Gal toks klausimas rašytojui kilo, bet į jį atsakyti jam trūko medžiagos; MVD archyvuose jos nerado.

Kuznecovas buvo energingas, gabus vadovas, bet politinį sukilimo pagrindą – tvarkos, drausmės, kalinių tarpusavio bendravimo, etikos, kultūros reikalus – jau gegužės mėn. 16 ir 17 dienomis į pirmą vietą iškėlė lietuvių, lenkų, ukrainiečių pagrindžių vadovai. Gegužės 18 d. po pietų Kuznecovui buvo tai padiktuota ir jis energingai ėmėsi vadovauti.

Kuznecovas – labai įdomi asmenybė. Jis gerai suprato komunizmo idėjas, kurių priedangoje TSRS komunistų partija vykdė tautų genocidą, masines ir žiauriausias žmonių žudynes. Faktai iš archyvo dokumentų. Gimė 1913 m. Saratovo srities, Voskresenkovo rajono Medianikovo kaime. Išsilavinimas – aukštasis. Agronomas. 1939 m. baigė Maskvos M.V.Frunzės karo akademiją. Karo metais (1941-1945) – tarybinės armijos karininkas. Karinis laipsnis – papulkininkis, paskutinės pareigos (prieš areštą) – pulko vadas. Nepartinis. 1949 m. rugsėjo 17 d. teistas Ypatingosios tarybos 25 metams. Straipsnis 58-1b. Byla Nr.4090 saugoma Rostovo srities MGB. Byloje užrašyta, kad teistas "už tarnybą baudžiamuosiuose fašistiniuose organuose ir išdavikišką veiklą prieš tarybinius patriotus". Jį į stepлагą atvežė 1953 metų liepą iš Dubravlago (Mordovijos ATSR). Dubravlagas – vienas seniausių politinių kalinių lagerių, įkurtas 1929 m., o paskutinis kalinys iš šito "rojaus" išėjo 1987 m. Kengyro lageryje Kuznecovo kalinio numeris SZZ-780.

1953 m. gruodžio mėn. Kuznecovą už "antitarybinę" veiklą Kengyro lageryje pasodino į kalėjimą. Jam grėsė sušaudymas. Solženicynas ir kai kurie kiti Kengyre nebuvę kaliniai įtarinėjo Kuznecovą kaip KGB agentą, provokatorių. Taip nebuvo.

Archyve išliko pora nelegaliai bandytų išsiųsti iš lagerio Kuznecovo laišku, kurie pateko į čekistų rankas ir už tai jam grėsė mirties bausmė.

Kuznecovo laiškas keturiolikmečiui sūnui Jevgenijui 1953 m. rugpjūčio 25 d.:

"Sveikas, mano mylimas berniuk!

Po sunkių išbandymų kelionėje – vagone, kuriame mus vežė mėnesį laiko, trūko oro, vandens ir maisto. Mane atvežė į naują politinių kalinių lagerį – Steplagą. Liepos 28 d. pradėjau dirbti katorginį darbą, ir taip diena iš dienos. Neslepiu nuo tavęs, kad mano sveikata su kiekviena diena blogėja. Manęs laukia liga ir mirtis! Nežiūrint, kad man 38 metai, atrodo toks senas, kad tu manęs nepažintum. Esu visiškai liesas ir žilas. Kiekvieną dieną nežinau ar sulauksiu vakaro, nes į mus šaudo iš automatų. Mus, einančius kolonoje, be priežasties apšaudo iš automatų kaip kokius žmonijos piktadarius.

Tavo tėvas sėdi ne dėl to, kad kaltas, o kaltas dėl to, kad sėdi.

Mus, karo veteranus, laiko uždarytus kalėjime už tai, kad per stebuklą išlikome gyvi ir nuo mirties išgelbėjo mūsų broliai. Dabar mane kaltina už tai, kad vokiečių buvau nuteistas mirti, o likau gyvas! Kai teismai ir tribunolai atsisakė mane teisti, nes trūko kaltinimo įrodymų, teisė Ypatingoji taryba – šitas neįstatyminis organas visam laikui atėmė mane iš jūsų.

Ir taip: mamą nužudė vokiškieji fašistai. Mane be priežasties žudo savi, o jūs prašote pasigailejimo. Štai, mūsų tikrovės likimas! Likimas milijonų vyrų ir moterų, besikankinančių kaip aš.

Jums teigia, kad mes ypatingai pavojingi žmonės visuomenei ir valstybei. Netikėkite! Kas mes? Tarp mūsų yra profesorių, inžinierių ir technikų, mokytojų, gydytojų ir agronomų, generolų, karininkų ir kareivių, paprastų darbininkų ir kolūkiečių, teistų už tai, kad gyveno blogai ir tikėjo į Dievą. Tarp mūsų studentai ir moksleiviai, moterys, jaunuoliai ir mergaitės, ir blogiausia – motinos su vaikais ir nusenę invalidai, kurie be balso žūsta kasyklose, karjeruose, miškuose, klampiose pelkėse ir kanalų duobėse. Visur teka kalinių kraujas.

Tarp mūsų nėra banditų, žmogžudžių, vagių ir plėšikautojų, ir mums amnestija netaikoma. Amnestuoja tik vagis, žmogžudžius, girtuoklius ir valkatas, kurie iš tikrųjų pavojingi bei kenksmingi visuomenei ir valstybei.

Pavasarį pas mus (Dubravlage) buvo amnestija. Išvežė tokių parazitujančių elementų vieną ešeloną, o po mėnesio atvežė šešis ešelonus; tarp jų – anksčiau amnestuotųjų. Kas juos visus atvedė į lagerį? Mūsų ekonomika ir skurdas. Visi – jaunuoliai ir merginos, 18-22 metų amžiaus.

Jums šaukia apie būsimą laimę, kurią mes kuriame savo kaulais ir krauju. Kur teisė? Ateis laikas, istorija papasakos apie tautų ir milijonų nekaltų žmonių žudynes, kurie taip pat turėjo teisę ir norėjo gyventi, naudotis visomis gamtos gėrybėmis.

Sūnau mano! Birželio mėn. iš pirmojo lagerio pasiunčiau tau 50 rublių. Parašyk, ar gavai. Tai viskas, ką aš turėjau. Prašau tavęs, Alos ir Jurijaus, kai rašysite man, būtinai nutylėkite ir neklausinėkite manęs apie tai, ką parašiau, nes gali uždrausti ir tuos du laiškus per metus.

Šitą laišką rašau nelegaliai. Apie jį niekas nežino. Kai perskaitysite – sudraskykite arba sudeginkite.

Jeigu galite, padėkite, amžiais jūsų neužmiršiu.

Tavo tėvas."

Kitas laiškas antrajai žmonai, kuri liko Dubravlage, taip pat parodo Kuznecovą kaip žmogų, kovotoją.

Laiškas žmonai Klavdijai Fiodorovnai Filimonovai: "Mano geroji!

Norėjau tau daug parašyti, bet nuotaika labai prislėgta. Kiekvieną dieną katorginis darbas, liūdesys bei ilgesys tavęs ir vaikų. Baigsiu laišką tuo, kad skirtumas, kur buvau anksčiau ir kur dabar esu – labai didelis.

Nakčiai mus užrakina, radijo nėra. Blogiausia tai, kad kiekvieną dieną laukiame mirties nuo vietinių čekistų savivalės. Po kurio laiko, kai čia atvažiuau, einant į darbą, sargybinis iš automato be jokios priežasties šovė į kalinių koloną. Sunkiai sužeidė 14 žmonių. Laimė – nebuvo užmuštų. Kitas sargybinis iš automato šovė į kalinius, sėdinčius prie barako stovyklos zonoje. Nušovė penkis žmones.

Baisu pagalvoti apie tokias negirdėtas niekšybes, kurias vykdo žmogėdros, būdami toli nuo laisvojo pasaulio. Tų niekšybių liudytojai tik stepė ir Istorija. Kaip skiriasi popierinė ir laikrastinė "tiesa" nuo tikrovės.

Po šito įvykio mes neišėjom į darbą. Atvažiavo "svita" išaiškinti reikalo. baigėsi tuo, kad pakeitė sargybą, o tvarka liko ta pati.

Nežinau, ar gausi mano laiškus, labai bijau, kad jie nepatektų priešams, kurie mielai su manim susitvarkytų. Galvoju, kad turiu teisę ne tik tau parašyti apie tą savivalę, bet ir kitur.

Pabučiuok vaikus ir nesijaudink. Aš juk gyvas ir būsiu gyvas. Aš žinau, kur numirsiu."

Laiškai adresatų nepasiekė, pateko į čekistų rankas. Be to, pas Kuzne-

covą rado dar vieną parašytą laišką, kuriame yra frazė: "Sarmata ir gėda mūsų priešams!" Baudžiamojoje byloje rašoma: "Kalinys Kuznecovas, atlikdamas bausmę steplogo trečiajame skyriuje, 1953 m. vasarą nelegaliai pasiuntė laiškus žmonai K.F.Filimonovai ir sūnui į Saransko miestą. Laiškai yra antitarybinio turinio, juose melagingai aprašomos kalinių darbo ir gyvenimo sąlygos stovykloje. Išreikštas priešiškas komunistų partijai ir tarybinei vyriausybei, nepasitenkinimas baudžiamąja čekistinių organų politika, tarybinės spaudos diskreditacija."

...1954 m. gegužės 19 d. rytą Kengyro lagerio II ir III lagpunktuose, taip pat ir moterų lagpunkte buvo organizuojami kalinių susirinkimai. Juose buvo priimtas ir tuojau pat perduotas ultimatumas steplogo valdybos viršininkui, kuriame pareikšta, kad kaliniai į darbą neišeis, kol neatvažiuos įgaliotiniai iš TSRS Vidaus reikalų ministerijos ir TSRS prokuratūros. Be to, nuspręsta į stovyklos zoną neįleisti administracijos darbuotojų. Deryboms vesti su atvykusiais iš Maskvos įgaliotiniais sudaryta komisija iš kalinių.

Vidaus reikalų ministerijos komisija atvyko gegužės 20 d. ir sukilėliams pažadėjo išaiškinti kaltininkus, davusius nurodymus šaudyti, ir juos nubausti. Tą dieną dalis kalinių išėjo į darbą. Deja, čekistų komisija staiga dingo, net neišklausiusi kalinių parodymų. Medžiagą perdavė TSRS prokuratūrai ir ten amžinai "palaidojo".

Tardytojas Deriaginas rašo: "*Š.m. gegužės 20 d. sukilimo byla perduota Kazachijos TSR Vidaus reikalų ministerijos Ypatingajai inspekcijai, kuri baigusi tyrimą dėl ginklų panaudojimo prieš kalinius, 1954 m. birželio 7 d. bylą dėl sukilimo, neramumų lagerio teritorijoje perdavė Karagandos prokurorui. Prokuroro padėjėjas, I klasės juristas Vygodnioras, peržiūrėjęs baudžiamąją bylą Nr.84, 1954 m. birželio 12 d. nusprendė atskirai nagrinėti bylos medžiagą apie kalinių neišėjimą į darbą bei neramumus stovyklos zonoje. Ši atskira bylos medžiaga 1954 m. birželio 21 d. buvo perduota steplogo trečiajam skyriui, kuris privalėjo baigti tyrimą.*"

Taigi į steplągą grįžo byla, kuri kaltina kalinius. O kur dingo ta bylos medžiaga, kurioje parodomi kruvini čekistų darbai: ginklų panaudojimas stovyklos zonoje prieš beginklius, išbadėjusius kalinius; gegužės 16, 17, 18 dienomis ne viena dešimtis sušaudytų kalinių ir dar daugiau sužeistų? Apgavystė nuo pradžios iki galo – tikrasis komunistų moralinis veidas!

Kaliniai tą klastą suprato ir pareikalavo, kad atvyktų nauja komisija iš Maskvos, kurios sudėtyje būtų atstovai iš TSKP Centro komiteto.

Tardytojas Deriaginas rašo: *"Kriminaliniai nusikaltėliai ir aktyvioji dalis nacionalistinių grupių 1954 m. gegužės 24 d., vadovaujant Slučenkovui, Kelleriui, Riabovui, Skirukui, Ivaščenkai, Knopmusui ir kitiems, prisidedami prie Kuznecovo, Šemanskos ir kitų nusikalstamos veiklos, naujomis jėgomis atnaujinio masinius neramumus, kurie peraugo į kontrrevoliucinį sabotажą, banditinius veiksmus ir plėšikavimą..."*

1954 m. gegužės 25-26 dienomis Kuznecovo iniciatyva ir jam pirmininkaujant buvo organizuota nauja kalinių komisija."

Nesuprantama, kodėl V.Nikolajevas nemini išrinkto sukilimui vadovauti komiteto. Jis komisijas sutapatina su komitetais, nors buvo išrinktas komitetas iš 13 kalinių, o vėliau iš 9. Komitetas vadovavo sukilimui, o komisijos vedė derybas su čekistais. Tiesa, beveik tie patys žmonės dalyvavo ir komitete, ir komisijoje. Prie komiteto buvo įkurtas Pasipriešinimo štabas ir skyriai: karinis, propagandos, saugumo.

Sukilimo vadovai, kalinių sudaryta komisija derybose su steplogo viršininku nieko nelaimėjo. Čekistai neatsisakė savo senųjų metodų. Derybos vykdavo taip: I lagpunkto (kalinių moterų zona) tarpuvartėje (pro tuos vartus vedavo moteris į darbą) kaliniai pastatydavo stalą, kėdes (vienoje stalo pusėje sėdavo trys ar keturi kaliniai, kitoje – čekistų vadai) ir pradėdavo derėtis. Steplogo administracijos atstovai prie stalo sėdėdavo nugara į laisvę, kaliniai – nugara į stovyklos zoną. Už čekistų nugarų 10-15 metrų atstumu stovėdavo 15 automatais ginkluotų sargybinių, o už jų – kulkosvaidžiai ir keli vilkiniai šunys. Kalinių pusėje – būrys ietimis, durtuvais ginkluotų sukilėlių. Buvo atvejų, kai kalinių atstovai derėtis ėjo į steplogo administracinį pastatą, į viršininko kabinetą. Tuomet lagerio vadovai kaip užstatą stovyklos zonoje kaliniams palikdavo du ar tris karininkus (papulkininkį, majorą, kapitoną). Sutardavo, kad derybos truks dvi-tris valandas. Prisimenu, kaip vienas majoras, likęs lagerio zonoje užstatu, jaudinosi, kai praėjo trys valandos – taip buvo sutarta, o kalinių atstovai vis negrįžo iš steplogo valdybos. Majoras kalbėjo: "Namuose du maži vaikai, serganti motina, o jūs (kaliniai) mane čia nukankinsite." Su juo kartu buvo kapitonas, bet jis nesijaudino, o gal sugebėjo to neparodyti. Po penkiolikos minučių, nors mūsiškiai dar nebuvo grįžę, majorą išleidome iš stovyk-

los zonos. Kai vedėme prie vartų, jam atrodė, kad ruošiamės jį nužudyti. Suprantama, kiekvienas, net mažiausias vabalėlis bijo mirties, bėga nuo jos. O kaliniai sukilėliai!? Kas jų laukė? Tinka A.Solženicyno žodžiai iš "Archipelago Gulago": "Mes norim laisvės ir tik laisvės! Bet kas ją mums duos? Tie teismai, kurie mus teisė Maskvoje? Kol mes nepatenkinti Steplagu ar Karaganda, tol su mumis dar kalbasi. Jeigu mes pasakysim, kad nepatenkinti Maskva... mus visus užkas šitoje stepėje.

Tai gi ko mes norim? Pralaužti sienas? Išsiskirstyti dykumoje?..

Laisvės valandos! Milžiniški sunkumai užgriuvo rankas ir pečius. Ne, vis tiek negaila! Šita diena verta to!.."

Kadangi derybos su steplago administracija teigiamų rezultatų nedavė, kaliniai energingai ėmė ruoštiis gynybai. Buvo stiprinamos barikados, kai kuriose vietose kasami apkasai ir tranšėjos – kaip fronte. Ūkio kieme mechaninėse dirbtuvėse buvo gaminami ginklai: kovos peiliai, kardai, kalavijai, ietys, granatos, pistoletai su deglu. Sprogstamąsias medžiagas gamino cheminėje laboratorijoje, kurioje dirbo ir savo žinias bei patirtį panaudojo buvę inžinieriai, mokslo daktarai. Sprogstamąsias medžiagas gamino iš degtukų sieros ir kino juostos.

Ginklų gamybai vadovavo kalinys Engelsas Ivanovičius Slučėnkovas, slapyvardžiu Glebas. Jis gimė 1924 m. Riazanės srityje, Barku Šackovo rajone. Rusas, nepartinis. Tris kartus teistas. Pirmą kartą teistas 1945 m. balandžio 4 d. Trečios smogiamosios armijos karinio tribunolo dvidešimčiai metų pataisos darbų stovyklos. Antrą – 1948 m. sausio 17 d. karinio tribunolo (Magadano lagerio) dešimčiai metų. Trečią – 1952 m. rugsėjo 1 d. Ozernovo lagerio spec.teismo dešimčiai metų.

Slučėnkovas-Glebas, turėdamas tokią stovyklos anketą, neturėjo ką prarasti. Lagerio administracija per vietinį radiją bandė kreiptis į sukilėlius: "Ar gali rūpėti Slučėnkovui – Glebui valstybiniai reikalai? Visas jo gyvenimas – tautos ir tėvynės išdavystė, taip pat daug kriminalinių nusikaltimų. Didžiojo tėvynės karo metais Slučėnkovas perėjo į fašistų pusę, paršdavė vokiečių žvalgybai ir kovojo prieš tarybinius žmones, gavo vokiečių armijos viršilos laipsnį"...

Stovykloje buvo palaikoma karinė drausmė, švara, pavyzdingas elgesys. Nors buvo daug įvairių tautybių žmonių, bet jokių tarpusavio konfliktų nekilo. Neklaužadoms ir užverbuotiems (stukačiams) įrengėme kalėjimą.

Užverbuotieji – kiekvieno lagerio nuodėmė ir prakeikimas. Sukilimo pradžioje kaliniai vedė juos į štabą, ten aiškinosi ir uždarydavo į kalėjimą, kad pastarieji mažiau matytų bei girdėtų. Taip išvengta asmeninių sąskaitų suvedimo, bereikalingų aukų. Į kalėjimą uždaryta 40 žmonių. Tarp jų lietuvių nebuvo.

Lietuviai kaliniai buvo skiriami į pačius atsakingiausius postus. Būtent: saugoti minėtą kalėjimą, būti Kuznecovo asmens sargyboje bei lagpunktų štabų apsaugoje. Tai kaliniai: Feliksas Karbauskis, Stasys Zobiela, Antanas Petrikonis, Jeroslavas Petrauskas, Antanas Oksas, Jonas Mačiulis, Jonas Pavilionis.

Buvo sudarytas trylikos tautybių vyrų baudžiamasis būrys, kurio pareiga, kariuomenei artėjant prie barikadų, palaikyti tvarką viduje, griežtai nubausti (nudurti) tuos, kurie vengia stoti į kovą. Tačiau tokių nuobaudų nebuvo, nes visi, kas sveikas, vieningai dalyvavo įvykiuose prie barikadų.

Kodėl baudžiamasis būrys iš įvairių tautybių? Todėl, kad saviškai nebaus savų. Per jėgą niekas nevertė dalyvauti sukilime. Kas norėjo – galėjo išeiti ir pasiduoti čekistams. Invalidai, sužeistieji ir ligoniai buvo patalpinti devintame barake (II punktas), ligoninės patalpose. Tačiau čekistams niekas nepasidavė. Na, o tie, kurie liko savo noru (visi stovyklos kaliniai), turėjo paklusti komiteto, barakų, barikadų, lagpunktų štabų vadovybės nurodymams ir įsakymams. Vienas iš reikalavimų – kalinys, kalinė privalėjo su savim nešioti ginklą – metalinę lazda, durtuvą, kovos peilį ir panašiai. Dauguma vyrų ir kai kurios moterys nešiojosi po keletą ginklų: ietį, durtuvą, peilį, granatą.

Kariuomenė per dieną bandydavo prasiveržti pro barikadas septynis, kartais du ar vieną kartą. Tie "manevrai" trukdavo nuo penkių minučių iki pusės valandos ir ilgiau. Naktimis irgi tas pats. Skirtumas toks – padangę "puošdavo" įvairiaspalvės raketos ir prožektorių spinduliai. Kariuomenė verždavosi pro visų trijų lagpunktų ir ūkio kiemo vartus. Be to, išorinėje stovyklos tvoroje (mūro siena) čekistai padarė praėjimus į zoną. Juos taip pat panaudojo puolimams.

Kaliniai organizuodavo įvairių tautybių pamaldas, koncertus ir net šokių. Lietuviai buvo nusistatę prieš šokių organizavimą. Šokti!? Ant žuvusiųjų kaulų, krauju aplaistytoje stovykloje!? Ne! Tik malda, tik gražios kalinių ir patriotinės partizanų dainos!

Kengyro lageris tomis dienomis atrodė lyg miniatiūrinė daugiatautė valstybėlė, kovojanti prieš komunistinį Rusijos imperijos jungą.

Kaliniai žinojo, kaip elgtis pavojaus atveju, prie kurios barikados stoti.

Į erdvę kaliniai leido savo gamybos balionus su užrašais, kuriuose buvo aprašomi įvykiai stovykloje. Čekistai juos apšaudydavo; prireikė net Steplago viršininko Čečevo asmeninių lėktuvų kovai su balionais.

Aitvarų pagalba buvo platinami atsišaukimai į Kengyro miestelio gyventojus. Aitvarą iškeldavo dviem virvutėm – viena virvutė valdė, o antroji laisvai ratu judėjo nuo žemės iki aitvaro. Prie antros virvutės pritvirtindavo specialų segtuvą su 25-50 lapelių atsišaukimų. Virvutę traukdavo, o segtuvas su atsišaukimais, atsitrenkęs į specialiai prie aitvaro pritvirtintą įrengimą, atsidarydavo ir pažerdavo lapelius. Vienu aitvaro iškėlimu buvo galima išplatinti kelis šimtus atsišaukimų. Balionai ir aitvarai nepatiko čekistams. Juos apšaudė net iš kulkosvaidžių, į "kovą" stojo lėktuvai. Mums, kaliniams, tai sukeldavo gardaus juoko, o ypač "vargšų" kareivėlių, kurie važinėjo motociklais, dviračiais ir stepėje ieškojo atsišaukimų, nepakartojamas vaizdas.

Ant barakų sienų buvo kabinami plakatai, įvairios karikatūros. Barikadas "puošė" šūkiai, kuriais kareiviai buvo raginami nešaudyti į kalinius. Ant valgyklų stogų visuose lagpunktuose iš medžio, faneros, skardos ir vamzdžių buvo sumontuoti sunkieji "kulkosvaidžiai", kurie vaizdavo tikrus ginklus. Naivu? Argi čekistai tokie bukapročiai ir juos įmanoma tokiomis imitacijomis apgauti? Taip! Buvo akimirų, kai jie tiesiog pasimesdavo ir nesuprasdavo, kas vyksta lagerio zonoje, kokius "stebuklus" išdarinėja kaliniai.

Vienas iš tokių "stebuklų" įvyko tada, kai administracija išjungė elektrą, ir lageris liko be šviesos. Kalinys Kostrickis sugalvojo ir ūkio kieme įrengė "hidroelektrinę", kurios mažas generatorius vandentiekio pagalba gamino elektrą. Jos užteko vietinio radijo mazgo, telefonų stoties "maitinimui" ir silpnam barakų apšvietimui. Tarp lagpunktų ir stebėjimo postų buvo prarastas telefono ryšys, o vietinis radijo mazgas permontuotas į siųstuvą-imtuvą.

Stebėjosi čekistai: iš kur lagerio teritorijoje atsirado elektra?

Anatolijus Petrovičius Kostrickis gimė 1927 metais Zaporožės srities Balšoj Tokman mieste, Ukrainietis. Teistas 1945 m. rugpjūčio 6 d. Tavriče-

kovo karinės apygardos karinio tribunolo 25 metams pataisos darbų.

Birželio 10 d. sukilę Kengyro lagerio kaliniai nutarė (susirinkime viešai balsavo) sumažinti priklausančią maisto – duonos, kruopų ir riebalų normą iki 25 procentų. Taip pat 25 procentais sumažinti maisto išdavimą iš sandėlių kariniam daliniui – sargybai. Kaip minėta, sandėliai buvo ūkio kieme – sukilėlių rankose. Tuo laiku sandėliuose (lagerio zonoje) maisto produktų ir kitokio turto buvo daugiau kaip už aštuonis milijonus rublių.

Sukilimo bylos dokumentuose čekistai nurodo 36908 rublių ir 64 kapeikų sumą, už kurią, pasak jų, sukilėliai sunaikino ir pagrobė valdiško turto. Suprantama, metalas panaudotas ginklams gaminti, spygliuota viela ir geležinkelio bėgiai – barikadoms statyti, audinys – balionams, degtukai – sprogstamajai medžiagai.

Asmeniškai Kuznecovą tardytojas apkaltino tuo, kad jis iš sandėlio paėmė 4 pakelius "Kazbek" papirosų ir kilogramą marmelado. Kalinių komisija tomis "gėrybėmis" pavaišino Gulago, TSRS Vidaus reikalų ministerijos ir TSRS prokuratūros darbuotojus, kai vyko derybos lagerio tarpvartėje – moterų zonoje.

Be paliovos lagerio administracija per garsiakalbius ir vietinį radiją agitavo: "Kaliniai! Jūs esate politiniai kaliniai – būkite jais! Neklausykite politinių banditų vadeivų antitarybinių kalbų ir raginimo sabotuoti bei kenkti mūsų socialistinei tėvynei..." Daug "šiukšlių" administracija pylė ant galvų, vadovaujančių sukilimui, o ypač kentėjo Kuznecovas. Garsiakalbiai ne vieną kartą šaukė: "Šitas atskilėlis pasidavė fašistams, vokiečiai jį paskyrė lagerio komendantu, kuriame buvo laikomi tarybiniai karo belaisviai. Kuznecovas aktyviai dalyvavo baudžiamosiose ekspedicijose prieš tarybinius partizanus. Jis ir dabar įvedė fašistinį režimą jūsų stovykloje: daro bandymus, organizuoja rafinuotą asmenybės pažeminimą, verčia jus balsuoti už jo neva demokratinius šūkius... Suimkite juos (Kuznecovą ir kitus sukilimo vadus), pristatykite sargybai!..."

Kriminaliniams nusikaltėliams vadovavo Anatolijus Ivanovičius Zadorožnyj, gimęs 1917 m. Krasnodarsko krašte, Temriūko mieste. Rusas, nepartinis. Tai žmogus, kuris savo rankose "laikė" kriminalinius – tą "juodą", amoralią masę, duodavo jiems nurodymus, kaip elgtis vienu ar kitu atveju, jis palaikė ryšį su politiniais ir vykdė jų nutarimus.

Kriminaliniai stebėjosi politinių kalinių vieningumu, elgesio kultūra,

drausmingumu, pagarba moterims ir ryžtu kovoti už savo teises. Suprato, ką reiškia ypatingojo lagerio spec. režimas Nr.4 (specrežim osoblaga Nr.4). Kriminalinius galbūt nuramino ir tai, kad beveik "oficialiai" galėjo gyventi su moterimis ir net susituokti. Sukilimo štabe buvo užvesta sutuoktųjų registracijos knyga. To "malonumo" lietuviai atsisakė. Keista, bet po sukilimo tarybinės valstybės pareigūnai minėtas sutuoktuves pripažino teisėtomis.

Virš sukilusio Kengyro lagerio vėjas plazdeno baltas su raudonais kryžiais bei pusmėnuliais vėliavas. Balta spalva – taikos simbolis, kryžius ir pusmėnulis – pagalbos šauksmas.

Propagandos skyriui oficialiai vadovavo politinis kalinys Jurijus Knopus, Alfredo. Jis gimė 1915 m. Leningrade. Vokietis, išsilavinimas – aukštasis, nepartinis. 1945 m. spalio 8 d. teistas Stavropolio krašto karinio tribunolo 10 metų. Antrą kartą teistas lageryje (Kengyro lagerio teismas) 1951 m. rugsėjo 20 d. 10 metų.

Sukilimo metu propagandos skyrius išleido 25 rūšių lapelius bendru kelių tūkstančių tiražu, septynis biuletenius su paveikslais, karikatūromis, taip pat ruošė plakatus, šūkius. Lapeliais, biuleteniais, plakatais kreipiamasi į Kengyro gyventojus, kareivius, kad jie suprastų, kokie žmonės laikomi ir kankinami už spygliuotų vielų.

Būtų įdomu tuos biuletenius, lapelius pamatyti ir paskaityti, bet čekistai juos sunaikino – 1955 m. spalio 7 d. parašė sunaikinimo aktą. Jame nurodytas ir "ginkluotės skaičius: 60 granatų, 200 kovos peilių, šimtai iečių, šimtai metalinių virbų ir šimtai metalinių ilgų kablių".

Teisiniais klausimais rūpinosi sukilimo komiteto, kartu ir derybų su stovyklos administracija komisijos narys lietuvis Juozas Kundrotas. Jis gimė 1913 m. Lietuvoje, Papilio valsčiuje, vidutinių ūkininkų šeimoje, išsilavinimas – aukštasis, juristas. Du kartus teistas: 1941 m. Ypatingojo pasitarimo aštuoneriems metams ir 1951 m. liepos 19 d. Kokčetavsko srities Teisminės kolegijos baudžiamųjų bylų teismo 10 metų. Po pirmosios bausmės atlikimo patekęs į tremtį Kazachijoje, Kokčetavsko sritį, ten pakartotinai nuteistas už "kontrevoliucinę propagandą". Pasibaigus sukilimui, J.Kundrotas kartu su kitais komiteto ir komisijos nariais buvo suimtas. Iš tardymo protokolų matyti, kad Kundrotas nepatyrė didelio "spaudimo". Tardytojas Deriaginas suprato, kad reikalą turi su gudriu, sumaniu juristu.

Apskritai kaltinamojoje išvadoje visi sukilėlių veiksmai parodomi su būdingu čekistams cinizmu. Būtent: žuvusiųjų laidojimas – "inscenizavimas", kalinių reikalavimai – "neteisingi", veikla – "banditinė", "teroristinė", pasisakymai mitinguose ir susirinkimuose – "provokaciniai ir kurstytojiški", streikas (neišėjimas į darbą) – "kontrrevoliucinis sabotažas", lapeliai ir plakatai – "išgalvota provokacija ir melas", kaliniai perdirbtas radijo mazgas į imtuvą-siūstuvą – "ryšys su užsienio valstybėmis", kalinių komisija deryboms su stovyklos administracija – "banditų-sabotažininkų grupė".

Komisijoje buvo viena moteris. Tai rusė Marija Semionovna Šimanskaja, gimusi 1904 m. Leningrade, darbininkų šeimoje, aukštojo išsilavinimo – ekonomistė. Teista Ypatingojo pasitarimo 1950 m. rugsėjo 13 d. 10 metų.

Jos, kaip aktyvios sukilimo dalyvės, kaltinamojoje išvadoje parašyta: "Šimanskaja, kaip komisijos narė deryboms su administracija, aktyviai dalyvavo karinio ir propagandos skyrių veikloje, barikadų statyboje. Kartu su Kuznecovu dalyvavo kalinių susirinkimuose ir mitinguose. Ragino kalinius ginkluotis, organizuotai priešintis lagerio administracijai ir sargybai. Aktyviai dalyvavo ruošiant ultimatumą administracijai, kontroliavo maisto sandėlius, vykdė Kuznecovo 1954 m. birželio 10 d. įsakymą dėl maisto normų sumažinimo".

1954 m. birželio pradžioje kai kurie kriminalinių nusikaltėlių vadovai pradėjo abejoti sukilėlių keliamais politiniais reikalavimais. Žinoma, daug įtakos turėjo lagerio administracijos per garsiakalbius vedama propaganda. "Razbaininkai" susižavėjo čekistų jiems siūlomomis lengvatomis.

Du trečdaliai kriminalinių nusikaltėlių paliko stovyklą ir pasidavė sargybai. Lageryje liko sužeistieji ir eiliniai nusikaltėliai, bijoję "razbaininkų". Na, o čekistai savo žodžio kaip visada netesėjo. Kriminalinius surakino grandinėmis ir sunkvežimiais kažkur išvežė. Kiek žinoma, jie bandė priešintis ir... dalį jų ties politinių kalinių invalidų lageriu Terektį sušaudė.

Kazachstano stepių platybėse vienišas, visų pamirštas, apsuptas karių dalinių, Kengyro politinių kalinių lageris keturiasdešimt dienų ir naktų priešinosi Gulago galybei. Kaliniai neleido į stovyklos zoną jos šeimininkų – čekistų, gyveno ir tvarkėsi žmoniškumo, sąžiningumo bei aukštos kultūros dvasia, laukdami tokio pat atsakymo iš valstybės pusės. Kaliniai per visas keturiasdešimt parų nedavė čekistams dingsties į juos atidengti kulkosvaidžių ugnį iš sargybos bokštelių. Tik prieš sukilimą steplogo ad-

ministracija gavo iš Maskvos instrukciją Nr.11/9/-0326 1954 m. gegužės 8 d., kurioje pasakyta: "...be priežasties šaudyti į kalinius griežtai draudžiama..."

Milžiniškas ir galingas Gulagas per visą savo kruviną istoriją nieko panašaus nežinojo. Geležinė lagerių sistema pati sau čiupo už gerklės. Juk daugkartinės slapčiausios instrukcijos ne tik nurodydavo stovyklos administracijai akiai jas vykdyti, bet leisdavo ir viršyti. Dabar gi papūtė kiti vėjai. Kiekvienas čekistas susirūpino savo kailio saugumu. Jeigu kulkosvaidžių ugnimi "pasveikinsi" kalinius, kaip į tai pažiūrės naujieji valstybės vadovai?

Jeigu negalima naudoti kulkosvaidžių ir automatų salvių, tai belieka tik paprastas komandinis įsakymas. Taigi steplogo viršininkas papulkininkis Riazanovas birželio 9 d. išleidžia įsakymą Nr.74: "Organizuotai visiems kaliniams 1954 m. birželio 10 d. išeiti į darbą. Lagerio vadovybė garantuoja stovyklos trečiojo skyriaus kaliniams: represijų nebus, tuojau bus pakeistas Gulago viršininko 1954 m. birželio 7 d. įsakymas". (Minėtas Gulago viršininko generolo – leitenanto Dolgicho birželio 7 d. įsakymas po to, kai nesusitarė su sukilėliais, buvo grasinantis).

Kaliniai nepatikėjo papulkininkio Riazanovo "gerumu".

Steplogo vadovybėje kilo panika. Jaunas leitenantas Krasnoščekovas pareiškė, kad palaiko sukilusius kalinius ir neišėjo į postą (archyvo duomenys). Jį suėmė, uždarė sargybos daboklėje 10 ar 15 parų, bet bylos nesudarė. Tiesa, asmeniškai teko matyti, kaip karininkai jėga stūmė kareivius į mūšį prie barikadų.

Režimas žingsnis po žingsnio daro nuolaidas: į laisvę išleidžia invalidus ir nepagydomus ligonius, panaikinamas griežtas režimas, skelbiamos užskaitos (už vieną bausmės atlikimo dieną – dvi ar trys, priklausomai nuo darbo ir kalinio elgesio). Ir štai per vietinį radiją kreipiasi Gulago viršininkas Dolgichas: "MVD komisija ir TSRS prokuratūra praneša steplogo trečiojo skyriaus stovyklos kaliniams, kad pakartotinai buvo peržiūrėti klausimai, kuriuos kėlė sukilusių kalinių komisija. Duoti nurodymai dėl jų sprendimo atitinkamoms instancijoms. Šiandien, birželio 12 d., mes iš Maskvos gavome pranešimą: TSKP CK Prezidiumo nariai ir sekretoriai aplankyti kalinių negali, nes yra labai užimti. Klausimai dėl bylų peržiūrėjimo už kontrrevoliucinius nusikaltimus bus sprendžiami spec.organų. Kiti klausimai

mai: ginklų panaudojimas 1954 m. gegužės 17-18 d. prieš kalinius pavesta spręsti MVD komisijai ir TSRS prokuratūrai."

Sukilėliai nepatikėjo viršininko žodžiais ir reikalavo, kad atvyktų Malenkovas, Molotovas arba Vorosilovas.

Naivūs tarybiniai žmonės, kad ir kaliniai! Jie netikėjo budeliais – vykdytojais, bet tikėjo budeliais – organizatoriais, budeliais – vyriausybėje, budeliais – komunistų partijos vadais. Jie gi žinojo, kad Malenkovas, Molotovas, Vorosilovas kartu su Stalinu ir Berija sukūrė savo žmonių "stebuklingą" naikinimo sistemą ir juos uždarė į lagerius. Žinojo tai ir kaliniai, bet kvietė... Kvietė, kad sužinotų pasaulis ir galų gale nugalėtų tiesa.

Per lagerio zonoje veikiančią radijo siųstuvą-imtuvą kaliniai perdavė pasauliui, kas vyksta Kengyro politinių lageryje, ir apie birželio vidurį buvo išgirsti atsiliepimai iš Vakarų Europos. Vadinasi, pasaulis jau žinojo... Tai buvo dar vienas didelis sukilusių kengyriečių laimėjimas.

Gulago valdžia pradėjo radijo ataką. Kiekvieną dieną už tvoros garšiakalbiai rėkė pilnu galingumu ir kvietė pasiduoti, išeiti į darbą, žadėjo visiems atleisti už padarytą žalą. Be to, kalinius stulbino įprasta tarybinė demagogija. Štai vienas Maskvos komisijos kreipimasis per vietinį radiją (išlikęs archyve):

"Sužydėjus kūrybinėms jėgoms, garbingai pirmyn žengia mūsų didžioji tėvynė. Tarybinė liaudis pasiekia vis daugiau didelių laimėjimų, stiprindama socialistinės tėvynės galingumą, ekonomiką ir kultūrą, keldama pragyvenimo lygį. Komunistų partija ir tarybinė vyriausybė rūpinasi dirbančiųjų gerove – tai pirmas ir svarbiausias uždavinys. Partija ieško ir priima sprendimus dėl tolesnio liaudies ūkio šakų vystymo. Visuose mūsų tėvynės kampeliųuose vyksta kova dėl galingo ekonomikos pakėlimo, dėl materialinių ir dvasinių gėrybių sukūrimo.

Įgyvendinant istorinius komunistų partijos sprendimus, tūkstančiai žemės ūkio darbuotojų (kolūkiečių, MTS ir tarybinių ūkių) pasiekė rekordinius rodiklius grūdinių kultūrų sėjos baruose. Parodytas didelis patriotizmas įsivavinant plėšinius ir apleistas žemes.

Socialistinės valstybės daugiatacionaliėje šeimoje dirba ir mūsų padalinys, kurio vykdomi darbai stiprina, greitina komunizmo statybą šalyje.

Mūsų lagerio padalinys su dideliu džiaugsmu ir pasitenkinimu sutiko sprendimą, kuriuo stovykla pervesta į bendrojo režimo statusą; pirma laiko išlaisvi-

no asmenis, kurie įvykdė politinius nusikaltimus iki 18 metų amžiaus;bausmės termino peržiūrėjimas visų kalinių, baustų 58 str. (politinių kalinių straipsnis); komisijų sprendimu – išleidimas nepagydomų ir nusenusių.

Minėtos priemonės įkvėpė kalinius vykdyti ir viršyti išdirbio normas, pirma laiko įvykdyti valstybinius planus. Pirmojo skyriaus kolektyvas pakėlė darbo našumą, įvykdė gegužės mėn. planą ir virš plano iškasė tūkstančius tonų vario rūdos. Panašius rodiklius pasiekė steplago antrojo skyriaus politiniai kaliniai. Neatsilieka Balchašo stovyklos kolektyvas..."

Šiandien net ten buvusiems sunku suprasti, kokia jėga, koks velnias ar juodas angelas vedė beveik trečdalį pasaulio žmonijos fizinės ir dvasinės pražūties keliu. O ką jau bekalbėti apie užsienio šalių žmones?! Jiems tarybiniai "stebuklai" dar ir šiandien yra didelė paslaptis. Prisiminkim 1944 metus, kai Vakarų valstybės prieš fašistinę Vokietiją pradėjo puolimą – atidarė antrąjį frontą. Tada JAV prezidentas F.D.Ruzveltas susitarė su Stalinu, kad šis leistų JAV viceprezidentui Genriui Uolsui aplankyti TSRS, pamatyti karinio užnugario galimybes. Viceprezidentas aplankė Pietų Uralą, Magadaną ir Balchašą.

Tuo metu Magadane Tolimųjų Rytų statybos viršininku dirbo sadistas Ivanas Nikišovas. Jo žmona Gridasova vadovavo Magadano moterų stovyklai. Minėti "ponai" taip parodė didžiulio Kolymos krašto sostinę, kad viceprezidentas knygoje "Misija tarybinėje Azijoje" aprašė ją kuo gražiausiais žodžiais. Jo nuomone, čia gyvenimas – idilija. Svečiui neparodė lagerių, kuriuose kaliniai mirė kaip musės. Balchaše dar gražiau: iš Alma-Atos lėktuvu atvežė gyvų vištų, obuolių, vynuogių... tik neparodė pusgyvių kalinių...

Kengyro lagerio administracija agitacijai panaudojo kalines moteris, kurios dirbo pagalbiniame žemės ūkio (laistomų daržų) skyriuje. Jame dirbo atlikusios bausmę moterys, kurioms neleido grįžti į gimtines. Jos gyveno pusiau laisvą gyvenimą. Ir štai pasigirsta per garsiakalbius:

"Draugai kaliniai! Dabar mes dirbame žemės ūkio skyriuje, auginame daržoves. Dauguma mūsų esame iš moterų zonos trečiojo skyriaus. Mes gerai aprūpintos gyvenamosiomis patalpomis, maistu, apranga. Darbe ir namuose tvarka, administracija draugiška, nuoširdi.

Už tai mes dėkojame tarybinei vyriausybei! Be to, pas mus įvestos užskaitos, o tai duoda galimybę pirma laiko atlikti bausmę ir grįžti pas savuosius.

Jūs einate klaidingu keliu. Atsiprašykite administracijos! Išeikite į darbą!..."

Nei grasinimai, nei agitacija, nei įsakymai kalinių neišgąsdino. Jie kantariai, drausmingai, vieningai siekė užsibrėžtų tikslų.

Nuo gegužės 16 d. iki birželio 15 d. Kengyro stovykla gavo daug siuntinių kaliniams, kurie į zoną nepateko. Juos konfiskuoti ir atiduoti į administracijos parduotuvę bei sargybos kioskus lagerio vadovybė nesiryžo. Galų gale pareigūnai susitarė su kalinių komisija ir siuntinius atidavė kaliniams. Sukilėliams buvo lyg ir geras gestas iš administracijos pusės. Deja, deja... tai tyla prieš audrą...

TANKŲ ATAKA

(KETURIŲ VALANDŲ MIRTIES "ŠOKIS")

*...Tankų šūvių salvės
Skrodė ryto tylą,
Stingdė kraują klyksmas
Moterų kraupus...
Gintis nuo čekistų
Tūkstančiai pakilo,
Rinktis pasiryžę
Laisvę ar kapus...*

Bronius Valaitis

Birželio 24, 25 dienomis ir naktį apie lagerį pradėjo važinėti traktoriai. Mes, kaliniai, nesupratome, kodėl čekistai iš miesto statybų suvarė tuos traktorius?

Pasirodo, buvo atvežta spec.kariuomenės divizija, ginkluota tankais, minosvaidžiais ir kitais ginklais. Tankus atvežė geležinkelio vagonais – platformomis. Iškraunant tankų gaudesį slėpė traktorių užesys ir garvežių švilpimas.

Kas gi galėjo pagalvoti, kad prieš lazdomis, ietimis, durtuvais ginkluotus kalinius panaudos tankus ir minosvaidžius?

Birželio dvidešimt šeštosios rytą, saulei tekant, griaudami barikadas į lagerį įriaumojo keturi tankai T-34. Tą pat akimirką iš minosvaidžių ap-

šaudė ir uždegė ūkio kieme duonos kepyklą, sugriovė dalį dvyliktojo barako stogo.

Kaliniai, kurie tuo laiku stovėjo sargyboje prie barikadų, beveik visi žuvo nuo automatų šūvių.

Į kiekvieną lagpunktą ir į ūkio kiemą įsibrovė po tanką. Iš tankų šaudė manevriniais sviediniais, kuriems sproguos ant kalinių krito kažkokios medžiagos liepsnojantys kaspiniai. Retkarčiais iššaudavo kovos užtaisą į tuos barakus, kurie labai priešinosi, arba į būrį kalinių, kovojančių ties barikadomis. Naudojo dūminę uždangą, ašarinių dujų granatas.

Žinoma, prie kiekvieno barako ar barikados kovos epizodai buvo įvairūs. Jau pirmąją mūšio valandą kai kariuos sukilėlius paėmė į nelaisvę. Man teko grumtynėse išbūti iki galo – visas keturias valandas. Sunku rasti žodžių papasakoti apie keturių valandų mirties "šokį". KAUTYNĖS?! Kokios gi galėjo būti kautynės prieš tankus, kovos rikiuote žengiančius ir automatų ugnimi skinančius "pergalę" prieš beginklį kalinį kareivius? O vis dėlto buvo kautynės! Kaliniai įvairiausiais būdais ir priemonėmis priešinosi.

Pirmosiomis minutėmis kaliniai bėgo iš barakų, bandė pasiekti barikadas ir kai kur jas pasiekė. Tankai tiesiog įvažiuodavo į kalinių būrį, pasisukinėdavo ir vikšrais juos sutraiškėdavo. Ant tankų ir už jų – būriai automatais, granatomis ginkluotų kareivių. Karininkai iš pistoletų šaudė į pavienius kalinius.

Buvo atvejų, kai sukilėliai šoko ant tanko, bandė jį užimti, bet narsuos tuojau pat nušaudavo. Kareiviai nešė spygliuota viela apraizgytus stovus – malkų pjovimo "ožius". Kai tik kaliniai šiek tiek pasitraukdavo atgal, tais "ožiais" apstatydavo užimtą plotą.

Greta vyrų didvyriškai priešinosi ir kovojo moterys.

Ūkio kieme, šalia tankų ir ginkluotų kareivių, ėjo darbininkų kombinezonais apsirengę, pusiau pridengtais veidais čekistai, kurie ilgais durtuvais pribaidėdavo sužeistuosius. Tas scenas filmavo. Koks baisus jų moralinis veidas! Jie norėjo save pateisinti, teismui pateikti filmuotą medžiagą ir parodyti, kad kaliniai žudė vienas kitą.

Apie porą valandų prie kai kurių barakų ilgiau ar trumpiau tankai traiškė žmones. Sklido aimanos, liejosi kraujas, mirštantieji ir gyvieji šaukėsi Dievo pagalbos.

Po to grumtynės tęsėsi barakuose. Kareiviai naudojo ašarines dujas, per langus bandė įmesti granatas, apšaudė iš automatų. Kaliniai čižžiniaus, patalyne, šimtasiūlėmis užbarikadavo langus. Darė praėjimus barako sienose iš vienos sekcijos (kambario) į kitą, o plytas ir akmenis naudojo išorinių tarpdurių barikadoms.

Prisimenu, kaip dujos graužė akis, gerklę, buvo sunku kvėpuoti, trūko oro, o sužeistųjų kraujas tryško ant gultų, sienų, ant šalia stovinčių žmonių.

Tankai ėmė griauti barakus, kai kuriuos apšaudė kovos sviediniais. Artėjo paskutinės pasipriešinimo minutės.

Virš stovyklos teritorijos skraidė du lėktuvai – "žiogai". Matyt, skraidino generolus, o gal ir filmavo "pergalingą" spec. divizijos baudėjų mūsų prieš beginklę bado, ilgų belaisvės metų iškankintą minią.

Grumtynės truko virš keturių valandų. Žuvo šimtai žmonių. Spėjama – 700-900 žuvusių, o kiek sužeistų! Nežinome, kiek žuvo lietuvių.

Kai kuriuos kalinius, dar aidint šūviams, kitus – pasibaigus kovai, iškeltomis rankomis virš galvos mažais būreliais, iš visų pusių įrėmę automatus, pjudydami vilkšuniais, baudėjai vedė iš lagerio į stepę. Stepėje skirstė į būrius, sodino arba kniūpsčiomis guldė ant žemės.

Surikiuotiems kareiviams vadas padėkojo už jų "šaunų" darbą, o jie atsakydami sušuko: "Tarnauju Tarybų Sąjungai!" Paaiškinimų nereikia...

Čekistai vadovavosi mums nesuprantamais kriterijais: vienus kalinius varė į vagonus, kitus – į lagerio kalėjimą, trečius – atgal į zoną. Mums būnant stepėje, iš stovyklos išvežė žuvusiųjų lavonus, surinko ginklus, tankais išardė barikadas ir užlygino tranšėjas. Dalį kalinių tą patį vakarą grąžino į zoną, o kiti grįžo net po trijų parų. Žinoma, apie maitinimą niekas negalvojo. Nežinoma, kur palaidojo tą rytą žuvusius politinius. Manoma, kad buvo išvežti į kokią nebenaudojamą vario rūdos kasyklą ir ten užversiti iškasenų atliekomis.

Prisimena įdomus reiškinys. Kengyro apylinkėse balandžio pabaigoje – gegužės pradžioje kai kuriais metais (ne kiekvienais) apie pusdienį lydavo, antrą kartą metuose toks pusdienis kartais būdavo spalio pradžioje. Visą vasarą giedras dangus, lietaus nė lašo, tik karštis. Rugpjūčio mėn. siausdavo smėlio audros, žaibuodavo. Žiemą – sniegas, pūgos. Ir štai 1954 m. birželio 28 d. popietę kaip iš kibiro prapliupo lietus. Lijo apie tris valandas, tarsi parūpo Visatos Jėgoms nuplauti nuo Kengyro žemės nekaltais

□ Broniaus Valaičio piešinys

□ Lietuviai kengyriečiai – sukilimo dalyviai. 1955 m.

pralieta politinių kalinių kraują. Stebėjosi visi, net vietiniai senbuviai – kazachai tokio lietaus ir tokiu laiku neprisiminė. Birželio-liepos mėn. – dideli karščiai.

Stepėje dar buvo moterų ir vyrų kalinių būriai, kurių čekistai nespėjo "išrūšiuoti". Išgirdome klyksmą (buvau stovyklos zonoje), pagalbos šauksmą. Zonoje buvome gal apie aštuoni šimtai vyrų ir tuoju pat atsiliepėme į stepėje esančiųjų šauksmą. Susirinkę prie antrojo lagpunkto valgyklos pradėjome šaukti ir mes, paskelbėme bado streiką, pareikalavome, kad į stepę nuvežtų rūbų ir maisto.

Tą patį vakarą visi kaliniai iš stepės buvo atvesti į zoną, vagonus ar kalėjimą.

V.Nikolajevio knygoje "Ko nežinojo Solženicynas" įdėtas buvusio sargybinio-prižiūrėtojas D.Jakovenko pasakojimas: "Maištas buvo ilgas ir labai rimtas. Priešininkai taikos būdu reikalų neišsiaiškino. Tada valdžia pritraukė MVD kariuomenę iš viso Kazachstano ir Uralo. Atliko karinę puolimo operaciją, kurios metu prieš beginklius žmones panaudojo diviziją kariuomenės, keturis kovos tankus. Geležinkelio atkarpoje, atvestoje į lagerį, kursavo garvežiai, traukdami po kelis prekinčius vagonus. Valandą prieš "mūšį" garvežiai švilpė, vagonų buferiai kėlė čaižaus metalo triukšmą, o tai slėpė tankų motorų gausmą ir kalinių šauksmą. Iš tankų šaudė kovos užtaisais, atidengė ugnį į barikadas ir barakus, vikšrais traiškė žmones, kurie bandė priešintis. Puolimo metu vienas tankas sugriovė tualetą, įvirtę į ten esančią duobę ir įstrigo. Kareiviai vykdė vadų įsakymus ir tiesioginiu šaudymu puolė maištininkus. Visa tai buvo sankcionuota prokuroro. Puolimas prasidėjo auštant, netikėtai, kaliniams nežinant ir tęsėsi apie keturias valandas. Patekėjus saulei, mūšis baigėsi. Lageris buvo sunaikintas. Baigė degti barakai, tankai vikšrais griovė barikadas ir tranšėjas. Aplink gulėjo dešimtys ir dešimtys užmuštų, sutraiškytų, sudegintų kalinių; daugiau kaip 400 žmonių buvo labai sunkiai sužeisti... Dar 2-3 metus visose steplogo karinėse sargybos dalyse bei padaliniuose, kituose Gulago lageriuose buvo aiškinama ir propaguojama šita puolamoji operacija kaip pavyzdinė, kaip menas nuraminti maištaujančius kalinius".

Buvęs kalins, dabar džezkazganietis poetas Jurijus Vasiljevičius Gruninas tą rytą aprašo taip: "Moterų zonoje tame barake, kur aš nakvojau pas savo draugę, kažkas iš vidaus užbarikadavo duris. Vyrų barake buvo be-

veik tiek, kiek ir moterų. Mano draugės barakas buvo toliau nuo kitų, toliau nuo vartų ir toliau nuo sienose padarytų pralaužimų. Matyt, kad dėl šių priežasčių jį puolė paskutinį. Tokios nervinės įtamos, kokią čia išgyvenau, aš neįsivaizduoju nei fronte, nei nelaisvėje. Fronte ginkluota jėga ėjo prieš ginkluotą jėgą. Nelaisvėje mus niekino priešai. Čia gi mus šaudė savieji, sušaudė beginklius, taikos metu, netikėtai.

Barakuose stovėjo dviaukščiai gultai. Kareiviai su rėmais išlaužė langą tiesiog prieš mūsų gultus. Jie buvo jau daug užmušę kaimyniniuose barakuose, tai čia neskubėjo sušaudyti paskutinių moterų, kurios savimi užstojo vyrus. Už kampo dar vyko šaudymas, girdėjom bildesį ir tankų riaumojimą; mes neskubėjome išbandyti likimo, laukėme... Kareiviai įmetė kažkokią dėžutę... sklido aitrūs dūmai. Rankšluosčiais, suvilgytais vandenyje, mes prisidengėme nosis, gerklę, akis, patys gulėme prie išorinės barako sienos, kad negalėtų tiesiogiai apšaudyti. Mūsiškiai išmetė lauk tą dūminančią dėžutę, bet tuojau buvo įmesta kita... Mes iššokome pro langą... Nespėjau nukristi ant žemės, kai mane čiupo kareiviai ir riktelėjo: "Rankas už galvos! Marš!"

Išvedė iš lagerio, apieškojo ir prie sienos paguldė veidu į žemę. Moterų daugiau mes nematėme. Gulinčius skaičiavo ir atskaičiavę būreliais vedė tolyn į stepę, kur išbuvau dvi dienas..."

J.D.Ferenčiukas iš Černovicų srities rašo: "Su keliais iš pirmųjų pasirodėme prie barikadų. Akis į akį. Kaip manęs nesubadė durtuvais, nežinau. Šalia draugą subadė gal penkiais dūriais. Jį įtraukėme į baraką. Mūsų rankos buvo kruvinos jo krauju. Savo baltiniais perrišau jį, bet buvo per vėlu. Vieną kartą atmerkė akis, pažiūrėjo į mane ir mirė... Ir aš buvau lengvai sužeistas: kulka kliudė nosies kaulą. Man skirta dar gyventi.

Iš pradžių puolė kareiviai. Nežiūrint į tai, kad daugelis draugų buvo durtuvais subadyti, masė kalinių puolė ir perdalino kareivių frontą pusiau; jie atsitraukė. Viskas vyko greitai. Tik po šito puolimo pasirodė tankai ir padarė savo kruviną, nežmonišką, banditišką darbą, kurio pasaulis, istorija nežino. Tankai traiskė miegančius ant gultų žmones, laužė barakų sienas. Jie maršruto neturėjo. Važinėjo išilgai ir skersai. Kai kurie vaikinai šoko ant tanko, šaukė tankistams: "Ką jūs darote!" Vieną tiesiog prispaudė prie barako sienos, ir jis mirė..."

Sukilimo sutriuškinimui panaudotos galingos karinės jėgos. Čia paste-

bima viena būdinga detalė: lagerio administracija beveik kiekvieną dieną per visas keturiasdešimt parų kreipdavosi į kalinius per vietinį radiją, garsiakalbius, bet nebuvo pareikšta nė vieno perspėjimo, jog naudos jėgą. Galbūt perspėjimas būtų turėjęs įtakos kaliniams... ir sukilimas būtų baigęsis taikiai. Jėga panaudota netikėtai, kaip puolamoji karinė operacija fronte. Kodėl? Nejaugi čekistai norėjo kalinių kraujo praliejimo, aukų?

Eilinį kartą režimas parodė savo klasingumą.

Šimtus kalinių patalpino griežto režimo izoliatoriuose. Pradėjo tardyti. Čekistai užmiršo savo pažadus, lagerį padarė neprieinamu, sustiprino sargybą. Buvęs steplago viršininkas pulkininkas Čečevas kažkur dingo, jo vietą užėmė papulkininkis Burdingas.

Kiek man žinoma, sukilėlių komitetą teisė net tris kartus. Pirmą kartą iš devynių jo narių septynis nuteisė mirties bausme, o du – uždaru kalėjimu. Paskutiniame teisme visi nuteisti kalėjimu.

Taip baigėsi politinių kalinių sukilimas 1954 m. gegužės-birželio mėn. Kengyro stovykloje.

Panevėžys, 1993-1994 m.

ŽVILGSNIS Į PRAEITĮ

Antrojo tūkstantmečio paskutiniai du dešimtmečiai – mano kartos nueito kelio, atliktų darbų, padarytų klaidų, neišsipildžiusių svajonių ataskaita sau, ataskaita tautai, ataskaita tėvynei Lietuvai.

Poetas sakė: "Viršum galvų ereliai skraidė, mirtis klajojo vieškeliais..." Keliais žodžiais pasakyta, išdainuota išeinančios į amžinybę mano kartos tėvynės skausmo, kančios ir aimanų preliudija.

Trumpi prisiminimai iš žiaurios sovietinės okupacijos laikų – tai ne mano kartos didžiavimasis prieš šių dienų skaitytoją. Tai nuožmios ir atkaklios kovos už savo žemę, tėviškę, motiną, seserį, mylimąją epizodai, tai kalėjimų kamerų vienutėse, tamsiuose MGB rūsiuose kankinamos tautos aimanos, tai milijonų įvairių tautybių žmonių, kalėjusių, iš bado mirusių sovietiniuose lageriuose, kuklus pagerbimas.

Esu lietuvis, be to, žemaitis, gimęs 1929 metais Kaltinėnų miestelyje, Tauragės apskrityje, ūkininkų šeimoje.

□ Išleisti iš lagerio tremtyje sukūrę šeimas: Janina ir Pranas Vaičiaičiai, Janina ir Viktoras Miškiniai, Birutė ir Stasys Mačiuliai, Verutė ir Bronius Valaičiai, Marcelė ir Adolfas Diliai

□ Kryžius Džezkazgane prie buvusio politinių kalinių Kengyro lagerio 1954 m. gegužės 16 d. - birželio 27 d. vykusiam Kengyro politinių kalinių sukilimui atminti. 1990 m. liepa-rugpjūtis

Baigęs Girdiškės pradžios mokyklą (tai Dionyzo Poškos Baublių paunksnio bažnytkaimis), mokiausi Šilalės ir Skaudvilės gimnazijose.

1949-1950 m. mokiausi Klaipėdos mokytojų institute, dirbau Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio antitarybiniam ginkluotame miesto pagrindyje kaip vienas iš vadovų.

1950 m. gegužės 11 d. mane areštavo MGB.

Tą dieną (pusiaudienį) išėjau iš Mokytojų instituto kartu su studente Sofija Julija Baublyte (pogrindžio dalyve). Mums reikėjo nueiti pas pogrindininką studentą Česlovą Karecką ir jo bute parengti medžiagą pogrindyje leidžiamam laikraštėliui "Kalavijas už laisvę". Kartu nešėme aplanką, kuriame buvo pogrindžio dokumentų.

Perėję Dangės upės tiltą, pasukome paupiu į kairę, norėdami sumėtyti pėdas. Pas Česlovą Karecką radome pogrindininkę Oną Mockutę (muzikos mokyklą, pianistę). Pradėjom žiūrėti pogrindžio dokumentus ir ruošti medžiagą spausdinimui.

Neatsimenu, kodėl reikėjo nueiti į universalinę parduotuvę kažko nupirkti. Išėjau aš. Turėjau virš 30 rublių. Tai buvo paskutiniai žingsniai laisvėje. Su savim neturėjau nei ginklo, nei peilio. Pastebėjau, kad penki ar šeši civiliai, iki jų likus 5-7 metrams, įdėmiai stebi mane. Staiga čiuo P.Cvirkos gatvėje, netoli Montės gatvės, ir suėmė.

Laimė, jie nepastebėjo, iš kurio namo išėjau. Tada šito aš nežinojau.

Miesto saugume pradėjo taryti vyr.leitenantas Bubnovas (rusas) ir kapitonas Glezeris (žydas). Supratau, kad mano draugai nesusimti. Man pasiūlė parašyti pareiškimą instituto vadovybei, kad tris ar daugiau parų leistų išvažiuoti į namus. Mane, kaip jie sakė, ketino laikyti tris paras.

Paraiškimą parašiau. Jį paėmė kapitonas Glezeris (gal pavardę iškraipau? Jis kalbėjo lietuviškai). Kaip jis mano pareiškimą pristatė į institutą, nežinau.

1950 m. lapkričio 22 d. prasidėjo teismas ir tęsėsi dvi dienas. Mus, Mokytojų instituto, Mokytojų seminarijos, Muzikos mokyklos auklėtinius ir du mokytojus, t.y. dvylika žmonių, teisė LSSR Vidaus reikalų ministerijos karinis tribunolas slaptame uždaramame teismo posėdyje.

Teismo sudėtis: karinio tribunolo pirmininkas – justicijos majoras Žukovas (rusas); nariai: leitenantas Kiseliovas (rusas), jaunesnysis milicijos leitenantas Grinius (lietuvis); sekretorius – leitenantas Ivanovas (ru-

sas); prokuroras – justicijos papulkininkis Rozovas (žydas); advokatai: Karpavičius, Ožiūnienė (lietuviai), Barkanas (žydas).

Advokatų mes neprašėme, jie buvo paskirti.

Iš paskutinio prokuroro kalbos sakinio: "...šie Lietuvos liaudies išdavikai, pamynę po kojomis šviesaus socializmo idealus, nuėjo sovietinės tėvynės išdavystės keliais, todėl prašau karinį tribunolą nubausti juos visus aukščiausia, išimtaine bausme – sušaudyti!"

Mane nuteisė pagal RTFR baudžiamojo kodekso straipsnius 5-1a, 58-1 1-ą dalį, 58-11, 182-2 ir TSRS ATP 1947 m. birželio 4 d. įsaką 25 metus kalėti ir 5 metus be teisių.

1950 m. pavasarį pradėjau vergo kelią Kazachstane, Džezkazgane, Kengyro politinių kalinių lageryje.

1955 m. pradžioje išėjau į laisvę tremtinio teisėm, 1956 m. rudenį grįžau į Lietuvą.

1971 m. neakivaizdiniu būdu baigiau Vilniaus valstybinio universiteto Ekonomikos fakultetą.

Dabar gyvenu Panevėžyje ir žinau vieną tiesą. Ta tiesa – nepriklausoma Lietuva!

Partijų košmare išlieka tik Ji viena – mūsų LIETUVA!

Ją gynė 1831 m., 1861-1863 m. sukilėliai, 1944-1953 m. partizanai, studentai, gimnazistai, visi padorūs lietuviai.

1991 m. sausio 13 d. gynė šalies piliečiai. Žuvo jauni naujos kartos žmonės.

Tikiu ateitim! Su pagarba Tau, Naujoji karta, Jaunoji Lietuva!

Stasys Mačiulis
Panevėžys, 1993-1994 m.

UŽ LIETUVĄ ATIDAVĖ VISKĄ

Iš partizano Liudo Sudeikio prisiminimų

Partizanas Liudas Sudeikis gimė 1919 m. lapkričio 15 d. Mackeliškių k. Anykščių aps. mažajam Juozo Sudeikio šeimoje. Tėvai prie trobelės tūrėjo 0,5 ha žemės. Šeimoje augo du sūnūs. Vyresnysis Bronius gimęs 1914 m.

Anksti pasiligojęs tėvas, o po metų – motina. Tada Liudui tebuvo 9 metai. Išėjo abu broliai į žmones duonėlės užsidirbti. Nelengva buvo samdinio dalia. Tėvai uždegė Sudeikių širdyse negėstančią Tėvynės meilės ugnį, gimtoji žemė išaugino, o rūstus laikmetis subrandino jų dvasią.

Nepakluso broliai Sudeikiai nei vokiečių, nei rusų okupantų įsakymams. 1940-ųjų balandį savanoriu išėjęs į Lietuvos kariuomenę Liudas pateko į vokiečių armiją. Iš ten pabėgo – į Lietuvą grįžo iš Baltarusijos. Įstojo į Plechavičiaus armiją, pasiryžęs ginti Tėvynę.

Užslinko raudonasis tvanas. L. Sudeikis rašo: "Nuo 1944-ųjų rugsėjo pasidarė neįmanoma gyventi namuose ne tik naktį, bet ir dieną. Nei kviesti, nei šaukti suplaukė vyrai į mišką. Į rusų kariuomenę iš mūsų apylinkės neišėjo nė vienas. Prsidėjo vyrų gaudymas, priviso gyva pekla krebų."

Į partizanus išėjo abu broliai Sudeikiai. Bronius išrinktas būrio vadu, Liudas – jo padėjėju, I skyriaus skyrininku. Tai buvo 1944 m. rugsėjo 14 d.

Liudo užrašuose – ryškūs partizanų kautynių su stribais ir NKVD kariuomene aprašymai. Kulų lietūs neišgąsdino, nepalaužė brolių – vien stiprino dvasią. Kritusių būrio draugų netektis ugdė ryžtą nepasiduoti, neparklupti, neparsiduoti. Drąsus partizanas Liudas, vežamas Kavarsko kalėjiman, pabė-

□ Liudas Sudeikis (1919–1997)

go iš skrebo saugomų rogių vėl į būrį. "Dabar 1946-ųjų sausis. Šarūnas [...] sukviėtė tris mūsų krašto būrius: "Ažuolo" repšėnų, mūsų mackeliečių (dauguma) ir Petro Šimėno grupę [...]. Iš Panevėžio iškviesta kariuomenė. Tris tanketes atvežė traukinėliu. Mūsų nespėjo apsupti – pasprukom [...]. Kur dabar eiti? Prie 4 seserų. Tai buvo keturios pušys", – išliko partizano užrašuose.

Būrio vado brolio Broniaus suėmimas, vėl Liudo areštas, kraupūs tardymai. Nežinojo jis, kad akistata su broliu paskutinė. Sovietų teismas 1946-ųjų balandžio 2 d. nuteisė Bronių Sudeikį didžiausia – mirties bausme. Nuosprendį įvykdė 1946-ųjų spalio 18 d.

Partizanui Liudui vėl pavyko pabėgti iš kameros per klebančių pynučių langelį. Pabėgimui keturiose ruošėsi iš anksto. Pasinaudojo Sekminių nakties audra. Gerai pažįstama giria vėl tapo namais. Pavojai, kautynės, draugų žūtis. 1948-ųjų sausyje išdavystė ir vėl areštas. "Nežinau ar tai laimė, ar nelaimė?" – retoriškai klausia Liudas, uždarytas Anykščių skrebinėje. "Vyriausias tardytojas buvo Ščiukin, Tardė Romanov. Jam buvo įdomu, ką žmonės galvoja apie rusus.

– Mes išvadavom Lietuvą, – gyrėsi tardytojas.

– Nuo ko išvadavot? Kur geriau gyveno žmonės, Lietuvoj ar Rusijoje? – paklausiau.

– Lietuvoj, – atsakė jis.

– Tai kaip su išvadavimu? Nuo ko išvadavot?

– Nuo fašistų.

– O nuo komunistų? Dešimt išvadavot, devyniasdešimt pavergėt, – pasakiau jam.

Manęs į darbą kieman nevarydavo. Matyt, baisus jiems atrodžiau".

Skrebų pasityčiojimas ir smurtas susidūrė su partizano Liudo tylinčia drąsa ir ištvermingumu.

Morės abėcėlė iš kaimynų kameros sužinojo, kad skrebai nuvažiavo ant Peslių kapinių, kareiviams liepė atkasti nužudytųjų partizanų Alfo Juodžiaus ir Birutės Janikonytės kapus. Lavonus išėmė iš duobės, kelis kartus nufotografavo, kažko ieškojo, norėjo patikrinti kažką... Kažko bijojo...

Utenos kalėjimas... Panevėžio kameros... "Vasario viduryje prigrūdo 6 vagonus ir išvežė į Intą, į kasyklas. Ėmė tik tuos, kurie teisti 10 metų. Čia radau vyskupą Ramanauską [...]. 1957 m. rudenį jau gyvenau už zonos. Leido vesti. Vedė Sudeikis Intoje draugo seserį, politinę kalinę Verutę Juodytę (slapy-

vardžiu Pivonija). Susilaukė sūnaus Alvydo, o vėliau dukters Rimutės. Sūnus Alvydas baigė Vorkutos muzikos mokyklą. Dirba Intoje muzikos mokytoju (pučiamieji ir akordeonas). Rimutė baigusi pedagoginę mokyklą, dirba Ukmergės siuvimo fabrike.

Bausmės pabaiga – 1958-ųjų balandžio 12-oji. "Nors gyvenau kaip laisvas, reikėjo kartą per savaitę eiti į politines pamokas, į štabą. Jei neisi – nuims darbo užskaitas. Neturėjau teisės išeiti iš buto, ypač per "švenčių" demonstracijas".

1974 m. darbe įvyko avarija, sužalojo stuburą. Po pusės metų gydymosi ligoninėje – vėl į darbą.

"42 metus praleidau be Lietuvos. Kaip magnetas traukė į savo kraštą, už kurį atidaviau viską. 1974 m. padavėm paraišką kooperatiniam butui. Tik 1991-aisiais buvo pastatytas".

Tėvynė sutiko savo sūnų kaip pamotė. "Manęs nereabilituoja. Sako, negalim bylos paimti, archyvas nesutvarkytas. Mes džiaugėmės laisva Lietuva. Bet aš jos kol kas nematau. Rusų kariuomenės pilna Lietuvoje. Prokuroras, Aukščiausias teismas – kieno? Juk sėdi Stalino mokiniai. Ko galima iš jų tikėtis?" – nusivylęs rašė L.Sudeikis. "Juk mano brolių 1946-aisiais sušaudė kas? Stalino "vaikai", pakalikai, kurie nenorėjo nei dirbti, nei kariauti. Jiems patiko plėšikauti ir vadintis liaudies gynėjai [...]".

Tebaigęs Mackeliškių pradinės mokyklos 4 klases, Liudas Sudeikis atliko savo pareigą Tėvynei iki galo – paliko talentingai parašytus atsiminimus ir išėjo Amžinybėn...

Spaudai parengė Zuzana Stunžėnienė

LIETUVOS KARIUOMENĖJE

1940 m. kovo mėn. išėjau savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Tada man buvo 20 metų. Patekau į Kauno pirmojo inžinerijos bataliono mokomąją kuopą. Dar civiliai apsirengusius išrikiavo ir kapitonas Strimaitis pasakė:

– Čia nebus nei biedno, nei bagoto – būkit viena šeima. Negalvokit skųsti vienas kitą!

Kuopoje buvo drausmė ir tvarka, bet neilgai tuo džiaugėmės. Birželio mėn. užėjo "raudonasis slibinas". Lėktuvai tik skraido virš galvų, karinin-

kai bėgioja, o kareiviai vaikšto lyg žemę pardavę. Keitėsi kariuomenės vadovybė. Su batalionu atsisveikinus pulkininkui leitenantui Grigaliūnui, vadovauti ėmė majoras Kundrotas.

Netrukus iš Šančių karius iškėlė į Panemunę. Čia pasidarė didžiausia netvarka, atsirado politrukai, kurie viską gadino. Pairo drausmė – jei kuopos vadas ką nors nubaudžia, tuoj politrukas bausmę atšaukia ir į miestą išleidžia. Batalioną performavo į liaudies armiją.

Aš patekau į pirmą kuopą, kurios vadas buvo majoras Baleišis, būrio vadas Pabedinskas (vėliau su vokiečiais pasitraukęs į Vokietiją). Visi politrukai buvo žydai. Bataliono komisaras irgi buvo žydas, o mano kuopos politrukas – žydelis Bruser.

Prasidėjo "linksomos" dienos – po 2 politines pamokas kasdien, po 2 rusų kalbos pamokas, o per pietų pertrauką politrukas dar skaitydavo laikraštį. Mat raudonosios armijos kareivis turi viską žinoti, o poilsio minutės nereikalingos – kad negalvotum apie politiką savo galva.

Vienas kareivis vis klausdavo visokių nesąmonių: kodėl karininko žmona naktiniais baltiniais apsirengusi nuėjo į kiną, kodėl karininkas, parduotuvėje pamatęs kompasą, prašė parduoti kaip laikrodį. Už tokius klausimus tą kareivį išsiuntė į Rygą, į drausmės batalioną 8-eriems metams. Kitą išsiuntė 8-eriems metams dėl to, kad pavėlavo grįžti iš miesto 4 valandas. Daugiau jų niekas nematė.

VILNIUJE

1940 m. rugsėjo mėn. mūsų batalioną išgabeno į Vilnių (Trakų g. 14, buvusio vienuolyno patalpos). Buvusioje bažnyčioje padarė valgyklą. Patalpos mažos. Visas mūsų pionierių darželis atsidūrė Panerių gatvėje. Technika stovėjo lauke.

Buvau paskirtas I būrio trečio skyriaus skyrininku ir grupės vyresniuoju slidininku. Tad eidavau į Vingio parką slidinėti. Čia buvo ramiausia – vyrai geri, o dalinio politruko nebūdavo.

Artėjant pavasariui, iš bataliono surinko visus, mokėjusius dirbti su kirviu, ir išvežė į Varėnos poligoną statyti karininkų valgyklos. Mums vadovavo kapitonas Strimaitis ir bjaurus generolas Razanovas, korpuso komisa-

ras. Senąją kareivėlių laidą paleido namo. Jiems išvažiavus, aš perėjau į ūkio būrį ir tapau batsiuviu.

Gegužės 14 d. dalijau pietus. Užėjo į valgyklą visi politrukai, mūsų karininkai, kuopų vadai, gydytojas Daugirdas ir sanitarijos viršila – viso 14 žmonių. Politrukai juos visus nuvedė į korpuso štabą. Su jais buvo dar vienas gydytojas ir j. leitenantas, atšauktas iš atostogų paaukštinimui. Vietoje paaukštinimo pateko tiesiog į vagoną.

Po kelių dienų gavome naujus vadus, ką tik karo mokyklą baigusius leitenantėlius. Mes nemokėjome rusiškai, o jie – lietuviškai. Netrukus uždraudė raportuoti lietuviškai. Kareivėliams buvo nelengva tapti ruskais.

Kartą bataliono puskarininkis kuopos budėtojas Budrys nepriėmė lietuviško raporto. Atsakė: "Neponimaju po litevski!". Tą Budrį tuojau išvežėme į Lukiškes "mokyti lietuviškai".

Paskui atvežė jaunų kareivių nuo Maskvos. Lauko pirtyje išprausėm, aprengėme lietuviškomis uniformomis. Gavę naujus odinius batus džiau-gėsi kaip vaikai. Sakė, jei tvarkingai nešios, po 3 metų namo nusiveš.

Pradėjo mokyti rikiuotės, o jie visai nemoka žygiuoti. Politrukai liepė "spausti".

Atėjo 1940-ųjų birželis. Mūsų batalionas stovėjo viduryje – iš kairės artilerijos pulkas, iš dešinės – priešlėktuvinis, dar toliau – ryšių batalionas, į kurį vesdavo žiūrėti kinofilmų. Tą vakarą grįžom iš kino, sugulėm. Kas užmigo, kas dar nespėjo, kai virš mūsų palapinių pradėjo skraidyti lėktuvai. Prikėlė raštininką komjaunuolį Žygą. Ir vėl ramu.

Rytą puskarininkis klausinėjo, ar visi žmonės yra, ar viskas tvarkoje. Atsakiau teigiamai. Paskui apžiūrėjau sandėlį – žiūriu guli Jakštas. Ne! Ne Jakštas, o komjaunuolis Žygas. Man net negera pasidarė – dabar vėl bus areštai...

KARAS

Lėktuvai vis skraido ir skraido. Politrukai mums sako, kad tai mūsų naujos konstrukcijos lėktuvų manevrai. Birželio 22 dieną vienas lėktuvas praskrido vienoje pusėje ežero, kitas – kitoje. Vieną numušė, bet į ežerą neįkrito. Supratome kokie čia manevrai – karas! Džiaugėmės, bučiavome vieni kitus, šokom. Nežinojome, kas mūsų laukia.

10 val. visus išrikiavo ir bataliono vadas pranešė, kad mūsų šalį užpuolė vokiečiai. Jie sušuko "Ura!" Mes – nė žodžio! Įsakė pasiruošti traukimuisi iš poligono.

Artillerijos pulkas rėkė "Valio!", mėtė į viršų kepure, kareiviai mėtė vieni kitus.

11 val. išėjome iš poligono. Per vokiečių antskrydžius slėpdamiesi po medžiais ėjome iki vakaro. Vakare sugulėme miške, o mašinos nuvažiavo į poligoną paimti virtuvių ir maisto. Grįžę vairuotojai papasakojo, kad mūsų palapinės lėktuvų sudraskytos, yra aukų.

Auštant vėl kilome į žygį. Visai prašvitus pasirodė meseršmitai. Priešlėktuvinė neturėjo šovinių. Mašinos, karui prasidėjus, išvažiavo į Vilnių parvežti sviedinių ir pradingo. Nesulaukėme. Politrukas atsigulęs šaudė į vokiečių lėktuvą. Nepataikė!

Dar pažygiavę sustojome pietų. Leitenantas Babilius pasakė kalbą: "Nors fašistai mus užpuolė, bet jie atmušti ir mūsų kariuomenė jau 30 km įėjo į Vokietiją". Tik staiga įsakymas – pirmyn! Nei pietų valgyti nedavė. Tuos, kurių kojos nutrintos, susodino į mašinas. Nors buvau sveikas, į mašiną prie virtuvės patekau ir aš. Po tokios geros kalbos Babilius gavo vadovauti kuopai (vorai).

VĖL VILNIUJE. KARAS

Parvažiavome į savo kareivines Vilniuje. Gavome įsakymą iškrauti mašinas, nes jos turi pasitikti atvažiuojantį batalioną. Kai suveš visus, važiuosime už Vilniaus. "Gausit rusišką aprangą, šaudmenų ir – į frontą ginti Tėvynės", – sakė rusų karininkas.

Pradėjo kaukti sirenos, skelbdamos oro pavojų. Sulindome į rūšį, kuriame vyrai turėjo pasistatę radijo aparatą. Girdim iš Kauno: "Broliai lietuviai, padėkit vokiečių kariams!" Tą šauksmą perdavinėjo kas minutę.

Oro pavojus praėjo. Visi išlindom iš rūšio, bet prie mašinų niekas nėjo. Kareiviai būriavosi po 4-5, politrukai vaikė krauti mašinų. Kareiviai jų neklausė ir tarėsi Rusijon neiti. Kažkas tas kalbas perdavė karininkams, kurie tuojau aplink kareivines ir langus išstatė sargybas.

Daugiausia bėgiojo leitenantas Babilius. Įėjęs į štabą su pistoletu ran-

koje paskui Kundrotą, paklausė: "Tai su kuo tu?" Tas nustebęs atsakė: "Aš su jumis". Babilius prisaikdino bataliono vadą.

Ant aukšto buvo pasislėpę ruskeliai. "Nulipkit ir pasiduokit! Už poros minučių mesim granatas!" – įsakė Kundrotas ir čia pat sukniubo nežinia nuo kieno šūvio.

Mums ėmėsi vadovauti pulkininkas leitenantas Kačionis, kuris naktį netikėtai mirė. Trečią dieną mirusį pulkininką, aprengtą lietuviška uniforma, pasiėmė žmona ir palaidojo.

Antros kuopos patalpose slėpėsi politrukai. Ten buvo keletas mūsų karių ir komisaras. Jų neišleido išeiti.

VOKIEČIAI KAREIVINĖSE

Į juos šaudėme iš visų pusių, paskui metėme granatas ir sprogstamąją medžiagą. Granata suplėšė komisarą, o politruką paėmė vokiečiai. Kareiviams metus granatą, užsidegė durys, o politrukas žydelis pasidavė. Vokiečiai čia pat kieme jį nušovė.

Aš pirmąjį šūvį paleidau iš lango. Šaudžiau į bėgančius ruselius. Nepataikiau, nes buvau susijaudinęs – buvo pirmas mano kovos krikštas.

Pradėjo temti. Mums trims stovint sargyboje koridoriuje, pro mus praėjo viršila Balkys. Jam praėjus, kitame koridoriuje prasidėjo šaudymas. Viršila grįžo šlubuodamas ir pasakė: "Koridoriuje rusai!" Iš sanitarinio pulkininko Kardo paėmėme prožektorius ir išėjome į koridorių. Kažkas nubėgo. Pašvietęs pamačiau sužeistus du mūsų kareivius – Kazlauską ir Žebrauską. Balkys buvo jau subintuotas, Žebrauską aš nunešiau į greitąją, bet naktį jis mirė.

Jaunus kareivėlius susodino į sviedinio išmuštą duobę. Ten sėdėjo rusas leitenantas ir verkė, – matyt, bijojo mirties. Birželio 24-osios rytą atėjo vokiečiai ir paėmė ruselius į nelaisvę. Visą naktį viręs kaip katilas, Vilnius aprimo.

Ginklus sumetėme į krūvą, prie kurios stovėjo 2 vokiečiai. Išrikiuotus mus atvedė prie šv.Jono bažnyčios į universiteto kiemą. Čia prasėdėjome visą dieną. Atsirado dar du leitenantai – Talanskas ir kitas. Pavakare išsiriaviavome ir vėl grįžome į kareivines, pasiėmėm šautuvus, šovinių. Gatvėse plevėsavo Lietuvos vėliavos. Sunku apsakyti, kaip tada jautėmės.

Išplėšėme ginklų sandėlį. Šovinių – kiek nori. O poligone buvo tik pusantros dėžės šovinių ir tuos politrukai išdalijo ruskeliams ir komjaunuoliams, mums šovinių neliko.

Apsiginklavę stojome sargybon. Virėjai išvirė gerus pietus. Pavalgėme sočiai už visą dieną. Po dviejų dienų parėjo bataliono likučiai – stovi rikiuotėje ir svyruoja – taip išvargę. Jie per dieną nužygiavo 70 kilometrų.

Vėl suskirstė į kuopas. Aš, batsiuovys, patekau į ūkio kuopą. Komjaunuolius surinkę išvarė į karišką Antakalnio daboklę. Budrį, tą, kuris "nesuprato" lietuviškai, įvertė į gurguolę ir išvežė į Lukiškes mokytis. Po keleto dienų ir komjaunuolius nuvarė į Lukiškes. Ten pateko mūsų kuopininkas Garaža, kuopos raštininkas Žygas, puskarininkis Upeikis, Masilevičius ir kt. Aš pasirašiau už vieną gerą vyruką. Už kuriuos pasirašė, tuos paleido ir sugrąžino į kareivines. Kiti trejetą mėnesių pabuvo Lukiškių kalėjime. Juos vedė ir į šv.Jono Bažnyčią – matyt, mokino poterių.

MINSKE

Artėjant rudeniiui, mus performavo ir patekau į antros kuopos I būrį, kuriam vadovavo j.leitenantas Čerekis, o kuopai vadovavo leitenantas Rimkevičius. Rudenį visą batalioną išvežė į Minską.

Minske beveik nieko neveikėme, tik po miestą ieškojome malkų, nes gulėjome ant plikų grindų ir buvo šalta. Iš kolūkio parsivežėme mašiną šiaudų, iš miesto degėsių prisirinkome lovų ir neblogai įsitaisėm. Saugojom karo belaisvius ir visokias vokiečių įstaigas.

Vedusius pradėjo leisti namo. Iš pirmos kuopos paleido Dzindziletą.

Prasidėjo antskrydis. Nė vienas kareivis negalvojo bėgti. Prie oro pavojų buvome pripratę. Viena bomba pataikė į pirmos kuopos patalpas ir sprogo pirmame aukšte. Keturi karininkai, lošę kortomis, liko nesusžeisti. Dzindziletui pataikė – ištaškė gabaliukais. Surinkom tuos gabaliukus ir palaidojom Minske kartu su žuvusiais vokiečiais. Toną sverianti bomba pataikė į malkinę – liko tik didžiulė duobė. Dar vienas sviedinys nukrito tarp dviejų sargybinių, bet, jų laimei, nesprogo.

Tuojuo po laidotuvių išvažiavome į miškus gaudyti raudonųjų banditų.

Sluckas – 100 km už Minsko. Čia pasiliko I kuopos būrys, o mes išėjome į Moroč kaimą. Sniegas lyg košė, kojos lenda, sunku eiti, o dar reikia neštis ginklus ir šaudmenis. Paėję dvi dienas, apsistojome poilsui. Galiausiai pasiekėme kaimą, kuriame gyvenome visą mėnesį.

Buvo Velykos. Stovėjau sargyboje. Netoliese esančiose kapinėse išgirdau riksmą. Pasirodo, tokia mada: atneši kiaušinį ar pyrago gabaliuką numirėliui užkąsti, palieki ir išeini namo.

Vienas mūsų kuopos kareivis žuvo pasaloje. Upė buvo patvinusi, arklys nuskendo tik iš kelio išėjęs – baisios pelkės aplinkui.

Vieną naktį buvome išvežti nežinia kur. Taip išvežė nežinia kur pirmos kuopos būrį. Rytą visas batalionas jau žygiavome. Ėjome visą dieną labai atsargiai per laukus, miškus. Viename lauke radome 28 lavonus: 17 lietuvių kareivių, 2 vokiečių ir 9 policininkų. Juos sušaudė raudonieji partizanai. Gyventojai pasakojo, kad partizanų buvo daug, apie 50 vežimų. Radome raštelį: "Jeigu norit pasišaudyti, atsiųskit ne mažiau 500 kareivių".

BALTARUSIJOJE

Buvo taip. Ėjo 9 policininkai ir 2 vokiečių kareiviai. Juos partizanai iššaudė. Tada buvo pasiųstas kareivių būrys, iš jų 17 ant lauko iššaudė. Partizanai norėjo kareivius apsupti, bet kai šie atidengė kulkosvaidžių ugnį, pabėgo.

Vienas mūsų būrys buvo pasiųstas į sovchozą už 4 km. Penki važiavo parsivežti maisto iš Kopilio. Buvo likęs vienas Antanavičius – jis vijosi su dviračiu. Tą numušė lyg su kirvakabliu. Partizanai galvojo, kad eis visas būrys. Radom lizdus, kur jų laukta.

1942 m. į Molodečną atgabeno traukinio. Po Baltgudiją pėsčiomis jau buvome nužygiavę apie 2000 km. Vėl tapau virėju. Nuobodų. Kiti eina kur nori, o aš pririštas prie puodų – turiu keltis anksti, virti arbatą, paskui virti pietus ir t.t. Kai reikia eiti raudonųjų banditų gaudyti, aš irgi turiu eiti. Dėl to susiginčijau su viršila, atsisakiau virėjo pareigų. Gavome įsakymą važiuoti gaudyti partizanų prie Naujosios Vilnios. Šaudmenų nešti nereikėjo – buvome išsivarę pastočių. Sniego daug, kelionė sunki.

Bataliono vadą kpt. Ambraziūną iškėlė prie Ilmenio ežero. Sukeitė su kapitonu Žibu. Geras buvo vadas. Žibą iškviatė į štabą, įsakė apsupti ir sunaikinti raudonųjų partizanų bunkerį nurodytoje vietoje. Tėn ir susidūrėme su partizanais, kurie, palikę arklius ir vežimus su turtu, išbėgiojo. Buvo pora kiaulių, kurias parsivežę suvalgėme.

Kapitonas vokietis Jakob buvo kartu. Partizanai laukė mūsų pasaloje, bet Žibas į kautynes nesileido, tad mes išvengėme aukų ir visi sugrįžome į Molodečną.

Po kelių dienų keliavome į kitą pusę. Tik prašvitus apsupome kaimą iš trijų pusių. Ketvirtoji pusė liko neapsupta. Pro ten išbėgo visi, likę gyvi. Tarp mūsų nė vieno nebuvo sužeisto, o raudonųjų partizanų žuvo 24. Mums atiteko vežimai su 3 kiaulėmis, vištomis ir kitokiu maistu.

ATOSTOGOS. PABĖGIMAS

Gavau pirmąsias atostogas – 10 parų. Buvau sugalvojęs kariuomenėn negrįžti, bet buvo toks įsakymas – jei negrįžti, kito į atostogas neišleidžia. Taip ir sugrįžau, bet po kelių dienų pabėgome į Naująją Vilnią. Užėjome pas Gaidelius, o vakare išvažiavome traukiniu Utenos link. Pakelėje persėdome į automatricą. Čia sutikome buvusį puskarininkį Upeikį. Kalba nesirišo. Važiavome neva atostogų. Privažiavome Anykščius. Teko bristi per gilų sniegą. Vidurnaktį pasibeldžiau pas brolių, kuris gyvena pas žmonos tėvus.

Laisvė! Pirmą sekmadienį buvau Kavarske, susitikau su keliais draugais. Seniokai mane mylėjo. Dieną padėdavau darbus dirbti, o nakvoti išeidavau kitur. Nors niekas neieškojo, bet... atsarga gėdos nedaro. Grįžau kovo mėnesį, trejus metus praleidęs kariuomenėje.

PLECHAVIČIAUS ARMIOJE

1943 m. balandis. Raudonieji įsiveržė pas Brigacką. Viską išvežė. Ko negalėjo išvežti – sulaužė ir sudaužė. Norėjo sumušti tėvą, bet sūnus Petras pasakė: "Muškit mane, o ne jį!" Tai jam ir kliuvo. Brolio Jono nerado – jis, buvęs partizanas, namie nenakvodavo, būdavo Kavarske.

Prasidėjo registracija į Plechavičiaus armiją. Susitarėme su draugais,

su kuriais pabėgome iš savisaugos bataliono. Čia jokių dokumentų nereikėjo. Leitenantas Žiziūnas užrašinėjo Kavarsko valsčiuje. Namie nieko nesisakiau, kol gavau pakvietimą į Ukmergę, vėliau – į Marijampolę. Suvažiaavome visi, tarnavę kariuomenėje, ir daug dezertyrų. Dabar tapau kuopos kirpėju.

Vieną dieną kuopą išrikiavo. Atėję vadas ir keli karininkai pasakė, jog organizuojama nauja kuopa į Vilnių. Mano draugai užsirašė, o mane karininkas išvarė iš rikiuotės pasakęs: "Tu kirpėjas. Nėra kalbos". Nenorėjo išleisti manęs, bet aš vis tiek užsirašiau.

Mūsų būryje 30 vyrų. 24 iš jų dezertyrai ir tik 6 "švarūs". Visa kuopa – vieni žemaičiai, bet pas mus būrje tik vienas.

Vilniuje davė prancūziškus šautuvus ir individualius paketus. Mūsų būriui atiteko trys lengvieji prancūziški kulkosvaidžiai. Niekas nežinojo, kaip jie veikia, net karininkai. Vieną paėmiau aš, antrą – Algis. Per pusvalandį išardėme ir vėl sudėjome. Gavome po 20 apkabų, kiekviena su 25 šoviniais. Gyvenome kažkokioje Vilniaus mokykloje. Vieną naktį išgirdome mūsų sargybinius šaudant. Išbėgę radome nušautą civilį, kurį nusivežė greitoji.

Po kelių dienų išėję pasivaikščioti po miestą užsukome į parduotuvę atsigerti, o ten – pilna jaunų vyrų, geriančių tiesiog iš butelių. Mus aplaistė. Laimė – neturėjome ginklų. Užėję pas pažįstamą policininką viską papasakojom. Jis, nuėjęs krautuvėn, pašaudė tiems šlėktoms palei ausis – pagąsdino.

Į TRAKUS

Per dieną atėjome į Trakus. Labai pavargome, nes reikėjo nešti kuprines ir šaudmenis. Pailsėję žygiavome Onušio link ir apsistojome mokykloje. Klebonas Žemaitis organizavo kariuomenės ir visuomenės susivienijimo šventę. Jauniausias kareivis, klebono pakviestas, uždegė aukurą.

Vieną rytą, bevalgant pusryčius, komanda: "Su kautynių apranga rikiuot!" Vietinis gyventojas vedė mus 5 km į kaimą, kuriame buvo apsistoję raudonieji banditai. Kaimiečiai nuo jų labai kentėjo. Kaimas – tarp ežerų ir pelkių. Trečias būrys turėjo supti iš kairės, antras – centre. Šaudymas prasidėjo tik išėjus iš miško.

Prieš mus – kluonas ir gyvenamasis namas. Iš kažkur išlindo jaun.puskarininkis ir nuvirt. Patraukiau seriją per skliautą. Iš namo išbėgo žmogus ir... tiesiai į pakalnę. Nespėjau jo nukept. Šaudymui apimus, iš kluono išlindo dar vienas su kuprine. Pažėriau į jį seriją.

Blogai, kai painiojasi civiliai, o jų čia nemažai. Tai mūsų partizanai, kurie padėjo mums perbristi pelkes.

Trečias būrys neapsupo raudonųjų žiedu – jiems liko tarpas. Mes nukovėme 24. Netrukus pietų pusėje pasigirdo šaudymas. Tėn vokiečiai saugojo geležinkelį. Jie, išgirdę mūsų šūvius, išsidėstė ir laukė. Raudonieji buvo išvargę ir užbėgo tiesiai ant vokiečių. Vokiečiai paklojo apie 80! Pasiėmę pastotę, įvertėme puskarininkį ir rusišką šautuvą, o kitus ginklus kapitonas atidavė civiliams. Šautuvus ir vežimas dingo. Matyt, vežėjas surizikavo ir važiuodamas miške išmetė. Nors gavo lupt, kaltu neprisipažino.

Sugrįžome į Onuškę ir kapinėse palaidojome žuvusį puskarininkį. Prie mokyklos, kurioje gyvenome, susirinko daug žmonių.

PABĖGIMAS IŠ PLECHAVIČIAUS ARMIJOS

Pasirodydavo kareiviai, bėgantys iš Plechavičiaus armijos namo. Mes vis dar abejojome. Atėjęs būrio vadas paprašė niekur nebėgti. Jeigu kas – tai ir jis kartu eis.. Mes, 12 vyrų, pasitarę pasiėmėme ginklus, tris kulkosvaidžius ir išėjome iš miestelio. Patraukėme Čiobiškio link. Keltu persikėlę per upę patraukėme per laukus. Pasirodė šarvuotas traukinys. Išsigan-dome, o jis važiavo ir nuvažiavo...

KAVARSKO PARTIZANAI

Mūsų grupė pradėjo skirstytis. Iki Kavarsko atėjome trise – visi su kulkosvaidžiais. Draugai mane pavežėjo ir vėl atsiradau pas brolių. Daugiausia eidavome pas Brigackius. Aš, Algis su kulkosvaidžiu, Žemaičiai iš kažkur ištraukė rusišką "degtiovą", kiti turėjo šautuvus. Susibūrė stipri grupė. Vieni miegojome šiauduose, kiti – budėjome.

Gegužės pradžioje, grįžęs iš darbo, ruošiausi pas draugus nakvoti ir pamačiau nuo Mackeliškių atjokantį raitelį. Tai buvo Balys Šiaučiūnas, kuris pranešė, kad esantys kaime raudonieji banditai eina mūsų kaimo link.

Baliui pasakiau slaptažodį, liepiau joti pas Brigacką ir atgabenti man kulkosvaidį. Netrukus sulaukiau sugrįžtančio. Atėjo Algis Pivoras, brolis Bronius ir Albinas Jekeliūnas, Kazys. Išsidėstėme tarp Veršelių ir Mackeliškių kaimų. Laukėme ir nieko nesulaukėme. Patraukę kaimo pusėn, sutikome keletą policininkų iš Kavarsko. Susidarė 11 vyrų. Traukėme į Mackeliškius.

KAUTYNĖS

Raudonieji partizanai grįžo atgal į mišką. Kažkas davė puskepalį duonos, kurią jie užmovė ant durtuvo. Kiek paėję, trenkė duoną į griovį ir keikdamiesi slinko toliau. Užėjo pas Igną Šimanonį ir... miško link.

Mesėjome pėdsakais – buvo nukrėsta rasa. Nusekėme iki vienkiemio – regis, pas Striogienę. Valgyta, gerta, bet raudonųjų nėra. Policininkas metė pagalį ant tvarto. Jų ten būta. Tik niekas nelipo žiūrėti – gali gauti kulką. Vėl sekėme pėdomis. Nuėjome pro Šakalio vienkiemį iki Pašilio.

Policininkas leitenantas Savukynas vadovavo žygiui. Priekyjeėjo du žvalgai: Silva Gineitis ir Bronius Pivoras. Keletą žingsnių paėję, žvalgai šovė ir krito žemėn. Pastebėjau, jog palei drebulę sujudėjo žolė. Virš parkritusių žvalgų paleidau 2 serijas. Iš priešų pusės pasigirdo komandos: "Ap-supti! Pirmyn!" Jie pabėgo, o mes pasitraukėme į Mackeliškių k. pas Raudonikį.

Visi išsivaikščiojo. Aš parėjau namo. Nenorėjau daugiau eiti į mišką, bet kas eis? Turėjau temperatūros, bet išėjau. Susirinkome apie 50 gerai ginkluotų vyrų. Ėjome į mišką tvarkingai ir labai atsargiai. Savukynas su-pranta, kad su ugnimi – ne juokai.

Atėjome iki tos susišaudymo vietos. Čia radome keletą užkasant du lavonus: leitenanto ir civilio, kurių neatpažinome. Duobkasiai pabėgo, pa-likę automatą ir šautuvą. Radome iš žmonių atimtus batus ir visokių sku-durų. Batus grąžinome savininkams.

NUGRIAUTAS KRYŽIUS

Blogas buvo Bronius Raudonikis, pas kurį buvo raudonųjų lizdas. Jis nuvertė savo kryžių, stovėjusį prie kelio, ir apkaltino Juozą Šiaučiūną. Šiam

grįžtant iš Kavarsko, Bronius jo laukė ant kelio ir taip sumušė, kad tas išgulėjo dvi savaites. Mušė ne vienas – padėjo dukra Konstancija – tėvui pagalį padavė.

Mudu su Algiu užėjome pas jį ir pakrikštijome bizūnu taip, kad Raudonikis dvi savaites vaikščiojo po kiemą apsisukęs strėnas paklode. Užėjus rusams, jis su šeima išsikraustė į Ukmergę.

AR Į VOKIETIJĄ?

Dar tebesant vokiečiams, nutarėm pasitraukti į Vakarus. Paėmėme vieną arklių iš Žemaičio, kitą broliai Žemaičiai pasiuntė savo. 12 vyrų susikrovė ginklus, nuvažiavome netoli Raguvos ir grįžome atgal. Sutiktas vyras papasakojo, kad Žemaitijos laukuose blaškosi žmonės, nesiryžtantys eiti į Vokietiją.

Suradome mergaitę, kuri sugrąžino paimtą arklių, nes jo šeimininkas buvo prakeikęs mane, "kad pirma kulka kliūtų". Taip ir sugrįžome.

1944 RUGSĖJIS. SUGRĮŽO RUSAI

Iš mūsų apylinkės į rusų armiją neišėjo nė vienas. Prasidėjo vyrų gaudymas. Užsiveisė gyva pekla skreby, kurieėjo plėšikaudami per kaimus, ieškodami "banditų". Skrebai buvo alkani kaip šunys, jų šeimos taip pat neturėjo ko ēsti. Todėl pradėjo užpuldinėti šeimas. Nuo 1944-ųjų rugsėjo pasidarė neįmanoma gyventi namuose ne tik naktį, bet ir dieną. Nei kviesiti, nei šaukti suplaukė vyrai į mišką.

Mudu su broliu miegojome kluone prie pat miško. Brolio žmona, atvedusi karvę, pranešė: "Veršeliuose rusai". Su ginklais išbėgome į mišką, o antklodė ir kailiniai liko. Brolio žmona nuėjo gryčion ir skuta bulves. Įpuolę kareiviai rėkia: "Kas kluone miegojo!? Banditai?!" Šeimininkė atsakė, kad vaikai dieną miega. Išsisukome.

PIRMAS PARTIZANO KRIKŠTAS

Sugulėme krūmuose miško pakraštyje. Pasistačiau kulkosvaidį. Visai arti 5 rusai ir šeimininkas Tomuliūnas skeryčiojasi. Norėjome paspraginti,

tik šeimnininko pagailėjome, o jis mūsų nepagailėjo – šnekėjo, kad pardavė rusams!

Dvidešimt vyrų būriavosi miške. Palaida bala - vadovauti kol kas nebuvo kam. Atėjo žiema. Kaime skrebai. Vyrų pakilo mušti skrebus, o toks Šoblevičius sako: "Aš rusą ant pečių parnešiu". "Negalvokit, kad rusai supuvusiom bulvėm mėtosi," – sakiau jam, bet juk neperkalbėsi!

Bronius Sudeikis buvo išrinktas būrio vadu, o mane išrinko padėjėju ir I skyriaus skyrininku. II skyriaus skyrininku išrinko Karolį Žemaitį. 22 vyrai pasidalijo į du skyrius.

1944 m. rugsėjo 14 dieną. Ėjome mišku per krūmokšnius ir pievas. Staiga pradėjo šaudyti. Išmėginome savo kulkosvaidį. Aplink – alksniukai, o tarp jų – krūva nukirstų medžių ir stora, kokių šešių metrų ilgio, pušis. Aš atsiguliau prie storgalio, Donatas Simanonis – prie viršūnės, o man iš kairės – Juozas Šileika. Kiti išsimėtė kur kas. Pašaudom, pašaudom ir... tyla. "Didvyriai" išbėgiojo, likome šešiese: Aviža iš Naujokų, Petras Brigackas, Donatas Simanonis, Varnelių Kudliukas, Juozas Šileika ir aš.

Po keletos apsišaudymų girdžiu: "Padjom! Ura-a-a!" Tuoju virš mūsų galvų pradėjo lyti kulkomis... Priešų pozicija buvo puiki – didžiulis griovys, o mūsų – lyguma. Kulkosvaidis užvirė. Staiga iš už medžių išlindo žalia kepurė. Paspaudžiau gaiduką. Suveikė. Prieš mane už pusantro metro nukrito granata ir sprogsi netoliese nukirto alksnį; kitos, permestos per mane, skeveldros įsmigo man į blauzdą, į šlaunį, ir į medį, prie kurio gulėjau... Sprogimas apipylė žemėm...

Juozas davė man granatą ("rūpūžinę"), kurią mečiau per suvirtusių medžių krūvą. Sukaukė skeveldros. Simanonis sako: "Už nugaros rusas!" Apasukau kulkosvaidį. Matau, už 50 metrų šliaužia civilis, o už jo – žalia kepurė. Šaudo iš pistoleto. Paleidau seriją. Taip ir liko gulėti su ištiesta šauti ranka. Apsisukau, apsiverčiau aukštiekninkas ir pakėlęs kulkosvaidį paleidau dvi serijas. Juozas perspėjo: "Nekelk galvos!" Draugai panikoje: "Reikia trauktis! Čia mus išmuš!" Aš nesutinku: "Reikia laukti vakaro!" Saulė jau visai žemai. Simanonis – lyg be galvos, Šileika kalba, kad reikia trauktis...

Brolis išgirdo mano kulkosvaidį ir partizanai puolė iš miško pusės.

Aš sužeistas. Simanonis paima kulkosvaidį, o aš – šautuvą. Sakau jam: "Duok šovinių!" Jis: "Kiek šautuve – visi!" Šokau perbėgti. Žiūriu – Sima-

nonis tapena. Surikau: "Krisk arba bėk!" Parkrito. Pasiėmiau antrą šautuvą, perbėgau ir nugriuvau ant dirvos. Kažkas čiuptelėjo už kepurės. Šokau į vagą. Pažiūrėjau – kepurėje dvi skylutės. Girdžiu Simanonį sakant: "Mane sužeidė į vidurius".

Šovinių šautuvo apkaboje nebeliko. Šliaužiu vaga. Matau – Simaška sužeistomis kojomis (į jį šovė rusas iš pistoleto). Šokau per jį į vagą. Dar kartą perbėgau ir atsidūriau vieškelio griovyje. Tuoj pat nuvirto Juozas Šileika – pats ant vieškelio, kojos – griovyje, o iš burnos ir nosies pasipylė kraujas... Ištraukiau iš po jo automatą, numėčiau šautuvą ir pradėjau perbėginėti. Iki miško buvo 400-500 metrų. Pasiėkusi pirmuosius medžius, drėbėjo ne tik kojos ir rankos – visos gyselės virpėjo lyg stygos. Sustojau prie pušaitės. Veidas degė... Saulė leidosi. Nedaug reikėjo palaukti – gal būtų likę gyvi Juozas Šileika ir Donatas Simanonis (jis mirė naktį, 24 val.) Petras Brigackas bėgo be perbėgimų tol, kol jį nušovė...

Eidamas mišku sutikau pažįstamą vyriškį ir paklausiau apie kitus. Sakė – vienas sužeistas yra. Pagal jo pasakojimą nusprendžiau, kad tai mano brolis. Sugrįžau į stovyklą ir tikrai radau brolių! Abiems kliuvo į kairės kojos šlaunį: man – granatos skeveldra, jam – kulka. Atrodo, jį sužeidė tas pats leitenantas, kurį aš numušiau krūme.

Brolis su jeletu vyrų mums talkino iš užnugario, o sutemus, surinkęs visus partizanus nuėjo į kautynių lauką. Tėn rado visus žuvusius, tarp jų ir nukautus rusų kapitoną be kepurės ir leitenantą su pistoletu...

Tėvas parsivežė Petrą Brigacką į namus ir pašarvojo. Rytą užėjo kareiviai, nutrenkė žuvusįjį nuo lentos, bet paliko. Tėvas jį palaidojo po langu darželyje, kur ir šiandien tebeguli, nes visi artimieji jau išmirę...

PO SUŽEIDIMO

Rugsėjo 15 d. po kautynių sukilome anksti rytą. Visur balta – stipri šalna. Reikia iš čia trauktis, bet kur? Nutarėme trauktis į lygumas. Tėn begaliniai raistai, jei nežinosi – gali nuskęsti. Perėjome laimingai ir sugulėme raiste. Praskiri kelmą samanų – puikiausia lova: ir šilta iš apačios, ir vėjas neužpučia. Čia išgulėjome šešias paras, kol susisiekiame su namais. Kaime buvo didelis siautimas, bet mes nematėme nė vieno ruso ar skrebo. Žmonės kalbėjo visaip: kad aš be kojų, kad brolis be rankos ir be kojos...

Edvardas Miškinis pirmiausia užėjo į mūsų namus ir papasakojo, kad mes abudu sužeisti. Į penktą dieną peilio smaigaliu ir nagu ištraukiau iš kojos skeveldrą. Man palengvėjo, o broliui į šeštą dieną pablogėjo. Parėjau namo, o po kelių dienų parėjo ir brolis. Visiems nušvito akys.

Nutarėme niekam nesakyti – nei geriems, nei įtartinėms, nes mus su broliu ypač keikė, kad ant visų užtraukėme "koroną". Du mėnesius apie mus niekas nieko nežinojo ir nematė.

Likome septyni. Po kurio laiko pažįstami pradėjo ateidinėti pas brolio žmoną, mėgindami surasti mus, bet veltui... Mes tykiai sėdėjome didžiuliam karklo kelme. Tik lapė kartą buvo pritykinusi...

ŽIEMA BUNKERIUOSE

Po kautynių praėjo kelios dienos. Pivoras nuėjo vandens ir tuo pat metu kažkas iššovė. Persikėlėme į kitą vietą. Grįžęs jis mūsų nerado. Tada siuntėme brolių ieškoti. Rado – sėdi po eglaitė ir verkia. Apsidžiaugė abu – ir brolis, ir Pivoras.

Mūsų grupė vėl pradėjo augti. Susirinko apie 20 žmonių. Artėjo žiema. Kur slėptis? Reikia kasti bunkerį. Prisinešėme kastuvų, kirvių, skerspjuoklį ir netrukus iškasėme 6x4 metrų bunkerį. Kirtome medžius, uždėjome lubas ir padarėm dvi angas, bet bunkeris greitai pasidarė per mažas – žmonių vis daugėjo, gulti nebuvo kur. Nutarėme kasti didesnę – 13x5 m bunkerį Pašilvy, bet ir tas mažokas, nes žmonių kartais susirinkdavo iki šimto. Ateidavo Slučka-Šarūnas iš Troškūnų miestelio.

Visur pasidarė takai, nes žmonių ateidavo daug. Nesaugu. Nutarėme kuriam laikui išsiskirstyti ir gyventi po kelis. Mes atsiskyrėme penkiese: aš su broliu, Karolis Kadžionis iš Piktagalio, Bronius Blauzdys iš Alūkėnų ir dar vienas – Jonas iš Alūkėnų. Taip ir vaikščiojome per žmones – kur diena, kur naktis. Buvome gerai ginkluoti: turėjome du kulkosvaidžius ir automatus.

Kadžionio kluone Piktagalyje buvo slėptuvė, kurioje pernaktvojome. Jaunesnysis Kadžionio brolis iškūreno pirtį. Visi išsimaudėme, pavakarieniavome. Mudu su broliu išėjome į namus persirengti baltinių, kiti liko.

Valgant Kadžionienė jiems sako: "Šiandien buvote pas mus, dabar eikit pas Sudeikius".

Persirengę tuojau išėjome, nes kiekvieno momentu galėjo užėti skrebai. Užeidavo dažnai ir įvairiu laiku.

1945 M. SAUSIO 30 D. AREŠTAS

Abu su broliu užsukome pas Genutę Gasparskaitę. Jos mama išvykusi pas kitą dukrą Kacevičienę, kurios vyras buvo miške. "Gyvename nuošaliai, niekas niekada neužeiina," – sakė Genutė.

Po pirties buvome gerokai išvargę ir netrukus sumigome. Genutė užkūrė krosnį, užrakino duris ir išėjo. Langai apšalę – nors rogėmis važiuok. Ji nuėjo iki gryčios galo ir pamatė skrebus ir rusus. Kol pribėgusi atrakino duris, prisistatė skrebai ir visi kartu supuolė į vidų. Jie kalbėjo: "Jeigu mergaitė būtų nebėgusi, mes nebūtume užėję!"

Riksmi "Ruki v verch!" ("Rankas aukštyn!") išbudino. Vienas šovė. Pasipylė šautuvų buožių smūgiai ir man prakirto antakį. Apsipyliu krauju. Antras kirto į pakaušį. Labai skaudėjo. Surišo rankas...

Marija, padėk mums! Buvo įsakyta apsirengti, nes buvome tik su švarkais. Atrišo rankas ir aš apsivilkau kailinius. Jie buvo išlyti ir sudžiūvę į kaulą. Prieš rišant rankas užsimoviau pirštines ir patraukiau rankoves, kad suriščiau per kailinius. Išvarė į lauką. Privažiavo, atrodo, Antano Mikoliūno arklys. Vienas skrebas iššovė. Kitas stovi prie mūsų ir sako: "Bėkit!"

Mus susodino į roges, tikriau suklupdė – mane prie arklio, brolių greta, o Genutei padavė vadeles. Du skrebai atsisėdo rogių užpakalinėje dalyje. Vienas jų – Jonas Maldžius iš Maželių k., su kuriuo brolis statė namus, antras – Sudeikis, aukštas vaikėzas iš Kavarsko.

PABĖGIMAS

Atvažiavę iki Penionių, sutikome iš Budrių važiuojantį Sudeikį parsivežti siuvėjos, mano brolio žmonos. Skrebas Maldžius sulaikė tą žmogelį, apsuko arklį ir pasiėmė brolių į tą kitą vežimą. Likome trise. Sakau: "Genut, važiuok greičiau, nes šalta!". Skrebas sako: "Kodėl man nešalta? Juk aš be pirštinių!" Galvoju: "Palauk. Reikia kuo toliau palikti brolių, kad įvykdyčiau savo planą..."

Brolis buvo atsilikęs apie 400 metrų. Iš jo pasakojimų žinojau, kad Mal-

džius stiprus. Pravažiavome Narbutus, eglutę, kurią vaikščiodamas į Kavarską, gerai žinojau, upelį Lašišą. Brolis atsilikęs. Aš važiuoju į kalnelį, ant kurio Kavarskas kaip ant delno. Laukti nebėra laiko. Patempiau kailinių rankoves ir rankos iš virvės lengvai išsitraukė. Genutė tai pamatė. Jos veidas labai pasikeitė. Numečiau pirštines ir kaire ranka staigiai griebiau už automato. Skrebas sukliko nesavu balsu. Jau atsidūrėme ant kelio. Skrebas kniūbsčias. Laikau už apykaklės ir spardau. Matau – atbėga brolis, traukia rankas iš virvės ir kerta skrebui! Maldžius, truputėlį pabėgėjęs link Janulinos, trenkia iš savo rusiško šautuvo Dievui į langus.

Skrebo Sudeikio, parmušto ant kelio, paklausėm: "Ką dar turi?" "Čia granata", – parodė į kišenę. Atėmę automatą, palikome skrebą ant kelio ir patraukėme per laukus Pienios link, o Genutė grįžo į Narbutus, kur ją paėmė skrebai. Perėję Pienią, užsukome į vienkiemį arklį.

Šeimininkas atnešė po stiklėlį samagono. Išgėrėme. Brolis buvo sužeistas: sakė, kad skrebas jam dūrė šautuvo vamzdžiu į šoną. Man skauda kaklą – negali žodžio ištart. Bėgom per miškelį link Budrių. Užėjome į batsiuvio vienkiemį. Brolis, apkirpęs sprandą, apžiūrėjo, kad žaizdos nėra, o tik didžiulis guzas, kurį velniškai skaudėjo.

Šeimininkas pakinkė eržilą ir nuvežė pas pažįstamą žmogų, kurį brolis gerai pažinojo. Duryš buvo nerakintos. Įėjome į vidų. Šeimininkė, gulėjo ant krosnies, pažino brolių.

Šeimininkė papildė vandens ir išskalbė kruvinus brolio marškinius. Aprišau žaizdą, užkliajavau antakį ir išsivaliau švarką, nes visas priekis buvo išsteptas.

Netoli vakaras. Pailsėjome, užkandome ir sutemus nuėjome pas kaimynus, kur slapstėsi trys broliai. Vienas jų tuojau sutaisė apkabą, kurią buvau sudaužęs į skrebo galvą. Pas šiuos draugus išbuvome parą ir patraukėme pas savuosius. Pakeliui aplankėme Ažuolo būrio bunkerį. Kiek buvo džiaugsmo ir kalbų! Jie buvo labai išsigandę, kai sužinojo, kad mus paėmė gyvus ir jau tarėsi, kur išeiti, nes kankinami galėjome išduoti. Mes žinojome daug...

Kitą dieną parėjome į savo grupę, gyvenusią eigulio namuose, netoli tos vietos, kur mus paėmė. Miške blogai – visur balos, šalta... Reikia perrišti žaizdas, kurios negyja, nes Anykščių vaistinėje nedavė vaistų. Patarė plauti ramunėlėmis...

Pasirodė pirmosios žibutės ir... pirmosios gyvatės, kurių buvo labai daug, net išdrįsdavo šliaužti ant milinės. Pasistatėme palapinę. Nelių. Rytai eidavome į žvalgybą. Sutartiniai ženklai, iškabinti pamiškėje, pranešdavo, kad yra skrebai.

Pasirodo, visur pilna rusų. Mus tą dieną vijosi keturis kartus, bet be aukų. Tik vienas tankynėje pametė šautuvą – užkliuvo ir nebuvo kada pasiimti. Parsinešė kitą dieną.

Gegužės mėnesį buvome apsupti 12 dienų. Aplinkui krūmuose gulėjo rusai, bet į mišką nelindo. Mums buvo sunkoka su maistu, trūko duonos. Netoliese karves ir avis ganė piemenukas. Paprašėme jo, kad atneštų duonos. Kitą dieną vaikas maiše ant virvės atvilko visą kepalą. Jo tėvas vilko ligi miško, o vaikas – ligi mūsų, nors nežinojo, kur mes gyvename.

Kareiviai atsitraukė tik neilgam. Išvežė šeimas: Kacevičiaus žmoną su 5 vaikais, Petrą Simanoną su žmona (vos gyvus) ir dukrą, mano brolio uošvius, Žemaičių šeimą. Nebėra iš kur parsinešti maisto. Reikia kalėdoti. Išėjome keturiose: Aleksas Velanis, Silva Gineitis ir mudu su broliu. Nutarėme negrįžti į mišką – buvo giedra. Nakvosim alksnyne tarp Penionių ir Diliavietės. Pranešė, kad Sadeliškių kaime skrebai. Vienas mūsų įlipo į medį ir matė, kaip jie bėgioja. Jeigu atkirs mus nuo miško – baigta! Nutarėme trauktis Diliavietės kryptimi per Mackeliškius.

VĖL SUSIDŪRIMAS SU SKREBAIS

Perėję Nevėžio pelkes, pamatėme skrebę, bėgantį ir automatu mums mojančią. Sustojome ir metėmės atgal. Išsisklaidėme kuo plačiau ir bėgome šuoliais, tai kairę, tai į dešinę. Brolis atsigulė ir paleido keletą šūvių iš kulkosvaidžio. Perbėgome Nevėžio krūmus ir sugriuvome į miškelį. Skrebai perbėgo Nevėžį ir pasiuto smarkiai šaudyti. Vienas skrebas raitas norėjo užbėgti už akių, bet arklys per pelkę nėjo.

Matau – brolis visai išsimušė iš jėgų. Paėmiau jo kulkosvaidį, o jam atidaviau automatą. Brolis vis atsisukdamas šaudė. Jau buvome ant Repšėnų lauko. Žmogus arė lauką. Išsikinkė arklį iš plūgo, užšoko, sukirto per šonus ir nurūko. Paprašiau, kad Velenis paimtų iš manęs kulkosvaidį, o aš

paėmiau jo šautuvą-dešimtuką. Išlindo keturi skrebai, du, dar daugiau... Paleidau šūvį. Bėgdamas įmušiau kitą šovinį ir... nepataikiau. Taikiau virš galvos, kliuvo kojon. Skrebai sustoję sužiuro į sužeistąjį – atstumas tarp mūsų daugiau kaip 400 metrų. Netoli miškas. Labai pavargom. Brolis sėdo prie vandens: "Toliau negaliu eiti". Vos pakėliau už parankės ir nusi-tempiau.

Pradėjome atsigauti. Perėję lauką susėdome pamiškėje. Dabar jau galima pailsėti. Matome – iš tvarto išeina vienas, kitas, trečias – trys broliai Kauniečiai. Čia buvo jų slėptuvė. Vienas mūsiškių nuėjo pasikalbėti. Broliai parsivedė mus į namus.

Toliau negalėjau eiti – sutino koja, nes neseniai buvo išnerti du nykščio sąnariai. Kaunietienė pridėjo ūkiško muilo kompresą ir po 4 valandų galėjau eiti. Į savo būrį sugrįžome vakare.

VIS DAR KAUNAMĖS

Lygiai po savaitės mums pranešė, kad skrebai išvažiavo į Vaidevučius gabenti vieną skrebą į Kavarską. Mes, 12 vyrų, greitai susirengę nuėjome į tą patį alksnyną, iš kurio prieš savaitę išbėgome. Grupė pasidalijo pusiau: vieni liko alksnyne, kiti perėjo į kitą kelio pusę, kur buvo gilus griovys – puikus apkasas. Mūsų pozicija nekokia – atsigulus per rugius nieko nematyti, o atsiklaupus labai išlendi į viršų. Belaukdami matom – atvažiuoja pakrauti vežimai, o viename iš jų narvas su kiaule. Trys skrebai atsiskyrė ir nuėjo Diliavietės link. Mums pradėjus šaudyti, jie ėmė bėgti ir netikėtai atsirado mums iš nugaros – atitolę, matyt, tikėjosi pasprukti Sodeliškių link. Nusitaikiau ir paspaudžiau gaiduką. Vienas nukrito, kiti užbėgo už kalniuko. Kautynės nurimo.

Vienam reikia eiti pas nušautąjį. "Gera. Eik. Pirštą laikyk ant šautuvo gaiduko, kad galėtum staiga šauti. Eik 300 metrų. Bus bala, viksvos, kuriose jis gulės. Jam sujudėjus – šauk!" Šūvis! Purvai pakilo. Vaikinas užsikabinęs šautuvą ant nugaros, antrą pasiėmė. Grįžta atgal. Mokiau kaip vaiką, nes jis kariuomenėje nebuvo tarnavęs.

Susirinkome visi, o Broniaus Pivoro nėra. Grįžom į mišką. Susitikome dar penketą vyrų. Buvo ir mano brolis. Mums išėjus, jų stovykloje nebuvo – vaikščiojo po mišką. Sugrįžusiems pasakė, kur mes. Tuomet jie atėjo ligi

Nevėžio ir sugulė žvyrdubėje. Skrebams bėgant, jie nesuprato, kas čia darosi ir tik paskui viskas išaiškėjo.

Sugrįžom į mišką, o po dviejų dienų peršauta per kelį koja grįžo Pivoras. Jo kraujas buvo stiprus – greitai pagijo.

Brolis pasiuntė Edvardą Miškinį į Mackeliškių pamiškę žvalgybon. Išgirdome keletą automatų šūvių ir vėl ramu. Vienas žvalgų grįžęs pranešė, jog yra ženklas, kad kaime kažkas yra. Atėjo Miškinis ir sako, kad pas Petrą Simanoną yra kažkokie partizanai. "Jie man mojavo, šaukė, kad eičiau pas juos, šaudė į viršų". Sakau: "Tai ne toks kiemas, kad dienos metu eitų partizanai". Jis tikino, kad šovinių tūtelės krito netoli. Atsakiau: "Laimė, kad tos tūtelės nekliuvo tau!"

Kitą kartą išėjo Bronius Kacevičius ir Vladas Simanonis į pamiškę. Žinojo, kur naminę varo. Prisigėrė ir valiai šaudyti. O taip tai bailiai buvo: jeigu kas iššovė – juos tiek ir tematysi. Leonas Šakalys pasigavo Simanoną, atėmė šautuvą ir atsivarė į stovyklą. Aš baru. Kas su tokiu daryt? Pasiėmė maldaknygę, atsiklaupė prie ugniakuro melstis, griuvo į ugniavietę – veidu į pelenus. Atsikėlė, dar kartą griuvo – laimė, nebuvo žarijų. Kitą kartą vėl abu prisigėrė kaime. Simanonis paliko Kacevičių. Jis gyveno atskirai, turėjo mažą bunkeruką. Su jais laikėme vieną sužeistą. Aš vaikščiojau perrišti. Atėjau, o jie barasi. Kacevičius sako: "Koks draugas, gerėm kartu, o jis mane paliko pas Petrą Mikalajūną. Tas rytą ištempė iš tvarto ir parėjau". Tas Kacevičius ir Stasys Žemaitis, gerokai nugėrę, užėjo pas Joną Maldžių, matyt, norėjo dar išgert. Buvo mėnesiena, matyt, skrebai sekė ir pastebėjo, kaip jie suėjo į vidų. Degė šviesa, viskas puikiai matėsi iš lauko. Taip ir kirtu skrebai – Kacevičius mirė vietoj, o Žemaičiui peršovė plaučius. Išsi-vežė gydyti ir davė 25 metus. Buvo sugrįžęs į savo kaimą, bet Rusijoje gyvena žentas – greitai išvažiavo atgal.

Karolis Žemaitis girtasėjo į mišką. Skrebai sekė. Matyt, tikėjosi, kad ateis į būrį – tada bent bus laimikis. O jisai atėjo ir po eglute palindo miegoti. Taip čia jį ir nušovė – baigėsi Žemaičių partizanavimas.

VERŠELIŲ KAIMO PARTIZANAI

1948-ųjų vasarą Vladas Simanonis papuolė gyvas. Kalėjo 10 metų, vedė, parvažiavo į savo kaimą ir mirė. Kazimieras ir Ignas Simanoniai irgi

buvo kalinami, dabar gyvena savam kaime. Buvę partizanai broliai Anicetas ir Antanas Simanoniai taip pat kalėjo.

Veršelių kaimo partizanas Kazimieras Jakeliūnas žuvo Repšėnų kaime. Šoko per langą ir buvo nušautas. Palaidotas Ukmergės kapinėse. Albinas Pivoras ir Julius Vėbra žuvo Mašinkų vienkiemiuos. Barzdos brolis Uosis – visi gulėjo Troškūnų miestelyje.

1945-ųjų metų liepos mėnesį artėjo balsavimas. Atkeliavo Slučka-Šarūnas ir jo trys broliai. Daugiau – nuo Andrioniškio ir Troškūnų. Pakvietė mus su grupe ir Semėno grupę į kambarį pasitarimui su Šarūnu. Vienas, lakūnas viršila, irgi buvo. Aš juo nepatikėjau. Jie sakė: "Ryt į Dabužių mokyklą atvažiuos skrebai saugoti balsavimo". Šarūnas pasakė: "Skrebai rusų neprisišaukia. Reikia suduoti jiems per kelnes". Aš pasakiau: "Kol Vilniuje sėdės nors vienas rusas, jų bus pilna – kiek tik reikės".

Mes atsisakėme eiti į tas kautynes. Iš mūsų grupės išėjo tik trys broliai Žemaičiai ir dar kažkas. Iš vakaro išsidėstė aplink mokyklą – po rugius, su kulkosvaidžiu užlipo ant mokyklos lubų ir taip laukė visą dieną, kepė ant saulės. Žmonės vaikšto, vieškeliu važinėja. Pagaliau sulaukė – atvažiuoja skrebai nuo Vaišviliškių per Devenių kaimą. Kautynės prasidėjo nevykusiai – sužeidė Šarūno brolių, tas tuojuo mirė. Žuvo 3 partizanai. Atvažiavo iš Kavarsko mašina su kareiviais. Prie Margių išsikėlė su sunkiuoju kulkosvaidžiu. Mudu su broliu sekėme nuo miško, gal kartais reikės pagalbos. Deja, nereikėjo.

SUSIŠAUDYMAS PRIE TROŠKŪNŲ

Dabar 1946-ųjų sausis. Vėl atsirado Šarūnas su savo draugais ir Barzdos būriu. Šarūnas mokėjo sukviesti ir kalbėti mokėjo. Sukvietė tris mūsų krašto būrius: "Ažuolo" repšėniečių, mūsų (dauguma iš Mackeliškių) ir Petro Semėno grupę. Susidarė apie 100 žmonių. Kas neturėjo slapyvardžio, išrinko kokia jam patiko. Mano brolis – Čigonėlis, aš – Svirtis ir t.t.

Neilgai teko būti kartu – iškeliavom Andrioniškio link, nes čia nieko nežinojome. Užėmėme 4 vienkiemius, prabuvome čia parą laiko. Persikėlėme pas kitus šeiminius. Čia irgi parą pabuvome. Maitino šeiminius. Praleidę trečią parą, nutarėme keltis į kitą kraštą. Sulaukę vakaro, pasipylėme eiti Troškūnų pusėn – čiom virtine kas 10 metrų vienas paskui kitą.

Kas matė, sakė, kad gal kokie 700 ar 800 nuėjo. Atvykome ligi Troškūnų miško, praėjome urėdiją, girininkiją. Sustojome miško pakrašty ir laukia-me kas bus toliau. Penki sėdo į roges ir, mums nieko nesakę, nuvažiavo urėdijon.

Netrukus grįžo su džiaugsmu. Su Vildžiūnu kalbėjo (telefonu) skrebas. Paklausė: "Kas čia kalba?" Tas atsakė: "Tas, kas nori su tavim pasišaudyt!" – ir padėjo ragelį. Paskui matome per žiūronus: jau bokšte bėgioja. Aš susibariau su Šarūno broliu Stasiu ir su kitais. Jie mane pavadino baisiu. Ta pati dainelė: "Rusų skrebai neprisišaukia!"

Pasitraukėme į miško vienkiemius po vieną būrį. Beveik visi sugulė pail-sėti. Mūsų būrys nusiavė kojas.

Šeimininko dukra buvo išėjusi į Troškūnus. Grįžusi pasakojo, kad skre-bai bėgioja po miestelį.

Šeimininkas įėjo vidun. Sako: "Nuo miško jūsų ateina!" Brolis sušuko: "Pavojus!" Visi šoko kur kas: vieni per duris, kiti – per langus. Matom, atbėga nuo miško 15 kareivių. Gal rusai. Pradėjo šaudyti. Vėbrai iš Pum-pučių peršovė koją. Jis sako: "Jūs traukitės, o aš palaikysiu ugnį", – ir čia pat prie durų atsigulė su kulkosvaidžiu. Kirto, kol turėjo šovinių. Prasidėjo šaudymas iš kitų namų. Kitoje pusėje vienas turėjo šautuvą-granatsvaidį. Tas labai daug padėjo. Kada pradėjo lupt granatos, kareiviai sustojo, sugu-lė. Krito būrio vado Barzdos brolis Uosis. Man pribėgus, jis sako: "Kojos pakirstos". Mano brolis jį dar vilko, bet kiek gali pavilkti, jei sniego beveik ligi kelių, o dar sniegą laužt reikia. Albinas Pivoras sako: "Aš jau gavau". Čia mūsų žuvo 4. Rytojaus dieną iš pasiūsto žmogaus sužinojome (pasako-jo atvažiavęs į Troškūnus), jog ant lauko, kuriame vyko kautynės, tūteles nors šluota šluok. Miestely guli keturi...

ATSITRAUKIMAS

Iš Panevėžio iškviesta kariuomenė. Tris tanketes atvežė traukiniu. Mū-sų nespėjo apsupti – pasprukom į mišką. Aš su 4 jaunais vyrukais atsisky-riau – ir pirmyn per lygumas ir raistus. Ėjau pirmas, išsimušiau iš jėgų. Pastačiau kitą priekin – nė vienas nežino kur eiti. Einu paskui ir vadovau-ju. Jie atsisakė eiti pirmi – jėgų nėra. Aš ir vėl priekyje. Išvedžiau tiesiai į palapinę. Pavargę, šlapi susėdome pailsėti. Šalta sėdėti. Išgirdome kažką

ateinant. Išėjau, daviau sutartą ženklą, kurio dar niekas nežinojo. Atsiliepė mano brolis. Dar pasėdėjome, pasitarėme. Tie jauni vyrukai troškūniečiai. Vieno giminaitis buvo Sirvyduos. Visi užėjo, pavalgė ir mano nurodytais keliais iškeliavo per Repšėnus Troškūnų link. Vėliau buvome susitikę, sakė labai gerai parkeliavo.

Mudu su broliu nutarėme eiti pas jo žmonos giminaitį, nes būtinai reikėjo poilsio. Atkeliavome į Vetygalą, į Žibos ūkį. Čia gyveno J. Garliauskas. Pasakėme, kad eisim į klojimą pailsėti. Sulindome į dobilų prėsą ir greit sumigome. Kiek miegojau – nežinau. Grįžęs iš Troškūnų šeimininkas neprikėlė. Tik kitą dieną pakilome išsimiegoję. Tada mus pašaukė, papasakojo apie Troškūnus ir kautynių lauką. Pagyvenome savaitę, matom – mus nori išvaryt.

SU SVETIMU DOKUMENTU

Kitą dieną sako: "Padėjau duonos kampą ant stalo. Daugiau nėra nei maltos, nei keptos". Abu pasitarėm. Ryt išeisim. Rytojaus dieną jo dukra sako: "Per juos ir mes pražūsime". Vakare dar gryčioj pavalgėm. "Ačiū, išeinam". Šeimininkė: "Kurgi dabar eisit?" Brolis sako: "Kur akys ves, kur kojos neš". Išėjom į mišką ir atėjom į seną bunkerį. Įlipau, o ten vandens – iki pusiau blauzdų! Kur dabar eiti? Prie Keturių seserų. Tai buvo keturios pušys. Čia buvo palapinė, kurioje gyveno du draugai Vladas Simanonis ir Bronius Kacevičius. Pas juos ir apsistojome.

Kitą vakarą reikia parsinešti šiaudų lovai. Man taip skaudėjo kojas – nors verk. Parsinešėm kūlį šiaudų ir gyvenome lyg kokie atsiskyrėliai. Išeidavome susitikti tik su brolio žmona. Ji pasakydavo, kada ateiti, nes važinėjo į Švenčionėlius ir... neturėjo kur gyventi.

Sutartu laiku susitikome. Pažadėjo atvežti iš Vilniaus karinius bilietus. Jos pusseserės vyras padarys. Po poros savaičių atvažiavo brolio žmona su savo pussesere Gaideliene ir iškviatė mus iš miško.

Buvo kovo mėnuo. Vakare atėjome pas Mažeikių Jakeliūną. Duoda mums karinius bilietus: mano pavardė Stempokas, aš už brolių vyresnis ar penkiaais metais... Pažiūrėjau, net šiurpas nukratė. Norėjau mesti šalin. Susilaikiau tik dėl brolio – jo nervai visai suiro: išgirdęs šūvį ima drebėti. Jeigu taip ir toliau bus – gali išprotėti. Apsiverkiau.

Sugrįžome į mišką atsisveikinti su draugais ir vakare atėjome pas Jake-
liūną. Naktį išėjome į Anykščius. Kokia buvo savijauta – sunku apsa-
kyti.

Vaikštome Anykščiuose. Vaikšto ir skrebai. Šiurpas eina iki kulnų: pri-
eis, paklaus dokumentų ar paso. Kaip bus, negalėjau įsivaizduoti.

Pagaliau sulaukėme traukinio. Įlipti į vagoną neįmanoma. Moterys su-
lipo į pusvagonį, o mes – ant stogo. Važiovome iki Utenos. Ten įlipom į
pusvagonį. Vėjas pasiutęs, šalta. Nors labai vargom – parvažiavom iki Nau-
josios Vilnios.

Rytojaus dieną pečių pasikūrenome anglim. Kai gerai įsidedę, uždarė-
me kaminą. Kambarys didelis, aukštas. Prabudau nuo velniško galvos skaus-
mo. Brolio žmona bėgioja su pūsle. Šeimininkai nepasakė, kad negalima
uždaryt kamino, o mes nežinojome...

Atėjo sekmadienis. Gaidelis sako: "Važiukit į Vilnių nusifotografuoti
pasams". Išėjome ant kelio. Einame pėsti. Skubėti nereikia, be to, gaila
rublių, kuriuos Jakeliūnas davė pradžiai gyvenimo. Taip ir atmatavom 13
km pėsti pas nurodytą fotografą. Nusifotografavome ir atgal – pėsti.

Gaidelis sako: "Apiforminsime dirbti pirtyje. Reikia išsiimti pasus". Po
dviejų savaitių vėl: "Važiuosime į Vilnių apsiforminti į darbą. Reikia vi-
siems kartu važiuoti." Ateiname į Naujosios Vilnios geležinkelio stotį. Vaikš-
tome po stotį mes su Gaideliu, o brolis su žmona. Aš sakau Gaideliui:
"Šitas tipas – leitenantas su planšete ir akiniais man labai įtartinas, kažkur
matytas". Dar vienas su šunimi atėjęs.

Atėjo traukinys. Sulipome į vagonus. Žmona pasiliko. Išlipome stotyje
ir atėjome į Sedos gatvę 23 namą. Gaidelis veda į viršų. Aš nėjau, kad
nebūtų įtarimo. Sako: "Na, gerai, pabūk". Užlipo į viršų. Po kokių 10 mi-
nučių ateina ir sako: "Einam, jau baigia tvarkyti". Užlipome, berods, į penk-
tą aukštą, įvedė į kambarį. Matau – brolis stovi kabineto viduryje, du civi-
liai greta. Viskas aišku. Paprašė dokumentų. Padaviau. Sako: "Mes tokių
nedavėme!" Broliui tas pat. Vienas vis kažkur telefonu skambina. Iškrėtė
mane paskui – brolių. Atėjo dar du civiliai. "Eisime patikrinti dokumentų".
Nulipome žemyn.

PIRMAS TARDYMAS

Leitenantas ir vertėjas Strormulis. Nudryžęs, murzinas, autkojis iš bato

išlindus. Naganas kybo prie šono. Klausinėjo: vardas, pavardė, gimimo metai. Davė lapą popieriaus, plunksnakotį. Liepė rašyti biografiją. "Kur gavai tuos dokumentus?"

Kitą naktį nusivedė į kabinetą, pasodino ant kėdės kraštuko – vėl ta pati muzika: vardas, pavardė... Liepė gult ant grindų, nusimaut kelnes. Atnešė keturkampį ažuolinį pagalį. Prie galo – vinys. Pridėjo prie sėdynės. "Kalbėsi ar ne? Gausi! Mes turim prokuroro sankciją – ką norim, tą darom".

Pasodina ant kraštuko kėdės. Tas driskius patraukia kėdę. Aš – aukštylė kojoms, tai nieko baisaus. Dar pistoletą kasišiojo po nosim. Taip kankino kelias naktis. Tas skarmalus keletą kartų šėrė per sprandą, o aš galvoju: "Kad aš tau nors kartą! Būtų smagiau ant dūšios". Paskui įmetė į kamerą šnipelį. Tas sako: "Viską prisipažink, bus daug geriau".

Gal savaitę netardė. Įmetė aukštą vyruką. Jį paėmė su kulkosvaidžiu, į kurio buožę prikalta vinių iš vokiškų batų. Vinis reiškia kiek nušauta. Parodė visą nugarą – vien rimbai. Taip jį mušdavo. (Jo tėvas per aną karą buvo kapitonas.)

Gretimoj kameroj atsirado brolio žmona. Su ja – spekuliantė-šnipė.

Aišku, mes buvome Gaidelio aukos.

KALĖJIME

Jeigu tardymo metu užsimeni apie Gaidelį, nieko negirdi. Kai ką teko prisipažinti iš miško gyvenimo. Veršelių kautynės. Kad kapitonas, leitenantas ir seržantas – mano aukos. Daugiau nieko.

Po mėnesio brolio žmoną ir mane išvarė į kitą kalėjimą – Basanavičiaus 5, prieš Valstybės teatrą. Čia buvo Lietuvos geležinkelio saugumas. Kalbėjausi kieme kurį laiką su broliene.

Suvarė į rūšį, patekau į 8 kamerą. Įstūmė, užtrenkė duris. Lauke šviesu ir karšta. Čia – tamsu. Kameroje buvome 14 žmonių: 7 gulėjo ant gultų, kiti – po gultais. Kamera 3x2,2 m. Gyvūnų – kiek nori, kokių tik nori. Greitai susipažįsti. Vienas kėdainiškis klausia, ar sutikčiau bėgti.

Dar buvo felčeris, profesorius, architektas iš Kauno. Tas atvežtas iš Vorkutos perteisimui, berods Novikas. Lietuvis, bet poterių nekalba. Kada mes kalbame, tai jis guli aukščiau. Sakėsi, buvęs karštas katalikas, bet da-

bar, kai Dievas nosisuko nuo jo, jis irgi. Planavome pabėgimą visaip. Griebt prižiūrėtojus, kada leis į tualetą. Paleist visus kalinius. Kitas variantas – išlupt pinučius iš lango – atrode neįmanomas. Pradėjau klibint pinučius, o jie juda – 8 šriubai ar volšriubiai. Pradėjom po vieną išlupt batų pasaga ar geležte nuo batų viršūnės.

Mano rankos nusilpę, aš buvau bejėgis. Labai stiprių rankų buvo Kazimieras Šmigelskis, gimnazistas iš Kunigiškių. Buvo krata. Jau bijojau, kad neaptiktų judančių pinučių, nors skylės buvo užklijuotos duona ir 4 varžtai buvo vietoje.

Mane kiekvieną dieną vesdavo į tardymą. Užduotis – išžvalgyti langą ir kiemą iš lauko pusės. Kitoje kiemo pusėje prikrauta metrinių malkų, koks 10 kubų. Mūro siena, virš jos – 5 eilės spygliuotų vielų. Prie sienos viena viela nutraukta. Mano numatytas mūsų kelias.

I LAISVĘ

Langas 80x40 cm. Antri pinučiai virš lango – lygiai su žeme. Dar tokia rankena uždėta ant kabės ir užsukta 4 mm viela. Reikia atsukt tą vielą, bus galima pakelt pinučius – ir kelias laisvas.

Atėjo šeštadienis. Numatyta keliauti. Dar buvo akistata su broliu. Pirmiau atvedė mane, paskui – brolių. Leido pasisveikinti. Tai buvo paskutinis pasisveikinimas ir atsisveikinimas su juo. Ant manęs buvo supuvę baltiniai – nukrito rankovės.

Šeštadienį tris išvedė (felčerį, architektą ir dar vieną). Likom aštuoni – visi sutinka bėgti. Sukrovėme po langu savo drabužius – vietoje kopėčių, nes langas aukštai. Išėmėm pinučius. Kas pirmas? Nėra! Aš išlindau į langą ir vėl sugrižau. "Vyrų, šiandien nieko nebus, nes tyku". Pastatėm pinučius atgal ir sugulėm miegoti. Rytojaus dieną – daug kalbų, buvo sekminės, lijo smarkus lietus. Perkūnija, žaibai – dabar mūsų diena.

Šeštadienį, sekmadienį niekas netardo. Ramu. Tik prižiūrėtojų keiksmai. Šį kartą budėjo Veniauskas. Geras buvo, nenorėjome prie jo bėgti, bet nieko nepadarysi. Tokia dalia – komanda gulti, o mes pradėjome dirbti.

Tada aš pakėliau pinučius, išlindau, perbėgau per kiemą savo numatytu keliu, perlipau per malkas, išlindau pro vielas. Pradėjo šunys lot. Mat pataikiau į šunų mokyklą. Draugų nesulaukiau – nėra kada laukt. Patai-

kiau ant sandėliukų, per juos – į sudegusį 4 aukštų pastatą, pilną griuvėsių. Atsidūriau darže. Šunys nurimo. Perėjau daržą. Niekaip negaliu perlipt tvoros – prisitraukiu iki krūtinės, o aukščiau negaliu. Nėra jėgų. Žinoma, iš kur jos bebus: atsėdėjau 3 mėnesius be oro, dubenėlis vandens ir gabaliukas duonos. Susiradau inspektų rėmą ir be vargo perlipau.

Per vartelius patekau gatvėn. Didžiuliai batai klumpšėdami pasuko Vingio parko kryptimi. Kariškis, prispaudęs kampe mergą, nieko nesakė. Per daržus, per laukus pasiekiau mišką. Pamačiau, kad nėra Neries tilto – tik poliai kyšo. Radau 10 metrų ilgio valtį, galas juodas, subraižyta. Priėjęs fabriką, išgirdau šnaresį, kalbą. Pabijojęs eiti toliau, grįžau atgal, apžiūrėjau valtį – sveika! Šiaip tai surastu pagaliu nustūmiau ją į vandenį.

Batus, lentgalį įmečiau valtin, pats įlipau ir plaukiau pro tilto polius. Valtis didelė – drąsiai galėtų plaukti 10 žmonių. Perplaukęs į kitą Neries pusę, valtį ištraukiau ant labai stataus kranto. Lipau keturiom, pasėdėdamas.

Jau visai šviesu, reikia pasislėpt dienos nakvynei. Įlindau visai arti Radijo stoties, praskirdamas rankomis rugius. Pasidėjau batų aulus pašonėn, švarką užsitraukiau ant galvos. Saulė patekėjo visai ne toje pusėje, kur turėjo tekėti. Po 10 minučių ji, lyg ant kokios ašies, atsistojo savo vieton. Miegoti buvo šalta.

Moteris atvedė karvę, pamelžė. Kad nors keletą gurkšnelių pieno patraukus... Diena šilta, saulėta, o ilgumas – nenusakomas! Vos sulaukiau, kol nusileido saulė. Ilgai netemsta. Žmonės vis vaikšto vieškeliu Vilnius-Širvintos. Mašinos taip pat važinėja.

Sutemus žygiavau kilometrą kitą ir užėjau pas šlėktas prašyti valgyti. Davė duonos ir baltintų kruopų aliuminį dubenį. Deja, duona beregint "sutirpo", nors buvo nemažas gabalas...

PRO ŠIRVINTAS NAMO

Atrodo, Širvintos netoli nuo Vilniaus, bet niekaip negali prieiti. Užėjau į vienkiemį. Šulinys kieme, o kibiro nėra. Paprašiau vandens. Parodė, kad galiu baloje atsigerti.

Priėjau Širvintas. Netoli Širvintų gavau rūgštaus pieno.

Iki Šventosiosėjau 6 paras. Apsistojau miškelyje. Užėjo lietus. Įlindau

į pirtį – užpuolė blusos. Apie antrą valandą užėjau į vienkiemį, kuriame buvau, kai bėgome iš Plechavičiaus armijos. Pavalgiau, padėkojau. Tą dieną padariau apie 20 km. Ėjau pro Gudonių kaimą. Čia mano motinos tėviškė. Dabar čia gyvena mano sesuo.

Saulė jau buvo nusileidusi, kai atėjau į Vildžiūnų kaimą, kuriame gyveno dėdė, motinos brolis Šeštokas. Jis turėjo 3 dukras. Sūnus buvo miręs jau prie raudonosios valdžios.

Pasakė, kad Kurkliuose 200 kareivių, o Anykščiuose – pulkas. Gavęs gabalą duonos, lašinių, tabako ir degtukų perėjau miško liniją. Nakvojavau, kur tankiau, pasiklojęs batų aulus ir užsiklojęs švarku. Kojos buvo sutinę. Pernakvojęs sėdėjau iki pusiaudienio, paskui pradėjau eiti. Per Judinės upelį, bet perbristi sraunią Šventąją nediršau.

Užėjau į vienkiemį, kur gyveno Sližys ir Aukštuolis, o kažkada gyveno komunistai Petričiai. Pas Sližius pasėdėjau ilgai. Atėjo Aukštuolis, visko klausinėjo, bet čia nebijojau nieko. Žmonės, kurie gyvena miške, visi geri. Pasakiau, kad noriu susitikti su partizanais, nes toliau eiti negaliu. Valė Šličytė pasitarė su tėvu ir Aukštuoliu ir po valandos atvedė kažkokį vaikina, kuris nuvedė mane į Kiškio vienkiemį. Po kurio laiko per kiemą ateina Bronka, pažįstamas nuo tada, kai pūtė triūbą po eglute Dabužių miške.

Kojos pasveiko ir vėl miške. Pasiėmiau automatą ir su Bronka pradėjome rinkti maistą. Man nepatiko vienas dalykas – apylinkėje daug veltėdžių. Nors aš čia buvau naujas, bet tokią maisto rinkimo tvarką uždraudžiau: tokių alkanų ar tinginių pilna, ypač šioj apylinkėje. Čia pravaikščiojau iki sekančio arešto. Daugiausia laikiausi pas Peslių Semėnus.

IŠDAVYSTĖ VILNIUJE. ŠARŪNAS

Tada vaikščiojau su Alfonsu Juodžiu-Rickumi. Namuose buvo tik Semėnienė. Nusiprausėme. Ji sako: "Kažkoks ubagas ateina tiesiog pas mus. Sėskit valgyti! Įėjo žmogus ir klausia kažkokios mergaitės. Iš balso pažinau – Šarūnas!

"Kas tave taip puikiai aprengė? Veidas aprištas skarmalu, švarkas kažkokios šalies būta uniforma, kelnės – lопас ant lopo. Viena koja su kaliošu, kita – su nagine!" – stebėjauisi.

Šarūnui nusirengus praustis, apstulbau: visas jo kūnas žaizdotas, vei-

das perpjautas stiklu! Jis pasakojo, jog užmezgė ryšį su partizanų štabu Vilniuje. Karininkas ryšininkas atvažiavęs nusivežti. Vadą Miškinį pasodino į "Volgą", nudardėjo į Vilnių, sustojo prie restorano ir visi trys užėjo papietauti. Dar pademonstravo po miestą – gi bus posėdis su vyriausybe, reikia pailsėti. Kažkoks pulkininkas vadovauja štabui. Jis duos nurodymus, kaip veikti. Atvažiavome prie buto, kuriame reikės nakvoti. Nusirengėme iki baltinių. "Aš pistoletą padėjau ant kėdės, o Miškinis pasikišo po pagalvę. Sumigom, bet miegas lyg zuikio".

Vidurnaktį atsидaro durys, įeina šeimininkas su lempa, dar vienas su automatu ir du be nieko. Puolė ir užgulė. "Aš, – sako Šarūnas, – išsiverčiau pro langą. Šokau iš antro aukšto. Iš II aukšto girdejau šaudymą. Daugiau apie Miškinį nieko nežinau".

Vėliau sužinojome – laimingai grįžo ir Miškinis. Jis išsitraukė pistoletą ir ramiai laukė, kai jį užgulė. Tada pavarė iš apačios ir, nuvertęs užgulusius, šoko pro langą. Paklausiau: "Kaip jūs nepažinot čekistų? Juk buvo galima viską suprasti iš jo elgesio".

Šarūnas pagyveno kelias dienas pas mus, pasiuntė į savo kraštą ryšininką, kad visi pasisaugotų. Davėme jam pistoletą.

Pas mus buvo dar vienas susitikimas. Buvo Šarūnas, Diedukas, Žilvinas, Tarzanas. Šarūnas vėl atėjo rudenį ir paprašė, kad padėtume iškast jam bunkerį. Mudu su Rickumi per naktį iškasėme apie 50 metrų. Vakarojom miške. Įlindimas į bunkerį – per kelmą: įlindai, kelmą užsidengei. Aplink – prigriuvę medžiai, praeiti negalima.

Pakliuvo Vėlanis iš Ažuolo būrio. Pas jį rado ryšininkų sąrašą. Kam jam ryšininkų sąrašai ir nuotraukos reikalingi? Pasidarė byla – 32 žmonės. Tapau ryšininkų auka. Prieš vėją nepapūsi...

1947-ŲJŲ RUDUO

Lapkričio mėnesį nutarėme ruoštis žiemai. Atėjome pas Oną Janulienę ir Julę. Paprašėme, kad leistų išsikasti slėptuvę. Nuėjome pas Doktorą į Peslius. Jis pjaudavo lentas, todėl paprašiau, kad išpjautų ir mums.

Mudu su Rickumi per vieną naktį iškasėme bunkeriuoką, kuriame tilpo staliukas, ant kurio stovėjo rašomoji mašinėlė. Lova tarnavo ir kaip suolas. Užteko vietos miegoti dviem. Čia gyvenome, valgyti nueidavome į gry-

čia. Maisto pasirinkdavome iš žmonių. Kartą iš Anykščių parėjusi Jackevičienė pasakė, kad nuo ryt dienos rubliai bus netinkami. Turėjome keleta červonų, už kuriuos nusipirkome porą litrų samagono.

ALFOS IR BIRUTĖS ŽŪTIS. LAIDOTUVĖS

Per 1947 m. Kalėdas Semėnai padarė alaus ir pakvietė mus su Rickum ir Alfa. Sėdom už stalo. Aš – viduryje, iš kairės Aldutė, toliau – Alfa, senis Semėnas, o prieš jį kitoje pusėje Angelė. Šūvis – aš pagavau Alfos pistoletą, Angelė suriko. Kas kaltas? Semėnas sumanė pajuokauti ir ištraukė iš Alfos pistoletą, o vokiškas parabelis automatiškai iššovė... Dvi kulkos mergaitei perėjo per sąnari. Nunešiau į kambarį ir aprišau koją...

1948 m. sausio pradžioje einame pas Jasiulionytes į Bebriųnų kaimą. Emilė – mano, Birutė – Alfos. Prabuvome visą dieną. Jeigu kas ateina – sėdime ant aukšto. Birutei labai reikėjo Alfos, o jis tik erzino.

Temstant Alfa su Birute sėdėjo ant lovos, o aš tarpduryje kalbinau jos pusbrolių. Pamačiau Alfą pasilenkusį žiūrintį žemyn. Nesusiorientavo, kada sprogo granatos kapsulė. Šokau po sprogimo pro duris. Pusbrolis išbėgo. Birutė puolė per duris. Jai bėgant pro duris įvyko sprogimas. Birutė riktėlėjo. Aš ją sugriebiau, išnešiau į kitą namo galą ir paguldžiau ant grindų. Atbėgo sesuo Adelė. Grįžau gryčion. Alfa tik sukarkė ir – viskas. Visa krūtinė sudraskyta. Jis turėjo dvi granatas ir abi susprogo, detonavosi viena nuo kitos.

Ką daryti su kūnais?

Jau prietema. Aš, ginkluotas trimis pistoletais, išėjau užsakyti karstų. Keliauju – abiejose rankose užtaisyti pistoletai. Einu ir, atrodo, eina prieš mane nelaimė. Atėjau iki Domantų. Senis Domantas gerai mus pažinojo, dar paklausė, kur Alfa. Sakau: "Daugiau neateis". Atėjau pas Semėną ir viską papasakoju. "Reikia eiti pas Pipirą, pas juos daug vaikų". Pašaukėme pas Semėną, verkdamas paprašiau padaryti karstus. Sirgo kažkokia bobutė. Jei skrebai klaus, reikia sakyti, kad ji mirė. Tėvas ir sūnus Pipirai padarė karstus, o tėvas ir sūnus Semėnai rytojaus dieną iškasė duobę.

Naktį girdėjau, kad kažkas sušlamėjo, bet vėl viskas greitai nutilo. Tą naktį visai nemiegojau. Rytą pakvietė eiti į vidų. Radau Birutės seserį Emilę su tėvu. Naktį jie atvežė žuvusiųjų kūnus ir sukrovė kluone po šiaudais.

Pasiunčiau Julę pakviest Alfos seserį, o pas juos – skrebai. Mokykla, esanti kitoje pusėje kelio Kavarskas-Anykščiai, buvo saugoma, nes artėjo balsavimai.

Nusprendžiau tėvams nieko nesakyti. Atėjus Alfos seseriai, Birutę aprenngėme tautiniais rūbais. Vakare atvežė karstus. Pasirodo, per trumpi. Teko galvas pasukti į šoną, kad sutilptų kojos... Sukrovę karstus vieną ant kito, atvežėme į Peslių kapines. Laidotuvėse dalyvavo Pipiras su sūnumi, visi trys Semėnai, Alfos sesuo Verutė-Pivonija, Julė Janulaitytė, Ona Jacevičienė, Emilė Jasikonytė, Birutės sesuo ir aš, Klajūnas. Pernakvojo pas mus, o rytą Emilė išėjo namo. Verutė pasišaukė motiną į tvartą (gryčioj buvo skrebai) pasakė apie žūtį. Išbėgo klykdama į kapines. Jai iš paskos nubėgo Julė. Tai tokios laidotuvės...

SUĖMIMAS

Po laidotuvių likau vienas. Sužinojau, jog vienas gimnazistas atbėgo iš Panevėžio. Jo – Povilo Žarckaus namuose gyveno partizanas Albinas Griška. Kažkas įskundė ir kareiviai apsupo namą. Griška gynėsi, ant vieno lango pasidėjęs šautuvą, ant kito – automatą. Taip ir bėgiojo tai į vieną, tai į kitą namo galą, kol turėjo šovinių, kai neliko – bėgo į mišką ir, likus 20 metrų iki miško, buvo nušautas. Namą padegė. Jame sudegė Žarckienė. Povilas Žarckus pabėgo – bijojo arešto. Jis buvo vienas, tai pasikviečiau pas save. Abu pagyvenome savaitę ir... vėl nelaimė!

Sakom: prietema, išeisim kur nors. Tik sulindome į slėptuvę, girdime – kažkas bėgioja. Rusai jau čia! Ištraukiau vielą, buvusią vietoje rankenos. Dabar neatidarys angos. Girdim – pradėjo krapštyti. Šeimininkei liepė atidaryti. Ji sako: "Nemogu! (Negaliu!). Čia nieko nėra. Tai nuo karo buvo padaryta". Jos niekas neklausė. Įsakė duoti kastuvą. Jau kasa! Apkasė. Sugriuvo anga. Pradėjo pilt iš automatų, bet mūsų nepasiekė. Metė granatą. Nesiekia. Poviliukas klausia, kas būtų, jei pasiduotumėm. "Užmušt gal neužmuš, o į kaulus gausi gerokai." Jis sako: "Aš pasiduosiu". Iš viršaus vis šaukia: "Pasiduokit!" Tylėjome, bet Poviliukas šaukia: "Pasiduodu!" "Greičiau!" – rėkia. Povilas išėjo. Likau vienas.

Dar pašaudė, įmetė granatą, bet manęs pasiekti negali. Pradėjo kasti, prisikasė ligi lubų ir metė granatą. Tada aš prieėjau prie angos. Vos tik atsi-

traukiau – pašaudė, metė granatą ir vėl ėmė kasti. Šoviau į lubas. Nubėgo. Paskui Poviliukas sako: "Liudai, nešaudyk! Mane nušausi!" Timinsko iš mokomosios kuopos balsas: "Liudai, pasiduok! Čia kalba kapitonas". "Ginklus palikt ar neštis?" "Palik ir kišk rankas!" Iškišau. Čiupo už rankų, ištraukė ir klausia: "Ar tu pabėgai iš milicijos?" "Aš". "O iš Vilniaus tu pabėgai?" "Aš".

Užkeikė. "Dabar nepabėgsi!" Poviliukas pasisiūlė lįsti į bunkerį išimti ginklų. Neleido – juk gali susisprogdinti. Paklausė: "Kas dar liko bunkeryje?" "Nieko!"

Buvo 11 valanda nakties. Visa procesija mane vedė į gryčią. Priekyje – du su automatais, iš paskos – trys. Vienas laiko mane už kupros, du – už rankų, užpakalyje – kareivis su šunimi. Parvedę į gryčią, sunešė visus mano ginklus, rašomąją mašinėlę, drabužius, pistoletą. Timinskas paėmė "valterį", o numetė "mauzerį" ir liepė pasirašyti. "Tau vis tiek!" Klausė, kur Ažuolas. Sakiau: "Muškite, ką norit darykit! Nežinau!"

Mane nuvedė į kitą gryčios galą, pasodino kamputyje, trise su automatais saugo, o tame pačiame kambarėlyje ant lovos prie lango sėdi Jacevičienė su seserimi. Galvoju: "Kaip padaryti, kad nepasodintų sesers". Klausiu skrebų: "Kam tą moterį sulaikėt? Ji nieko nežino". Iš tikrųjų tai gerai žinojo, kur mes gyvenam. Skrebai tuoju užriko: "Tylėt!" Užsimoję duot, bet nešėrė, nei man, nei moterims.

Jacevičienės vyrą pirmomis dienomis nušovė kareiviai. Liko 4 metukų sūnelis.

Parsivedę į gryčią skrebai leido apsirengti, subintavo už nugaros rankas ir pasisodino mašinoje vienas kitam tarp kojų. Paėmė ir moteris. O Jono Semėno nemačiau, nors jis, aprengtas rusiška miline, buvo visą laiką kartu. Taip ir išvažiavome, saugojami kareivių ir didelio šuns. Buvo 12 valanda.

Pravažiavus Anykščius, skrebai pradėjo dainuoti. Matyt, jau nebijojo...

TARDYMAS ANYKŠČIUOSE

Įvedė į didelį kabinetą. Visą mūsų turtą taip pat sunešė. Mane pasodino ant kėdės ir atrišo rankas. Kur Poviliukas – nežinau. Tardė Timinskas, kuris Kaune I inžineriniame batalione mokomojoje kuopoje tarnavo. Skre-

bai nustebo ir susikeikė, kad mes pažįstami. "Matai, jis kapitonas. Jeigu būtum pasitraukęs, gal jau būtum majoru" – sako man. "Žinoma, – nusi-keikė, – banditas nenori būti raudonu majoru".

Pervedė mane į kitą kabinetą, pastatė du sargybinius, liepė gulti kam-baryje, bet miegoti neleido: atcina koks driskius pažiūrėti gyvo bandito ir prikelia. Dar ko nors paklausia – ir taip iki ryto...

Kovo sekmadienis. Pradėjo eiti visokie viršininkai ir vedžioti savo drau-gus. Kiekvienam užkliuvo mano juodi garbanoti, gulintys ant pečių plau-kai.

Tardymas. Pirmiausia – kur Ažuolas? Kur mokytojas Šibaila-Diedu-kas. Tris kartus gavau per sprandą. Timinskui įsikišus tardė nedaug. Mat, kalbėjo ryšininkas Jonas Semėnas, kuris ėjo su laiškais į Sirvydus, Žvir-blionis pas Kamilę Kalibataitę. Ten Dieduko nerado, nes šis, sužinojęs, kad mes suimti, išsikėlė į kitą vietą. Kalibataitę suėmė, bet daugiau nieko nepešė.

Po trijų dienų pamačiau per kiemą vedant Kriaučiūną. Pas Kriaučiū-nus kasėme bunkerį. Mačiau nešant didelę rašomąją mašinėlę – aišku, nu-šovė Šarūno adjutantą (Pašautas jis išlindo pro atsarginę angą, dar užbėgo pas gyventoją perrišti ranką, bet už 3 km jį nušovė ir atvežė į Anykščius).

Buvo išduotas (pavardė redakcijai žinoma) ir bunkeris miške po kel-mu. Per miško krėtimą rusas ant jo sėdėjo, o nežinojo, kad apačioje parti-zanai. Išdavė bunkerį ir Šeimyniškių mokykloje už krosnies, kuriame mes nakvojome dvi naktis.

Man tuo geriau. Kai pradedi sakyti, tardytojai jau viską žino - traukia lyg kokią virvę. Vyriausias tardytojas buvo Ščiukinas, tardė Romanovas. Jam buvo labai įdomu, ką žmonės apie juos, rusus, galvoja. Nebijojau kal-bėti ir jam užduodavau klausimų.

– Mes išvadavom Lietuvą! – sako.

– Nuo ko? – klausiu aš. – Kur geriau gyveno žmonės – Lietuvoje ar Rusijoje?

– Lietuvoje.

– Tai kaip su tuo išvadavimu?

– Išvadavome nuo fašistų.

– O nuo komunistų? Aišku, dešimt išlaisvinot, o devyniasdešimt paver-gėte, – sakau. – Ar lietuvišką maistą kariuomenėje palyginsi su rusišku?

– Iš kur tu žinai?

– Aš pats valgiau. Buvau kariuomenėje.

Daugiau kalbėt ir jis bijojo. Mačiau – sutikdavo su manim.

Ilgai netardė, po pertraukos pašaukė, užsiminė apie brolių. Matyt, surinko žinias, kurios siejosi su mano byla. Dar klausė, ar brolis vedęs, o aš? Sakė, kad brolis gerai kalba rusiškai, o kad sušaudė – nepasakė. Sužinojau lageryje...

(Iš lagerio parašiau paiešką į Vilnių. Atsakė, kad nėra. Butų valdyba taip pat paneigė. Išsikalbėjau su rusu, kuris sakėsi esąs buvęs Molotovo sekretorius. Patarė rašyti į Maskvą. Pats parašė. Po metų ir 10 dienų mane išsikvietė specialus skyrius ir pasakė, jog atėjo atsakymas: 1946 m. birželio mėn. Aukščiausiojo Tribunolo nuteistas aukščiausia – mirties – bausme. Nurodyta diena, kada bausmė įvykdyta... Neprisimenu, kaip nuėjau į dirbtuvę...)

Vieną vakarą išsikvietė gražiai lietuviškai kalbantis leitenantas ir išlaidė visą naktį. Visokias pasakas pasakojo, paskui sako: "Tu niekam nereikalingas. Jau visus surinkom, liko tik Šibaila-Diedukas. Pasakyk, kur jis yra. Mes tave nuvešim į Klaipėdos kraštą, duosim tarnybą ir ramiai sau gyvensi. Čia tave banditai užmuš už išdavimą". Pasakiau, kad nežinau, kur yra Diedukas. Ko jis nežadėjo, ko neklausinėjo visą naktį lig pat aušros! Išsikyrėme prieš rytą. Daugiau jis manęs nešaukė.

Kitą kartą išsišaukė du leitenantai ir, pastatę prie sienos, visą naktį klausinėjo apie tai, ko aš visai nežinojau. Kažkodėl teiravosi apie Svėdasus.

Kartą atvežė nušautą vyruką. Tie patys leitenantėliai vedė mane atpažinimui. Sako, tu su juo vaikščiojai. Atsakiau: "Aš jo nematęs!" Dar turėjau dvi akistatas. Semėnas pasakė, kur buvome kartu. Deja, aš tų apylinkių visai nežinojau. Semėnas mus nuvedė pas kažkokį Repečką, iš jo paėmėm avį. Tas žmogelis net virpa. Liepia sakyti, kaip buvo. Surašė protokolą. Ant jo abu pasirašėme.

Kitą dieną suvedė su kitu. Iš jo batus paėmėme. Vertėjas buvo Razolis iš Labdegėnų. Jis dešine akimi nematė, naganą nešiojo kairėje rankoje. Jie kartą atvažiavo trise į Dabužius alaus gerti ir susidūrė su partizanais. Antanas Kaminskas pavaišino iš automato ir per šlaunį pataikė į patį gerąjį daiktą... Tada atbėgo pas mano pusbrolių į Sirvydus ir įsakė vežti jį į Kavarską, kur daktaras apžiūrėjo...

Buvo suruošę akistatą su šeimininke. Dar kartą pamačiau savo uošvį. Nors kartu su žmona buvo išvežtas, bet pabėgo. Išvežė vėl.

ANYKŠČIŲ DABOKLĖJE

Anykščių daboklėje buvo tik trys kameros. Dvi vyrų ir viena moterų. Iš pradžių sėdėjau antroje, paskui – pirmoje kameroje, iš kurios matosi, kas neša maistą. Man atnešdavo kasdien valgyti kažkokia senutė. Ji aiškino daranti mielaširdystę, nes aš neturiu nei tėvų, nei giminių. Atnešdavo ir šilto viralo.

Valdiško maisto čia visai neduodavo, tik šaltą vandenį. Buvo gegužės mėnuo. Prieš žmonių vežimą privažiavo daug karininkų. Šildė saulė. Merginų langas buvo į kiemą. Jos, norėdamos gerti, pririša šaukštą prie šluotos žabelio ir per landą semia vandenį – laukia nuo stogo lašų. Užmatė pulkininkas su barzda. Klausia:

– Ką jūs čia darot?

– Vandens neduoda – gert norim. Tai geriam.

Pulkininkas stribams ir prižiūrėtojams davė velnių. Tada pradėjo siūlyti: "Tik gerkit". Indų nebuvo, tik tie, kuriuos iš namų atsinešę.

Su manimi sėdėjo 65 metų Šileika iš Repšėnų. Jam reikėdavo į tualetą – neišleisdavo. Tik rytą ir vakare. Ką darys žmogus – padaro į batą, vakare išneša...

Mane pašaukus tardyti, pasakiau Ščiukinui, kad kameroje blogas oras. Tas pasišaukė prižiūrėtoją. Prižiūrėtojas davė man velnių kam skundžiausi. Dar viena bėda – niežai! Vėl pasiskundžiau tardytojui. Tuoju atnešė solidolo su siera. Greitai išgijom, kai kuriems net šašai buvo.

KALINIAI ANYKŠČIUOSE ATKASA KAPUS

Vienoje kameroje buvome Šileika, Šaltenis, Šermukšnis, Ražanskas, Kalibatas, Papievis ir aš. Prieš išvežimą kitus kalinius varė į darbą – versti sienų ir daryti daugiau kamerų. Manęs dirbti neleido – tikriausiai baisus jiems atrodžiau.

Iš už sienos Semėnas perdavė, kad važiuoja kareivių mašina su viršininkais į kapines. Paėmė fotografą. Komandavo karininkai Timinskas ir

Razolis. Nuvažiavo ant Peslių kapinių. Atkasė kapą, kuriame buvo palaidoti Alfa Juodis-Rickus ir Birutė Jasikonytė. Kūnus iškėlė iš duobės ir kelis kartus nufotografavo. Razolis sako: "Mesk į duobę!", bet Timinskas neleido. Įsakė vėl sudėti į karstus ir tik tada liepė užkasti. Visa tai papasakojo Semėnas, sugrįžęs iš kapinių.

Mūsų byloje buvo Kalibatas, Kalibataitė, Jacevičienė, Rickaus sesuo Verutė Juodytė, Povilas Žarckus, Jonas Semėnas, Vytas Papievis, Juozas Kriaučiūnas, Liudas Sudeikis.

Tardymą baigė ir visus surinko pasirašyti 206 straipsnį. Byla baigta.

Prižiūrėtojas Saška įstūmė Mišką Grigorjevą pas moteris. Jis paklausė: "Vyrų reikia?" Sugriebusios tą vyrą, numovė kelnes. Tada merginas išvarė į darbą.

Timinskas sustojo kiemo viduryje ir žiūri į merginas. Net papirosas užgėso. Degė 10 kartų – neuždegė. Aš vyrams ir sakau: "Matyt, sąžinė graužia – juk mergaitės beveik vaikai! Kur jos nusidėjo Lietuvai? Argi jis nemato, kokie lietuviai, kokie rusai, kokia kultūra?!"

IŠSIUNČIAM IŠ ANYKŠČIŲ

Mūsų bylą išsiunčia į Maskvą. Siunčia Kalibatą, Kalibataitę, Jacevičienę, Juodytę, Žarckų, Šileiką ir mane, Sudeikį. Išvarė į kiemą, man surišo rankas vadelėm, kitu galu – Žarckui. Susodino į bortinę mašiną. Sėdim vienas kitam tarp kojų. Sulipo kareiviai, įsitempė vilkinį šunį, matyt, tą patį, kuris jau kartą mus lydėjo.

Atvežė į Utenos kalėjimą, atrišo rankas ir suvarė į kažkokį tuščią kabinetą. Po keliolikos minučių visus vyrus išrikiavo. Atėjo leitenantas, klausia visų pavardžių ir už ką sėdi. Šileika sako: "Už sūnų". Aš sakau: "Telyčią pavogiau". Kaip subliaus: "Čia kalėjimo viršininkas! Kitą kartą už tokias šnekas pasodinsiu į karcerį!" Atsakau: "Jo pavardės nežinau, juk rusas – blogai kalba lietuviškai".

Dabar patekau į vienutę, kurioje buvome 17 žmonių. Vyriausias čia buvo Baublys, kalėjęs pusantrų metų. Grįžęs iš tardymo nieko nepasakodavo. Klausinėjo, kokia tvarka miške, kas padėdavo. Aš atsakiau: "Visi padeda. Juk iš kiekvienos šeimos kas nors yra miške arba skrebuose. Tie irgi padeda todėl, kad bijo".

Po poros dienų mus išmėtė po kameras. Iš 14-osios patekau į 17-ąją. Tai buvo didelė kamera – 10x17 metrų – su stalu viduryje. Netrukus įmetė Poviliuko tėvą.

Čia buvo ramiau, žmonių visokių. Pradėjau mokytis žaisti šachmatais ir netrukus ėmiau aplošti kitus. Pradėjo ruošti etapą – rinko iš visų kamerų, varė į I aukštą, į etapinę kamerą. Susirinkę pradėjome dainuoti. Prižiūrėtojas liepė nustoti. Kas paklausys? Atėjo keli prižiūrėtojai ir kalėjimo viršininkas. Tuoju puolė mane, surišo rankas ir išvarė į kiemą. Ten stovėjo mašina. Mus susodino vieną kitam tarp kojų. Merginas irgi kartu. Prilipo kareivių, išnešė mūsų maišelius ir nuvežė į geležinkelio stotį.

Suvarė į vagoną kartu su merginom. Mus – į kairę pusę vagono gale, merginos – į dešinę, o tarp durų atsisėdo kareiviai.

Kitą vagoną prikimšo pilną. Vienam uždėjo antrankius, nes jis tardytojams duodavo gerų klausimų, todėl dabar keršijo. Atsisveikinom su Utena – važiuovome Panevėžio link. Aš ir dar vienas išsilaisvinom rankas – surištomis sunku sėdėti. Buvo galima rizikuoti bėgti, bet... naktis, gali atsitrengti į medį arba į stulpą.

PANEVĖŽIO KALĖJIME

Atvažiuovome į Panevėžio kalėjimą. Išlaipino iš vagonų, suklupdė ant žemės, atrišo rankas ir liepė pasiimti savo mantą. Ant manęs pasipylė keiksmi: "Kur padėjai virvę?" "Vagone". Bet nemušė, liepė pasiimti maišą.

Suvarė į 11-ąją kamerą, vadinamąją "karantinu". Visi politiniai kaliniai čia turėjome išbūti 21 parą. Kameroje buvo ir vienas skrebas.

Po savaitės išskirstė. Patekau į 17 kamerą, kiti – į 11. Merginos atsidūrė kitame korpuse, bet greitai susiradome. Ėmėme susirašinėti laiškučiais arba kalbėtis morze pirštais.

Panevėžyje išgyvenome 3 mėnesius.

Kartą, grįžtant iš pasivaikščiojimo, prižiūrėtojas visus sulaikė – liepė žiūrėti į sieną. Priėjo prie manęs ir sako: "Ko juokies?" "Nesijuokiu!" Užsirašė pavardę. Antrą ar trečią dieną tas pats prižiūrėtojas nuvedė mane į karcerį trims paroms. Tik į trečią parą duodavo valgyti sriubos. Aplinkui – cementas. Kalėjime langų beveik nėra, tik tos dėžės ant langų – nieko nepamatysi.

☐ Liudas Sudeikis pasilenkęs tašo rąstą. Intos lageris, Komijos ATSR

☐ Liudas Sudeikis (kairėje). Intos lageris

Kalėjime buvo daug vaikų, kurie prisigalvodavo visko. Jie gyveno apačioje mūsų. Kartą paprašėme, kad suruoštų koncertą ir už tai davėme tabako. Dainos, šokiai, keiksmas... Padaužo į lubas ir klausia, ar užteks. Mes tylime. Tada jie "koncertą" tęsia iki vidurnakčio. Viršininkų nebijo. Prižiūrėtoja įneša baką sriubos. Vaikai atėmė iš jos samtį ir patys dalijosi sriubą. Uždaro juos į karcerį, duoda čiužinį ir visą maistą. "Vaikus reikia kultūringai perauklėti. Kartą vieną įmetė į mūsų kambarą. Stovi sustiręs prie durų. Prižiūrėtojas jam pasakė: "Įmesim pas banditus! Užsmaugs!" Davėme užrūkyti, paragauti lašinių. Vaikas pamatė, kad čia geriau, negu jo kameroje ir atgijo.

KELIONĖ Į SIBIRĄ. INTA

Vasario viduryje prigrūdo 6 vagonus. Per duris suvarė po 36 žmones. Vagono viduryje stovėjo krosnelė, greta – vandens bakelis. Prie kitų durų įrengtas lovelis iš 4 lentų ir pagalio gabalas – išstumti, jei kada užsikemša skylė. Su mumis važiavo girininkas Rūdis ir vežėsi keletą puodų taukų. Ruskeliai pavogė vieną puodą ir surijo. Norėjom karšti jiems kailį, bet puodo šeimininkas muštynių nepradėjo. Tiesa, girininkas taukų mums nedavė. Tai kam muštis?

Būna patikrinimai kelyje. Įlipa kareiviai ir visus veja į vieną vagono galą, apžiūri, paskui – į kitą galą. Skaičiuoja. Kartais apsirinka, tai po kelis kartus skaičiuoja. Jei negreitai bėgsi – gausi mediniu plaktuku per nugarą. Taip važiavome 2 savaites iki Intos lagerio.

Nuvažiavom. Buvo gražus rytas, švietė saulutė, buvo 40 laipsnių šalčio. Išlaipino iš vagono, suklupdė po 5. Perspėjo – žingsnis kairėn ar dešinėn – šaunam be perspėjimo. Už 400 metrų atsivėrė platūs vartai įėjimui, o išėjimui buvo siauri varteliai. Patekau į 31 baraką. Šalta, žmonių daug, apsikloti – ką turi savo. Apsiverti ant kito šono pagal komandą – visi vienu metu.

Išvedė į darbą – davė po sušalusį lentgalį ir liepė obliuoti skiedras čiužiniams. Išėina šiukšlės, o ne skiedros – viskas sutrupa. Vakare atsirado spekuliantų. Vieni ateina pirkti, kiti – parduoti. Balyš Cibulskis pirko 2 kg cukraus, o nupirko pelenų – jį apgavo.

Kovo 14 d. mus išvedė į I lagerio punktą, kuriame išbuvau visą baus-

mės laiką. Atvarė į 14 baraką. Prižiūrėtojai purto, verčia viską iš mūsų maišų. Greta stovi vagys ir pasiima, kas jiems patinka. Simonaitis pardavė vagims kelnės. Apsisukę vėl atėjo: "Negeros kelnės!" Apstojome juos ratu. Vagys pamatė, kad bus blogai – nurimo ir pasitraukė, nes buvo daug lietuvių, kurie kartą jau buvo mušę, vieną net užmušė. Ateidavo jie pavagiliauti kai gaudavome siuntinius, bet vagių peilių niekas neišsigando. Sutraškėjo stalai, ant jų galvų pasipylė taburetės. Vagys išbėgiojo, vienas palindo po gultais, kai buvo ištrauktas – teko atsisveikinti su šiuo pasauliu.

Pradėjo eiti kupčiai pirkti darbininkų. Rinkosi darbams į kasyklas ir ėmė tuos, kurie teisti ne daugiau 10 metų. Mus pervarė į 18 baraką, kuria-me kalėjo vyskupas Ramanauskas. Jis neilgai išbuvo – išvežė į Abežę. 18-ame barake – visi žulikai, kurie nedarba, o valgyti gauna. Jeigu virėjai neduoda – išsišaukia į baraką, pasodina ant gultų ir iš abiejų pusių kumščiuoja į pašones.

Sutikau Kaziuką Šmigelskį, su kuriuo pabėgau iš Vilniaus saugumo. Buvo ir Kazimieras Sakalauskas. Dingo mano pagalviukas. Atamanas blatinasis Bogdanov guli kaip dievaitis apsikrovęs pagalviukais. Tvarkdarys jam atneša valgyti. Tokių, kaip jis, gal 15. Vieni kažką tariasi, kiti trypia – tai jų šokis, kad mes negirdėtume, ką jie tariasi.

Kartą po naktinės pamainos atsidaro durys ir suvirsta gal 12 žulikų su peiliais rankose ir klausia, kur Kemeklis – atėjo papjauti, mat jo labiausiai bijojo. (Kemeklis gulėjo virš mūsų.) Tik vienas latvis mosavo peiliu ir tai-kėsi mesti. Vienas vagių šoko ant gultų, bet, gavęs į kaktą gelžgaliu, visas kruvinas nukrito. Tai kirto Kemeklis. Vagys pradėjo šaukti, kur Kemeklis. Tas atsitūpė ant visų keturių ir buvo pasiruošęs geležį. Vagys, gavę į kaktą, pradėjo gražiuoju prašyti: "Tu mums netrukdyk, o mes tau. Gyvenkim draugiškai". Vėliau kaliniai nebebijojo, skilo į dvi dalis ir pradėjo ginkluotis ietimis ir peiliais...

Mane paskyrė į Kniazevo brigadą. Kirviais ir kirvakapliais kasėm griovį DOK-e. Vėliau buvau paskirtas dirbti į lentpjūvę – nešiojau sunkius rąstus iš cecho. Jėgos išseko. Tada kroviau atraižas ir malkas. Statybininkų brigadoje tarp lagerio ir šachtų statėme tiltą per upę, tvėrėme tvorą. Merginos kasė stulpų duobes.

42 metus praleidau be Lietuvos. Traukė kaip magnetas į savo kraštą, už kurį atidaviau viską...

СССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

17/18 58
Шийтиский
v ЛУ 695884
Форма «Б»
Введен 6/8/1958
20.11.1958 г. 4.05.58.
СПРАВКА № 012651 Курь

Имя. Я.А.

12 04 1958

СЕРИЯ № БР

Судейкис

Выдана гражданину-ке

Мюдас

с. Позаса

год рождения 1919, национальность литовец

уроженцу-ке д. Мацкевичи Анкишайского
уезда Литовской сср

осужденному-ой По делу МТБ Литовской
сср

20 XI 1948 г. по ст.ст. 58-1.б 58-11 УК

к 15 годам лишения свободы без порочения прав
имеющему-ей в прошлом судимости

ранее не судимый

в том, что он-а отбывал-а наказание в местах заключения МВД

с «8» 02 1948 г. по «12» 04 1958 г.

откуда освобожден-а по досрочно в соответствии
зрительных рабочих дней.

Начальник Управления (подразделения)
колонии, тюрьмы

АА-1/2

(подпись)

Начальник отдела (части),
секретарь тюрьмы

(подпись)

Bronislavos Tamulytės, gyv. Ukmergėje, pasakojimą užrašė Z. Stunžėnienė 1998 m.

Liudas buvo Šarūno būryje. Susitikdavome, kai reikėjo perduoti žinias. Kartą reikėjo perduoti pranešimą, kad Plienas (Alfonsas Morkūnas) nori su jais susitikti. Nuėjau pas vado adjutantą Žvaigždutį. Pranešiau Šarūno būriui, kad su jais nori susitikti pats Plienas.

Tada partizanai svarstė ar susitikti su Markuliu. Įtarė, jog Markulis gali būti išdavikas.

Aš nuvykau pas Semėnus į Peslius pirmoji. Tą vakarą susitiko abu vada ir atsivedė po 10 vyrų. Suėjo Semėnų gryčion jauni, gražūs kaip ažuolai. Tarp jų buvo ir Liudas Sudeikis-Klajūnas. Plienas su Šarūnu nutarė važiuoti pas Markulį, dar pajuokavo: "Gal atgal parlėksim, gal galvas paliksim". Jų kalbos, rodos, sustiprino mūsų dvasią. Aš irgi buvau paprašyta kalbėti. Partizanai tada sakė: "Mes einam į kovą ne iš romantikos, o iš idėjos. Einam ginti Tėvynės ir esam pasiryžę mirti". Prisimenu, aš tada pasakiau: "Tėvynė mums reiškia gyvenimą. Jei Tėvynė gyvens – gyvensim ir mes".

Jau buvau netekusi 3 seserų, brolio ir tėvo. Brolių mūsų kieme sribai nudūrė durtuvais tėvo akivaizdoje. Tėvas puolė ginti sūnaus ir jį, bėgantį prie nelaimingojo, nukirto kareivio ruso automato serija. Viena sesuo, nuvažiavusi nusipirkti abitūros išleistuvėms suknelės, buvo N. Vilnioje KGB vyrų pastumta po traukinį, kita – išprotėjo nuo kankinimų Komijos kalėjime.

Liudas Sudeikis-Klajūnas buvo aukštas, liknas, gražus vyras, banguotais iki pečių plaukais. Mudu su juo buvome vienmečiai. Vis mėgo juokus krėsti. Dvi Semėnaitės, šeimininkų dukterys, paruošė vaišių stalą, už kurio susėdo Emilė ir Aldona Semėnaitės ir aš, Bronislava Tamulytė.

Partizanai tik pavakarieniavo ir išėjo. Nepraėjus nė 20 minučių, kažkas pasibeldė. Galvojome, kad jų brolis Alfonsas, palydėjęs partizanus, sugrįžo. Šeimininkė atidarė duris... "Zdravstvujte! Bandickij bal ili čto?" (Sveiki! Banditų balius ar kas?) Mergaitės sako: "Ne! Gimtadienį šventėm!" Tuojau ruskių kareivius prie stalo pakvietėm. Šeimininkas kelis butelius

**LIETUVOS RESPUBLIKOS
AUKŠČIAUSIASIS TEISMAS**

Vilnius, Leningavų. 24 Tel. 61-05-60

992 04 30

Nr. 8-2+937/92

P A Ž Y M Ė J I M A S

Siuo pažymime, kad

SUDEIKIS Bronius, Juozo 1912 m.

(pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai)

N. Vilnia, Polocko g.

amžius (usi)

irvo neregistruotas represuojamas (-a) ir išbuvo laisvės atėmimo vietoje

Vilniuje,

1946 m. balandžio 22 d. Mirties nuosprendis įvykdytas 1946 m.

remiše

nuo

iki

Pagal 1990 m. gegužės 25 d. Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl asmenų, represuojamų už pasipriešinimą okupuotiems rajonams, teisių atstatymo“ jis (ji) yra nekaltas (-a) Lietuvos Respublikai ir yra atstatomos visos jo (jos) teisės.

Siuo pažymėjimas yra pagrindas įrašyti į joje nurodytą lauką į visų rūšių darbo stažą taip pat mokesčių.

Sudeikiui Broniui, Juozo

(pavardė, vardas, tėvo vardas)

jo (jos) teisiams kompensaciją ir prašinti turia Lietuvos Respublikos įstatymais nustatytą tvarką.

Kompensaciją reikia mokėti kasmet, kurio vertė jo (jos) asmenų gyvenimo iki represavimo, finansuojama.

Kompensaciją reikia mokėti arba jo vertė atlyginama kasmetinė pensija, jeigu jis (ji) yra pensininkas.

Šiuo pažymėjimu turi būti atlikti vykdymoji akcija.

Lietuvos Respublikos aukščiausiojo
teismo pirmasis

M. LOSYS

degtinės atnešė, šeiminkė kiaušiniene prikepė. Ruskiai patenkinti kiaušiniene kerta, šnapsą geria, mes drebėdamos šaipomės lyg niekur nieko.

Tik atsitiktinumo dėka partizanai nesusidūrė tada su garnizono kareiviais...

ČEPKAUSKŲ ŠEIMA

Rapolas Čepkauskas, Andriaus, g.1892 m. Ukmergės aps., Šešuolių vls. Medinų vnk. 1914 m. su Veronika Liukamaite sukūrė šeimą, turėjo tris vaikus: Joną, g.1916 m., Stefą, g.1919 m., ir Petrą, g.1923 m. Visi vaikai gimė Medinų vienkiemyje.

Rapolas Čepkauskas tarnavo Ukmergės 6-os rinktinės 15-ame Lyduokių Šaulių būryje, o mokytojas Jurgis Laskauskas buvo būrio vadas.

1919 m. Rapolas dalyvavo Širvintų-Giedraičių kautynėse su lenkais ir gavo už tai du apdovanojimus.

Tėvo pėdomis pasekė ir vaikai: 1934 m. į Lietuvos Šaulių sąjungą įstojo sūnus Jonas, 1937 m. spalio mėn. – aş, Petras. Visi mylėjome Lietuvą ir buvome pasiryžę pasiaukoti dėl laisvės ir Tėvynės.

1940 m. liepos 17 d. LŠS vado Saladžiaus įsakymu visi šauliai turėjo prisistatyti rinktinės vadui. Tėvelis suprato reikalą. Išvykimui į Ukmergę pakinkė arklių, susuko į antklodę ir paslėpė ratuose po šienų šautuvus. Buvome trys vyrai: Stasys Pašiūnas iš Rimeikių kaimo, Jonas Balžekas iš Vilaudžių ir aş, Petras Čepkauskas, iš Medinų vienkiemio. Išvykome į rimtą ir pavojingą žygį, nes rusų kariuomenės buvo pilni keliai, o jiems patikrinus vežimą – sušaudymas neišvengiamas...

Tėvelis pažinojo Nepriklausomos Lietuvos karininkus: Ukmergės 1-ojo pėstininkų pulko kapitoną Liaudanską, kapitoną Juozą Puknį, su kuriuo aş susipažinau tik 1944 05 25 jo brolio Povilo laidotuvėse.

1941 m. pradžioje sklido kalbos apie vokiečių karą su sovietais, o 1941 m. birželio 22 d. prasidėjo karas. Mes, Lyduokių Šaulių sąjungos nariai, susirinkome iš miškų į štabą, iškėlėme Lietuvos Trispalvę, sugiedojome Lietuvos Himną, o vadai davė nurodymus tolesnei mūsų veiklai – mokė kaip saugoti apylinkes nuo pakrikusios rusų kariuomenės puldinėjimų.

Į Lietuvos Vietinę rinktinę, gen. Povilui Plechavičiui pakvietus, išėjome ir mes – iš kiekvienos šeimos po du-tris. Kadangi brolis Jonas buvo tarnavęs kariuomenėje, jį paskyrė į Marijampolę, 306 batalioną, o aş likau Ukmergėje, 303 bataliono 3 kuopoje. Kuopos vadu buvo leitenantas Šagomoga, totorius, būrio vadas leitenantas Bitinas, būrininkas puskarininkis

Jonas Butkus, skyrininkas Misiūnas. Buvome mokomi šaudymo ir kitų karinių dalykų, o už taiklų šaudymą buvau apdovanotas 3 dienų atostogomis.

1944 m. gegužės mėn., vokiečiams internavus P.Plechavičių ir visą jo dalinį, būrio vadas J.Bitinas ir mums įsakė skirstytis. Pasitraukdami į partizaninį karą išsinešėme ir ginklus bei ypač daug šaudmenų. Frontas artėjo...

1944 m. liepos 23 d. sovietinė kariuomenė užėmė Medinų vienkiemį ir Lyduokių apylinkes. Vietiniai komunistai su milicijos pagalba pradėjo veikti: šaudė taikius ūkininkus, rinko vyrus į sovietinę kariuomenę. Prasidėjo susirėmimai su išdavikais ir milicija.

Šaulio Kazio Ališausko nurodymu ir liktinio puskarininkio Alfonso Mor kūno paskyrimu, mūsų tėvas Rapolas Čepkauskas tapo ginklininku. Ginklų arsenalą sudarė vienas vokiškas ir du prancūziški kulkosvaidžiai, rusiški ir prancūziški šautuvai, granatos. Medinų vienkiemis, iš visų pusių apsuptas miško, buvo labai patogus ir vos už 50 metrų nuo namų esančiame raisto kelmyne buvo įrengta slėptuvė. Per mūsų mamą Veroniką Čepkauskienę buvo palaikomas ryšys. Medžiagos skiautė, kabanti ant tvoros, reiškė, kad partizanai gali užėiti. Šį ženklą greitai perprato ir įgulos kareiviai. Mes negalėjome patekti į namus ir papildyti maisto ir šovinių atsargas, o vieną rytą į pasalą pateko brolis Jonas – Lyduokiuose dislokuoti įgulos kareiviai jį pašovė ir paėmė į nelaisvę. 1944 m. rugsėjo mėn. Kazys Ališauskas taip pat pateko į rusų nagus, bet... 1945 m. vasario mėn 9 d. jam pasisekė pabėgti iš Ukmergės sunkių darbų kalėjimo.

Prasidėjo miškų valymai. Šešuolių, Želvos, Žemaitkiemio, Vidiškių, Ukmergės ir Pašilės įgulos visur ieškojo partizanų. Čepkauskų šeima buvo žinoma visoje apylinkėje. Mūsų tėvą Rapolą tardė ne kartą, norėdami sužinoti, kur jo sūnūs. Jį uždarydavo į atskirą kambarį, mušdavo iki sąmonės netekimo, perliedavo vandeniui, kad atsigautų, ir vėl mušdavo... Kaimynas po egzekucijos veždavo tėvą į Ukmergės ligoninę. Daktaras Vainauskas klausdavo, kas atsitiko, kad taip sužalotas. Mama iš pradžių sakė, kad griuvo, bet vėliau papasakojo teisybę. Gydytojas Vainauskas prijautė partizanams ir labai daug padėjo gydant tėtį. Stribai, kol tėtis gulėjo ligoninėje, išsinešė viską, kas buvo vertinga, "banditų" ieškojo stalčiuose...

1944 m. spalio 10 d. tėtis atėjo pas mus į mišką, atnešė maisto ir prane-

□ Paminklas Didžiosios Kovos apygardos vado Alfonso Morkūno-Plieno žuvimo vietoje. 2000 m. vasarą paminklas buvo išniekintas – nuplėšta metalinė lenta su žuvusiųjų pavardėmis. Suniokotas paminklas klausia – nejaugi Lietuvos valstybei nerūpi, kovojusių už ją atmintis?

□ Petras Čepkauskas (viduryje) prie paminklo Plieno rinktinės partizanams Lydukiuose

šė, jog apylinkėse ramu. Aptarėme, ką toliau daryti, kaip veikti, nes įgulos kareiviai su šunimis šukavo miškus. Tas mūsų susitikimas buvo paskutinis...

1945 06 21 Lukiškių kalėjime karinis tribunolas brolių Joną ir mane nu teisė 20-iai metų katorgos ir 5-eriems metams tremties su turto konfiskavimu. Mano dėdė Vladas Liukamas, Medinų miško eigulys slapstėsi jau nuo 1944 m., o sūnus Petras Liukamas buvo narsus partizanas, kurį suėmė ir teisė vienoje byloje su mumis – 15 metų katorgos.

1945 07 26 pajudėjo ešelonas į "plačiąją tėvynę"... Po šešių parų atsidūrėme prie Baltosios jūros Molotovske, o praėjus dešimčiai – Jenisiejaus upe pasiekėme Dudinkos persiuntimo lagerį. Visi trys bendrabyliai buvo kalinami Norilske.

Stribai, su teismo vykdytojais atvažiavę į sodybą, surašė turta, o jų įkainotus daiktus tėvai turėjo išsipirkti. Po 2 mėnesių vėl tas pats. Tėvai pinigų neturėjo. Mama ėjo skolintis pas kaimynus, o tėtis liko namie. Stribai reikalavo degtinės, užkandos ir pradėjo egzekuciją: mušė, spardė, išvilkę į lauką pastatė prie sienos ir gąsdindami šaudė. Mama, grįžusi iš kaimynų, rado tėvą gulintį prie sienos be sąmonės. Nuvežus į ligoninę, gydytojas Vainauskas nustatė, kad Rapolui Čepkauskui nuo mušimo sutrukę kepenys, išsiliejusi tulžis, atmušti plaučiai, ir suteikęs pagalbą patarė vežti namo, nes numirus ligoninėje bus daugiau rūpesčių. Kaimynas padėjo parvežti, o 1949 07 09 12 valandą tėvas mirė. Jam buvo lemta gyventi 57 metus...

Gydytojas Vainauskas mirties liudijime negalėjo rašyti tikrosios mirties priežasties ir užrašė "vėžys". Užrašius kitaip, jam grėsė Sibiras.

Atsisveikinti su Rapolu Čepkausku atėjo miško broliai Alfonsas Morūnas-Plienys, Kazys ir Vladas Ališauskai, Pranas Grigas-Genys, broliai Šereliai. Motinos pasakojimu apie dešimt ginkluotų partizanų atsisveikinimo su ištikimu bendražygiu, laisvės kovotoju Rapolu Čepkausku...

1956 05 01, grįžęs iš Norilsko, nuėjau į Lyduokių kapines prie tėvo kapo. Atėjo ir mūsų Mama, suvargusi, verkdamą kalbėjo, kad stribai tėvą užmušė.

Stribų savivalė buvo beribė...

SKLEIDĘS ŠVIESĄ

Yra žmonių, kurių gyvenimas tarsi meteoras švysteli ir staiga užgęsta, paskui save palikdamas ryškiai spindintį šviesos srautą...

Mano rankose kunigo, Kaišiadorių gimnazijos kapeliono Marijono Petkevičiaus baudžiamoji byla, saugoma Lietuvos Ypatingajame archyve (F-K-1. A.8. B17610).

Marijonas Petkevičius gimė 1920 m. Ukmergės r., Vaiškonių k. 1941-1943 m. mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. Išventintas į kunigus paskiriamas į Kaišiadoris vikaru. Labai greitai kunigas įgijo autoritetą tarp jaunimo. Bažnyčioje sakė gražius, tautinę dvasią keliančius pamokslus.

1945 m. pradžioje įkūrė katalikišką jaunimo organizaciją "Jaunieji ateitininkai", kuriai priklausė daugiausiai Kaišiadorių gimnazijos vyresniųjų klasių mokiniai: Beiga, Kavaliauskas, Pranukevičius, Urmuliavičius, Čiurinskas, Masteikaitė, Morkūnaitė, Žitkutė, Vaicekauskaitė ir kiti, viso apie dvidešimt jaunuolių. Grupė palaikė ryšius su Didžiosios Kovos apygardos partizanais, kovojusiais Kaišiadorių apylinkėse. Tačiau grupelė netrukus buvo saugumo išaiškinta, kai kurie jos nariai suimti. Tardomieji prisipažino, kad 1945 m. vasario 16 d. kunigo Marijono Petkevičiaus pageidavimu jie, prisisekę Trispalves prie švarko atlapų, prašė, kad mokiniai gausiau lankytų bažnyčią ir neatitoltų nuo Dievo, smerkė tuos, kurie stojo į komjaunimo organizaciją. Ateitininkų veikloje dalyvavo mokytojos Gratkauskienė ir Žukauskaitė.

Netrukus kun.M.Petkevičius pajuto, kad saugumas seka kiekvieną jo žingsnį. Jis paprašė vysk.V.Matulionio, kad jį perkeltų į kitą parapiją. Tuo metu jo pažįstamas Cibulskas kunigą M.Petkevičių "perkrikštijo" ir įteikė pasą Prano Tamošaičio vardu (žr.faksimilę). Kunigas Pranas Tamošaitis buvo paskirtas į Utenos aps. Vidiškių parapiją, iš kur po mėnesio perkeltas į Punią. Punios bažnyčios zakristijonas J.Bukauskas kunigui davė paskaityti pagrindinį leidinį "Už Tėvų Žemę". Kunigas apsiėmė šį leidinį pla-

2 m

Mūsų laidotuvių pamoklos - šios laidojant
1946 m. Pirmąjį žiemės partizaną.

• Pradžia ir kuro kokybė.

• Pradžia: įprastinė mūsų mokykla, per žiemą
išvystę mūsų kovos, mūsų datomis ir kuro. vadybos dalis.
Išanalizavę gėsta mūsų kovos. Ši kovą kyla iš to,
kad mūsų gėsta langų gyvuliškumo, egoizmo ir blogio.
kuris poima ir nupadintų per modernų europų prigimtį.
Iš kuo labiau atliktas tautos ir atliktas žmonių laikotarpiai:
atipiniai dujų nuo žiemos ir nuo joje mūsų mokykla
ir gėsta. Pradžia: tuo labiau mūsų mokykla mūsų
mokykla, mūsų mokykla ir mūsų mokykla mūsų mokykla
ir gėsta. Todėl mūsų kovos mūsų mokykla mūsų mokykla
ir gėsta. Ji atliktas langų aulys, langų skaidros, išvystoma
ir būdais. Kovoję mūsų mokykla mūsų mokykla
ir gėsta.

Šiandien mūsų laidojame mūsų tautos ir mūsų kovos
mokykla: mūsų tautos mūsų kovos. Laidojame tautos
stos ant didelių tautos kokybės, kur kokybės kokybės
ir kokybės. Ši kovą ir kokybės jo mūsų kovos ir mūsų
tautos kokybės ir kokybės kokybės kokybės, kad mūsų
mokykla mūsų kovos kovos ir mūsų kovos mūsų kovos
mokykla. Ši kovą kokybės kokybės kokybės kokybės
"Dangus mūsų kovos", mūsų kovos kovos kovos kovos
mokykla kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos
mokykla kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos
mokykla kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos kovos

Mano laidotuvinis pamokslas-žodis laidojant 1946 m. Punioje žuvusį partizaną

Broliai ir seserys Kristuje,

Pažvelgus į gyvenimą, mes matome, jog žmonijos istorija nužymėta kais, mūsų datomis ir karo vadų vardais. Pasaulyje vyksta amžina kova. Toji kova kyla iš to, kad žmoguje yra daug gyvuliškumo, egoizmo ir blogio, kuris paeina iš sugadintos per nuodėmę žmogaus prigimties. Kuo labiau atskiros tautos ar atskiri žmonijos laikotarpiai atspalaiduoja nuo Dievo ir nuo Jojo amžinųjų meilės, tiesos ir grožio įstatymų, tuo labiau nieko nesaistomas žmogus sužvėrėja ir visus klausimus ima spręsti jėga ir ginklu. Todėl kiekviena kova nėra žmonijos egzistencijos idealas. Ji atneša daug aukų, daug skriaudos, žiaurumų ir liūdesio. Kovoje mažėja žmoniškumas ir humanizmas bei meilė.

Šiandien mes laidojame mūsų tautos sūnų, kuris yra įsijungęs į mūsų tautos amžiną kovą. Lietuvių tauta stovi ant didelės tautų kryžkelės, kur kryžiuojasi Rytai ir Vakarai. Tarp Rytų ir Vakarų ėjo amžina kova, ir mūsų tautos geografinis bei istorinis likimas padarė tai, kad mes nuolat buvome kovų arena, ir mūsų žemė mindžiojama svetimųjų kojų. Per čia veržėsi kryžiuočių ordinas su savo "Drang nach Osten", per čia veržėsi Romanovų dinastija prie Baltijos jūros, prie išėjimo į pasaulį. Nė vieni svetimtaučiai nėjo pas mus su draugiškai ištiesta ranka, o vadovavosi imperialistiniais tikslais. Štai kodėl mūsų žemė yra apdengta piliakalniais, kapinynais ir kryžiais. Nebuvo beveik nė vieno didesnio pasaulyje karo, kur mūsų tauta nenukentėtų, kad neliepsnotų mūsų tėviškės ramios sodybos.

O lietuvių tauta rami. Rami, kaip ir jos ramios tylios plaukiančios upės, kaip švelniai liūliuojantys javų laukai, kaip ir jos, amžinai skriaudžiamos, ilgesinga, pilna melancholijos daina. Lietuvui nereikia svetimos žemės, jis tenori ramiai purenti savo prakaitu laistomus arimus, laisvai auklėti savo vaikus, laisvai melstis skambinant sekmadienio varpams.

Įvairios tautos su savo egoistiniais tikslais neleidžia mūsų tautai ramaus gyvenimo, tai ši tauta stoja į kovą už savo žemę ir tėvynę. Ne kartą lietuvių

tauta atstatė savo krūtinę prieš vokiečių kardą, ne kartą prieš lenkų išdavi-kišką kardą, ne kartą sukilimais ir spaudos kova ji stojo prieš caro bizūną ir kardą. Lietuvių tauta negailėjo aukų, ji jungėsi, vienijosi, ji žinojo, kad tęsia aukomis nužymėtą savo istoriją. Dievas globojo mūsų šalį. Jis guodė ją baudžiavoje ir rekrūtuos. Dievuje mūsų tauta sėmėsi jėgų ir kūrybiniam darbui, savo kultūros kūrimui.

Tačiau kova tebevyksta. Pasaulis dar teberūksta paraku. Aukos ir krau-
jas nesiliauja. Ir mūsų tėvynė deda vis naujas aukas, ir gaila, kad tai yra
brolžudiškas karas.

Štai mes stovime prie naujos aukos atviro kapo. Ir, duok Dieve, kad jų
daugiau nebereiktų. Tiesa, lietuvis nebijos jų ir daugiau, bet aš jums pri-
menu, kad karas nėra mums idealas ir kad mes sujungtomis maldomis pra-
šytume Amžių Viešpatį, kad greičiau mūsų žemėje liautųsi liejęsis kraujas,
kad mes pereitumėm į kūrybinį darbą ir galėtumėm ramiai gyventi. Todėl
taisykimės iš savo asmeninių ydų ir nuodėmių, o ypač iš girtavimo, kuris
nuodija mus, ir atsiprašę Dievo tikėkimės, kad kada nors ir šis kapas iš-
dygs gražiuose kapuose ir mūsų žemė daugiau aukų nereikalaus. To aš
labiausiai trokštu iš Dievo. Amen.

REZISTENCIJOS AMŽIŲ APŽVELGIANT

**Pranešimai, skaityti 2000 12 13 Kaune Karininkų Ramovėje vykusioje
konferencijoje "Rezistencijos amžių apžvelgiant"**

LIETUVOS LAISVĖS ARMIJOS POLITINĖ MINTIS IR VALSTYBINĖ IDĖJA

Kiekvieną kartą grįždami į praeitį pastebime vis labiau prarandantį re-
alybę laiką ir buvusių įvykių vertinimų sąlygiškumą. Tačiau pagrindinė įvy-
kių tėkmė gyvenamojo laiko atžvilgiu bei veiklos pasekmėmis palieka ta
patį. Žuvusiųjų neatgaivinsi, mirusiems galima tiktai suteikti kiek pakeistą
jų rūpesčių vertinimą. Kuo giliau grimzta praeities sūkuriuose karų ir lais-
vės kovų atgarsiai, tuo sunkiau atskirti jų dalyvių darbus – pasiaukojimą ir
idealizmą – nuo bendro mūsų tautos – valstybės gyvenimo.

Antrasis pasaulinis karas iškėlė ir mūsų tautai išlikimo klausimą. Oku-

pacijų kaita, pastangos išgyventi ir išvengti represijų vertė žmones telktis į taikų bei karinį pasipriešinimą. Aktyvistų Fronto veikla, Sukilimas, Lai-
kinosios Vyriausybės sudarymas, didėjantis studentų ir moksleivių bruz-
dėjimas ir pagaliau kaimo fundamentalus ruošimasis išlikti sudarė sąlygas
atsirasti organizuotoms – karinėms struktūroms. Pirmoji, davusi pradžią
ginkluotam pasipriešinimui, buvo Lietuvos Laisvės Armija.

1941 metų gruodžio 13 dieną Vilniuje, prie Gedimino pilies Nepriklau-
somos Lietuvos karininkai pirmąją priesaiką įkūrė Lietuvos Laisvės Armi-
ją. Ši priesaika skambėjo daug tūkstančių kartų visoje Lietuvoje, suburda-
ma pasiryžusius kovoti už savo Žemę, savo Kalbą ir Laisvę.

Tai buvo pirmoji karinė organizacija, pradėjusi veikti okupacijos metu,
vėliau davusi pradžią kitiems pasipriešinimo būriams. Okupantų nesiskai-
tymas su gyventojų būtinaisiais poreikiais bei bet kokia politine iniciatyva
dar labiau skatino pagrindžio organizacijų plitimą. LLA, pradėjusi savo
veiklą Vilniuje, Kaune ir Šiauliuose beveik vienu metu, sugebėjo užimti
patogias pozicijas kuriant bazes pagrindžio veiklai. Buvo sutvarkytas LLA
Biuletenio leidimas, įrengti sandėliai įvairioms medžiagoms bei ginklams
saugoti ir visa eilė konspiracinių butų įvairaus pobūdžio ryšiams palaikyti.
Pakankamai sėkmingai buvo sprendžiami finansavimo reikalai. Tai leido
reikalui esant netgi mokėti dienpinigius tiems LLA kariams, kurie neturė-
jo galimybių pasirūpinti savo pragyvenimu.

Tačiau įdomiausia LLA organizacinės veiklos dalis buvo programa, žvel-
gianti toli į ateitį atkuriant valstybingumą. Būtina pabrėžti, kad LLA veik-
los gairės, numatytos programoje, buvo pagrįstos "Tėviškės politika". Mū-
sų žemėje mes patys privalome rūpintis savo ateitimi. Visi turime teisę
būti sotūs, saugūs ir jaustis šeiminingais savo namuose. Negali būti svar-
besnių problemų, kaip išlikti, kaip išsaugoti savo žemę ir savo tautą! Todėl
LLA yra pasiryžusi vienyti visas partijas bendram tikslui – Nepriklausom-
mybei atstatyti.

Žinoma, šiandien, po tiekų metų įvairiausių istorinių pakitimų, oku-
pacinių smegenų plovimų, prievartų ir ekonominių perversmų sunku įsi-
vaizduoti LLA programoje numatomą politinę Lietuvos raidą, jos vietą
Europoje ir vystymosi galimybes. Viena galime tvirtinti – vidinis tautos
saugumas būtų išlaikytas ir nė viena valdžia nedrįstų remtis menama de-
mokratija!

Kiekvieno laikotarpio istorikai teigia, jog istoriją "daro" ne žmonės, gyvenantys kartu su įvykiais, bet istorikai – jau po tam tikro laiko. Tarkime, jie teisūs. Bet iki šiolei LLA nesulaukė tinkamo istorinio įvertinimo.

Matydami būtinybę suteikti LLA veiklai ir politinę galią, vadai kuria Lietuvos Gynimo Komitetą. Tai jau 1944 m. vasara, nors pasiruošimai ir diskusijos ta tema vyko daugiau negu pusmetį. LLA organizacinio štabo Kauno apygardoje vyko pagrindiniai pasiruošimai sutikti atsiritantį frontą. Ligi to laiko visi LLA nariai buvo laikomi kariais, kurie patys rūpinosi ir ginklais, ir apranga, ir maistu. Vyko reorganizacija – padalijimas į aprūpinimo ir veiklos dalis. Pirmieji kaupė ir skirstė ginklus, maistą, drabužius, ruošė slėptuves, antrieji būrėsi į vanagų rinktines – ruošėsi ginkluotam pasipriešinimui.

Daug sumaišties ir nesusipratimų kėlė Vakarų propaganda. Nevienodai suprasdavome Vakarų pažadus: "sovietams nebus leista pasilikti Lietuvoje, dar pakentėkite..." ir pan. Net gen.Pėčiulionio ruošiamame LLA biuletenyje prasmukdavo pernelyg optimistinės gaidelės, kurios teikdavo nerealių, klaidinančių vilčių. Vadams ir štabų darbuotojams atsirado daug nenumatyto darbo. Buvo ieškoma žmonių, kurie galėtų vykti į Vakarus įvairių ryšių užmegzti. Priartėjus karo veiksmams, pasinaudodami susidariusiu sąmyšiu, keli paskirtieji išvyko į Vakarus. Tuo pačiu laiku buvo griežtai nurodyta visiems LLA kariais likti savo vietose. Frontui pasiekus Kauną, iš pradžių kiek sutriko štabų veikla. Kai kam teko ne vieną kartą kirsti ugnies liniją.

Prasidėjo naujas pasipriešinimo laikotarpis, pareikalavęs atitinkamų sprendimų. Ypač po LLA vado Kazimiero Veverskio žūties 1944 m. pabaigoje tas tapo būtina. Nemaža pirmųjų LLA narių buvo suimta, o dalis jų ir sušaudyta. Teko visą pagrindį, tuo pačiu ir ginkluotą pasipriešinimą pertvarkyti. LLA kūrė pradžią ir sudarė branduolius tolimesnei kovai vystyti.

Minėdami šiuos įvykius, prisimindami LLA, jos žūtbūtinę kovą su okupantais, negalime pamiršti šios karinės organizacijos ideologų, nusakiusių būsimos atstatytos nepriklausomybės pagrindus aiškiai išdėstytoje programoje. Vienas jų – Pranas Veverskis.

"LLA yra tautinė, karinė ir politinė organizacija..." Visa programa grindžiama be filosofinių- sofistinių pasiūlymų bei demagoginių samprotavimų. Tarsi kirviu nukerta – "buvusias grupines, partines ir kitokias nesan-

taikas LLA pasmerkia ir susiskaldymui partijomis nepritaria..." Tiems, kurie dabar vadina save politikais, vertėtų susimąstyti!

Laikas nenumaldomai retina mūsų gretas ir tenka palikti idealus, už kuriuos tiek aukų sudėta! Tas pats laikas keičia žmonių nuomones ir požiūrius į idealus. Ką jau kalbėti apie kartas, kurios skiriasi keliais dešimtmečiais... Mums, LLA veteranams, norėtusi, kad mūsų idėjos ir pastangos, skirtos kovai už nepriklausomybę, neliktų atsitiktiniu straipsneliu parašėse, bet užimtų deramą vietą Naujųjų laikų Lietuvos istorijoje. Kol kas ir patys istorikai neturi aiškos nuomonės apie LLA ne tik dėl duomenų stokos, bet ir dėl politinių sumetimų. Tai kelia nuostabą ir nuogąstavimus būti visai pamirštiems ir žūti istorijos vingiuose. Būtina šią istorijos spragą užpildyti ir įvardyti LLA veiklos mastą ir svarbą organizuojant pasipriešinimą žodžiu ir ginklu bet kokiai okupacijai!

Siūlome šios dienos LLA suvažiavimui kreiptis į Lietuvos Respublikos Prezidentą ir paprašyti paaiškinti, kodėl jis vetavo Seimo priimtą įstatymą dėl 1941-ųjų birželio Sukilimo ir Laikinosios Vyriausybės sudarymo, kaip Lietuvos Nepriklausomybės tęstinumo, faktą.

Visų LLA karių, kurių jau nėra tarp mūsų, ir tų, kurie dar gyvi, vardu

Organizacinio Lietuvos Laisvės Armijos štabo ryšininkas
Andrius Randomanskis
atsakingas už spaudą
Kęstutis Pluščiauskas

Zigmas Juozas Tamakauskas

JAUNIMO TAUTINĖS SAVIMONĖS PASIREIŠKIMAS SOVIETINĖS OKUPACIJOS METAIS

Prieškarinė Lietuva pasižymėjo savo tautiškumu. Valdant Lietuvos krikščionių demokratų bloko atstovams, buvo įvykdyta garsioji kunigo Mykolo Krupavičiaus žemės reforma, sustiprintas kaimo bei ūkininko autoritetas, atsirado aukštosios mokyklos, įvestas lietuviškas pinigas – litas, atgautas Klaipėdos kraštas, Lietuvos valstybingumą pripažino tarptautinė bendruo-

menė. Per dvidešimt metų nuolat buvo stiprinamas valstybingumas, jo dvasinis klotas turėjo didelį poveikį tautinės savimonės ugdymui, vėlesnio – okupacinio laikotarpio ištverimui bei pasipriešinimui.

1940 m. birželio mėnesį sovietams užgrobus Lietuvą, užsimota fiziškai sunaikinti mūsų tautą, jos dvidešimties metų pasiekimus: buvo uždarinėjamos politinės, visuomeninės, kultūrinės ir religinės organizacijos, likviduota Lietuvos kariuomenė, sutrikdytas krašto ūkio vystymasis, prasidėjo represijos, žmonių trėmimas. Tačiau sovietinis okupantas neįstengė palaužti mūsų tautos dvasios. Komunistinis teroras didino nepasitenkinimą okupacine valdžia, kūrėsi slaptos pasipriešinimo organizacijos. Prasidėjo kova dėl Lietuvos valstybingumo atstatymo. 1941 m. birželio mėnesio sukilimas visam pasauliui parodė Lietuvos gyvybingąją jėgą. Tolesnės partizanų kovos kėlė laisvės troškimą, ugdė tautos atsparumą rusinimui, stiprino tautinę savimonę.

Buvo įsijungta ir į pasyvų pasipriešinimą, kuris sustiprėjo po Stalino mirties: atsirado ūkio savarankiškumo elementų, tautinės kultūros, istorijos, lietuvių kalbos gaivinimo kryptys. Tačiau šis chruščioviškas atšilimas greitai baigėsi – okupantas vėl pradėjo slopinti visa tai, kas ugdė tautiškumą: pradėtas riboti lietuvių kalbos vartojimas, atsinaujino Lietuvos istorijos klastojimas, mūsų dvasinės kultūros naikinimas.

Šioms okupantų užmačioms pasipriešinti padėjo lietuvių tautinis atsparumas, Lietuvos katalikų Bažnyčia. Religijos praktikavimas – viešas savo tikėjimo išpažinimas, tautinės atributikos nešiojimas, patriotinių giesmių giedojimas ir religinių švenčių šventimas, kryptingos tautinės vakaronės ir pan. – suaktyvėjusios rezistencijos išraiška. Svarbų vaidmenį kovojant už žmogaus ir tautos teises suvaidino pagrindinė spauda: "Lietuvos katalikų bažnyčios kronika", "Aušra", "Rūpintojėlis" ir kiti leidiniai, žadinę laisvės troškimą, tautinę savimonę, demaskavę okupanto melo propagandą. Ėmė kurtis netgi viešos demokratinės organizacijos ar grupės.

Šios rezistencinės kovos sukuryje reiškėsi ir mūsų jaunimas. Mokykliniam jaunimui gražų pavyzdį rodė susipratę mokytojai, kurie dar 1940 m. rugpjūčio 13 d. komunistų partijos surengtame mokytojų suvažiavime demonstratyviai vietoj okupanto brukamo "Internacionalo" sugiedojo Lietuvos himną. Mokytojų patriotų nuostata veikė ir moksleivius. Okupacinė valdžia dažnai skųsdavosi mokinių "nacionalistiniais" išsišokimais, dėl to

buvo atleidžiama iš darbo nemažai mokytojų. Jaunimo tautinę savimonę palaikė ir katalikų Bažnyčios veiklieji kunigai. Okupacinė valdžia skundėsi, kad bažnyčiose mokiniams rengiamos tikybos pamokos, kad jų metu mokiniai agituojami prieš sovietinę valdžią. Didelį autoritetą jaunimui turėjo vyskupai Vincentas Borisevičius, Mečislovas Reinys, Julijonas Steponavičius, tuometiniai kunigai Juozas Zdebskis, Pranas Račiūnas, Jonas Zubrus, Vincentas Sladkevičius, Sigitas Tamkevičius, Alfonsas Svarinskas, Algimantas Keina, Vincentas Jalinskas, Eduardas Simaška ir kiti.

Daug jaunimo pritraukdavo ir tradiciniai Šiluvos atlidai. Čia būdavo vieša proga parodyti savo jaunatvišką ištikimybę Dievui ir Tėvynei, Švč. Mergelei Marijai. Norėdama sutrukdyti žmonių atvykimą į Šiluvą, valdžia griebdavosi įvairiausių "gudrybių": paskelbdavo tariamai siaučiantį kiaulių marą ar raguočių snukio-nagų ligą, tvėrė kelius užtvaramis, ardė tiltus... Tačiau atsidavusio savo idėjai jaunimo srauto niekaip negalėjo užtverti. Jaunuoliai nuo Tytuvėnų eidavo pėsti, nešdami religinę atributiką, giedodami religines ir patriotines giesmes.

Vasario 16-ąją jaunimas dažnai iškeldavo Trispalves. Lietuvos laisvės vėliavos, bauginusios sovietinį okupantą, tai vienur, tai kitur būdavo iškeliamos beveik kiekvienais metais. Pvz., 1955 m. Trispalvė suplevėsavo Kauno Rotušės aikštėje ant Jėzuitų bažnyčios bokšto, pritraukusi čia daugybę žmonių. 1958 m. Trispalvė atsirado ant Petrašiūnų elektrinės kamino 80-ies metrų aukštyje. Miestuose ir kaimuose plito ranka rašyti ar spausdinti atsišaukimai, kūrėsi jaunimo pasipriešinimo organizacijos. Antrosios okupacijos metais Lietuvoje veikė (sovietinio saugumo duomenimis) 416 pagrindinių jaunimo organizacijų, vienijusių 3337 narius. Tokių organizacijų ypač gausu buvo 1945 ir 1957 metais. 1957 m. buvo pastebėta 31-a jaunimo pagrindinė organizacija su 156 nariais. Iš jų 72 vidurinių mokyklų moksleiviai (46,2 proc.) ir 31 studentas (19,9 proc.). Taigi net 66 proc. sudarė mokyklinis jaunimas.

Kaune pagrindinės jaunimo organizacijos veikė 1-oje, 2-oje, 6-oje, 8-oje ir 9-oje vidurinėse mokyklose, 3-oje aštuonmetėje, amatų ir technikos mokykloje, 16-oje amatų mokykloje, Medicinos mokykloje, J. Gruodžio aukštesniojoje muzikos mokykloje, Politechnikos institute ir kt.

Lietuvos kariuomenės dienos proga 1948 m. "Laisvės varpe" jaunimas buvo raginamas drąsiai žengti Lietuvos laisvės kovotojų keliu: "Lietuvos

jaunuoli, ir tave šaukia tėvynės milžinkapiai, tave šaukia brolių kankinių kapai, tave šaukia tūkstančiai lietuvių tremtinių, tave šaukia lietuvių motinų ašaros, tave šaukia auštantis naujas tėvynės laisvės rytas. Tavo kelias – kovos už laisvę kelias". Partizanų laikraštis "Malda girioje" 1950 m. rašė: "pasipriešinimo okupantams kova privalo būti vedama kiekvienoje pradinėje, vidurinėje ir aukštojoje mokykloje, kiekvieno ūkininko sodyboje, kiekvienoje įstaigoje, įmonėje ir t.t. siekiant išsaugoti dorines, moralines ir tautines vertybes, meilę savo kraštui ir pagaliau ruošiant savo tautą galutinei organizuotai išsilaisvinimo kovai..."

Lietuvos jaunimas priėmė šį kvietimą visa savo jaunatviška širdimi. Mokyklose vis labiau plito pagrindinės organizacijos, kurios palaikydavo ryšius ir su partizaniniu judėjimu. Jaunuoliai buvo ne tik partizanų ryšininkai, bet ir aktyvūs pagalbininkai leidžiant ir platinant pagrindžio spaudą, atsišaukimus. N.Gaškaitė pažymi, kad beveik pusę partizanų atsišaukimų išplatindavo moksleiviai. Partizanų gretose kartu su tėvais kovėsi sūnūs ir net dvylikamečiai berniukai. Daugelis pagrindžio jaunimo organizacijų rinko žvalgybos duomenis, pinigus ir maistą partizanams, buvo pasiruošę įsitraukti į aktyvią partizaninę kovą. Pavyzdžiui, Lietuvos jaunimo sąjunga "Jaunoji Lietuva" partizanų vadovybės pavedimu rinko žvalgybos medžiagą apie okupacinės armijos buvimo vietas, karinių krovinių pervežimą, fotografavo strateginius objektus. Suimtą šios organizacijos narį Valentinę Ardžiūną čekistai kaltino Prienų tilto fotografavimu, miesto plano sudarymu ir perdavimu partizanams.

K.Girnius knygoje "Partizanų kovos Lietuvoje" rašo: "... yra žinių, kad beveik ištisos moksleivių klasės vienaip ar kitaip susirišo su mišku". Pagrindinė jaunimo organizacija "Laisvę Lietuvai" savo programoje nurodė: "Raudonieji okupantai atėmė iš mūsų nepriklausomybę, atėmė žodžio laisvę, siekia išbraukti Lietuvos vardą iš pasaulio tautų istorijos. Jeigu mes, lietuviai, nesutelksime savo jėgų, nesusijungsime į geležinį kovos žiedą prieš bendrą priešą, mes išnyksime nuo žemės paviršiaus, kaip išnyko tokio pat likimo ištikti prūsai..."

Jaunimas piktinosi blogėjančiomis gyvenimo sąlygomis, prievarta. 1957 m. suimtas Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos antro kurso studentas Leonardas Gogelis per tardymą pasakė, kad kolūkiečius sovietų valdžia išnaudoja. Nepasitenkinimą sovietine sistema jaunimas reiškė

kė ir pamokų, paskaitų ar susitikimų metu klausinėdami mokytojų ar dėstytojų apie sunkų žmonių gyvenimą, nacionalinės kultūros slopinimą. Pvz., KPI studentai Ksaveras Vaičiūnas ir Henrikas Šilgalis TSKP istorijos seminare pareiškė, kad komunizmas ir fašizmas nesiskiria, abu vienodai susidoroja su savo priešais.

Būdamas Vilniaus universiteto studentu, 1956 m. paklausiau TSKP dėstytojo, kodėl negerbiamas Atlanto nugalėtojų Stepono Dariaus ir Stasio Girėno atminimas. Man buvo atsakyta: "Niekada jų negerbsime, nes Darius kovojo prieš tarybų valdžią, o Stasys Girėnas buvo kapitalistas..." Dar įdomiau į šį klausimą atsakė vadinamasis "revoliucionierius" komunistas Apuokas Maksimavičius, mūsų tautos kultūros naikintojas (jam vadovaujant buvo sugriauti visi Vytauto Didžiojo Karo muziejaus centrinio sodelio paminklai), 1-oje vidurinėje mokykloje (dabar "Aušros" gimnazija) susitikimo metu: "Girėnas buvo kapitalistas, nes turėjo motociklą, o Darius buvo tikras fašistas..."

Jaunimas taip pat protestavo prieš rusinimo politiką. Prieš rusus buvo pasisakoma kaip prieš mūsų tautą pavergusios santvarkos atstovus. Todėl būdavo atvejų, kai mokyklose mokiniai ignoruodavo rusų kalbos mokymąsi. Taip padariau ir aš devintoje klasėje. Tautiškumui ginti susikūrė "Alytaus gvardijos skyrius", 1957 m. jo nariai parengė atsišaukimus: "Tegyvuoja Nepriklausoma Lietuva", "Mirtis rusų plėšikams" ir kt. Kauno 16-oje amatų mokykloje veikusios Vasario 16-osios jaunimo organizacijos vadovas Vytautas Gražulis tardomas pasakė: "Pagrindinė priežastis, paskatinusi sukurti organizaciją, buvo ta, kad amatų mokykloje 90 proc. mokinių lietuviai, o tik 10 proc. rusai. Visi renginiai mokykloje be išimties vykdavo rusų kalba. Tai kėlė didelį mokinių nepasitenkinimą". Jaunimas piktinosi vykdoma nutautinimo politika, kad Lietuva pavergtą ir paversta rusų kolonija, su jos žmonėmis elgiamasi kaip su antrarūšiais. Ypač didelį jaunimo nepasitenkinimą sukėlė bandymas Lietuvos mokslus baigusį jaunimą siųsti dirbti į įvairius Sovietų Sąjungos rajonus. Universitetinis jaunimas pasisakė už tai, kad rusai Lietuvoje turi išmokti lietuvių kalbą arba išvažiuoti į Rusiją. Organizacijos "Laisva Lietuva" nariai savo programoje skelbė, kad "artėja lemtinga valanda, kada Lietuva, pamesta po kojomis ir sumindžiota rusų okupanto bato, vėl bus laisva ir nepriklausoma". Tautiškumo klausimas iškilo jaunimo platintuose atsišaukimuose. 1972 m. Kau-

ne išplatintame atsišaukime "Atsakymas į TSKP CK nutarimą "Dėl pasiruošimo TSRS įkūrimo 50-osioms metinėms" pabrėžiama, kad Sovietų Sąjungos tautų suartėjimas yra ne kas kita, kaip tautinių mažumų asimiliacija. Atkreipiamas dėmesys, kad daugelyje Lietuvos ministerijų, gamyklų ir įstaigų įteisinta rusų kalba.

Tų pačių metų atsišaukime "Lietuvi" žmonės sveikinami su Vasario 16-ąja. Jame pabrėžiamas šeimos vaidmuo tautiškai auklėjant jaunimą: "Ko verta ta šeima, kurioje vaikai auga be šaknų, be tautinio auklėjimo, ko vertas darbuotojas, savo neprincipingumu nuolaidžiaująs okupantui. Kova tebesitęsia. Įsijunk į ją ir tu, ne garsiomis kalbomis, o kasdieniu gyvenimu, mintimis ir darbais".

Jaunimui buvo artimi poeto Justino Marcinkevičiaus žodžiai: "Vargas tautoms, kurių istorija ir atmintis nutyla arba sako netiesą". Lietuvos istorijos klastojimas skatino studentus ir moksleivius patiems ieškoti atsakymo į juos dominančius Lietuvos istorijos klausimus, prisiminti už Lietuvos laisvę žuvusius karius. Su mano įkurta pagrindine jaunimo organizacija 1956 m. Kaune, Vytauto prospekto Senosiose kapinėse surengėme nelegalią talką lietuvių lakūnų ir lietuvių karių kapams tvarkyti, aktyviai dalyvavome Vėlinių susibūrimuose, platinome antisovietinius lapelius. Kita mano suburta jaunimo grupė, kurią sudarė aukštųjų mokyklų studentai bei specialiųjų vidurinių mokyklų moksleiviai, užsibrėžė uždavinį auklėti jaunimą religine tautine dvasia, leisti spaudos leidinį. Susirinkimuose skaitydavome Bernardo Brazdžionio, Maironio patriotines eiles, savo kūrinis, referatus istorinėmis bei religinėmis temomis. Susirinkimus rengdavome įvairių asmeninių ar kitokių švenčių priedanga. Mūsų – Kauno – pagrindinės organizacijos nariai priimdavo priesaiką Kauno Katedros zakristijos koplytėlėje ar Ažuolyno nuošaliame kampelyje. Visi, stojantys į organizaciją, pabrėždavo, kad yra savarankiškai nusprendę dalyvauti kovoje už Lietuvos laisvę, prisiekdavo Dievo ir Tėvynės Lietuvos vardu.

Su vilniečių studentų grupe 1956 m. priesaiką priėmėme Aušros Vartų koplyčioje, tvarkėme lietuvių karių kapus Rasų kapinėse, rengėme tautinio turinio vakarones, kaupėme bei platinome religinio bei istorinio turinio literatūrą, palaikėme ryšį su grįžusiais iš sovietinių lagerių politiniais kaliniais, aktyviai dalyvavome 1956 m. garsiajame Rasų kapinių

Vėlinių susibūrimė, kur mūsų eisenai sutramdyti buvo iškviesta net sovietinė kariuomenė. Specialiai pasirinkdavome tokių kursinį ar seminarinį darbą, kad galėtume pakliūti į vadinamuosius spec.fondus, kuriuose buvo laikoma viešam naudojimui uždrausta prieškario literatūra. Gera prisiminti, kad mūsų patriotinį nusiteikimą savo paskaitomis stiprino pažangiai nusiteikę dėstytojai – akademikas Zigmas Zinkevičius, a.a. senosios literatūros tyrinėtojas Jurgis Lebedys, kalbininkai Juozas Pikčilingis, Juozas Balčikonis ir kt.

Susipratęs jaunimas savo veiklos turinį siedavo su Bažnyčia. Demonstratyviai lankydami bažnyčią tarsi išreiškėme protestą prieš okupantų primestą komunistinės prievartos ir melo ideologiją, rodėme ištikimybę savo tautos dvasiniams idealams. Kai atsirado studentiškos kepuraitės, mes, tuometiniai Vilniaus universiteto studentai, nusprendėme su jomis sekmadieniais sutartą valandą eiti į švento Mikalojaus bažnyčią. Paprašėme tuometinio Vyskupijos valdytojo, kad susirinkusiam jaunimui per šventas Mišias pasakytų reikšmingesnius bei įtaigesnius pamokslus.

Visa tai gąsdino sovietinę valdžią. Tuometinis partorgas I.Zaksas, jo parankiniai J.Bielinis, M.Aleliūnas, J.Lazauskas ir kai kurie kiti nėrėsi iš kailio pataikaudami okupantų ideologijai. Iš pradžių universiteto sienlaikraščiuose apie mus, aktyviuosius studentus, pasirodydavo antireliginio turinio bei tautiškumą pajuokiančios užsakytos karikatūros. Tačiau jos neturėjo norimo poveikio. Atvirkščiai – "pajuoktiesiems" sienlaikraščiuose už tautinę religinę veiklą dar didesnę pagarbą rodydavo pažangiai nusiteikę dėstytojai, studijų draugai. Paskui prasidėjo kratos, areštai, šalinimas iš aukštųjų mokyklų, siuntimas į sovietinius rekrūtus. Už savo veiklą buvau atleistas iš darbo, du kartus pašalintas iš stacionaro antrojo kurso, o vėliau, po rekrūtų, studijuojant neakivaizdiniame skyriuje lituanistiką, buvau psichologiškai terorizuojamas, sekamas. Nukentėjo už savo patriotinę veiklą ir Valentinas Ardžiūnas, Leonardas Gogelis, Adolfas Gurskis, Kazimieras Kalibatas, Algimantas Mišeikis, Teresė Laurinavičiūtė, Pranutė Bajorūnaitė, Grasilda Kniukštaitė, a.a. Augustinas Laurynaitis, Vanda Kalibataitė, Algirdas Vaitkus ir kiti.

1972 m. gegužės 14 d. visą Lietuvos visuomenę ir užsienio lietuvius sujaudino Romo Kalantos auka Lietuvos laisvei. Kaune prasiveržė protes-

to demonstracijos prieš krašto pavergėjus, prieš rusinimą, žmogaus teisių mindžiojimą. Gegužės 18-19 dienomis jaunimo iniciatyva tūkstančiai kauliečių, nešini plakatais ir šukiais, išėjo į gatves reikalaudami nutraukti okupaciją, atstatyti Lietuvos Nepriklausomybę.

Pagaliau ir Sąjūdžio mitinguose bei jo veikloje dalyvavo daug mūsų geriausio jaunimo.

Apibendrinant visa tai, kas pasakyta, galima teigti, kad didžiuma mūsų jaunimo, ypač mokyklinio, sovietinės okupacijos metais turėjo aiškią tautinę nuostatą, išsaugojo tautinę savimonę, kuri reiškėsi jaunimo pasipriešinimo pagrindinių organizacijų kūrimu, partizaniniame kovos laikotarpyje palaikant glaudų ryšį su partizaniniu judėjimu, vėliau – įsijungus į taikią rezistenciją – per kultūrinę veiklą, Lietuvos katalikų Bažnyčią, savišvietą, taikant legalias ir nelegalias kovos formas.

Jaunimo veiklą, be romantinio nusiteikimo, lėmė ir realus pasiaukojimas, sąmoningas noras siekti Lietuvos laisvės idealo, bjaurėjimasis komunistinės propagandos melu, prievarta, nutautinimu.

Rašytoja Šatrijos Ragana yra gražiai pasakiusi, kad svarbiausia gyvenime yra ilgesys. Ilgesys savo idealo. Turėkime jį ir dabar.

PAMINĖTA VYTAUTO APYGARDOS VADO BALIO VAIČĖNO-PAVASARIO ŽŪTIS

Prieš penkiasdešimt metų, 1951 m. balandžio 11 d., Strazdų kaime (Ignalinos r.) žuvo septyni Lietuvos partizanai. Tarp jų – Vytauto apygardos vadas Balys Vaičėnas-Pavasaris.

Balys Vaičėnas gimė 1915 m. Vaičėnų k., Obelių vls., Rokiškio aps., Joanos ir Norberto Vaičėnų šeimoje. Tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, baigė puskarininkių mokyklą. Grįžęs įstojo į Lietuvos šaulių sąjungą. Buvo aktyvus jos narys. Daug prisidėjo organizuojant ir statant Šaulių sąjungai namus Obeliuose. Jam talkino Povilas Žagūnas, Juozas Dručkus iš to paties Vaičėnų kaimo. Prasidėjus karui, 1941 m. grįžo į tėviškę. Baigė karininkų kursus, bet vokiečiams tarnauti atsisakė.

Kai 1944 m. sovietų armija antrą kartą okupavo Lietuvą, nuo degina-

□ Minėjimo Obelių muziejaus salėje metu. 4-as pirmoje eilėje partizanas V.Dominauskas

□ Prie paminklo žuvusiems partizanams 1951 04 10 Strazdų k. likę gyvi Vytauto apygardos partizanai.

mų sodybų paraudo Lietuvos dangus. Drąsi ir garbinga tauta, šimtmečiais gynusi savo valstybingumą, išdrįso nenusilenkti. Lietuvos vyrai organizavosi į partizanų būrius. Balys Vaičėnas su broliu Broniumi, pusbroliais Baliau ir Vytautu Dručkais organizavo partizanų būrį, vėliau peraugusį į Vyties kuopą, kurioje buvo iki šimto partizanų. Vyties kuopa priklausė Vytauto apygardos Lokio rinktinei.

1945 m. gruodžio 26 d. Balys Vaičėnas dalyvavo Antazavės šilo (Zarasų r.) kautynėse, kuriose buvo nukauta daugiau nei pusantro šimto okupantų kareivių.

1945 m. gegužės 2 d. žuvo Balio Vaičėno bendražygis, vienas iš organizatorių kuriant kovos struktūras, Vyties kuopą Balys Dručkus. Tą pačią dieną stribai sudegino Balio Vaičėno namus.

Balys Vaičėnas su Vyties kuopa apsisotojo ir įsitvirtino Obelių šile. Saugumo daliniai tai žinojo, bet pulti nedrįso. tik 1945 m. liepos 13 d. įgula, pasitelkusį pagalbą žygio kariuomenę, apsupo mišką, kuriame įvyko kautynės. Buvo sužeisti trys partizanai. Po šio mūšio Balys Vaičėnas savo dienoraštyje rašė: "Mes laimėjome trumpą mūšį, bet dar nenugalėjome sunkios vergijos, mus žiauriai slegiančios. Bet mūsų veiduose – viltis, kad ją sugriausime". Šios ir kitos kautynės okupantams parodė, kad su partizanų jėga reikia skaitytis.

Šauni pergalė pakėlė partizanų dvasią, stiprino ryžtą. Kita vertus, visiems tapo aišku, kad mirtis nuolat šalia. Gal tokių minčių skatinamas Balys Vaičėnas, įsikūręs naujojoje vietoje (Dusetų girioje), parašė testamentą: "Kiek daug jau mes esame netekę laisvės idėjos brolių! Ir jie juk jau laukė savo tautos pavasario. Troško juo džiaugtis, bet žiaurių budelių pasiūsta mirtis pastojo jiems kelią. Jeigu man toks likimas skirtas, aš ramiai jam atsiduodu, o prieš tai rašau testamentą. Gal tai juokinga: juk neturiu aš turto, kurį galėčiau kam nors paskirti. Visas mano turtas – ginklai, kuriuos, be abejo, pasiims, kai mane nukaus. Drabužiai, nors ir apiplyšę, bet ir juos neretai dėl didesnio išniekinimo nurengia. Bet... Tebeturiu aš turtą, kurio priešai neįstengs atimti: tai tikėjimas į didįjį pasaulio kūrėją Dievą ir tėvų žemės meilė. To neįstengs atimti joks priešas, nors tai būtų ir pats žmonijos pabaisa Stalinas. Šį turtą aš palieku savo broliams ir sesėms, visiems tautiečiams, ir kol jie tai gerbs, tol bus nugalimi".

Balys Vaičėnas veikė Rokiškio, Zarasų, Utenos apskrityse, Latvijos te-

ritorijos pietinėje dalyje. 1946 m. rudenį kariuomenė su stribais apsupo paruoštą bunkerį "Tvirtovė". Dengdamas atsitraukimą žuvo Stasys Klिंगys ir buvo sunkiai sužeistas Balio Vaičėno brolis Bronius. 1947 m. sausio mėn. jis pateko į pasalą ir žuvo Latvijos teritorijoje.

1948 m. lapkričio 18 d. Vytauto apygardos darbui stiprinti Balys Vaičėnas pakviečiamas dirbti štabe ir paskiriamas propagandos ir agitacijos skyriaus viršininku. Lokio rinktinė tampa kovingiausia ir pavyzdingiausia tarp rinktinių. 1948 m. gruodžio 16 d. įsakymu Nr.28 Balys Vaičėnas skiriamas Lokio rinktinės spaudos ir švietimo skyriaus viršininku. Leidžia ir redaguoja laikraštį "Sutemų keleivis". 1950 m. paskiriamas Vytauto apygardos štabo operatyvinio skyriaus viršininku. Kartu tapo ir apygardos vado pavaduotoju, išrenkamas apygardos partizanų karo lauko teismo pirmininku. 1951 m. sausio 26 d. Balys Vaičėnas-Pavasaris paskirtas Vytauto apygardos vadu ir Šiaurės Rytų srities vado pavaduotoju. 1951 m. pavasarį pakviečiamas į susitikimą Strazdų kaime su Šiaurės Rytų partizanų vadovybe aptarti tolimesnių partizanų veiksmų esamomis sąlygomis. 1951 m. balandžio 10 d. Balys Vaičėnas atvyksta į Strazdų kaimą, į Jono Čibiuro sodybą kartu su Vytautu Dručkumi-Šernu (Džiugo štabo nariu), Alfredu Garne-liu-Čigonu (Džiugo rajono vadu), Vladu Juozapavičiumi-Sakalu (Šventosios štabo nariu), Jeronimu Bulka-Gintaru (Lokio rinktinė).

Į susitikimą MGB agentas Juozas Bulka (*dabar kunigauja Baltarusijoje! - red.*) atvedė smogikus. Sodyba buvo apsupta kariuomenės, kuri padegė ūkinį pastatą kartu su gyvuliais. Prasiveržti – jokių galimybių. Balys Vaičėnas-Pavasaris įsakė kautis ir nepasiduoti. Kaip pasakojo Juozo Čibiuro dukra, Balys Vaičėnas-Pavasaris, matydamas žūstančius draugus, nakties glūdimyje uždainavo savo mėgstamą dainą "Sudie, pavasari malonus, sudie, pavasari gražus". Sužeistas vadas dainavo tėvynės laukams, savo 35-ajam pavasariui. Žūtbutinėje kovoje žuvo visi septyni partizanai. Kulkos suvarpė jų kūnus, bet sušaudyti jų kovos idealus, viltį, tikėjimą ateitimi okupantai buvo bejėgiai.

Į šios Vaičėnų šeimos liko tik viena Emilija Vaičėnaitė, pasiaukojusi brolio idėjoms.

Balys Vaičėnas-Pavasaris po mirties apdovanotas Vyčio kryžiaus ordi-nu.

Andrius Dručkus

ADOMAS BARTUSEVIČIUS-NARSUOLIS

*Kai mano kraujas laistys gatvę,
tai tu motule neliūdėk,
žinok, kad kraujas yr išlietas
už Brangią žemę Lietuvos.*

Adomas Bartusevičius, g.1927 m. Panemunės dvare (dab.Prienų r.), Adomo ir Magdelenos Bartusevičių šeimoje.

Adomo senelis Lietuvos bajoras Vaclovas Bartusevičius buvo gydytojas, daug padėjęs žmonėms, padovanojęs pirmąsias Birštono gydyklas ir 9 ha žemės sanatorijos statybai.

1941 m. okupantai rusai šeimą "išbuožino". 1945 m. suimtas tėvas Adomas Bartusevičius dvi savaites buvo tardomas Alytuje, o grįžęs po tardymų netrukus mirė...

1946 m. rugpjūčio mėn. devyniolikmetis Adomas Bartusevičius jojo namo. Stribas Kirkliauskas pradėjo šaudydamas vytis, bet Adomas, nušokęs nuo arklio, puolė į Nemuną ir pasroviui nuplaukė iki Pelėšiškių kaimo. Tada Kirkliauskas bandė vytis raitas, bet nemokėjo suvaldyti arklio, kuris jį vis numesdavo. Adomas, būdamas geru plauki-

ku, plaukdamas po vandeniu pasiekė kitą krantą.

Partizanai, viską stebėję iš kitos Nemuno pusės, į stribą šauti negalėjo – bijojo kliudyti Adomą. Vėliau, jam pasilikus būryje, atsimenant šį žygį buvo duotas Narsuolio slapyvardis.

Sesuo Zita prisimena: "Adomas buvo labai linksmas, mėgo dainuoti, taip pat buvo labai drąsus ir energingas.

Pirmą kartą brolių sužeidė 1947 m. Žiukų miške kautynių metu į ranką, o partizaną Dragūną – į vidurius. Po sužeidimo pusbrolis siūlė Adomui pasikeisti pavardę ir apsigyventi Kaune. Tačiau jis atsisakė: "Esu bajoro sūnus ir turiu tarnauti Tėvynei, o jeigu reiks – žūti."

Sužeistas jis su kitais partizanais slapstėsi bunkeryje, įrengtame tėviškės Rojaus pievoje. Buvau mažą mergaitę ir į mane mažai kas kreipdavo dėmesį, todėl vyresnioji sesuo, sukrovusi lauknešėlį, siųsdavo pas partizanus į bunkerį. Mane slėpdavo aukšta pievos žolė..."

Bendražygis Albinas Proškus-Strazdelis pasakoja: "Su partizanų Adomu Bartusevičiumi-Narsuoliu pažįstamas nuo 1948 m. 1949 m. ba-

□ II eilēje klūpi: 1-as Juozas Beinoravičius-Gintaras, 2-as Adomas Bartusevičius-Narsuolis

□ I eilēje sēdi 2-as Šiugždinis-Dragūnas. II eilēje klūpi 2-as Kymantas-Svajūnas. Stovi 1-as Adomas Bartusevičius-Narsuolis

landžio pabaigoje partizanai, įvykdę užduotį Stakliškių vls., Pakrovų k., traukėsi Nemajūnų link ir pakliuvo į rusų pasalą. Narsuolį sužeidė į koją. Rugių lauke jis pragulėjo iki priešpiečių, o rusams pasitraukus, jį priglobė brolis ir sesuo Kostas ir Kazė Bartusevičiai. Narsuolis ilgai gydėsi bunkeryje Punios šile."

Sesuo Zita tęsia: "1949 m. brolių sunkiai sužeidė į koją. Kautynių jis nevengdavo. Vis sakydavo, kad gyvo priešas niekada nepaims. Tėviškėje už tvenkinio augo graži eglė, prie kurios ateidavo partizanai. 1951 m. gruodžio mėn. brolelį mačiau paskutinį kartą. Jis buvo liūdnas ir nueidamas kelis kartus atsigrėžė. Gal širdis jautė, kad matomės paskutinį kartą?

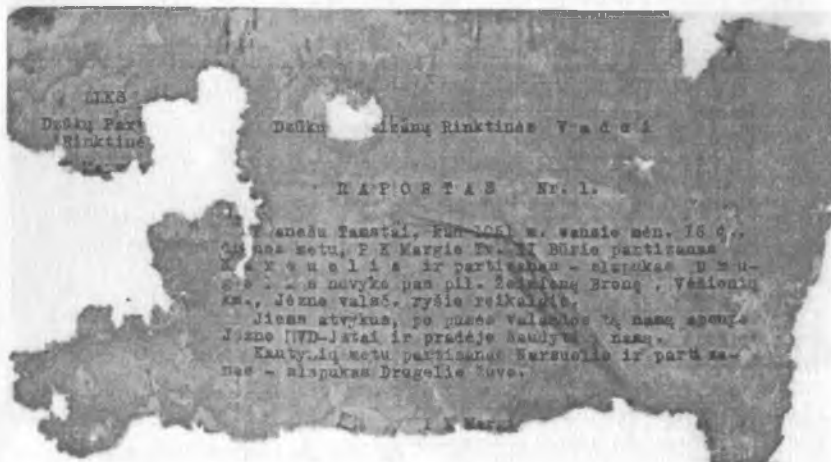
1951 m. sesuo Ona, važiuodama iš Butrimonių turgaus, sužinojusi, kad Adomas žuvo, užsuko į Vėžionis pas Žeimį, iš kur parvežė kruviną brolelio nosinę... Mama, neseniai grįžusi iš Šilutės lagerio, kur kalėjo už neatiduotas pyliavas, jo nebesulaukė..."

LLKS Dzūkų Part(izanų) Rinktinė PK Margio Tv. Nr.[...] Nr.231 [...] 1.02.25 Įsak. Nr.17

Dzūkų Partizanų rinktinės Vadui

Raportas Nr.1

Pranešu Tamstai, kad 1951 m. sausio mėn. 16 d. dienos metu PK Margio Tv. II Būrio partizanas Narsuolis ir partizanas-slapukas Druge-

lis nuvyko pas pil. Žeimienę Bronę, Vėžionių km., Jiezno valsč. ryšio reikalais.

Jiems atvykus, po pusės valandos tą namą apsupo Jiezno MVD-istai ir pradėjo šaudyti į namą.

Kautynių metu partizanas Narsuolis ir partizanas-slapukas Druge-
lis žuvo.

PK Margio T(v Vadas)

Bronė Budrienė prisimena:
"1951 m. sausio mėn. 16 d. rytą pas Joną Žeimį, kur aš gyvenau su 3 metų dukrele, apie 9 val. ryto atvažiavo partizanai. Pririšę arkliuką prie vartų, jie suėjo į kambarį. Nepraėjus nė 3 minutėms, Žeimienė atbėgusi iš lauko suriko: "Rusai su-
pa namą!" ir, iššliaužusi į kiemą, vėl: "Nešaudykite! Name moterys ir vaikai!" Tada rusas paklausė, kiek name buvo banditų. Šeimnininkė atsakė, kad du. Tuo tarpu partizanai išbėgo į kitą kambarį ir, atidarę langą, iššoko. Adomas Bartusevičius-Narsuolis krito po langu, o Vytas Gervickas – pabėgęs per sodelį. Juos abu atitempę sumetė į roges, užmetė gniūžtę šiaudų ir įsakė man sėstis viršuje. Namuose palikau ver-
kiančią dukrelę...

Neprisipažinau juos pažįstanti. Stribai galvojo, kad vienas iš jų yra

□ Zita ir Ona Bartusevičiūtės tremtyje. Krasnojarsko kr., Rešioty. 1953 m.

mano brolis Pranciškus-Nendrė, partizanavęs jau 4 metus. Po trijų dienų paleido, bet 1951 m. rudenį mane su tėvais ir dukrele išvežė į Sibirą."

Bronislava Venskienė, Jiezno vid. mokyklos mokytoja, kraštotyros būrelio vadovė nurodė, kad 1990 m. lapkričio mėn. Jiezne buvo pastatytas ir pašventintas paminklas Laisvės kovų dalyviams savanoriams. Tarp paminėtų žuvusiųjų yra Adomo Bartusevičiaus-Narsuolio (1927-1951 m.) ir Vytauto Gervic-

ko-Švyturio (1930-1951 m.) pavardės.

Parengė Vilija Jakučiūnaitė

Redakcijos pastaba. Šis straipsnis yra ir netikslumo, padaryto "Laisvės Kovų Archyvo" Nr.5. K., 1992, P.28, atitaisymas.

LAIŠKAI

APIE LTN.MYKOLĄ KAZANĄ IR
KITUS

"Laisvės kovų archyvo" 24 tome trumpai aprašomos kautynės, vykusios 1944 12 26 Zarasų r. Antazavės šile. Paminėtas mūšiui vadovavęs ltn.Mykolas Kazanas-Mutka, buvęs Lietuvos kariuomenės kapitono būnų. Mūsų šeima tada gyveno Zarasuose, Palaukės 20. Netoliese gyveno ir Kazanų šeima. Vokiečių okupacijos metais pas Kazanus nuomavosi kambarį mano brolio Viktoro bendraklasis Albinas Daugelė, 1944 m. pradžioje organizavęs LLA grupelę, į kurią buvo įtrauktas ir Mutka. Mano tėvas tuo metu tarnavo savisaugos dalinyje, Mutkos tėvas – fronte vokiečių daliniuose. Mūsų šeima gestapui nekėlė įtarimo, todėl pas mus, vadovaujant A.Dauge-

lei, buvo įrengta pagrindinė spaustuvėlė, kurioje buvo leidžiamas "Nepriklausomos Lietuvos" laikraštėlis. Laikraštį redagavo mokytojai Viktoras Strazdas, mano brolis, Jonas Rūkas, Osvaldas Šileikis ir Albinas Daugelė. Mutka gerai dirbo rankine spausdinimo mašinėle, o Daugelė – šapirografu. Man tada buvo 13 metų. Mutkos ir Daugelės prisaidintas tapau jų ryšininku. Kai būdavo spausdinamas laikraštėlis, aš gatvėje eidavau sargybą, o paskui nešdavau leidinį, įsidėjęs į pieno bidoaną, į kaimą pas Mutkos nurodytą ūkininką. Šis, išsiėmęs siuntą, pripildavo pieno. Mutka visada laukdavo manęs sugrįžtant ir, įsitikinęs, kad viskas tvarkoje, išeidavo savais keliais.

Frontui artėjant, Mutka pradėjo organizuoti vyrus ir ginklus. Mūsų šeima pasitraukė iš Zarasų į Ukmergės aps., Žemaitkiemio vls., į tėvo gimtinę. Nuėjome su broliu pas pusbrolių mokytoją Juozą Vijūną į Rundžių k., pas jį radome ginkluotą vyriškį, kaip vėliau sužinojome – mokytoją J.Šibailą. Jie kalbėjosi apie ginkluoto pasipriešinimo okupantui organizavimą. Po šio susitikimo pusbrolis J.Vijūnas dingo be žinios. Mano tėvai pradėjo slapstyti. 1944 m. rudenį brolis Viktoras pradėjo mokytojauti Žemaitkiemio pradinėje

mokykloje. Aš lankydavausi pas gimes ir prijaunčius ūkininkus. Išmokau ūkiškų darbų ir taip pelnydavausi duoną. Bastantis po Žemaitkiemio apylinkes, dažnokai sutikdavau J.Šibailą-Tėvą. Be uniformos, apsirengęs naminio audeklo ūkininko drabužiais, o pagrindinis ginklas – rankinis kulkosvaidis "Bruno". J.Šibaila papasakojo man, kaip 1944 m. iš Balninkų buvo ištremta į Sibirą jo žmona ir du sūnūs.

Šiose apylinkėse veikė didelis partizanų būrys, vadovaujamas Plieno. Žmonės kalbėjo, jog ši būrį sudaro 400 vyrų ir kad už Plieno galvą paskirta 20 tūkst. rublių premija. Vėliau teko susipažinti ir su Plieniu. Tai buvo vidutinio ūgio, tamsiaplaukis, žaibuojančių akių, griežtos kalbos vyras. Jis man papasakojo, kaip buvo MGB areštuotas. Neatsimenu ar 1941 m., ar 1944 m. juos du iš Ukmergės kalėjimo nuvežė į Pivonijos šilą sušaudyti. Įėjus į mišką, Plienas šoko bėgti, duodamas komandą likimo draugui – žingsnį į priekį, žingsnį į kairę. Plienas pabėgo, o jo draugą nušovė. Plienas visuomet nešiodavosi vokišką "pistol-mašiną", kurios ir sėsdamas prie stalo nepaleisdavo iš rankų.

1949 m. lapkričio pabaigoje pas ūkininką Kazimierą Meilų Antatilių k., Žemaitkiemio vls., Ukmergės

r. paskutinį kartą sutikau Plieną, Ališauską-Kotą, Stasį Morkūną-Vanagą iš Valų k., jo brolių Žentą, Šerėlį-Aviatorių iš Valų k. ir mokytoją Vytautą Strazdą-Bebraį. Visi kartu nuėjome pas mano tetą Stefą Urbonavičienę, pavakarieniavome ir išsiskyrėme. Aš tada buvau atvažiavęs iš Kauno, kur mokiausi vakarinėje vidurinėje mokykloje, dirbau politinių-mokslinių žinių skleidimo draugijoje bilietų platintoju ir gyvenau Kapinių g. Bebro nurodytu adresu. Šeiminkas, dirbęs šioje draugijoje buhalteriu, mane ten įdarbino. Bebro paliepimu laikinai atidaviau šeiminkui paslėpti pistoletą "Nagan" su 36 šoviniais.

1949 12 04 mieste sutikau nepažįstamą moterį, kuri priėjusi man pasakė, kad Juodžiūnų k., netoli Lyduokių žuvo Bebras. Gruodžio 7 d. antrosios pamokos metu mane suėmė. Nuvežė į Ukmergės saugumą, čia tardė žydas majoras Lenskis. Egzekucijas vykdė kapitonas Raščiupkinas. Buvau kalinamas 7-oje kameroje, kurios langelis išėjo į kiemo pusę. Berods gruodžio 31-osios rytą išgirdome mašinos burzgimą, žmonių bėgiojimą. Mašina netrukus dingo už vartų. Po kelių valandų vėl išgirdome mašinos ūžesį ir iš mašinos ėmė mesti ant žemės kažką minkštą. Viskas vyko tyliai.

Supratome – iš mašinos mėto lavonus. Buvo gerokai pašalę, bet sniego nebuvo.

Per pietus į kamerą įėjo mano tardytojas Lenskis, išsivedė į kiemą. Čia prie garažo sienos buvo susodinti 5 partizanai: Kricnas su Geniuku sėdėjo dešiniau, Narutis su Puškinu – kairiau, o viduryje ant dėžės nuo vinių pasodintas Plienas. Visi jie buvo aptaškyti kraujais ir purvu. Lenskis, parodęs į Plieną, paklausė manęs, kas jis toks. Apsimečiau, kad nepažįstu. Tada stribas, kastuvu pražiodęs Plieno burną, parodė auksinį dantį kairiajame viršutiniame žandikaulyje. Pasakiau, kad man tas nieko nesako, nes jo nepažįstu. Gavęs nuo Lenskio į pašonę niuksą, buvau grąžintas į kamerą, kur tylos minutė pagerbėme žuvusius partizanus.

Vakarop į kamerą atvedė Tratulį, pas kurį vyrai žuvo. Tratulis spėjo mums papasakoti, kaip tai įvyko. Praaušus šeimininkė taisė pusryčius partizanams, kurių bunkeris buvo daržinėje po arklio aptvaru. Tratulis, sėmęs iš šulinio vandenį, pastebėjo, kad daržinė apsupta sribų, o keletas jų eina į daržinę. Tuojuo pasigirdo automatų serijos ir granatų sprogimai. Pasirodo, tuo metu, kai keli stribai įėjo į daržinę, Puškinas, kuris buvo iki pusės išlindęs iš bunkerio, peršauta krūtine susmuko į

bunkerį. Tada subėgę stribai sumetė į vidų keletą granatų ir vyrai žuvo, nespėję paleisti nė vieno šūvio. Purvais aptaškyti buvo todėl, kad į bunkerį sunkdavosi vanduo, kuris tą nelemtą rytmetį dar nebuvo išsemtas. Po geros valandos Tratulį iš mūsų kameros išsivedė ir nebegražino...

Albinas Daugėlė, šiuo metu gyvenantis Vilniuje, ir aš, jeigu mane galima laikyti šios grupelės nariu, liksime vieninteliai iš Zarasų LLA grupelės. Visų kitų jau nebėra: mano brolis Viktoras žuvo 1945 08 23 Rundžių k., Žemaitkiemio vls., Ukmėrgės r.; Jonas Rūkas žuvo Zarasų apylinkėse (jo palaikai rasti Luodžio ežere prie Salako); Mykolas Kazanas žuvo Stelmužėje, Zarasų r.; Osvaldo Šileikio likimas nežinomas.

Su pagarba

R. Strazdas
Laisvės kovų dalyvis

NAUJOS LAISVĖS KOVŲ
ARCHYVO BIBLIOTEKOS
KNYGOS

Juodsnukis V. Suvalkijos partizanų takais. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2000. 500 p.

Apybraižomis, dokumentais, prisiminimais, liudijimais autorius atskleidžia 1944-1947 m. įvykius Suvalkijos krašte, Geležinio Vilko rinktinės bei kitų Tauro apygardos partizanų kovos ir pasiaukojimo istoriją.

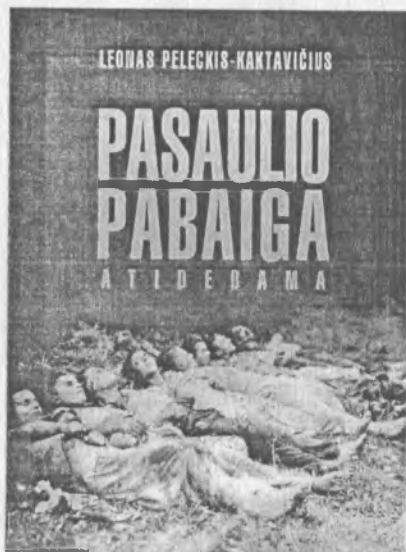
* * *

Živilė Baltė. Amžių kanklės. Poezija. K.: Lietuvos politinių kalinių ir

tremtinių sąjunga, 2000. 70 p.

* * *

Peleckis-Kaktavičius L. Pasaulio pabaiga atidedama. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2000. 164 p.

Naujoje Šiauliuose gyvenančio rašytojo knygoje – pasakojimai apie Lietuvos laisvės kovų dalyvius, politinius kalinius, tremtinius, jų suluošintus likimus ir dvasios stiprybę.

* * *

Jasnauskas A. Stalinizmo pragare. K.: Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 2000. 272 p.

1941 m. politinis kalinys prisimena savo kančių kelią.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abromavičius S. 64, 77-78
 Aidas, žr. Paulaitis Petras
 Alekna Jurgis 81, 84, 94
 Aleknaitė Danutė 81
 Aleksandrova 72
 Alčiūnas M. 231
 Ali Muchamedas 35
 Ališauskas, sl. Kotas 241
 Ališauskas Kazimieras, sl. Spartakas 61, 214, 216
 Ališauskas Vladas, sl. Puškinas 61, 216, 242
 Alfa 199-200
 Ambrazevičius Petras 116
 Ambraziūnas 177
 Ambro Jerome 39
 Anderson Glen 39
 Annunzio Frank 39
 Andriuliai 13, 22
 Andriulienė Marija 15
 Andriulis Antanas 14-15
 Antanavičius 176
 Aras, žr. Bagdonas Alfonsas
 Ardžiūnas Valentinas 228, 231
 Archer Bill 39
 Astikas Antanas 57
 Atkinson Eugene 39
 Aucois Les 39
 Audronė, žr. Miškinytė-Vaičiūnienė Emilija
 Augūnas Algimantas 87, 95
 Aukštuolis 197
 Aušra, žr. Staškevičius Jonas
 Aviatorius, žr. Šerelis 241
 Aviža 182

Babilius 173
 Badham Robert 39
 Bačėnaitė Birutė 101
 Bayh Bircg 42
 Bajorūnaitė Pranutė 231
 Bagdonas Alfonsas, sl. Aras 60, 63-64
 Bakučionis 52
 Balčikonis Juozas 231
 Balčiūnas Stasys 91
 Balkys 174
 Baltakis P. 48
 Baltė Živilė 243
 Balžekas 213
 Barnes Michael 39
 Barkanas 167
 Bartašiūnas 59
 Bartusevičienė Kazė 238
 Bartusevičienė Magdelena 236
 Bartusevičius Adomas, sl. Narsuolis 236-239
 Bartusevičius Kostas 238
 Bartusevičius Vaclovas 236
 Bartusevičiūtė Ona 239
 Bartusevičiūtė Zita 239
 Barzda 190-191
 Bateika Zigmas 116
 Baublytė Sofija Julija 166
 Baucus Max 44, 48
 Bebras, žr. Strazdas Vytautas
 Beiga 217
 Beilenson Anthony 39
 Beinoravičius Juozas, sl. Gintaras 237
 Beita Stasys 114-115, 118
 Beliajevas Jevgenijus Ivanovičius 130
 Belmon Henry 44
 Benjamin Adam 39
 Berija 156
 Bernotas, žr. Kubilius J.
 Beržas, žr. Liškauskas Nikodemus

Beržas, žr. Rokas Vytautas
 Bethune Ed 39
 Bieliauskienė Julė 72
 Bielinis J. 231
 Bingham Jonathan 39
 Biržiška 10
 Bitinaitė-Juknevičienė Vlada 124
 Bitinas J. 213, 214
 Bykovas 61
 Blanchard James 39
 Blauzdys Bronius 184
 Blažonytė Marija 88, 95
 Bledis Tomas 35, 37
 Bore David 42
 Borisevičius Vincentas 227
 Borja Won Pat Antonio 41
 Brazdžionis Bernardas 81, 86, 230
 Breivė, žr. Gaidauskas Jonas
 Brežnevas Leonidas 29-30, 34-35, 37, 42, 44, 46, 133
 Brigackiai 179
 Brigackas 180
 Brigackas Petras 182-183
 Brown George 39
 Brusar 171
 Bubnovas 166
 Buchanan John 39
 Budrienė Bronė 239
 Budrys 172, 175
 Bukauskas J. 217
 Bulka Jeronimas, sl. Gintaras 235
 Bulka Juozas 235
 Bunkus Antanas 18
 Burdingas 164
 Burgener Clair 39
 Butkevicius Mečislovas 57
 Butkus Jonas 214
 Butvila Stasys 95
 Campbell Carroll 39
 Carney William 40

- Carter Tim 40
 Cibulskas 217
 Cibulskis Balys 208
 Chodorovič Tatjana 29
 Clausen Don 40
 Cleveland James 40
 Cohen William 44, 48
 Conable Barber 40
 Conte Silvo 40
 Corcoran Tom 40
 Corman James 40
 Cotter William 40
 Coughlin Lawrence 40
 Courter James 40
 Crane Daniel 40
 Cranston Alan 44
 Cvirka P. 166

 Čečevs A. 110, 128, 139-140, 151, 164
 Čelnokovas 140
 Čepkauskas Petras 213, 215
 Čepkauskas Rapolas 213, 216
 Čepkauskienė Veronika 214
 Čereckis 175
 Černyševskis N. 114
 Čibiras Jonas 235
 Čigonas, žr. Garnelis Alfredas
 Čigonėlis (sl.) 190
 Čiurinskas 217

 Daktaras 198
 Damušytė Gintė 30, 48
 Daniel Robert 40
 Danilevičius Henrikas, sl. Vidmantas 12
 Danforth John 44, 48
 Dannemeyer William 40
 Darius Steponas 229
 Daugėlė Albinas 240, 242

 Daugirdas 172
 Daukas Antanas 116
 Daukšienė Birutė 107
 Davis Malcolm 81
 Dellums Ronald 40
 DeConcini Dennis 44
 Deriaginas G. 141-142, 147-148
 Derwinski Edward 40
 Devine Samuel 40
 Dickinson William 40
 Diedukas, žr. Šibaila Juozapas
 Dilienė Marcelė 165
 Dilys Adolfas 115, 119, 129, 132, 165
 Dodd Christopher 40
 Dole Bob 32, 42, 46, 48
 Dolgichas 155
 Domantas 199
 Dominauskas V. 233
 Donnelly Brian 40
 Dornan Robert K. 37, 40
 Dougherty Charles 40
 Dragūnas 140
 Dragūnas, žr. Šiugždinis
 Drugelis 238-239
 Draugelis Eliziejus 94
 Drinan Robert 40
 Driukas 59
 Dryžys V. 16
 Dručkus Andrius 235
 Dručkus Balys 234
 Dručkus Juozas 232
 Dručkus Vytautas, sl. Šcrnas 234-235
 Dubeneckis V. 84
 Dulksnys K. 18
 Durkin John 44
 Dušanskis Nachmanas 20, 140
 Dzindziletas 175
 Džiugas 13-15

 Edgar Robert 40
 Edwards Don 40
 Edwards Mickey 40
 Eduardas Valiūnas 60
 Enčeris J. 77
 Engmanaitė Henrieta 85, 95
 Erclis, žr. Markulis Juozas
 Evans Melvin 40

 Fary John 40
 Farve 81
 Fascell Dante 40
 Fauntroy Walter 40
 Fazio Vic 40
 Fenwick Millicent 40
 Ferenčiukas Jurius 135, 163
 Ferraro Geraldine 40
 Filimonova Klavdija Fiodorovna 146-147
 Findley Paul 40
 Fiodorovas 138
 Fish Hamilton 40
 Fithian Floyd 40
 Flood Daniel 40
 Florio James 39-40
 Ford William 39
 Forsythe Edwin 39
 Frenzel Bill 39
 Frost Martin 39
 Fuster 99

 Gaidamavičienė 71
 Gaidauskas Jonas, sl. Breivė 14
 Gaideliai 177
 Gaidelienė 192
 Gaidelis 193-194
 Gajauskas Balys 30, 32, 35-37, 39, 42, 44, 46-49, 52
 Gajauskas Rimas 30
 Gajauskienė Bronė 30-31, 35, 44, 48

- Galinaitis V. 15
 Garaža 175
 Garbštas, žr. Ruibys P.
 Garliauskas J. 192
 Garmus Antanas 86, 92, 94-95
 Garmutė-Vietrinienė Sofija 92
 Garn Jake 44
 Garnelis Alfredas, sl. Čigonas 235
 Gasparskaitė Genutė 185
 Gaškaitė N. 228
 Gedienė V. 56
 Geinccvičiūtė-Vaičaitienė Janina 125
 Geležauskas Jonas 115
 Genienė V. 77
 Geniukas 242
 Genys, žr. Grigas Pranas
 Gėpneris 9
 Gervickas Vytautas, sl. Švyturys 239
 Getė J. V. 127
 Gilienė 69
 Gilys Alfonsas 69
 Gilman Benjamin 39
 Gincitis Silva 180, 187
 Gintaras, žr. Beinoravičius Juozas
 Gintaras, žr. Bulka Jeronimas
 Gintarėlis 27
 Girdzijauskas Petras 5
 Girėnas Stasys 229
 Girmius K. 228
 Gladkovas 140
 Glezeris 166
 Glickman Dan 39
 Gliosienė D. 21
 Gogelis Leonardas 228, 231
 Goldwater Barry 39, 44
 Gorban 140
 Govalonov 18
 Grassley Charles 39
 Gray William 39
 Gratkauskaitė 217
 Gražulis Vytautas 229
 Green William 39
 Grinius 166
 Grigaliūnas 171
 Grigonaitis (Grigonavičius) 114-115
 Grigas Pranas, sl. Genys 216
 Grigorjevas Miška 205
 Grisham Wayne 39
 Griška Albinas 200
 Griškevičius Petras 30, 32
 Gruninas Jurijus Vasiljevičius 162
 Gudonis Antanas 90-91
 Guyer Tennyson 39
 Gurskis Adolfas 231
 Gustaitytė-Šalčiūnienė Nelė 125
 Gužaitis 11
 Hayakawa S. I. 44
 Hall Tony 39
 Hammerschmidt John 39
 Hance Kent 39
 Hanley James 39
 Hanson George 39
 Harm 82
 Hatfield Mark O. 44
 Heinz John 42
 Hitleris 7
 Hyde Henry 40
 Howard James 40
 Hughes William 40
 Iešmantas Gintautas 50, 52
 Indyra, žr. Paulavičiūtė Aldona
 Ingelevičius Vladas 79, 82, 84-85, 87, 94
 Ivanauskas Vaclovas, sl. Vytėnis 13
 Ivanovas 166
 Ivaščenka 148
 Yates Sidney 41
 Jacevičienė 200-201, 205
 Jackevičienė 199
 Jačinas (ag.) 74
 Jakeliūnas Kazimieras 190, 192-193
 Jakštas 172
 Jakob 177
 Jakovenko D. 162
 Jakučiūnaitė Vilija 240
 Jalinskas Vincentas 227
 Janikonytė Birutė 169
 Jankauskas Antanas 114
 Jankauskas Juozas 115-116
 Jankauskas K. S. 16
 Janulaitytė Julė 200
 Janulienė Ona 198
 Jasaitytė-Dumšienė Birutė 100
 Jasevičiūtė Emilija 86
 Jasikonytė Birutė 205
 Jasikonytė Emilė 200
 Jasiulionytė 199
 Jasnauskas Antanas 244
 Jaugelis Virgilijus 25
 Javits Jacob 44
 Jeffords James 40
 Jeffries Jim 40
 Jekeliūnas Albinas 180
 Jekeliūnas Bronius 180
 Jenrette John 40
 Jogelaitė-Staškevičienė Genė, sl. Žibutė 75
 Jonys J. 18
 Juodytė Verutė 169, 205
 Juodsnuikis Vytautas 243
 Juodžius Alfonsas, sl. Rickus 169, 197-199, 205

- Juozapavičius Vladas, sl.
 Sakalas 235
 Jurgaitis A. 18
 Juras Jonas, sl. Živinis 75
 Jūras Jonas, sl. Karosas 60-61

 Kacevičienė 185
 Kacevičius Bronius 187, 189, 192
 Kačionis 174
 Kadžionienė 184
 Kadžionis Karolis 184
 Kairienė 14
 Kairienė Marytė 101
 Kairys Alfonsas 101, 121-123
 Kalanta Romas 231
 Kalibatas 204-205
 Kalibatas Kazimieras 231
 Kalibaitė Kamilė 202, 205
 Kalibaitytė Vanda 231
 Kaminskas Antanas 203
 Kanauka Vincas 82-83
 Kanevičienė Zinaida 91
 Karabliovas 63
 Karalius J. 69
 Karaliūnas Vilius, sl. Viržis 61
 Karbauskis Feliksas 107, 115, 120, 136, 150
 Kardas, žr. Miškinis Bronius
 Kareckas Česlovas 166
 Karpavičius 167
 Karosas, žr. Jūras Jonas
 Kasparas K. 77-78
 Katinas Ignas 116
 Kauniečiai 188
 Kaunietienė 188
 Kaušakis A. 16
 Kavaliauskaitė-Mačiulienė Birutė 100-101, 124
 Kavaliauskas 217

 Kazačkovas 141
 Kazanas Mykolas, sl. Mutka 240, 242
 Kazlauskas 174
 Kazlauskienė Sofija 95
 Kažukauskas Jonas 16
 Keina Algimantas 227
 Kelliaris 148
 Kemeklis 209
 Kemp Jack 40
 Kęsgaila Leonas 88
 Kiaulciųtė-Beitienė Zina 125
 Kildce Dale 40
 Kirkliauskas 236
 Kisliovas 166
 Kiškis 197
 Kiškis S. 18
 Kymantas, sl. Svajūnas 237
 Klajūnas, žr. Sudcikas Liudas
 Klingys Stasys 235
 Klusas Mykolas 115-116, 129, 131
 Kniukštaitė Grasilda 231
 Knopmus Jurijus 148, 153
 Kostrickis 151
 Korelli M. 99
 Kotas, žr. Ališauskas
 Kovalenko 140
 Kovaliovas S. 29
 Kovaliukas K. 22
 Kovnekovas 133
 Kranauskas Stasys 56
 Krasnoščekovas 155
 Kraujelis Antanas, sl. Siaubūnas 67
 Kraunclytė-Gerlikienė Marytė 125
 Kriaučiūnas 202
 Kriaučiūnas Juozas 205
 Kricnas 242
 Kriškėčiūnas Vytautas 116-15

 Kriščiukaitis Kazys 84
 Krukauskaitė-Pavalkienė Elena 85, 88-89, 92
 Krukauskaitė Regina 95
 Krupavičius Mykolas 225
 Kubiliai Zita ir Jonas 22
 Kubilius J., sl. Bernotas 12
 Kudinovas Ivanas 69
 Kumesovas 140
 Kundrotas 171, 174
 Kundrotas Juozas 142, 153
 Kuznec (Kalvis) 59
 Kuznecovas Ivanovičius 142-148, 150, 152
 Kviklys Bronius 30-31

 Lagomarsino Robert 40
 Lajanskas Kazys 57
 Lakštutis, žr. Urbonas Jurgis
 Lamauskas Juozas 57
 Lamašauskienė Elena 57
 Lantos Thomas 40
 Laskauskas Jurgis 213
 Latvys Bronius 17
 Laugalaitis Z. 20
 Laurinavičius 69
 Laurinavičiūtė Teresė 231
 Laurinskas Leonas 22
 Laurinskienė Valerija 22
 Laurynaitis Augustinas 231
 Lazauskas J. 231
 Lazauskas Petras 56
 Lazauskas Stasys 56
 Lazauskienė Pranė 56
 Leahy Patrick J. 44
 Lebedys Jurgis 231
 Lederer Raymond 40
 Lee Gary 40
 Lehman William 40
 Leitaitė Verutė 71
 Lenskis 241-242
 Leščius Alfonsas, sl. Šal-

- tekšnis 61
 Lewin Garl 44
 Lewis Jerry 40
 Liaudanskas 212
 Liaudis K. 15
 Licsiai 11
 Liniauskas 52
 Liškauskaitė-Bieliauskienė Julė 76
 Liškauskas Nikodemus, sl. Beržas 55-56, 58-59, 61-63, 65-68, 71-72, 74-77
 Liukamas Petras 216
 Liukamas Vladas 216
 Liukamaitė Veronika 213
 Liusenkovas 130, 133
 Lowry Mike 40
 Krukauskaitė Elena 95
 Luger Richard 44
 Lukoševičienė Klementina 95
 Lungren Dan 40
 Mackonis Feliksas 57
 Mačiulis Jonas 115, 150
 Mačiulienė Birutė 165
 Mačiulis Stasys 90-91, 96, 101, 107, 114-116, 129, 132, 165, 167
 Maironis 230
 Maguire Andrew 40
 Makauskas Jonas 84, 94
 Maldžius Jonas 185, 189
 Malenkovas 156
 Mališauskas Liudvikas 57
 Marcinkevičius Justinas 230
 Margaitis V.V. 16
 Markaitis, žr. Merkevičius Aleksandras
 Markevičius Vytautas 136-137
 Maksimavičius Apuokas 229
 Markulis Juozas, sl. Erelis 13, 211
 Masilevičius 175
 Masteikaitė 217
 Mateika Juozas 57
 Mateika Vaclovas 57
 Matsunaga Spark 44
 Matukas Antanas 82
 Matulionis Balyš 86
 Matulionis V. 217
 Matusevičius J. 6
 Mažylis Pranas 81, 94
 Mažvydas Martynas 68
 Maziliauskas Antanas 115, 123, 131
 McCloskey Paul 40
 McClure James 42
 McDonald Larry 40
 McHugh Matthew 40
 Meilus Kazimieras 241
 Meilus Viktoras, sl. Šturmamas 61
 Melcher John 44
 Merkelis A. 93
 Merkevičius-Markaitis Aleksandras 18
 Metzenbaum Howard 44
 Meška, žr. Žukauskas Mykolas
 Mica Dan 40
 Michel Robert 40
 Mickaitis Juozas 6, 8-9, 11, 13, 16, 22
 Mickaitis Vytautas 11
 Mickiejėvas 218
 Miečelis (Maželis) P., sl. Vilkas 60
 Mikalajūnas Petras 189
 Miklušis (Mikluška) Alfonsas 59
 Miknevičienė Teklė 57
 Miknevičius Česlovas 57
 Mikoliūnas Antanas 185
 Mikšėnas Aleksas 56
 Mikva Abner 40
 Miliūnas 75
 Mineta Norman 40
 Minkauskas Boleslovas 57
 Minkauskas Jonas 57
 Misiūnas 214
 Mišcikis Algimantas 231
 Miškinis 198
 Miškinis Bronius, sl. Karadas 56, 62, 72, 76
 Miškinis Edvardas 184, 189
 Miškinis Viktoras 116, 165
 Miškinienė Janina 165
 Miškinytė-Vaičiūnienė Emilija, sl. Audronė 75-76
 Mitchell Donald 40
 Mitchell Parren 40
 Moakley Joe 40
 Mockutė Ona 166
 Moynihan Daniel Patrick 44
 Molotovas 156
 Montgomery G.V. 40
 Moorhead Carlos 40
 Moorherd William 40
 Morkūnaitė 217
 Morkūnas Alfonsas, sl. Plienas 59-61, 211, 214-216, 241-242
 Morkūnas Stanislovas, sl. Tarzanas 67, 198
 Morkūnas Stasys, sl. Vana-gas 241
 Morkūnienė V. 71-72
 Murphy Austin 40
 Mutka, žr. Kazanas Myko-las
 Narsuolis, žr. Bartusevičius Adomas
 Narušis Stasys, sl. Skiltuvas 61
 Navickas Jonas 115, 129,

- 132 ·
- Navikas J. 58
- Nagevičius Vladas 84, 87
- Narutis 242
- Nedzi Lucien 40
- Nėčiūnas Klemensas 64, 78
- Nikolajevs Vladislavas 127, 130-131, 137, 144, 148, 162
- Nikologorskis 140
- Norcika L. 20
- Norem Owen 82
- Novikas 194
- Nowak Henry 40
- O'Brien George 40
- Oksas Antanas 150
- Oliškinas K. 140
- Olšauskas Konstantinas 94
- Oriol (Erelis) 59
- Ottinger Richard 40
- Oželis K. 84, 87
- Ožiūnienė 167
- Quayle Dan 41
- Pakalnis J. 60
- Paliulytė Janė 57
- Paliūnas Stasys 63, 65-66, 74
- Panetta Leon 40
- Papčėkys Kazys 88-89
- Papievis Vytas 205
- Pashayan Charles 40
- Pašiūnas Stasys 213
- Paškevičius 58
- Patterson Jerry 40
- Paul Ron 40
- Paulaitis Petras, sl. Aidas 5-22
- Paulavičiūtė Aldona, sl. Indyra 60
- Paulius Ignas, žr. Paulaitis Petras
- Papievis 204
- Pavasaris, žr. Vaičėnas Baly
- Pavilionis Jonas 150
- Pečeliūnas Povilas (Saulius) 48-49, 51, 54
- Pečiulienė Marija, sl. Tulpė 75
- Peysler Peter 40
- Pelčekis-Kaktavičius L. 244
- Pell Claiborne 44
- Pepper Claude 40
- Petrauskaitė-Rajauskienė Leonida 124
- Petrauskas Jeroslavas 115, 120, 150
- Petričiai 197
- Percy Charles 42
- Petkevičius Marijonas 217-218, 221
- Petrikas Aloyzas 82, 92, 94-95
- Petrikonis Antanas 115, 123, 150
- Pickle J.J. 40
- Pikčilingis Juozas 231
- Pikturna Steponas 107
- Piliakalnis 60
- Piliukaitytė Janina 96
- Pipiras Juozas 57
- Pivoras 184
- Pivoras Albinas 190-191
- Pivoras Algis 180
- Pivoras Bronius 180, 188
- Plaktukas, žr. Žukauskas Zigmąs
- Plechavičius Povilas 62, 213-214
- Plicinas, žr. Morkūnas Alfonsas
- Pluščiauskas Kęstutis 225
- Poderis Juozas 115-116
- Poška Dionizas 166
- Povilionis Jonas 116
- Pranukevičius 217
- Prichodskas Česlovas 57
- Proškus Albinas, sl. Strazdelis 236
- Pugevičius K. 48
- Puknis Juozas 213
- Puodžiūnas Kazimieras, sl. Titnagas 61
- Pupiūtė-Dilienė Marcelė 125
- Pursnaitė Bronė 101
- Puškinas, žr. Ališauskas Vladas
- Puzonaitė (Balaševičienė) Bronė 122
- Rachmanovas 140
- Račiūnas Leonas 115
- Račiūnas Pranas 227
- Ragauskas Antanas 87
- Ramanauskas 169, 209
- Rancevas Ilarijonas 69
- Rancevas J. 69
- Rancevas S. 69
- Rapkauskienė Elena 22
- Rašiupkinas 241
- Raudonikis Bronius 180-181
- Raugalas Vladas, sl. Žilvitis 55-56, 62, 72
- Razanovas 171
- Razolis 203, 205
- Ražanskas 204
- Reaganas 48
- Redfern 82
- Reinys Mečislovas 227
- Reisonas K. 84
- Renteln von Andrian 85
- Rentelnas 7-8
- Repečka 203
- Riabovas 148
- Riazanovas 140, 155
- Ribicoff Abraham 44

- Rickus, žr. Juodžius Alfonsas
 Rimkevičius 175
 Rinaldo Matthew 41
 Rindcika Kazys 137
 Rinkūnaitė Sofija 96
 Ritter Don 41
 Robinson Kenneth 41
 Robinsonas Rei 30, 34-35
 Rodino Peter 41
 Roe Robert 41
 Rokas Vytautas, sl. Beržas 61
 Romanov 169, 202
 Rombergas Z. 85
 Rdomanskis Andrius 225
 Roth William 44
 Rose Charles 41
 Rosenthal Benjamin 41
 Roth Toby 41
 Rousselot John 41
 Royer Bill 41
 Rozovas 167
 Rudenka R. 15
 Ruihys P., sl. Garbštas 12
 Ruigys Alfonsas 114-115
 Ruseckas Kazys 57
 Russo Marty 41
 Ruzveltas F.D. 157
 Rūdis 208
 Rūkas Jonas 240, 242

 Sadūnaitė Nijolė 22, 24
 Saška 205
 Savukynas 180
 Sacharovas Andricjus 29
 Sakalas, žr. Juozapavičius Vladas
 Sakalauskas Kazimieras 209
 Sakalauskaitė-Rechlevičienė Valerija 85, 92, 95
 Sarbancs Paul 44

 Saugūnas Alfonsas, sl. Vėtra 60
 Savutė 101
 Schroeder Patricia 41
 Schulze Richard 41
 Schweiker Richard S. 44
 Sawyer Harold 41
 Schmitt Harrison 44
 Schumway Norman 40
 Semenienė 197
 Semėnai 197, 210
 Sensenberrner James 41
 Shannon James 40
 Scikalis Povilas 137
 Seliokas V. 22
 Semėnai 199-200, 204, 211
 Semėnas Jonas 201-202
 Semėnas 199, 203, 205
 Semėnas Jonas 205
 Semėnaitė Aldona 211
 Semėnaitė Emilė 211
 Seniūnas Petras 66
 Serevas J. 15
 Siaubūnas, žr. Kraujelis Antanas
 Simanonis Anicetas 190
 Simanonis Antanas 190
 Simanonis Donatas 182-183
 Simanonis Petras 187
 Simanonis Vladas 189, 192
 Simaška 183
 Simaška Eduardas 227
 Simon Paul 40
 Simonavičius Vytautas 57
 Simutis Liudas 20, 28
 Sinycinas 12
 Skačkauskas Jokūbas 21-22
 Skiltuvos, žr. Narušis Stasys
 Skirukas 148
 Skuodis Vytautas 50, 52-53
 Sladkevičius Vincentas 227
 Sližius P. 84, 87

 Sližys 197
 Sližys Jonas 71
 Slipij 20
 Slučenka 148
 Slučka, sl. Šarūnas 184, 190, 197-198, 210
 Sluščenkovas Engelsas
 Ivanovičius 149
 Sokolovas 140
 Solomon Gerald 40
 Solženyčinas A.I. 127, 130-131, 137, 144, 149, 162
 Spartakas, žr. Ališauskas Kazimieras
 Spellman Gladys 41
 Stack Edward 41
 Stadnikovas 130, 133
 Stalinas 30, 58, 70, 112, 128, 156, 234
 Stanionienė Stasė 88-89, 95
 Stankelis Alfonsas 115
 Stasiūnas Juozas 86
 Stasiūnas Vytautas 62
 Staugaitytė-Staugaitienė Ona 125
 Stauryla A. 117
 Stauryla Henrikas 117
 Steikūnas 58
 Stephen 82
 Steponavičius Julijonas 227
 Stevenson Adlai 44
 Stockman David 41
 Stokes Louis 41
 Stone Richard 44
 Stonionytė-Zujienė Gražina Marija 79, 92
 Staškevičius Jonas, sl. Aušra 75
 Strazdaitė Grasilda 74
 Strazdas Kazys 55, 62
 Strazdas Petras 66
 Strazdas R. 242

- Strazdas Viktoras 240
 Strazdas Vytautas, sl. Bėbras 241
 Strazdelis, žr. Proškus Albinas
 Strička A. 71-72
 Strogienė 180
 Stormulis 193
 Stunžienė Zuzana 170, 211
 Sudcikas Bronius 168-169, 182
 Sudcikas Juozas 168
 Sudcikas Liudas, sl. Klajūnas 168-170, 205, 207, 211
 Svajūnas, žr. Kymantas
 Svarinskas Alfonsas 20-22, 24-25, 227
 Svilas V. 11
 Šagamoga 213
 Šakalys Leonas 180, 189
 Šaltėkšnis, žr. Leščius Alfonsas
 Šaltenis 204
 Šamoga 72
 Šarkovas Imadi 130, 136
 Šarūnas, žr. Slučka
 Šatrija Ragana 232
 Šaulys Kazimieras 82, 94
 Ščėnikovas 141
 Ščėponavičius Z. 84
 Ščėtininas B. 140
 Ščiukin 169, 202, 204
 Ščėduikis Algis 69
 Ščėnius Ignas 82, 92
 Ščėmanskas 148
 Ščėpetys 68
 Ščėreliai 216
 Ščėrelis, sl. Aviatorius 241
 Ščėrkšnyš Jonas 115
 Ščėrmukšnis 204
 Ščėrnas, žr. Dručus Vytautas
 Ščėstokas 197
 Šėvčėnkaitė-Labanauskienė Valerija 124
 Šėiaučiūnas Balys 179
 Šėiaučiūnas Juozas 180
 Šėibaila Juozapas, sl. Diedukas 58-61, 63-64, 198, 202-203, 240-241
 Šėidlauskienė-Liškauskaitė Elvyra 72
 Šėilcika 204-205
 Šėilcika Juozas 182-183
 Šėilcikas Osvaldas 240, 242
 Šėilgalis Henrikas 229
 Šėimaitis Romas 17
 Šėimanionis Ignas 180
 Šėimanskaja Marija Semionovna 154
 Šėimėnas Petras 169
 Šėimoliūnas Jonas 82
 Šėiškytė Kazė 74
 Šėiugždinis Kazimieras 137
 Šėiugždinis, sl. Dragūnas 236-237
 Šėličytė Valė 197
 Šėliūpas Rokas 81, 84, 94
 Šėliūpicnė-Sėnikaitė Aldona 81
 Šėmigelskis Kazimieras 195, 209
 Šėoblevičius 182
 Šėonas Balys 95
 Šėoris Stasys 113, 125
 Šėturmas, žr. Mcilus Viktoras
 Šėumskas Juozas 115, 129, 132
 Šėvenčionis Augustinas 217
 Šėvyturys, žr. Gėrvickas Vytautas
 Tamakauskas Zigmās Juozas 225
 Talačka A. 16
 Tamaškauskas Edvardas 57
 Tamkevičius Sigitas 227
 Tamošaitis Pranas 217-218
 Tamulaitis Vytautas 86
 Tamulis A. 69
 Tamulytė Bronislava 211
 Tarzanas, žr. Morkūnas Stanislovas
 Tifanovas 141
 Tijūnaitytė-Valaitienė Vėrutė 107, 125
 Timinskas 201, 204
 Timofejevas 130
 Titnagas, žr. Puodžiūnas Kazimieras
 Thomas William 41
 Thompson Frank 41
 Thurmond Strom 44, 46
 Tomuliūnas 181
 Tratulis 242
 Tulytė Maja 87
 Tulpė, žr. Pečiulienė Marija
 Tuzelytė Elena 75
 Urbonas Jurgis, sl. Lakštutis 75
 Uborevičienė Elena 92
 Upelis 175
 Uolsis Genris 157
 Uosis 190-191
 Urbonavičienė Stėfa 241
 Urmuliavičius 217
 Vabalas Jonas 116
 Vaicekauskaitė 217
 Vaičaitienė Janina 165
 Vaičaitis Pranas 115-116, 119, 123, 129, 132, 135-137, 165
 Vaičėnaitė Emilija 235
 Vaičėnas Balys, sl. Pavasaris 232, 234-235
 Vaičėnas Bronius 234-235
 Vaičėnas Norbertas 232

Vaičiūnas Ksaveras 229
 Vaildas Oskaras 99
 Vainauskas 214
 Vaitkus Algirdas 231
 Valaitienė Verutė 165
 Valaitis Bronius 96-97, 112, 115, 158, 161, 165
 Valentinas Valius 115
 Valius Valentinas 124
 Valiušaitis Vladas 115
 Vanagas 75
 Vanagas, žr. Morkūnas Stasys
 Varakinas 141
 Varnelis 182
 Vasiliauskaitė-Greičienė Petrutė 125
 Vasiljevas 140
 Velanis 198
 Velanis Aleksas 187
 Velenis 187
 Velikanova Tatjana 29
 Veltelkaitė-Zakarienė Birutė 124
 Venskienė Bronislava 239
 Veverškis Kazimieras 224
 Veverškis Pranas 224
 Vėbra Julius 190-191
 Vėjalis 72
 Vėtra, žr. Saugūnas Alfonsas
 Vidmantas, žr. Danilevičius H.
 Vijūnaitė M. 71
 Vijūnas Juozas 240
 Vildžiūnas 191
 Vilkas, žr. Mickevičius (Maželis) P.
 Vincas K. 27
 Vinogradovas 141
 Virgalius Aleksas 56
 Virgalius Kazys 56
 Viržis, žr. Karaliūnas Vilius
 Vitkauskaitė-Miškinienė

Janina 124
 Vitkauskaitė Kazė 87
 Visvydas 13-15
 Vygodnoiras 147
 Vyšniauskas Algirdas 115-116, 122-123
 Vytenis, žr. Ivanauskas
 Vaclovas
 Vladimirovas 140
 Volodinas 140
 Vorošilovas 156
 Vunderonas Džeimsas 82
 Walgren Doug 41
 Werner D. 86, 92
 Williams Harrison 44
 Wilson Bob 41
 Wilson Charles 41
 Winn Larry 41
 Wolff Lester 41

Zabarauskas 57
 Zabulionis 58
 Zdebskis Juozas 227
 Zadorožnyj Anatolijus
 Ivanovičius 152
 Zaikauskas V. 16, 22
 Zakaras Antanas 115
 Zaksas I. 231
 Zaranka Antanas 57
 Zarovniajevas 140, 142
 Zinkevičius Zigmąs 231
 Zobarskas Stepas 85
 Zobiclas Stasys 115, 150
 Zubrus Jonas 227

Žaliasis Velnias 60-61, 75
 Žagūnas Povilas 232
 Žareckienė 200
 Žarekus Povilas 200, 205
 Žebrauskas 174
 Žeimienė Bronė 239
 Žeimys Jonas 238-239
 Žemaičiai 190
 Žemaitis 178, 181, 187, 189

Žemaitis Karolis 182
 Žemgulis Juozas 90-91
 Žentas 241
 Žibais 177, 192
 Žibutė, žr. Jogelaitė-Staškevičienė Genė
 Žičkus J. 6, 13-14, 19, 21
 Žilvinas 198
 Žilvinis, žr. Juras Jonas
 Žilvitis, žr. Raugalas Vladas
 Žitkauskas Edvardas 57
 Žitkauskas Henrikas 57
 Žitkutė 217
 Žižiūnas 178
 Žygys 172, 175
 Žmuida Bronius 115, 120
 Žukauskaitė 217
 Žukauskas Mykolas, sl. Meška 55-56, 62, 64-68, 74
 Žukauskas Zigmąs, sl. Plaktukas 55-56, 62, 66-68, 72
 Žukauskienė Anelė 65
 Žukovas 166
 Žvaigždutis 211
 Žvirblionis 202

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Abecė 209
 Akstinai 14
 Ančios upė 14
 Anglija 14
 Austrija 6, 8
 Alytus 236
 Alka 57
 Alma-Ata 115, 133, 157
 Alukėnai 184
 Alunta 59, 60-61, 63, 67, 69-70
 Andrioniškis 190
 Anykščiai 168-169, 177,

- 186, 193, 197, 199-202
 Antakalnis 175
 Antalūšis 70
 Antamakiai 75
 Antazavė 234
 Antatiltis 241
 Armoniškiai 65, 70
 Austrija 86
 A. Pancmunė 91
 Azija 157
- Batakių miškas 12
 Bagaslaviškis 218
 Balchašas 157
 Balninkai 55, 58-63, 65, 69-70, 75, 241
 Baltarusija 168, 176
 Balundžiai 59
 Balšoj Tukman 151
 Bėbriūnai 199
 Betlicjus 25
 Berlynas 7, 90
 Bereзовskas 49
 Birštonas 92, 218, 236
 Briuselis 87
 Boston 92, 98
 Bruklinas 85
 Budriai 185-186
 Bukareštas 84
 Buria 61
 Butrimonys 238
- Clevelande 87
 Charkovas 90
- Čekija 86
 Černovica 163
 Čikaga 31, 86
 Činčiai 68
 Čiobiškis 179
 Čiumikamas 49
- Dabužių miškas 197
 Dainiai 6
- Dalvicas 11
 Dangės upė 166
 Dapkūniškis 69-70
 Daugai 122
 Devenai 190
 Didžiojo Baldono cž. 63, 70
 Diliavietė 187
 Drezdenas 90
 Druskininkai 22
 Dubravlagas 6, 16, 18, 20-21, 144-146
 Dudinka 216
 Dubingiai 56-57
 Dusmenys 218
 Dusetos 234
 Dukstina 75-77
 Dvarniniai 63
 Dzūkija 122-123
 Džczkazganas 97, 112, 165, 167
- Ekibastuzas 121-122
 Europa 5, 29
 Eržvilkas 12, 114
 Este Padava 6
 Freiburgas 90
 Garliava 125
 Gasparėnai 57
 Gervyliai 11
 Giedraičiai 56, 59, 70, 77, 213
 Girdiškės 166
 Gudonys 197
 Gulagas 5, 6, 20, 89, 127, 149, 152, 155-156
 Grobniokai 57
 Gruzija 30
 Grūšlaukis 6
- Helsinkis 29, 32, 42, 46, 48
 Heidelbergas 90
 Ignalina 232
- Igrimas 51-54
 Ilmenio cž. 177
 Indija 98
 Inta 15, 170, 208
 Italija 6
- Javanas 6, 16, 20
 Jašiškiai 74
 Jecznas 239
 Judinė 197
 Jungtinės Amerikos Vals-tijos 37, 39, 42, 44, 46-48, 50
 Jurbarkas 6-13, 90
 Juodžiūnai 241
 Jonava 115
- Kaišiadorys 217
 Kalifornija 30, 35
 Kališkai 56
 Kalnėnai 6
 Kalvarija 86
 Kanzas 46
 Kaunas 9-10, 15-16, 20, 52, 58, 82-83, 85-86, 88-89, 91, 115, 125, 170, 173, 194, 201, 217, 222-224, 227, 230-231, 236, 241
 Kaukazas 138
 Kaltinėnai 164
 Karaganda 116, 147, 149
 Kavarskas 58-60, 74, 168, 177-181, 185-186, 188, 190, 200, 203
 Kazachija 97, 133, 139, 147, 153
 Kazachstanas 96-97, 99, 103, 110, 120, 126, 138, 162, 167
 Kazelauka 57
 Kiduliai 11
 Kengyras 97, 100, 107, 112-119, 121-122, 124, 127-128, 130-131, 133, 139, 142-144,

- 147, 151-154, 156-158, 160,
 164-165, 167
 Kczi 74
 Klaipėda 9-10, 82, 90-92,
 100, 118, 166, 203, 225
 Kopilis 176
 Kolyma 126
 Kokčetavsko sr. 153
 Komija 15, 50, 211
 Krasnaja Presnia 115
 Krasnodaras 152
 Krasnojarskas 89
 Kremlius 37, 46, 133
 Kretinga 6, 21-22
 Kulautuva 115, 125
 Kulundžiai 56
 Kuktai 64
 Kurkliai 56, 58-61, 63-64,
 197

 Lahdegėnai 203
 Latvija 14, 30, 234-235
 Lašiša 186
 Lyduokiai 60, 63
 Leningradas 153-154
 Lenkija 82, 117
 Lietuva 5-10, 14-15, 29, 30,
 32, 52-55, 67, 74, 77-78, 81-
 89, 91-93, 105, 109, 111,
 115, 117, 121-122, 125,
 153, 164, 166-170, 174,
 194, 202, 205, 209, 213,
 215, 223-226, 228-232, 234,
 236, 240, 243-244
 Liepoja 90
 Linkuva 218
 Lisabona 6
 Lyduokiai 213-216
 Ljčas 84
 Los Andželas 30
 Londonas 87
 Luciūnai 63
 Luodžio č. 242
 Lukiškės 172, 175

 Mackeliškiai 168, 170, 179-
 180, 187, 189-190
 Madridas 87
 Magašanas 119, 149, 157
 Mantvylių girininkija 11
 Margiai 190
 Marijampolė 125, 178, 213
 Maskva 16, 29, 30, 35, 37,
 42, 46, 92, 98-99, 104, 115,
 123-124, 127, 133-134, 139,
 144, 148-149, 155-156, 203,
 205
 Mašnikų vnk. 190
 Maželiai 185
 Mažintai 14
 Medianikovas 144
 Medinai 213-214, 216
 Miczonys 57
 Mikutaičiai 11
 Minskas 175-176
 Moldova 112
 Molėtai 60, 72-73
 Molodečnas 176-177
 Molotovskas 216
 Moroč 176
 Moskališkiai 64, 68
 Mordovija 19, 21, 46, 56,
 67, 144

 Narbutai 186
 Naujoji Vilnia 176-177,
 193, 211
 Naujokai 182
 Nedingė 58
 Nemajūnai 238
 Nevėžis 187, 189
 Norilskas 126, 216
 Niujorkas 85

 Obeliai 232-234
 Obclynas 74
 Ochotsko jūra 49
 Ohajas 87
 Okluškos miškas 74

 Olandija 30
 Onuškis 178-179
 Ozerlagas 15, 20

 Pabaiskas 59
 Pancmunė 171, 236
 Panevėžys 90, 93, 115-116,
 124, 164, 167, 169, 191,
 200, 206, 218
 Papilys 153
 Papiškiai 67
 Paryžius 84, 88
 Pakriūtos miškas 63
 Pakrovai 238
 Pakeršč 66
 Pašilė 214
 Paužuoliai 63
 Pažaislis 91
 Pelėšiškiai 236
 Permė 53, 56, 67
 Pesliai 169, 198, 200, 205,
 211
 Petrapilis 87, 90
 Petraišūnai 227
 Peterburgas 82-83
 Penionys 185
 Picnia 186
 Pikttagalis 184
 Pikeliai 74
 Pivonija 170, 241
 Plaštaka 63
 Praha 86
 Prancūzija 30, 85, 90
 Pricnai 228, 236
 Potma 16
 Poškakalnis 14, 19
 Pusnė 70
 Punios šilas 221, 238
 Pumpučiai 191

 Raguva 181
 Rasciniai 8, 10
 Rasų kapinės 230
 Repšėnai 190, 204

Raudonė 12
 Riazanė 149
 Rimcikai 213
 Ryga 171
 Rudnikas 113-114, 117
 Rundžiai 68, 71-72, 240
 Rusija 79, 89, 108, 151,
 169, 173, 189, 202
 Rusnė 82
 Roma 6
 Rostovas 144
 Rokiškis 232, 234

Sadclišķiai 187
 Salakas 242
 Santa Monika 30, 35
 Saratovas 123, 144
 Saranskas 147
 Sargūnai 68, 74
 Savcikai 57
 Seredžius 10
 Sibiras 49, 58, 70, 89, 96,
 115, 208, 216, 241
 Siesartis 63
 Sirvydai 192
 Skaudvilė 14, 114, 166
 Šķiemonys 60-61
 Skroblynų 57
 Smalininkai 10
 Sodcliskis 188
 Sovietų Sąjunga 39, 42, 47,
 55, 229-230
 Staklišķės 238
 Stavropolis 153
 Steikūnai 58
 Stelmužė 242
 Steplagas 134, 143, 148-
 149
 Strazdai 232-233, 235

Šakiai 8-9, 11, 21
 Šauķėnai 89
 Šančiai 171
 Šķimyniškiai 202

Šķėnuoliai 59, 60, 75, 213-
 214
 Šķiaudinė 14
 Šķiauliai 223-244
 Šķilalė 115, 164
 Šķilutė 61, 67
 Šķiluva 227
 Šķimķaičiai 12
 Šķirvintos 196, 213
 Šķulskai 64
 Šķvenķionėliai 192
 Šķventoji 82, 196

Taišetas 20
 Tauragė 8, 9, 15, 164
 Tartu 90
 Telšķiai 218
 Temriūkas 152
 Tilžė 10
 Tiumenė 49
 Tytuvėnai 227
 Turinas 6
 Trakai 178
 Trakiniai 58, 63-64, 68
 Trošķūnai 184, 190, 191-
 192

Uķmergė 57-59, 64, 66, 68-
 71, 74-77, 114, 117, 170,
 177, 181, 190, 211, 213-
 214, 217, 240-242
 Uķena 169, 193, 205-206
 Ukraina 30, 112, 121
 Uralo kalnai 15, 162
 Uķena 60, 64, 67, 177, 206,
 234
 Uķumakių mišķas 63-65
 Uķventis 89

Vadėnai 58
 Vaidevūčiai 188
 Vaišķoniai 217
 Vaišviliškiai 190
 Valai 61, 63, 241

Varėna 58, 171
 Varšuva 117
 Vašingtonas 37, 42, 44
 Veršķliai 181, 190, 194
 Vetygala 192
 Vėžonys 238-239
 Videniškis 63
 Vidiškiai 72, 75, 214, 217
 Viduklė 24-25
 Vicna 86
 Vilnius 9-13, 21, 35-36, 49,
 50-54, 57, 68, 82, 83, 85-87,
 115, 117, 124, 171, 173-
 175, 178, 190, 192-193,
 196, 198, 201, 203, 209,
 218, 223, 228-229, 231, 242
 Vildžiūnai 197
 Vilkija 12
 Vingio parkas 171, 196
 Vorkuta 88, 126, 170
 Vokietija 6-10, 30, 83-86,
 90, 143, 157, 171, 181
 Voskresenkovas 144
 Zaporozhė 151
 Zarasai 234, 240, 242

Žaliakalnis 83
 Žibicķiai 70
 Žiūkų mišķas 236
 Želva 58-61, 68, 75, 214
 Žencva 48, 79-81, 84-85,
 87-89, 92
 Žemaitija 181
 Žemaitiķemis 59-61, 63,
 68, 71-72, 74, 214, 240-242